

ISSN 2073-333X

Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі
Наука и жизнь Казахстана
Science and life of Kazakhstan

№4 2019

**Қазақ ұлттық өнер
университеті**

ТАҒЫЛЫМЫ ЕРЕҢ УЫНДЫ

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Ресей криминологтар ассоциациясының, Санкт-Петербург, Мәскеу криминологтар клубтарының мүшесі, Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының президенті, Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі, “Қазақстанның ғылымы мен өмірі” атты халықаралық журналдың Бас редакторы **Есберген Алаухановтың “Ф.Н.Плеваконың сот мәжілісіндегі тандамалы сөздері”** атты жаңа кітабы жарық көрді.

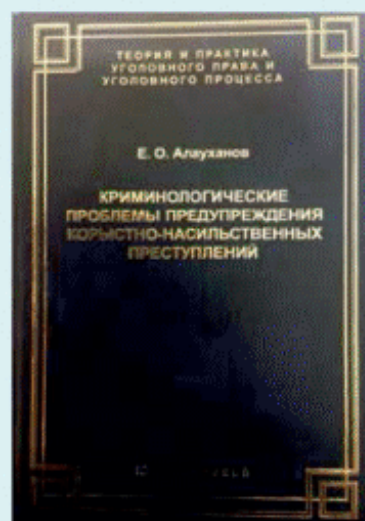
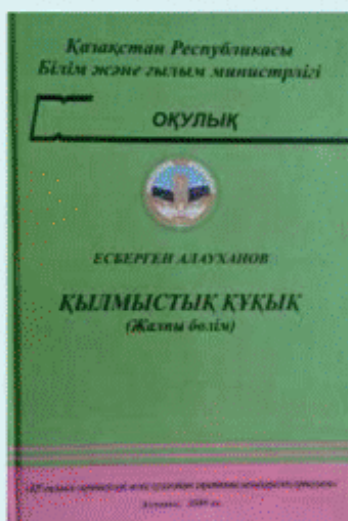
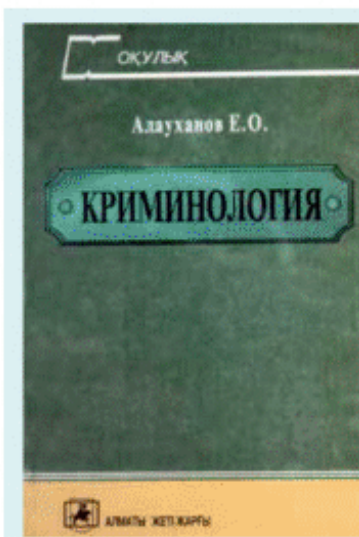
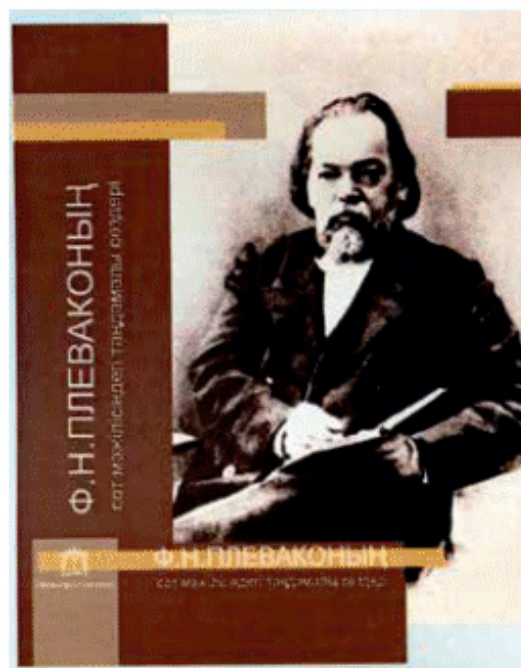
Кітап Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы институты Ғылыми кеңесінің және Халықаралық Қазақстан криминологтар клубының шешімімен баспаға ұсынылды.

Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Бас прокурорының аса маңызды істер бойынша аға көмекшісі, заң ғылымдарының кандидаты, Хабылсаят Әбішевтың пікір жазуының өзі кітап құндылығын аша түседі.

Кітаптың ерекшелігі сол - Ф.Н. Плеваконың бұл еңбегі тұңғыш рет түпнұсқадан қазақ тіліне аударылып отыр. Кітаптың тілі жатық, стилі түсінікті.

Ф.Н. Плевако - XIX-XX ғасырда өмір сүрген, әлемге танымал, атақты Ресей адвокаты, қазақтың жиені. Мұндай талантты қайраткердің тағылымды ғақлия сөздері сот саласындағы азаматтарға аса қажет-ақ.

Кітап заң саласы бойынша оқитын студенттерге, магистранттарға, докторанттар мен олардың ұстаздарына және жалпы оқырман қауымға арналады.

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN**

**Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal**

№4 2019

Бас редактор – Алауханов Е.О.
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, басред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., – а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ф., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., – т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю. з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлеген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СПб. халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., – а.-ш.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н.Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С.С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д. д.ю.н., профессор, гос.советник юстиции 3-класса (Баку)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букаперова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., д.т.н., академик НАН РК, депутат Сена-та Парламента РК
Зарилов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О.А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский кримино-логический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагдиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н.Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С.С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Ниш Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh.K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law, Professor State Counselor of Justice of the 3rd class
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidautlet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukaleroval L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor, (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law, Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law, Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemal M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobelev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyaikhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedev S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Minyazeva T.F., Dr. of Law, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyul A., Dr. of philosophy, prof.
Musakhodzhaeva A.K., professor; rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor, acad. of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Siegmunt O., Dr. of Law, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor, rector of ENU
Sydykova. L.Ch, Dr. of Law, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekmagambetov A.B., Cand. of Law, professor (Kostanai)
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad. PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiey O.S., The public figure of RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

**“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ –
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА”** халықаралық ғылыми
журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақы-
лау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педаго-
гика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылым-
дар тізіміне кіреді.

**2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық кө-
реді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер,
неміс тілдерінде).**

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халық-
аралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Респуб-
ликасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері»,
Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының
Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор**
Е.О. Алаухановтың ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар
мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі
болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының баян-
дамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткі-
зуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analitics, Scopus).**

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі:
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекенжайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге: Карта нөмірі:

5169 4901 1624 4343 Kaspı Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Жақын және алыс шетелде тұратынавторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт:www.nauka-zan.kz

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

• Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
• Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
• Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
• Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
• Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

e-mail: nauka-zan@mail.ru; **web-сайт:** www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Бас ғылыми редактор: ф.ғ.к., доцент Ошанова Орынтай Жаңабайқызы
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (*Web of science, Clarivate Analitics, Scopus*), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (*International DOI Foundation, IDF*) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы** УДК и / или ББК;
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*

Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. Например, в тексте: «В соответствии со ст. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в суде в соответствии с настоящей главой, решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом: «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. **Пример оформления учебного пособия:** Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизиту:

Публикационная плата составляет 16 000 тенге.

Номер карты: 5169 4901 1624 4343 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

Представительство редакции в СНГ:

• Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
• Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
• Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
• Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
• Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
• Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
• Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
• Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
• Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
• Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
• Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
• Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
• Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
• Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
• Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
• Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
• Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правый берег, ул. Тулкибас, д.49;

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Гл. научный редактор: к.ф.н., доцент Ошанова Орынтай Жанабаевна
+7701 309 64 06 (Whatsapp)

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им. Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им.Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С. Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им.Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийского государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия

41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)
42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М. Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г. Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я. Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW

Абдикенов Д.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЗАПТАУЛАР ҮШІН ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	18
Абдраманова Н.Қ., Мәуленов Д.Б. ЛАТЕНТТІ ҚЫЛЫМСЕРЛІКТІҢ ҰҒЫМЫ МЕН ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ	23
Bimoldanov Y.M. IN RELATION TO THE EFFECTIVENESS OF THE CORRECTIONAL SYSTEM IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	27
Жусупов А.А. НАЛИЧИЕ В ДОГОВОРЕ ОБ ОТЧУЖДЕНИИ ИМУЩЕСТВА УСЛОВИЯ О ПРАВЕ КРЕДИТОРА НА ПЕРЕДАЧУ СВОИХ ПРАВ ТРЕТЬЕМУ ЛИЦУ ИСКЛЮЧАЕТ ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПУНКТА 2 СТАТЬИ 345 ГК РК	32
Килыбаев Н.А. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ СЕПАРАТИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҮРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРІБЕ	37
Кожаканов Н.Т. «КОНЦЕПТ ОБЕЩАНИЯ» В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА КАК СПОСОБ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ	41
Базарлинова А.У. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНИМАНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ.....	49
Тажмағамбет А.С., Апахаев Н.Ж., Копбаев Д.З., Сансызбаев А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМ ПРАВЛЕНИЯ.....	55
Тасқын Е.Т. АЗАМАТТАРДЫҢ ШЕТЕЛДІК ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАРҒА ЗАҢСЫЗ ҚАТЫСУЫН БОЛДЫРМАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ.....	59
Tusupova A. Zh. ON THE MATTER ABOUT SOURCES OF CONSTITUTIONAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	64
Шакиров К.Н., Отарбаева А.Б. О ВКЛАДЕ КАЗНУ им. АЛЬ-ФАРАБИ В АНТИЯДЕРНОЕ ДВИЖЕНИЕ КАЗАХСТАНА.....	69
Шеримова Н. Ш., Сатыбалдиева М.Т., Кожаметова Ж. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	74

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGY

Альчинбаева О.З., Алымов Н. ВИРТУАЛЬДЫ ОРТАДА СИГНАЛ КҮШЕЙТКІШІНІҢ МОДЕЛІН ҚҰРЫП ОҚЫТУ	79
Бекболганова А.К., Жұмалы А. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	88
Бекболганова А.К., Мусаханова К.Т. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	91
Бутабаева Л.А., Усенбаева Ш.М., Нұржанова Г.И. АҚПАРАТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	94
Семкин А.В. РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ.....	101
Смаилова Ф.И., Досжанова Г.Н. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ.....	106

Камалов Ю.Н., Юлдашбеков О.М., Бабаханов Ф.Б., Камалов М.Ю. СТУДЕНТТЕРІН КӘСІБИ КОМУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІККЕ БАУЛУ МӘСЕЛЕСІ	110
Қошанова Г.Д., Искендірова Г.С., Назарбек Т.С., Хидоятов С. БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІКТЕРІ	114
Салханова Ж.Х., Ибраева Д.С. ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ИЛИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД?	117
Шырынбекова Б.Ж., Тулентаева Г.С., Базарбаева А.И. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	122

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

Ахмедова Д.А., Казыбек Г.К. АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖОРДЖА БАЙРОНА НА РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ	128
Әмірбекова А.Б. ҰЖЫМДЫҚ САНА: ТІЛДІҢ ЫНТЫМАҚТАСУ ҚАСИЕТІ	131
Бекмаханова Ш.К., Мизамхан Б. ІСКЕРІ МӘТІНДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	135
Бектемирова С.Б., Айдарбек Қ.Ж., Умирова З.А., Дәулетхан А.Д. ДЕФИНИЦИЯ – ТЕРМИН МӘНІН АШУДАҒЫ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛ	139
Джунисова А.А., Мырзаш Д. ПРИЗНАКИ НЕРЕАЛИСТИЧЕСКОГО И РЕАЛИСТИЧЕСКОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В СКАЗКЕ «ПТИЧИЙ ЯЗЫК»	145
Джунисова А.А., Айту Г.М. ПРИМЕТЫ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В РАССКАЗЕ Ю. НАГИБИНА «ЖИЛИЩА БОГАТЫРЕЙ»	150
Ибраева Ж.К., Несипбай Г.Б. THE CHOICE OF TEACHING METHODS IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY	155
Есеналиева Ж.Ж. ҰЛТТЫҚ КОНЦЕПТОСФЕРАНЫ АНЫҚТАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	160
Маханбет А. ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНДАҒЫ РУХАНИ МӘСЕЛЕСЕРДІҢ КӨРІНІС ТАБУЫ	164
Олькова И.А., Какимова М.Е. АССОЦИАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЫЕ СЕТИ ОЦЕНОЧНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ: КОГНИТИВНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	167
Рамазанова Ш.Ә., Әмірбекова Р.Қ, Мекебаева Л.А. ӘДІЛДІК ПЕН АДАЛДЫҚТЫҢ ЖАРШЫСЫ	174
Сүйеркүл Б.М., Лепесбай Г.С. ҚАЗІРГІ АУЫЗША СӨЗЖҰМСАМЫНДАҒЫ БҰЙРЫҚ, ТІЛЕК МӘНДІ ҚОЛДАНЫСТАРДЫ ТЕОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ	178
Наубай Б.Н., Кузембекова Ж.Ж. РАЗВИТИЕ ИДЕИ ПОЛИЯЗЫЧИЯ В КАЗАХСТАНСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ	184
Шаймерденова Н.Ж., Бурибаева М.А., Аманжолова Д.Б. ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ОТ ПЕТРА I К ТРУДАМ ПРОФЕССОРА Н.И. ГАЙНУЛЛИНОЙ	188
Янг Юань ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ	190
Чжанга ПЕРЕВОДЫ РАССКАЗОВ А.П. ЧЕХОВА НА МОНГОЛЬСКИЙ И КИТАЙСКИЙ ЯЗЫКИ	199

ТАРИХ – ИСТОРИЯ – HISTORY**Meldibekova Z.A.**

THE LARGEST ETHNIC GROUPS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN KAZAKHS..... 203

Mukhtar Kozha, Begaliyeva A.

TURKESTAN IS THE CAPITAL OF THE KAZAKH KHANATE 211

ӨНЕР – ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ – ART**Байтерекова Н.И., Давлетова В.М., Уксикбаев Е.З.**

ТАНЫМДЫҚ ФИЛЬМДЕР ҚҰРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ..... 222

Нусупова А.С.ФОРТЕПИАННЫЙ КОНЦЕРТ Г. УЗЕНБАЕВОЙ: ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ
ОСОБЕННОСТИ 228**Нусупова А.С., Мусапирова Ж.Т., Алпыспаева Л.Ж.**ОСОБЕННОСТИ ФОРТЕПИАННОЙ ПАРТИИ В РОМАНСЕ С. МУХАМЕДЖАНОВА
«ӨЗГЕГЕ КӨҢІЛІМ ТОЯРСЫҢ» 233**Рамаданова Ж.Д.**КАЗАХСКИЙ НАРОДНЫЙ ТАНЕЦ В ОТРАЖЕНИИ ЭПОХ:
ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ И ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ 238**Таткенова Ш.А.**МУЗЫКАЛЬНЫЙ ФОЛЬКЛОР КОСТАНАЙСКОГО РЕГИОНА
В ЗАПИСЯХ А.В. ЗАТАЕВИЧА 246**РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW** 251**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР** 254

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

Абдикенов Д.Б.,
полиция аға лейтенанты, ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясының докторанты,
Алматы қаласы, dana_05_04@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЗАПТАУЛАР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Мақалада азаптау үшін қылмыстық жауаптылыққа негіз болатын проблемалық сұрақтар қарастырылған. Ол азаптауға қатысты жауаптылықты көздеген халықаралық құқық нормаларын ұлттық заңнамасына енгізу қажеттігін дәлелдейді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 146-бабын қылмыстық-құқықтық талдау негізінде осы норманы дәрежелеудің ерекшеліктері ашылады.

Түйін сөздер: қылмыстық жауаптылық, азаптау, халықаралық құқық, қылмыстық кодекс, қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы

Резюме. В статье рассматриваются проблемные вопросы оснований уголовной ответственности за пытки. Обосновывается необходимость приведения национального законодательства предусматривающих ответственность за пытки нормам международного права. На основе уголовно-правового анализа статьи 146 УК Республики Казахстан раскрыты особенности квалификации данной нормы.

Ключевые слова: уголовная ответственность, пытки, международное право, уголовный кодекс, состав уголовного правонарушения

Summary. The article deals with the problematic issues of the grounds for criminal responsibility for torture. It justifies the need to bring national legislation providing for the responsibility for torture to the norms of international law. On the basis of the criminal law analysis of Article 146 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the specifics of the qualification of this provision are disclosed.

Keywords: criminal liability, torture, international law, criminal code, criminal offense composition

Тәуелсіздік алған жылдардан бері, біздің отандық заңнама, қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу саласындағы азаптауларды қолдануға қарсы күрес жүргізуге бағытталған көптеген жағымды өзгерістерді бастан кешірді.

1998 жылдың 29 маусымында Қазақстан БҰҰ-ның азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенциясына қосылды.

2002 жылы Қазақстан заңнамасы қылмыстық тергеу саласында азаптауды қолдану жауапкершілігін көздейтін ережемен, сондай-ақ, азаптау арқылы алынған дәлелдемелерге жол бермеу туралы ережемен толықтырылды. 2005 жылы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті, 2008 жылы – азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияға Факультативтік хаттама ратификацияланды. 2009 жылы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің Факультативтік хаттамасы ратификацияланды, бұл азаматтарға БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Комитетіне жекелеген шағымдармен жүгінуге мүмкіндік берді [1, 13-14 б.]. 2013 жылдың шілдесінде азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алу үшін ұлттық превентивтік механизмі құрылды [2].

Бастапқыда, 2002 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі «Сот төрелігіне және жазалардың орындалу тәртібіне қарсы қылмыстар» тарауында Азаптаулар бабы көзделген, бірақ 2011 жылы азаматтық қоғамның ұсынымдарына сәйкес, осы бап «Адамның және азаматтың Конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар» тарауына ауыстырылды. Талданып отырған іс-әрекеттің объектісіне азаптаудан қорғайтын конституциялық құқықты іске асыруды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жатады [3]. Ұлттық заңнама 2014 жылы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі қабылданысымен елеулі өзгерістерге ұшырағанын атап өткен жөн. Қылмыстық заңнамада іске асырылып жатқан концептуалды бағыттар, бір жағынан алғаш рет немесе әлеуметтік осал тұлғалармен жасалған қылмыстарға қатысты кеңейтілді, екінші жағынан, ауыр қылмыстар, рецидив қылмыстардың қайталануы, ұйымдасқан қылмыстылық және әділ сот төрелігіне кедергі келтіргені үшін жауаптылықты күшейтті. Сонымен, азаптау жасағаны үшін жауаптылық, егер

де абайсызда адам өміріне немесе денсаулығына ауыр зиян келтірсе - 12 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасына күшейтілді. ҚК 71-бабына сәйкес, ескіру мерзімін және ҚК 78-бабына сәйкес азаптау жасаған тұлғаларға рақымшылық актісін қолдануға тыйым салынды [3].

Өкінішке орай, заңнамалық өзгерістер азаптаулар үшін қылмыстық жауаптылықты іске асыру кезінде отандық заңнаманың халықаралық құқықтық актілерге сәйкестігі мен қолдану тәжірибесімен байланысты сұрақтарды толық көлемде шеше алмады.

Қазақстан Республикасында 6 жыл ішінде тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтарға талдау жасау (2012 жылдан 2017 жылға дейін) бұндай фактілердің тұрақты түрде өсуін айғақтайды. Сонымен, 2012–2013 ж.ж. 27 азаптау тіркелген, 2014 ж. – 46, 2015 ж. – 116, 2016 ж. – 78, 2017 ж. – 95.

Қылмыстық жауаптылыққа 87 лауазымды тұлғалар тартылған. Ішкі істер органдарының қызметкерлерімен жасалған қылмыстар саны өсіп келеді, тек 2017 жылғы 6 ай ішінде – 20 (+150 %), 2016 жылғы 6 ай ішінде – 8. 2012 – 2016 ж.ж. аралығында ҰҚК қызметкерлері тарапынан жасалған азаптау фактісі тіркелмеген, алайда тек 2017 жылдың бірінші жарты жылдығында 6 жағдай тіркелген. Барлық істер 2015ж. (12) және 2016ж. (11) өндіріс аяқталып, сотқа жіберілді. 2016 ж. екі іс кінәсін мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісім жасасқаннан кейін сотқа жіберілді (Астана қ.).

2016-2017 ж.ж. оңалтылмаған мән-жайлар бойынша тоқтатылған істер жоқ. оңалтылған мән-жайлар бойынша 2016 жылы 601 іс (2015ж. - 514), соның ішінде іс-әрекетінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамы болмағаны үшін - 555 (92 %); қылмыстық ізге түсу органының күдікті іске қатысты қылмыстық ізге түсуді тоқтату туралы қаулысының тоқтатылмағандығына байланысты – 8 (1 %); қылмыстық құқық бұзушылықтың орын алмағаны үшін 32 (5 %); жәбірленушінің арызы болмағанына байланысты – 1 [4].

Қазақстан Республикасы ҚК 146 б. диспозициясына назар аударатын болсақ, азаптау деп, «тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруі» танылады [3].

Лауазымды тұлғалардың іс жүргізудің мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі мынадай заңды әрекеттері: күдіктінің (айыпталушының, сотталушының, сотталғанның) құқыққа қарсы әрекеттерінің жолын кесу, қаруды және арнайы құралдарды (қол кісендерді, сойылдарды және т.б.) қолдану; ұстау; қамауда ұстау; сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру және қылмыстық қудалау органдарының қылмыстық іс жүргізудің міндеттерін орындауға бағытталған басқа да әрекеттері қинау деп танылмайды [5].

Қазақстан Республикасы ҚК 146 б. көзделген қылмыстың қоғамға қауіптілігі, Қазақстан Республикасының негізгі Заңы – Конституцияның 17 б. сәйкес, ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайтындығына қол сұғушылықтан тұрады.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 1975 жылғы 9 желтоқсанда қабылданған Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінен қорғау туралы Декларациясында азаптау адамның қасақана ауыр немесе тән немесе психикалық зардап келтіретін кез-келген әрекетті білдіреді. Елдегі соғыс жағдайы немесе оның қаупі, ішкі саяси тұрақсыздық немесе кез келген басқа төтенше жағдай сияқты елде болуы мүмкін ерекше жағдайлар азаптаудың негізі бола алмайды. Азаптау қатыгез, адамгершілікке жатпайтын қарым-қатынастардың бірі ретінде танылады [6].

1984 жылғы 10 желтоқсандағы Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияның 1-бабының 1-бөлігінде «азаптау» анықтамасы қандай да бір адамға одан немесе үшінші адамнан мәлімет немесе мойындау алу, ол немесе үшінші адам жасаған немесе жасағанына сезік келтірілген әрекетіне оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші адамды қорқыту немесе мәжбүрлеу үшін дене немесе адамгершілік қатты зақымдары немесе азап шегуі қасақана жасалатын немесе кез-келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез-келген себеп бойынша мұндай зақымды немесе азап шегуді мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми түрдегі басқа да адаммен немесе олардың азғырушылығы немесе олардың

келісімімен немесе үнсіз келісу бойынша келтірілетін кез-келген іс-әрекетті білдіреді. Бұл ұғымдар осы санкциялардан ажырамайтын немесе кездейсоқ туындаған заң жүзінде жазалаудың нәтижесі болып табылатын ауырсынуды немесе азаптауды қамтымайды [7].

Өз кезегінде жоғарыда аталған анықтамаларға өзгешелік ретінде 1984 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ Конвенциясында «азаптаулар» ғана емес, сондай-ақ «қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері» тыйым салынған. Аталған Конвенцияның 16-бабына сәйкес, қатысушы мемлекеттер секілді Қазақстан да өзінің заңи құзырындағы кез-келген аумақта 1-бапта бар азаптаудың анықтамасына жатпайтын және мұндай актілер мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе басқа да ресми түрде сөз сөйлейтін адаммен немесе олардың азғырушылығы бойынша, немесе олардың қатысуымен немесе үнсіз келісуімен жасалғанда басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау актілерін болдырмауға міндеттенеді [7]. Осылайша, сипатталған әрекеттер азаптау ретінде қарастырылмайды, қасақана жасалмайды, қатты ауыртпашылық тудырмайды, тән немесе моральдық азап әкелмейді, бірақ оларға тыйым салынған.

Сонымен қатар, Қазақстанда азаптауды тергеудің тәуелсіз механизмін дамыту бойынша Сараптама қорытындысының 9-бөлігінде «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі - халықаралық құқықтық тыйым салу мағынасында кемсітушілікке ұшыраған басқа да маңызды қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын әрекеттер мен жазаларды жеке және арнайы түрде қылмыстылыққа жатқызбайды» деп белгіленген [8].

Осы орайда, біз З.С. Тоқыбаевтың Қазақстан Республикасы ішкі заңнамасының нормаларын Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 146-бабына тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы «адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау» үшін жауаптылықты белгілеудің орынды болуы үшін 1984 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы» Конвенцияның 1-бабына сәйкес келтіру қажеттілігі туралы пікірімен келісеміз [9].

Бірақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 146-бабына тиісті өзгертулер мен толықтырулар енгізген кезде, БҰҰ-ның Конвенциясына сәйкес, «қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалаудың басқа актілерінің» толық анықтамасын қолдану қажет. Бұған қоса, біздің ойымызша, азаптауды дұрыс дәрежелеу мен оны қылмыстың ұқсас құрамдарынан ажырату мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 28 желтоқсандағы № 7 «Жеке басының бостандығын сақтау және адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылық туралы, сондай-ақ азаптауларға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе қадір-қасиетін қорлайтындай іс-әрекеттер мен жазалауға қарсы күрес туралы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңдарын қолдану туралы» Нормативтік қаулысындағы «қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалаудың басқа актілері» анықтамасына толық түсіндірме жүргізу қажет.

Бізбен зерттеліп отырған іс-әрекеттің объектісіне, азаптаудан қорғайтын, белгіленген конституциялық құқықты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жатады. Осы қылмысты жасау кезінде басқа да объектіге, яғни адам денсаулығына қол сұғылады, себебі жәбірленуші соққыға жығылып, қинау немесе психикалық азаптауға душар болады.

Азаптаудың объективтік жағы адамға тән немесе психикалық зардап келтірумен көрініс табады. Азаптау деп, адамға ұзақ уақыт бойы тән зардабын келтіру (мысалы, инемен піскілеу, бүйрек, мойын, аяқ сандарының арасына ауыртатын тәсілдер жасау, қолын қайыру, денесін ыстық үтікпен басу, асудан айыру, полиэтилен пакеті мен респиратор және т.с.с. құралдарды қолдана отырып, еркін тыныс алу мүмкіндігінен айыру) сияқты әртүрлі әрекеттерді түсінеміз [10, с. 119-120]

Жекелеген зерттеулердің нәтижесі бойынша [11], азаптау кезінде тән және психикалық зардап келтірудің кең тараған тәсілдеріне келесілер жатады:

1) полиэтилен пакеті мен респираторлардың көмегін қолданудың арқасында механикалық тұншығу туындайды;

2) жәбірленушіні қимылсыз қалдыру;

3) жәбірленушінің денесіне із қалдырмайтын тәсілдермен жүзеге асырады;

4) құрбанды қорқыту мен азғындау.

Зерттеліп отырған қылмыстың құрылысы бойынша формальды құрамды құрайды. Қылмыс заңда көрсетілген іс-әрекет – әрекет немесе әрекетсіздік орын алған сәттен бастап аяқталған болып саналады.

ҚК 146-бабының. 1-бөлігінде жәбірленушінің денсаулығына онша ауыр емес дәрежедегі зиян келтіру көрініс табады.

Аталған қылмыстық іс-әрекет қасақана нысанда жасалады.

Қазақстан Республикасы ҚК 146-бабының диспозициясында аталған қылмысты жасаудың мақсаттары белгіленген:

- азапталушыдан немесе үшінші тұлғадан мәліметтер алу;
- қандай да бір іс-әрекетті жасағанын мойындатқызу;
- азапталушыны немесе үшінші тұлғаны күдік келтірілген әрекет үшін жазалау;
- азапталушыны немесе үшінші тұлғаны белгілі бір әрекеттерді жасады деп мойындату;
- азапталушыны немесе үшінші тұлғаны кез келген жолмен қорқыту.

Заңда «...немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша» деп бекітілген тұжырымдама, азаптаудың құрамына бұл қылмыстың заңда көзделген мақсаттармен немесе кез келген себептермен жасалғанына қарамайтынын анықтайды. Мысалы, жәбірленушіні бұзақылық ниетпен, кек алу мақсатымен азаптау [10].

Қылмыстың субъектісі – 16 жасқа толған ақыл-есі дұрыс, жеке тұлға бола алады.

ҚР ҚК 146 б. диспозициясында келесі субъектілер көрсетілген:

- тергеуші; анықтауды жүзеге асыратын адам; өзге де лауазымды адам; басқа адам

Қарастырып отырған баптың 2 – бөлігінде көзделген азаптаудың дәрежеленген құрамына а) адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған; б) бірнеше рет; в) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты г) денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіре отырып жасалған іс-әрекеттер жатады.

Қазақстан Республикасы ҚК 146 б. 3 б. аса дәрежеленген құрамы - жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге немесе абайсызда оның өліміне әкеп соқтырған азаптаулар үшін жауаптылықты қарастырады.

Денсаулыққа ауыр зиян келтіруге – адамның денсаулығына, оның өміріне қауіпті зиян не денсаулыққа: көру, сөйлеу, есту қабілетінен немесе қандай да бір ағзадан айырылуға; ағзаның өз функцияларын жоғалтуына; бет-әлпетінің қалпына келмейтіндей бұзылуына; жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты түрде жоғалтумен ұласқан денсаулықтың бұзылуына; кәсіби еңбек қабілетін толық жоғалтуға; жүктілікті үзуге; психиканың бұзылуына; нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыруға әкеп соққан өзге де зиян жатады [3].

Абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соқтырған азаптауды дәрежелеу үшін кінәнің қосарланған екі нысаны: іс – әрекеттің қасақана жасалуы және іс – әрекет салдары абайсызда болуын анықтау қажет.

ҚР ҚК 146-бабының 1-бөлігінде көзделген іс-әрекет ауырлығы орташа қылмыстарға жатады, бірақ Қазақстан Республикасы ҚК 68-бабының 4-бөлігіне сәйкес, азаптау үшін кінәлі деп танылған тұлға татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатылмайды. Алайда Қазақстан Республикасы ҚК 146-бабының санкциясында бас бостандығынан айырумен байланысты емес, атап айтқанда, бес мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге жазаланатынын атап өту керек.

Біз талдаған халықаралық құжаттарда азаптау ауыр қылмыстар деп танылады. Біздің ойымызша, Қазақстан азаптауды және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне жол бермеу туралы міндеттемелер қабылдаған жағдайда, ол қатысушы болып табылатын халықаралық шарттардың талаптарын қатаң сақтауға және орындауға тиіс.

Мысалы, шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы бойынша азаптауға қатысты қылмыстық жауапкершілік Канадада 14 жылға дейін бас бостандығынан айыру түрінде беріледі; Францияда 15 жыл және одан жоғары; АҚШ-та 20 жылға дейін [12]. Постсоветтік елдерде: Украинаның қылмыстық заңнамасы 10 жылға дейін, Әзірбайжанда 11 жылға дейін, Түрікменстанда, Қырғызстанда және Молдовада 15 жылға дейін, Грузияда 17 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазалары қолданылады [13].

ҚР ҚК 146 б. 2 және 3 бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер ауыр қылмыстарға жатады [3].

Қорытындылай келе, біздің мемлекетімізде адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық стандарттарға бекіту үшін жауапты және маңызды қадамдар жасалып жатқанын, азаптаулар мен басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын әрекеттер мен жазалаудың алдын алу бойынша тиімді шаралар қабылданатынын атап өту керек.

Біздің пікірімізше, Қазақстан Республикасы Конституциясының 5-бабының 3-бөлігін ескере отырып: «Республика ратификациялаған халықаралық шарттар өз заңдары бойынша басымдыққа ие» [14], ішкі заңнамада азаматтардың адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық құқықтық нормаларды азаптауларға, зорлық-зомбылыққа, қатыгез немесе қадір-қасиетін қорлайтын іс-әрекетке немесе жазалауға жол бермей, олардың арасындағы белгілі бір сәйкессіздікті жоққа шығарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кабжанов А.Т. Имплементация Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания в национальное законодательство РК // Материалы круглого стола на тему «Проблемы противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство обращениям или наказаниям» / Под общ. ред. д.ю.н., проф. Н.О. Дулатбекова. – Караганда: РИО «Болашақ-Баспа», 2009. – С. 13-17.
2. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаптаулардың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлерінің алдын алуға бағытталған ұлттық алдын алу тетігін жасау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңы // <http://adilet.zan.kz>
3. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz>
4. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі Комитеті Ақпараттық қызметінің мәліметтері. URL: [http:// service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/MainMenu](http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/MainMenu)
5. «Қылмыстық және қылмыстық процестік заңнаманың адамның жеке бас бостандығын сақтау және қадір-қасиетіне қол сұқпау, қинауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның ар-намысын қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы мәселелер жөніндегі нормаларын қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 28 желтоқсандағы № 7 Нормативтік Қаулысы// <http://adilet.zan.kz>
6. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 9 декабря 1975 // <http://www.zakon.kz>.
7. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания // <http://www.zakon.kz>.
8. Развитие независимого механизма по расследованию случаев пыток в Казахстане. Экспертное заключение - Алматы, 2013 // ИС Параграф [www http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz)
9. Токубаев З.С. Уголовная ответственность за пытки: международный и отечественный опыт // [http:// cyberleninka.ru](http://cyberleninka.ru)
10. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2) / Под общ. ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции I класса Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
11. Брамонтов Р. Проблемы применения пыток оперативными работниками органов внутренних дел // [http://www. articlekz.com/article/13061](http://www.articlekz.com/article/13061); Абдукадыров Д.Ж. Законодательные и организационные меры противодействия пыткам в системе ОВД Республики Казахстан // «Ішкі істер органдары жүйесіндегі қинауларға қарсы іс-қимыл» ғылыми-зерттеу тақырыбы бойынша халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / - Алматы: Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО, 2017. – С. 36-39.
12. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: монография// [Электронный ресурс]. – <http://books/google.kz>
13. Legislationline. Уголовные кодексы [Электронный ресурс]. – URL: [http://www.legislationline.org/ru/documents/ section/criminal-codes](http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes).
14. Қазақстан Республикасы Конституциясы// http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president

Абдраманова Назира Қайыпбекқызы,
Қ. А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
«Құқықтану» кафедрасының докторанты
Түркістан қаласы, Nazira_abdramanova@mail.ru

Мәуленов Думан Болатұлы,
заң ғылымдарының кандидаты
Тараз қаласы, duman80@bk.ru

ЛАТЕНТТІ ҚЫЛМЫСКЕРЛІКТІҢ ҰҒЫМЫ МЕН ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ

***Аңдатпа.** Мақалада авторлар латентті қылмыскерлік тұжырымдамасын, өздерінің түсініктерін қалыптастырады. Оның даму себептерін қарастырады. Сондай-ақ оның жіктелуіне ерекше назар аударады.*

***Түйін сөздер:** табиғи латентті қылмыскерлік, жасанды латентті қылмыскерлік, шекаралық латентті қылмыскерлік, құрылымдық-латентті қылмыс, жария-латентті қылмыс, тіркелу-латентті қылмыс.*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ЛАТЕНТНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И ЕЕ ВИДОВ

***Аннотация.** В статье авторами формулируется свое понимание понятия латентной преступности. Рассмотрены причины ее развития. А также уделяется особое внимание ее классификацию.*

***Ключевые слова:** естественно-латентная преступность, искусственно-латентная преступность, погранично-латентное преступление, структурно-латентное преступление, учетно-латентное преступление, легально-латентное преступление.*

GIVING THE DEFINITION OF LATENT CRIME AND ITS TYPES

***Abstract.** In the article, the authors formulate their own understanding of the concept of latent crime. The reasons for its development. And also special attention is paid to its classification.*

***Key words:** natural latent crime, artificially latent crime, border latent crime, structural latent crime, accounting latent crime, legal latent crime.*

Латентті қылмыскерлік мәселелерін зерттеу өзектілігі қылмыстық-құқықтық саясатының бастапқы қағидаттарын жүзеге асыру қажеттілігімен анықталады. Ең алдымен, қылмыс жасаған жеке тұлғаның қылмыстық жауапкершіліктің болмай қалмайтындығы қағидатының жүйелі жүзеге асыру, тергеу толықтығы мен жан-жақтылығы, қылмыстық істердің шешілуі, әділетті жазаны берудің тиісті шарты және оның даралануы болып табылатын істеген ісіне құқықтық әсер ету құралдарының барабарлығы мен ұйқастығы туралы айтылуы қажет.

Жасырын қылмыстарды анықтау, латентті қылмыстар факторларын зерттеу, оларды алдын-алу және ескертудің ғылыми негізделген әдістемесін құрастыру үлкен практикалық маңызға ие.

Латентті қылмыскерлік мәселелерін ғылыми зерттеудің бастапқы әдіснамалық міндеті – латентті қылмысты анықтау, оның сипаттамаларын, қасиеттерін және нақты көріну түрлерін айқындау. Бұл өте маңызды, себебі криминологияда латентті қылмыстың қабылданған ұғымы осы уақытқа дейін бекітілмеген, ал ол онымен байланысқан басқа да мәселелерді шешуге кедергі болып тұр.

Қылмыс – күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыс, сол себепті ол жеке жақтарын зерттейтін әр түрлі ғылымдарымен зерттеледі. Мәселен, криминология қылмысты басқа әлеуметтік құбылыстарымен байланысқан, өзінің заңдылықтары бар, өзгеше күресу формалары мен әдістерін талап ететін қоғамдағы объективті келеңсіз құбылыс ретінде зерттейді. Сондықтан қылмыс ұғымы криминология ғылымы үшін бастапқы қағидасы болып табылады.

Латентті қылмыскерлік – бұл, қарапайым сөзбен, жасырын қылмыс. Ол жеке тұлғалар мен қылмыстық статистикада бекітілмеген нақты аймақта және нақты уақыт мерзімінде жасалған

қылмыстық істер жиынтығы, басқаша айтқанда, есепке алынбаған; немесе құқық қорғау органдары есептеген, бірақ олар есепке алмаған; сондай-ақ, есептеген, бірақ ашылмаған, немесе толықтай ашылмаған қылмыстар.

А.М. Алексеев пен А.Н. Рош латентті қылмыскерлікті егжей-тегжейлі зерттеп, бірінші болып латентті қылмыскерлікті – табиғи латентті, жасанды латентті және шекаралық латентті деп үшке бөледі. Табиғи латентті қылмыскерлік күнделікті өмірде таралған қалыпты себептер салдарынан болады. Мәселен, азаматтар жағдаятты дұрыс заң тұрғысынан бағалау үшін жеткілікті біліміне ие болмағандықтан, қылмыс құрбаны болғанын әрдайым түсіне алмайды. Осындай жағдайды көбінесе алаяқтар пайдаланады.

Бірінші жағдайда, табиғи латентті жағдайында келесі себептерді көрсетуге болады: 1) азаматтар құқық қорғау органдарының мүмкіндіктеріне сенбегендіктен олармен байланысқа түсу ынтасының жоқтығы; 2) қылмыстан болған зиянның қораштығы; 3) қылмыскерлер жағынан кек алу құлшынысынан қауіптену; 4) өз өмірінің жеке жақтарын жария етуді қаламау, абыройды, сонымен бірге кәсіпорынды, мекемені жоғалту; 5) жасалған қылмыс үшін қылмыстық жазаның жөнсіздігіне сенімі; 6) қылмыстық заңдарды білмеуі; 7) басқа қылмыстарға қатыстылығы үшін әшкерелену қорқынышы; 8) басқа да себептер. Полицияға сенімсіздігі немесе қылмыскер тарапынан кекшілдік қорқынышы көбінесе зорлықтар көрген жәбірленушілерді тоқтатқан. Қылмыскер тарапынан кекшілдік қорқынышы көбінесе қылмыскер мен құрбан бір-бірін танитын ауыл аймақтарында кең таралған.

Өзін алаяқтық құрбаны болғанын сезінгенде жәбірленушінің көбісі құқық қорғау органдарына ұят сезімінен немесе қағазбастылықтың құрбаны болу қорқынышынан, немесе болатын көмекке сенбеушіліктен шағым жасамайды. Табиғи латенттілік қылмыстарға топ арасындағы жанжал кезіндегі бір-біріне деген қатынасы бойынша ұйымдастырылған қылмыскерлер топтар мүшелері жасаған қылмыстар жатады.

Осындай дәрежелі қылмыстарды табуға және жариялауға жәбірленген тұлғалардың қылмыстық іс-әрекеттері туралы білген немесе жұбандыру және үндемеу кепілі ретінде сыйақы алған жәбірленушілердің жолдастары да жақын туыскандары да мүдделі емес.

Жасанды-латентті қылмыскерлік қылмыстық статистикада көрініс таппаған қылмыстарды камтиды, себебі олар туралы хабарламалар тиісті бағаланбады және тиісті әрекет болмады. Бұл қылмыстарға, атап айтқанда, тіркеуден тікелей жасырылған қылмыстар; қылмыстық істі қозғауға бас тарту, оларды заңсыз тоқтату, заңсыз ақтаушы үкім шығару туралы негізсіз қаулы шығару салдарынан есептен шығарылған қылмыстар; қылмыстық емес ретінде қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттерді біле тұра қате саралау салдарынан статистика есепке алмаған қылмыстар жатады.

Жасанды латентті қылмыскерліктің үш түрі бар:

а) құрылымдық-латентті қылмыстар. Қылмыс құрамы қатарының заңнамалық құрылымы (жеке өлтірушілік түрлері, дене жарақаттары және т.б.) өте ауыр қылмыстарды онша ауыр емес қылмыс ретінде белгілеуге мүмкіндік береді. Мысалы, дүрліктіген төбелес барысындағы өлтіруді анық бір жақ кінәлі болғанда әдейі қастық өлтіру немесе екі жақты жанжал процесінде болған өлтіру ретінде қарастыруға болады. Бір жағдайда айыпты ауырлататын жағдайлары бар өлтіру туралы, ал басқа жағдайда – жай қастықпен өлтіру, мүмкін, абайсыз өлтіру туралы сөз етіледі.

б) жария-латентті қылмыстар. Олар, көбінесе, жетілдірілмеген заңнама салдарынан, немесе заңды негіздеме аясында қылмыстық статистикасына кіргізілмейтін тиісті қылмыстар қылмыстық құдалауды қозғау ерекшеліктері ретінде пайда болады. Мәселен, мас адамды «бөтелкелес достары» үйіне дейін жеткізе алмаған және үсіп қалуы үшін қалдырған. Егер мәйітте зорлықпен өлімінің айқын іздері болмаса, онда қылмыстық іс, әдеттегідей, қозғалмайды.

в) тіркелу-латентті қылмыстар кемшіліктер немесе алғашқы қылмыстар тіркелу өзгешеліктері салдарынан пайда болады. Мысалы, айыпты ауырлататын жағдайларсыз зорлау бойынша қылмыстық істер тек қана жәбірленуші арызы бойынша қозғалады. Кейде құқық қорғау органдары қызметкерлері жұртқа жария болуы, жәбірленушінің өз тарапынан мүмкін болатын арандатушылық кезінде дәлеледеу қиындығына және т.б. тұспалдауы барысында жәбірленушілерді жайлап, бірақ табандылықпен зорлаушыны қылмыстық құдалаудан бас тартуға сөзбен жеткізеді. Органдар қызметкерлерінің осындай қылықтары ауыр жұмыстан құтылу, егер мүмкіндік болса, одан қашу тілектеріне байланысты. Мүмкін, табиғи жалқаулықтан қорғайтын тіркеу жүйесін құру қажет шығар.

Жасанды латентті қылмыскерлікті есептен жасыру уәждері төмендегідей: 1) полицияның жұмысбастылығы; 2) жалған аман-есендікті көрсетуге ұмтылыс; 3) нашар материалдық-техникалық қамтамасыздандыру, төмен жалақы, кейбір қызметкерлердің нашар құқықтық дайындығы және т.б. сияқты уәждер; 4) құқық қорғау органдарының кейбір қызметкерлерінің арам ниеттілігі. Осымен, латентті қылмысты зерттеу ескертпе іс-әрекеті дамитын қосымша бағыттарды көрсетеді. Тіркелген қылмыстың хал-жағдайы статистикалық есеп беру негізінде зерттеледі. Латенттіліктің болуы туралы қылмыстық статистикасы мен әкімшілік құқық бұзушылықтарды, азаматтық- құқықты деликтерді, дене жарақатына байланысты азаматтардың медициналық мекемелеріне шағым жасау мәліметтерін, азаматтардың шағым, арыздар саны туралы мәліметтерін салыстыру көп нәрсені айта алады.

Шекаралық латентті қылмыскерлік кудалауды талап етпеген немесе құқық қорғау органдарына хабарланбаған, өйткені қылмыс оқиғасының өзі куәгерлерге түсініксіз болғандықтан, дұрыс емес деп танылған қылмыстарға жатады. Шекаралық латентті қылмыстарына да ашылмаған қылмыстарды да жатқызу керек, яғни қылмыстардың жасалу фактілері туралы белгілі, бірақ қылмыс жасаған кінәлі тұлғалар анықталмаған жағдайда ішінара-латентті қылмыстар деп есептелінедім ийт. Латентті қылмыстарды жіктеуде уақытша факторын ескеру қажет, себебі латентті қылмыстар кезеңі бірнеше сағаттан бірнеше жылға дейін құбылады.

Мұндай тәсілдеме назарға барлық ескерілмеген қылмыстарды алуға мәжбүрлейді. Екінші жақтан, қылмыстық құқыққа ескіру мерзімінің өтуі сияқты институт белгілі. Ескіру мерзімі өткен қылмыстар есепке алынбайды, ал тіркелгендер есептен алынады. Шекаралары қылмыстық құқығымен берілген криминология қылмыстың зерттеу нысаны болуына байланысты латентті қылмыстың деңгейі шексіз емес.

Қылмыс туралы негізгі ақпарат көздері келесілер болып табылады: а) заңи (қылмыстық-құқықтық, криминологиялық, әкімшілік-құқықтық, азаматтық-құқықтық ижәне т.б.); б) моральдық; в) экономикалық; г) әлеуметтік-демографиялық; д) басқа. Қылмыстық-құқықтық статистика (қылмыстық, қылмыстық істі) – заңи статистиканың ең ежелгі және дамыған салаларының бірі. Осы уақытқа дейін құқық қорғау органдарының есеп беруі, қылмыстар мен қылмыс жасаған тұлғаларды тіркеу, тергеу жұмыстары мен прокурорлар жұмысы туралы есептерімен байланысқан бай статистикалық материал жинақталған.

Көптеген заңсыз әрекеттерді полиция қызметкерлері мен басқа ұйымдар әдейі жасырады, кейбір қылмыстар жалпы құқық қорғау органдары белгісіз болып қалады. Олардың барлығы латентті қылмысты құрайды. Оған, сарапшылардың пікірі бойынша, жасалған қылмыстардың көбісі жатады.

Қоғамдық өмірдің барлық жақтарына әсер ететін және экономикалық қайта жаңарту өткізуге қауіп төндіретін, әлеуметтік тұрақсыздық факторы болып табылатын қазіргі заманның ең күрделі мәселелердің бірі – қылмыстық көріністердің тұрақты өсуі, қылмыс құрылымында ауыр қылмыс және өте ауыр қылмыс үлесінің көбеюі, сонымен ұйымдастырылған қылмыстың таралуы.

Осындай жағдай қылмысты және оны ескертуге бақылауды қамтамасыз етуге бағытталған құқық қорғау органдары күш салуын жоғарлатады. Бірақ бұл үшін қажетті алғышарты қылмыстың шынайы ауқымын білу, ресми қылмыстық істер статистикасы мәліметтерінде көрініс тапқан бөлігін емес, ал оның нағыз жағдай көрсеткіштерін пайдалану болып табылады. Криминологиялық зерттеулер нақты жасалған қылмыстар мен қылмыстардың статистикалық есебін жүргізетін органдар мәліметтері арасындағы қылмыстар саны айырмашылығы өте көп екенін көрсетеді. Латентті қылмыс, жалпы барлық қылмыс сияқты, елдің экономикасына кері әсерін тигізеді, сыртқы экономикалық байланыстарының дамуын, бірлескен шаруашылық қызметтердің қарқынын, шетел инвестициялардың түсуін тоқтатады. Сарапшылар ресей экономикасының қылмыстануына тенденция өте анық екенін мойындайды.

Ең алдымен бұл несие-қаржы жүйесіне қатысты. Қаржы-экономикалық қатынастарда болып жатқан процестер ең жоғары деңгейлі саясаткерлерді «мемлекет экономика мен қаржы саласын бақылауды жоғалтып жатқанын» мойындатады. Қазақстанда қылмыстық қоғамның құру қауіпі ұлттық қауіпсіздік мен Қазақстанның мемлекет ретінде құтаю мәселесі мәртебесіне ие болуда.

Жасырын қылмыс қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық климатына да күрделі әсер етеді. Ол азаматтарда мемлекеттік биліктің олардың қауіпсіздігін кепілдеуге қабілетіне, конституциялық құқықтар мен еркіндік үшін қолайды жағдайлар жасауына, қылмыспен тиімді күрес жүргізуіне, кінәлі тұлғалардың өздерінің құқық бұзушылықтары үшін жауаптың қолданылмай қалмайтындығын қамтамасыз етуіне сенімсіздікті тудырады. Жазасыз қылмыс тұрғылықты халықтың қылмыстық

көріністеріне «дағдылануына», қоғамда заң мен моральдық жауапкершілік деңгейінің төмендеуіне, құқық бұзушылық пен құқық бұзушыларға төзімсіздік сезімдерін нашарлауына ықпал етеді.

Әлеуметтік-психологиялық және адамгершілік-этикалық көзқарастар жағынан тандалатын жаза-лау тәжірибесі жағымсыз әлеуетке біраз мөлшерде ие болады, егер қылмыстық заңнамалардың нормалары қолданбаса. Осыған байланысты заңға бағынатын азаматтарында қылмыстық әділет бүкіл жүйесі екіжүзді және сатылғыш деген тұрақты сенім пайда болады. Осыдан келесі пікірлер туады «параны өз лауазымы бойынша алуға болатын және кімге беруге болатын алады».

Латентті қылмыскерлік тиісті түрде онымен күресетін құқық қоғау органдарының беделіне әсер етеді. Жазасыз қылмыстың жүгенсіздігі азаматтардың басым бөлігіне елде құқықтық тәртіпті қамтамасыз ететін осы органдардың кәсіби деңгейі мен мүмкіндіктерін сипаттайтын ең көрініп тұрған және ең сенімді индикатор болып табылады. Әлбетте бұл қылмыс қоғамда құқық қорғау органдары қызметіне нигилистік ауанының өсуіне ыпалын тигізеді.

Оған қоса, азаматтардың түсінігі бойынша полиция кейде олардың құқығын бұзушы болып көрінеді. Латентті қылмыскерлік пен онымен тікелей байланысқан тұрғындарды виктимдеу мәселесін заманауи криминологиялық ғылымның ең өзекті бағыттарының біріне жатқызуға болады.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, латентті қылмыскерлік деп, біздің ойымызша, кінәлі жеке тұлғаларды қуғындау мен жауапкершілікке тартуды жүзеге асыратын органдар тарапынан қылмыстық-құқықтық әрекет ету мен әсер ету шараларын тартпаған іс-әрекетер жиынтығын түсінуге болады. Кінәлі жеке тұлғаларды қуғындау мен жауапкершілікке тартуды, оларды тіркеу және есепке алуды жүзеге асыратын органдардың қылмыстар жиынтығын анықталмағандығы (белгіленбегендігі) және есепке алмағандығы, сондай-ақ тергеу органдарымен істерді ашпағандығы (толықтай ашпағандығы) латентті қылмыстың өзгеше, өзіне тән қасиеттеріне жатады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Акутаев Р. М. Латентная преступность: актуальные проблемы и понятие. // Государство и право. 1997. №12. С. 79 – 81.
2. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник. /– Алматы. 2008. - 429 с.
3. Криминология учебник под ред. Кудрявцева В.Н., М. 1999г.;
4. Криминология. Учебник для вузов. / Под ред. В. Д. Малкова; Московский открытый социальный университет. М.: “Юстицинформ”, 2006.

Bimoldanov Y.M.,
candidate of legal Sciences, associate Professor, police Colonel,
the Deputy chief of the Almaty Academy of the Ministry of interior
of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova,
Almaty, malaev_05@mail.ru

IN RELATION TO THE EFFECTIVENESS OF THE CORRECTIONAL SYSTEM IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Резюме. В статье рассматривается место уголовного наказания в системе других мер государственного принуждения в борьбе с правонарушениями. Раскрывается значение наказания в борьбе с преступностью на современном этапе развития общества. Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования системы наказаний при проведении правовой реформы.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное правонарушение, система наказаний, наказание, штраф.

Түйін. Мақалада қылмыстық құқық бұзушылықпен күресуде басқа да мемлекеттік мәжбүрлеу шаралар жүйесінде қылмыстық жазаның орыны қарастырылған. Қазіргі кезеңдегі қоғамның дамуында қылмыстылықпен күресте жазаның маңызы ашылған. Құқықтық реформа жүргізуде жаза жүйесін ары қарай жетілдірудің қажеттілігі негізделген.

Түйін сөздер: қылмыстық құқық, қылмыстық құқық бұзушылық, жаза жүйесі, жаза, айыппұл.

Summary. The article discusses the place of criminal punishment in the system of other measures of state coercion in the fight against offenses. The importance of punishment in the fight against crime at the present stage of development of society is revealed. It justifies the need for further improvement of the penal system during the legal reform.

Keywords: criminal law, criminal offense, system of punishments, punishment, penalty.

The implementation of the objectives of punishment, in our opinion, is in direct proportion to the effectiveness of the correctional system. Before moving to the coverage of the issue of the effectiveness of the correctional system, let's start with the general, with the concept of the correctional system.

The correctional system is an enumeration of types of sentences in a certain order, according to the degree of severity.

According to E.I. Kairzhanov, under the correctional system set refers to existing criminal law, an exhaustive and mandatory list of the punishments located in a certain order depending on their severity [1, p. 177].

According to some authors, this is a list established by the state of penalties given in the law in a certain order based on their content and comparative severity [2, p. 275].

We concur with the scientists, expressing the following: the correctional system includes such areas of state coercion, on the basis of experience of crime control, these legal, psychological and pedagogical sciences – can provide the most effective correctional and educational influence on persons who committed a crime and the other unstable citizens [3, p. 110-111].

According to L.Ch. Sydykova, the correctional system is a complex penal law sentences, structured according to their characteristics in one or more lists [4, p. 101].

The correctional system is determined by the level of political, economic and cultural development of the community and crime rates. The discussions on the definition of the concept of correctional system is still going on, since most researchers believe that the proposed in the scientific literature definitions are not without drawbacks and thus require improvement.

Professor A.V. Naumov specifies that correctional system is established in the criminal law an exhaustive list of the punishments located in a certain order [5, p. 537].

A.T. Baiseitova gives a more concise definition: «the correctional system should be defined as a set of interacting types of criminal sanctions established by the criminal law» [6, p. 19].

Penalties significantly different in their severity (in terms of punishment) and content. They are placed in the criminal law in a certain order, the whole forming a system of punishment. That is, the correctional system is set by the current criminal legislation, an exhaustive and mandatory list of the punishments located in a certain order, depending on their severity. The correctional system conditioned by the social and state system. Socio-political and economic changes in the society and the state, have a direct impact on the penal system,

in particular, changes the hierarchy of types of punishment, some punishment lose their meaning and are excluded from the criminal legislation along with those introduced new types of them, caused by general changes and needs in the socio-political, economic and social spheres.

The criminal code of the Republic of Kazakhstan is largely considered fundamental changes that have occurred in recent years in the society and the state. Criminal code of the Republic of Kazakhstan provides for 4 types of punishments for a criminal offence, 5 punishments for crimes, 5 types of additional punishment, and establishes them into the system in article 40. Thus separately established the system and the types of sentences imposed on juvenile (section 6 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan).

It should be remembered that the penalties in the Criminal code is exhaustive. The court may not appoint the defendant a sentence not provided by law.

In general, however, the correctional system established of existing Code is essentially punitive policy at the present stage and reflects the principles of Kazakhstan's criminal law. Punishment under the existing criminal law are divided into three groups:

- 1) the basic punishment;
- 2) additional punishment;
- 3) penalties that can be as basic and additional (alternative punishment).

The main ones are those penalties that are appointed independently and are unable to join the others. The second group includes additional punishment. They may not be selected independently, they are joined to the basic penalties, increasing the punitive impact of the sentence as a whole. Additional penalties are listed in part 3 article 40 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan. The third group consists of penalties that can be administered both as primary and as additional.

In article 40 of the criminal code lists the punishments that constitute the punishment system that is built according to less strict kind of punishment to the most restrictive. This principle corresponds to the general beginnings of appointment of punishment, providing for the most stringent of its kind only in those cases where a less strict kind of punishment cannot provide achievement of the purposes of punishment. The list is exhaustive and not subject to interpretation. The court may assign the convict to such punishment, which is not listed on the list [7].

Depending on the procedure for the appointment of all criminal penalties are classified into basic and advanced. The main penalty is stipulated by criminal law penalties, which are designed to have the primary role in the implementation of facing the punishment purposes. They are specified in the sanctions for all criminal offenses listed in the articles of the special part of the criminal code, shall be appointed by the court whenever the court comes to the conclusion about the need to appoint the guilty punished.

The main punishment was meted out by the court only if their sanctions, and only in exceptional cases expressly provided by law, may be applied in the absence of instructions on them in sanctions in replacement of other penalties (article 64 of the criminal code, the revocation of probation, article 65 of the criminal code, the exemption from criminal responsibility in connection with active repentance, article 80 of the criminal code criminal responsibility of juvenile, article 81 of the criminal code, the types of sentences imposed on juvenile, article 82 of the criminal code the sentencing of minors, article 84 of the criminal code, compulsory measures of educational influence, article 85 of the criminal code the contents and timing of application of forced measures of educational influence).

The person convicted of committing a criminal offense, apply the following main punishments: a fine; correctional labor; community service; arrest.

To a person convicted of a crime apply to the following main punishments: a fine; correctional works; restriction of freedom; imprisonment; the death penalty [7].

Additional punishment is a secondary measure of state compulsion assigned by a court judgment, attached to the main form of punishment on a person convicted of a criminal offense, which is a restriction or deprivation of rights, material goods and the moral and psychological effects on the convicted person.

Additional punishments may not be imposed by a court on their own, they are joined to the main punishment, thus increasing the amount of restrictions I have faced the convict. These penalties perform in determining the scope of criminal responsibility in the implementation of facing the punishment purposes is not the main, but a supporting role. They are specified in the sanctions is not for all but only for some criminal offense, in some cases, as required for appointment, in others it is optional (optional). Such punishment was meted out by the court in addition to the basic punishment in cases where the circumstances of the case and taking into

account the peculiarities of the personality of the perpetrator is necessary to strengthen the punitive and (or) educational-preventive benefits of general penalties, to give it the necessary specific focus for a more successful realization of the goals of punishment.

An additional penalty is included in the list of punishments subsidiary to achieve, as a rule, the individual goals of the penalty taking into account the specifics of the crime committed and the data characterizing the identity of the perpetrator, or on the direct instructions of the law or at the discretion of the court to strengthen and specifications one (along with main) of the total penalties and is intended for the differentiation and individualization of criminal liability and punishment by selective exposure to a separate and additional (in comparison with the main sentence) by legal status of the convicted person [8, p. 84].

The person convicted of committing a criminal offense, along with the main punishment may apply the following additional penalties:

- 1) confiscation of property;
- 2) deprivation of special, military or honorary title, class rank, diplomatic rank, qualification class and state awards;
- 3) deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities;
- 4) deprivation of the citizenship of the Republic of Kazakhstan;
- 5) expulsion from the territory of the Republic of Kazakhstan of a foreigner or stateless persons [7].

It should be noted that the right combination of main and additional punishment contributes to the progressive implementation of the principle of individualization, a more successful achievement of the objectives of punishment, therefore, the courts in each case when the sentence should consider the question on necessity of application of additional punishment, especially to persons who have been convicted of committing serious, very serious, terrorist, extremist and corruption crimes.

The system of punishment in the criminal code of 2014 has undergone significant changes. With the introduction of the criminal law two-tier system of criminal offenses consisting of crime and criminal offences, were divided into two groups, and the system of penalties – penalties imposed for the commission of a criminal offence, and the penalty for the crime. In addition, penalties are classified only into two groups: basic and advanced.

The penalty, corrective works shall be appointed as criminal offenses and crimes. The community service and the arrest is applied only for criminal offences, restriction of freedom, imprisonment, the death penalty applied only for the crimes.

Introduced a new form of additional punishment for criminal offenses – expulsion from the Republic of Kazakhstan of a foreigner or person without citizenship. Significantly revised system of punishments, with emphasis on the wider application of alternative measures to deprivation of liberty.

Thus, the scope of the penalty is extended to almost all crimes of small and moderate severity, not associated with causing death to a person.

The content and the procedure of execution of correctional work was changed that is set as the closest alternative to a fine and shall be calculated in specific the amount payable to the budget.

The scope of this form of punishment as restriction of freedom, extended to all crimes of medium gravity, as well as on the part of serious crimes. This punishment provides for the presence of the convicted person under probation control, as well as his involvement in socially useful labour will strengthen the post-correction behavior.

As the only form of punishment – imprisonment – saved only for crimes committed in the composition of criminal groups related to causing death to a person, particularly serious crime, including terrorism, corruption and military crimes committed in wartime or in a combat situation.

These types of military punishment, as a «restriction on military service» and «be in the brig» were excluded.

The current criminal law of the Republic of Kazakhstan classifies punishment depending on the crime committed a criminal offense.

New built system of punishments they are listed from less severe to more severe. This is consistent with the principle of criminal law – economical use of punitive tools in the punishment of the offender.

Speaking about the penal system under the current criminal code, it should be noted that it is more advanced in that it is built on a new, more progressive principle, and the fact that it includes a new, effective punishment instead, which over the last few decades are almost never used. However, it is important to note

the shortcomings of the system of punishments in the new criminal code. They are, in our opinion, that is not include in the penal system as a separate form of punishment - life imprisonment. This form of punishment has the right to allocate as a separate form of punishment because it is different from imprisonment because the deprivation of liberty refers to fixed-term sentences and life imprisonment to indefinite. In the sanctions of articles of the Special part of the criminal code, it is indicated as an alternative to the death penalty and imprisonment (part 2, article 99 of the criminal code).

The analysis of the current criminal code the sentences as follows:

- a) the penalty provided for in 475 the sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- b) corrective work 458 provided in sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- c) the community service provided by 168 in the sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- d) the arrest 155 is provided in sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- e) freedom restriction 356 are provided in sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- f) deprivation of liberty is 770 sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- g) life imprisonment 40 provided in sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- h) the death penalty is a 17-sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- i) the confiscation of property provided for in the sanctions of articles 222 of the criminal code of the RK;
- j) deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities 266 provided in sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- k) a life of deprivation the right to occupy certain positions or engage in certain activities provided for in 63 the sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- l) deprivation of the citizenship of the Republic of Kazakhstan stipulates a 15-sanctions of articles of the Special part of the criminal code;
- m) the deportation from Kazakhstan of a foreigner or stateless person provided for in 5 the sanctions of articles of the Special part of the criminal code.

Supporting the position of the legislator on the distribution of punishments, I would like to note that a number of penalties burdensome for the economy. In addition, they are not always effective, because it does not contribute to the full realization of the purposes of punishment.

Considering the correctional system should highlight another important issue – penalties. In the current criminal code the sanctions of a number of norms of the Special part there is a significant gap between the lower and upper limits of the sizes (timing) penalties, which creates redundant space for the manifestation of subjectivity and does not ensure the unity of judicial practice in the fight against crime.

Unfortunately, this problem has place in the current criminal code of the Republic of Kazakhstan.

In this regard, we consider it necessary to revise the criminal code of the Republic of Kazakhstan certain patterns when determining the limits (boundary) of punishment. The limits should not be the same in the sanctions that punish the Commission of crimes of different categories.

This raises another problem – what should be the boundaries or limits of sanctions? The current criminal code of the Republic of Kazakhstan it is impossible to trace any laws to establish lower and upper limits of the sanctions regulations, it is missing in the draft of the new criminal code of the Republic of Kazakhstan.

Thus, under the correctional system should be understood mounted in the criminal law an exhaustive list of the punishments located in a certain order (according to their degree of severity from less serious to more serious types of punishment).

The establishment of the law of penalties with their size (terms) and their use, has very important significance for the implementation of the basic principles of criminal law while sentencing the convict. The value of a comprehensive list of penalties is that the court may not appoint convicted the penalty is not specified in this list.

The correctional system fixed in the Criminal code of the Republic of Kazakhstan reflects the main modern principles of criminal law, primarily the principles of legality, justice and humanism, as well as the main trends of fighting crime in the modern period: tougher criminal justice responses in combating serious and particularly serious (especially violent) crimes and the worst criminals and narrowing of coercive measures involving deprivation of liberty for less dangerous crimes.

The criminal law provides a variety of its severity, the nature and characteristics of effects on the con-

victed punishment. A variety of types of sentences allows the court to take into account the severity of the crime, the danger of the person committing the act, and to appoint convicted the just punishment that maximizes restoration of social justice, as well as correction and prevention of new crimes as convicts and other persons.

The correctional system its effectiveness occupy a certain position and perform a crucial role in the mechanism of sentencing - criteria assessment of penalties, providing for the implementation of several requirements of the general beginnings of appointment prior to selecting a form of punishment, the definition of its size or term, of the principle of appointment of punishment on set of crimes and sentences, adding sentences of various types, etc.

Without disputing the thesis that the analysis of the effectiveness of the correctional system involves the study of the effectiveness of each type of penalty included in it, on the subject of how these actions affect achieving the goal, believe that modern research in the field of criminal penalties, including in connection with other measures of criminal and legal impact, allow us to speak about the need to expand the proposed framework.

Indeed no study of the effectiveness of each form of punishment included in the system, it is impossible to talk about the effectiveness of the latter. However, such a view is somewhat one-sided, because the analyzes the specific content and implementation of individual penalties without regard to their interrelationship and interdependence (relationship with each other) as a structural system formations of, in action between itself and creates those system communication determines the effectiveness of the entire system and its compliance with modern realities, especially for law-making and enforcement activities. In this regard, seem to be appropriate sentences, the essence of which is the need for criminological justification for any improvements in the system of punishment, furthermore such reasoning, in our opinion, should be the basis of constructing a system of punishments.

REFERENCES:

1. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть) учебник для высших учебных заведений: - Алматы: Арда, 2006. – 248 с.
2. Бимолданов Е.М. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: учебное пособие (практикум). – Алматы, 2017. – 419 с.
3. Борчашвили И.Ш. Комментарий к УК РК. – Караганда: РГК ПОЛИГРАФИЯ, 1999. – 960 с.
4. Сыдыкова Л.Ч. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву Кыргызской Республики: автореферат дис. ... доктора юридических наук : 12.00.08. – Алматы, 2000. – 287 с.
5. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. – 4-е перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – Т. 1: Общая часть. – 768 с.
6. Байсеитова А.Т. Проблемы систематизации мер уголовно-правового воздействия по законодательству Республики Казахстан: монография. – Алматы: «Нур-Принт», 2013. – 220 с.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2018. – 240 с.
8. Аветисян П.А. Дополнительные наказания и их назначение – Казань, 2003. – 210 с.

Жусупов А.А.,
к.ю.н., ассоциированный профессор
Евразийского Технологического Университета,
Директор Юридического агентства «Бизнес-юрист»,
арбитр Международного арбитража «IUS»,
арбитр Арбитража «Legal»
E-mail: 87017402398@mail.ru

НАЛИЧИЕ В ДОГОВОРЕ ОБ ОТЧУЖДЕНИИ ИМУЩЕСТВА УСЛОВИЯ О ПРАВЕ КРЕДИТОРА НА ПЕРЕДАЧУ СВОИХ ПРАВ ТРЕТЬЕМУ ЛИЦУ ИСКЛЮЧАЕТ ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПУНКТА 2 СТАТЬИ 345 ГК РК

Резюме: Уступка права требования (цессия), является одним из классических институтов гражданского права и в римском формулярном процессе применялась через институт представительства путем ведения судебного дела не лично истцом или ответчиком, а через представителя, если назначался с соблюдением установленных формальностей или в случаях неформального назначения.

В Советском гражданском праве цессия осуществлялась на основе соглашения между первоначальным и новым кредитором без участия и независимо от согласия должника, если замена кредитора не противоречит закону или договору, а также поскольку передаваемое требование не связано с личностью должника.

По смысловой нагрузке п.2 ст. 345 ГК Республики Казахстан, по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника, уступка требования без согласия должника не допускается.

Автор, анализируя мнения казахстанских и зарубежных цивилистов, приходит к выводу о том, что наличие в договоре об отчуждении имущества условия о праве кредитора на передачу своих прав третьему лицу исключает возможность применения п.2 ст. 345 ГК РК.

Ключевые слова: уступка права требования, цессия, согласие, должник, кредитор, цедент, цессионарий.

Түйін: Шағымдану құқығын беру (беру) азаматтық құқықтың классикалық институттарының бірі болып табылады және Рим формальды процесінде сот ісін талапкердің немесе жауапкердің өзі емес, сондай-ақ белгіленген формальдықтар бойынша тағайындалған немесе ресми емес жағдайларда тағайындалған кезде өкілдік арқылы жүзеге асырады.

Советтік азаматтық заңда, бастапқы және жаңа несиегінің қатысуынсыз және қарызгердің келісімінсіз, егер кредитордың ауысуы заңға немесе келісімшартқа қайшы келмейтін болса, сондай-ақ берілетін талап борышкердің жеке басына байланысты болмаған жағдайда жүзеге асырылады.

2-тармақтың семантикалық жүктемесі туралы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 345-бабына сәйкес, борышкердің кредитордың жеке басы борышкердің келісімінсіз талап етуді беруіне жол берілмейді.

Қазақстандық және шетелдік азаматтық көзқарастарды талдайтын автор, кредитордың үшінші тарапқа өз құқықтарын беру құқығына мүлкті иеліктен шығару туралы келісімде болуы, өнертабыстың 2-бабының 2-тармағын қолдану мүмкіндігін жоққа шығарады деген тұжырымға келеді, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 345-бабына сәйкес.

Түйінді сөздер: тағайындау, келісу, келісу, борышкер, кредитор, цедент, цессионарий.

Summary: The assignment of the right of claim (cession) is one of the classical institutions of civil law and in the Roman formal process was applied through the institution of representation by conducting the court case not personally by the plaintiff or the defendant, but through a representative, if appointed in compliance with the established formalities or in cases of informal appointment.

In Soviet civil law, the cession was carried out on the basis of an agreement between the original and new creditor without participation and regardless of the debtor's consent, if the replacement of the creditor does not contradict the law or the contract, and also since the transferred claim is not connected with the debtor's identity.

On the semantic load of paragraph 2 of Art. 345 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, for an obligation in which the identity of the creditor is essential for the debtor, the assignment of the claim without the consent of the debtor is not allowed.

The author, analyzing the views of Kazakhstan and foreign civilists, comes to the conclusion that the presence in the agreement on the alienation of property of the condition on the creditor's right to transfer his rights to a third party precludes the possibility of applying paragraph 2 of Art. 345 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: cession of assignment, assignment, consent, debtor, creditor, assignor, assignee.

Уступка права требования (цессия), является одним из классических институтов гражданского права, известного со времен Древнего Рима.

Цессия как прямая уступка права требования в римском формулярном процессе применялась через институт представительства путем ведения судебного дела не лично истцом или ответчиком, а через представителя, который назывался *cognitor*, если назначался с соблюдением установленных формальностей, или *procurator* – в случаях неформального назначения [1, с.143].

В Советском гражданском праве цессия осуществлялась на основе соглашения между первоначальным и новым кредитором без участия и независимо от согласия должника, если замена кредитора не противоречит закону или договору, а также поскольку передаваемое требование не связано с личностью должника [2, с.390].

В соответствии с п.1 ст. 345 ГК РК уступка требования кредитором другому лицу допускается, поскольку она не противоречит законодательству или договору.

Следовательно, если условием договора стороны предусмотрели запрет на передачу права требования третьим лицам, цессия не допустима в силу п.1 ст. 345 ГК РК.

Также, по смыслу п.2 ст. 345 ГК РК, по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника, уступка требования *без согласия должника* не допускается.

Между тем, является ли обоснованным считать недопустимой цессию по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника, если согласие должника выражено в договоре?

11 мая 2018 года решением Жетысуского районного суда г. Алматы по делу №7515-18-00-2/577 частично удовлетворены иски требования по иску гражданина Ященко к ответчикам ТОО «ИДАН», гражданину Петину, о взыскании задолженности в размере 43 875 436 тенге, состоящую из суммы основного долга 18 397 801 тенге, суммы курсовой разницы 16 872 223 тенге, неустойки 8 605 412 тенге, образовавшуюся по договору купли-продажи полиграфического оборудования между ТОО «Атрипа», являвшегося продавцом и ТОО «ИДАН», являвшегося покупателем (*представлена информация, полученная на основе практики автора – прим. А.Ж.*).

Как следует из материалов гражданского дела, 10 января 2018 года ТОО «Атрипа» переуступило право требования по данному договору гражданину Ященко.

Гражданин Ященко обратился в суд с заявлением о взыскании задолженности в размере 43 875 436 тенге.

Судом первой инстанции иски требования удовлетворены частично¹ и оставлены без удовлетворения требования ТОО «ИДАН» и гражданина Петина о признании договора уступки права требования (цессии) недействительным, несмотря на то, что ТОО «Атрипа», выступая цедентом, само является должником по другому обязательству перед ТОО «ИДАН» в размере 28 000 000 тенге.

Подобную ситуацию описывал родоначальник российской цивилистики Д.И. Мейер: «Допустим, должник является со своей стороны верителем цессионария, тогда как он не был верителем цедента: если цессионарий потребует платежа по обязательству, приобретенного им уступкой, то должник может отозваться, что долг его уравнивается долгом цессионария и потому он не обязан платить, а должник не мог бы сделать такого возражения цеденту, который не состоит ему должным. *Или веритель по другому обязательству сам является лицом обязанным по отношению к должнику, но передает свою претензию стороннему лицу: должник, который мог бы возразить цеденту, что тот сам ему должен, не вправе возразить цессионарию, который не состоит ему должным* (выделено нами – А.Ж.) [3, с.120]».

Профессор Е.А. Суханов пишет: «Поскольку должнику по общему правилу должно быть безразлично, кому именно исполнять обязательство, его согласия на цессию не требуется, если только иное прямо не предусмотрено законом или договором (п.2 ст. 382 ГК). В частности согласие должника на цессию необходимо получить в случае, если личность кредитора имеет для него существенное значение (п.2 ст. 388 ГК), например личность наймодателя в договоре жилищного найма далеко не безразлична для нанимателя. Во многих случаях договоры участников предпринимательской деятельности предусматривают невозможность замены субъекта обязательства без предварительного письменного

¹ Судом первой инстанции уменьшен размер неустойки на основании ст. 297 ГК, хотя требование должника об этом не заявлялось.

согласия другой стороны. Развитый имущественный оборот допускает возможность частичной уступки права, например права требования не в полной сумме долга или уступки новому кредитору лишь права на взыскание неустойки с сохранением за первоначальным кредитором права требовать основного обязательства. Иначе говоря, цессия не всегда должна быть связана с полной заменой кредитора в обязательстве. Действующий ГК также не исключает данной возможности, если она прямо предусмотрена договором или законом» [4, с.38].

Председатель Арбитражного суда Воронежской области, д.ю.н. В.С. Анохин, освещая проблемы, возникающие при уступке права требования в арбитражном процессе, приходит к обоснованному выводу о том, что предусмотренная ГК РФ уступка требования кредитором другому лицу допускается, если требование не связано с личностью кредитора. Между тем по договору о совместной деятельности личность его участника имеет существенное значение, поэтому уступка требования по нему возможна, только если согласие на уступку предусмотрено договором или последующим соглашением сторон. Названные условия отсутствовали в данном деле, и суд признал сделку цессии незаконной [5, с.43].

Академик М.К. Сулейменов, комментируя п.2 ст. 345 ГК отмечает: «В пункте 2 комментируемой статьи установлено исключение из общего правила ст. 339 ГК о том, что для перехода к другому лицу права кредитора согласия должника не требуется. *Однако статья сформулирована достаточно гибко*, и в случае спора только суд может определить, применима ли данная норма к конкретному обязательству. *Поэтому желательно в договоре конкретно оговаривать, праве или нет кредитор передать свои права другому лицу без согласия должника* (выделено нами – А.Ж.)» [6, с.328].

Следовательно, согласия должника не требуется, если договором, который подписан сторонами, предусмотрено право кредитора на заключение договора цессии.

В качестве характерного примера, М.К. Сулейменов приводит судебное дело, по которому суд указал, что в соответствии с п.2 ст. 339 ГК для перехода к другому лицу прав кредитора не требуется согласия должника, если иное не предусмотрено законодательными актами или договором. Судом установлено, что между истцом как покупателем и ответчиком как продавцом был заключен договор купли-продажи. В пункте 7.1 указанного договора предусмотрено, что ни одна из сторон не может передать свои права и обязанности по этому договору третьим лицам без письменного согласия на это другой стороны. Следовательно, при передаче истцом права требования новому кредитору необходимо было получение письменного согласия должника, как предусмотрено в вышеуказанном договоре» [7, с.297].

Рассматривая цессию под отлагательным условием, Д.А. Братусь критически анализирует спорные судебные позиции: «Согласно п. 2 ст. 345 ГК «Не допускается без согласия должника [в данном случае - заказчика] уступка требования по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника. В договорах подряда говорилось о том, что «Подрядчик [цедент] имеет право полностью или частично передать свои права и обязанности по Договору третьей стороне». Однако, во-первых, это условие, как видим, не содержит *характерной* (курсив наш – А.Ж.) оговорки: «без согласия заказчика» [8].

Следовательно, если М.К. Сулейменов, полагая, что статья 345 ГК сформулирована достаточно гибко и поэтому *желательно* в договоре конкретно оговаривать, праве или нет кредитор передать свои права другому лицу без согласия должника, то Д.А. Братусь для применения п.2 ст. 345 ГК считает такую оговорку *характерной*.

Рассуждая о важности наличия в ГК ст. 345 ГК Республики Казахстан и необходимости ее соблюдения, Ю. Галинская отмечает, что данный запрет характерен для законодательства большинства зарубежных стран [9]. Например, Г. Ласк также указывает на обязательный характер соблюдения этого запрета американскими судами. Он пишет, что если в договоре содержится условие, в прямо выраженной форме запрещающее передачу договора, то суды будут считать такой договор не передаваемым. Однако, если должник дает свое согласие на уступку, то могут цедироваться и такие права, которые при иных условиях не могли бы быть переданы [10].

В этой связи, мы согласны с мнением Г. Ласк, полагавшим, что наличие согласия должника в договоре на уступку права требования, позволяет кредитору цедировать и такие права, которые при иных условиях не могли бы быть переданы.

Вышеизложенное, позволяет прийти лишь к одному выводу о недопустимости передачи права требования третьим лицам лишь при наличии прямого запрета в договоре о передаче прав третьим

лицам, а также без согласия должника по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника.

Однако, несмотря на вышеприведенные доводы, 23 июля 2018 года апелляционной судебной коллегией Алматинского городского суда решение было изменено. В исковых требованиях гражданина Ященко отказано, встречное исковое требование ТОО «ИДАН» о признании договора цессии недействительным – удовлетворено (*представлена информация, полученная на основе практики автора – прим. А.Ж.*).

Единственным аргументом судебной коллегии Алматинского городского суда было применение п.2 ст. 345 ГК РК, в соответствии с которым не допускается без согласия должника уступка требования по обязательству, в котором личность кредитора имеет существенное значение для должника.

Дефиниция «существенное значение», на наш взгляд, является оценочным и довольно абстрактным понятием, которое было использовано апелляционной коллегией Алматинского городского суда для отмены решения суда первой инстанции.

Вместе с тем, по делу №2а-4349 апелляционной судебной коллегией Алматинского городского суда не было принято во внимание, что ТОО «ИДАН» как покупатель, подписывая Договор №09/10/14 купли-продажи полиграфического оборудования в п.6.2.4 Договора согласился с тем, что ТОО «АТРИПА» как продавец вправе передать все или часть своих прав и обязанностей по договору третьим лицам.

Еще более удивляет мотивировка судьи Верховного Суда Республики Казахстан в своем Постановлении (дело №6001-18-00-3Г/7486).

Постановлением Верховного Суда Республики Казахстан установлено, что между ТОО «ИДАН» и ТОО «Атрипа» имеются взаимные обязательства по погашению задолженности, которые уже рассмотрены судом, имеются судебные акты, вступившие в законную силу. В соответствии с пунктом 3 статьи 370 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее - ГК) ТОО «ИДАН» лишено возможности произвести зачет, поскольку это возможно только на стадии исполнения судебных актов. В связи с чем, суд апелляционной инстанции пришел к обоснованному выводу, что для ТОО «ИДАН» личность кредитора имеет существенное значение. Кроме того, ТОО «Атрипа» заключила оспариваемый договор без согласия ТОО «ИДАН», что противоречит требованиям пункта 2 статьи 345 ГК (выделено нами – А.Ж.). Выводы суда апелляционной инстанции, резюмирует судья Верховного Суда Республики Казахстан, соответствуют обстоятельствам дела и требованиям закона, судом не допущено существенных нарушений норм материального и процессуального права, следовательно, оснований для удовлетворения ходатайства заявителя не имеется (*представлена информация, полученная на основе практики автора – прим. А.Ж.*).

Таким образом, служители казахстанской Фемиды, вопреки толкованиям ученых-цивилистов, категорически отказываются принимать во внимание, что наличие в договоре условия о передаче прав третьим лицам и есть то право кредитора (цедента) передать часть или весь объем прав третьему лицу (цессионарию), даже если в последующем должник на цессию не согласен.

Изложенное позволяет сделать вывод о том, что наличие в договоре об отчуждении имущества условия о праве кредитора на передачу своих прав третьему лицу исключает возможность применения п.2 ст. 345 ГК РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Новицкий И.Б. Римское право. – Учебник для вузов. – М.: ИКД Зеркало – М, 2008. – 256 с. С.143.
2. Советское гражданское право. – Т.1. – Учебник / Под ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстого и Б.Б. Черепахина. Изд. ЛГУ им. А.А. Жданова, 1970 . 472 с. С. 390.
3. Д.И. Мейер. Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть 2). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 455 с. С. 120.
4. Гражданское право: В 2 томах. Том II. Полутом 1. Учебник/Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 2002. – 704 с. С. 38.
5. Анохин В.С. Проблемы, возникающие при уступке права. Арбитражная практика. Уступка права требования (практика рассмотрения дел в арбитражных судах). Специальный выпуск. С. 43.
6. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2 кн. – 3-е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики / Отв. Ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2007. Кн.2 – 432 с. С.328.

7. Гражданское право. Том 2. Вещное право. Обязательственное право: Учебник для вузов (академический курс) / Отв. Ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2013. – 488 с. С.297.
8. Братусь Д.А. Цессия под отлагательным условием (критический анализ спорных судебных позиций) // ИС «Параграф» (дата обращения 16.02.2019 г.).
9. Галинская Ю. Основания недопустимости уступки права требования // ИС «Параграф» (дата обращения 16.02.2019 г.).
10. Ласк Г. Гражданское право США (право торгового оборота). М.: Изд. Иностранная литература. 1961. С.219-220. Цитировано по: Ю. Галинская. Основания недопустимости уступки права требования // ИС «Параграф» (дата обращения 16.02.2019 г.).

Килыбаев Н.А.,
ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
докторанты, полиция майоры,
Алматы қаласы, malaev_05@mail.ru

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ СЕПАРАТИЗМГЕ ҚАРСЫ ТҰРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Түйіндеме: Заманауи заң ғылымының негізгі мәселелерінің бірі, сепаратизмге қарсы тиімді әрекет ету. Мақалада халықаралық тәжірибені пайдалана отырып, сепаратизм көріністеріне қарсы тұру әдістері мен құралдарына талдау жүргізіледі. Автор геосаяси ахуал жағдайында халқаралық құқықтық тәжірибеде осы құбылыстың таралу заңдылығын, қазіргі әлемдегі тұрақсыздық пен шиеленіс ошақтарының болуын ашып көрсетеді. Мемлекеттердің ұлттық мүдделеріне сәйкес сепаратизмге қарсы тұру жөніндегі халықаралық тәсілдерді және ұсыныстарды синтездеу негізінде сепаратизмнің табиғатын және себептерін терең зерттеу қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Кілтті сөздер: сепаратизм, қарсы іс-қимыл, аумақтық тұтастық, жанжал, сепаратистік қозғалыстар, жаһандану, егемендік.

Резюме: Одной из центральных проблем современной правовой науки являются вопросы эффективного противодействия сепаратизму. В статье рассматривается анализ основных средств и методов противодействия проявлениям сепаратизма с использованием международного опыта. Автор раскрывает закономерности распространения данного явления в международной правовой практике в условиях геополитической обстановки, наличия очагов напряженности и нестабильности в современном мире. Обосновывается вывод о необходимости углубленного изучения природы и причин, порождающих сепаратизм на основе обобщения международных подходов и рекомендаций по противодействию сепаратизму с соблюдением национальных интересов государств.

Ключевые слова: сепаратизм, противодействие, территориальная целостность, конфликт, сепаратистские движения, глобализация, суверенитет.

Summary: One of the central problems of modern legal science are the issues of effective counteraction against separatism. The article discusses the analysis of fixed assets and methods of countering manifestations of separatism using international experience. The author reveals the patterns of distribution of this phenomenon in international legal practice in the context of the geopolitical situation, the presence of hotbeds of tension and instability in the modern world. The conclusion about the need for an in-depth study of the nature and causes of separatism based on a synthesis of international approaches and recommendations for countering separatism in compliance with the national interests of states is substantiated.

Keywords: separatism, opposition, territorial integrity, conflict, separatist movements, globalization, sovereignty.

Қазіргі жағдайдағы мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп-қатерлер ауқымы кеңейді. Атап айтқанда, бұл сепаратистік идеологияның кең таралуы ғана емес, қоғамның саяси процестерінің саласын ғана емес, сондай-ақ жалпы әлеуметтік-экономикалық, рухани, адамгершілік және құқықтық негіздерін тұрақсыздандырып, тек нақты мемлекеттің ғана емес, сондай-ақ әлемдік қауіпсіздіктің ішкі және сыртқы қауіпсіздігіне теріс әсерін тигізеді. Сепаратизммен саяси-құқықтық құбылыс ретінде әлемнің көптеген елдері қақтығысып жатады, тек мемлекеттердің едәуір бөлігі ғана аталған проблема олардың аймағында жоқ деп таниды. Алайда бұл жағдайда сепаратизмнің алғышарттары летантты сипатқа ие болып, болашақта аталған құбылыстың әлдеқайда жағымсыз нысанына өсіуі де мүмкін. Мұндай жағдайларда осы құбылысқа қарсы тұру мәселесі өзекті болып келеді.

Жалпы алғанда, көптеген авторлар әлемде белсенді түрде қоғамдағы сепаратизмнің процестеріне мемлекет пен оның жаһандану үдерістерінің өзара байланыстырылған халықаралық мүдделері ықпал ететініне бірауызды келіседі. В.Н. Бурлаков пен Б.В. Волженкин әділ атап өткендей, жаһанданудың жағымсыз үрдістерін талдай келе, оның негізгі дефактілерінің ішінде мыналарды бөледі: біріншіден, дүниежүзілік әлеуметтік топталудың аса байлар және өте кедейлер деп жіктелуі (жаһандану ары қарай байларды байытуға бағытталады); екіншіден, әлдеқайда бай елдерпайда болған дағдарыстық жағдайдан басқа елдердің есебінен шығатын ұлттық қаржы жүйелерінің өзара осалдығы күшейтіледі; үшіншіден, мемлекет трансұлттық корпорациялардың пайдасына өзінің тәуелсіздігін жоғалтады, осылайша мемлекет біртіндеп бүліне бастайды [1, 13 б.].

Орталық Азиядағы белсенді дамып келе жатқан жаһандану үдерістеріне аймақтағы геосаяси үдерістер елеулі әсер етеді, олардың елдері халықаралық қатынастарда белсенді қатысады. Орталық Азия бүгінгі таңда әлемдік саясаттың маңызды және толық қатысушысы ретінде қабылданады. Соңғы онжылдықтарда Қазақстан Республикасы сыртқы саяси қатынастардың белсенді субъектісі болып табылатын өзінің ұлттық, мемлекеттік және экономикалық мүдделерін едәуір көтерді.

Қазіргі заманғы сепаратизм - жаһандық ерекшеліктерге ие, белгілі бір егеменді мемлекеттің мүдделерінен тыс шығатын бір мәнді феномен екенін түсіну маңызды.

А.Е. Парамоновтың әділ ескеруі бойынша «...заманауи жағдайда шекараға қолсұғылмаушылық пен бұзылмауы күшті мемлекеттің атрибутына айналды, оның ішкі құрылымы тұрақтылығының көрсеткіші, халықаралық аренадағы күші мен ықпалы [2, 372 б.].

Өзара бір-бірімен әрекеттестіктегі және терроризм, экстремизм, сепаратизм сияқты адамзаттың дүниежүзлік қауіп-қатерімен қақтығысқан елдердің осындай жағдайларда дамуы, аталған құбылысқа тиімді қарсы тұру мәселелері халықаралық сипатқа ие болады.

Сепаратизмге тиімді қарсы тұру үшін осы құбылыстың ұғымы мен мәнін, табиғатын және олардың пайда болуының мүмкін нысандарын терең және жан-жақты танып білу арқылы ғана мүмкін. Осыған байланысты сепаратизмге тиімді қарсы тұруға қажетті маңызды мәселелердің бірі - халықаралық практиканың күрес құралдары мен әдістерінің жинақталған және қол жетімді әлеуетін, сондай-ақ зерделенген нақты жағдайларда сепаратистік көріністерге тән белгілерді талдауды ескере отырып, бағыттарды пайдалану болып табылады.

Соңғы жылдардағы ғылыми әдебиеттерде осы салада бірқатар зерттеулер жүргізілді, бірақ сепаратизмнің мәні өзгеріссіз қалса да, әдебиетте сепаратизмге көзқарастар мен ғылыми артықшылықтарға байланысты өзгеше мән беріледі.

Экстремизмге және сепаратизмге қарсы іс-қимылда шетелдік тәжірибені зерделеу әртүрлі елдерде экстремистік және сепаратистік қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершіліктің ұқсас сипаттарға ие екендігін тұжырымдауға мүмкіндік береді, бірақ осы құбылыстарға қарсы тұру мәселелерін реттеуде әртүрлі тәсілдер бар. Халықаралық тәжірибе халықаралық заңнаманың нормаларына сәйкес қарсы тұрудың өз әдістерін әзірледі. Халықаралық және қолдану тәжірибесін жан-жақты зерделеу, қылмыстылықпен күресте отандық құқық қолдану тәжірибесінде олардың бейімделуін ескере отырып, оңтайлы ұсыныстарды әзірлеуге көмектеседі.

Мұнымен қоса, зерттелетін мәселенің жалпы теориялық көлемінің болмауынан, дүниежүзлік саяси кеңістіктегі сепаратизмнің рөлін дұрыс анықтамаудың, постсоветтік кеңістікке сепаратизмнің әсер етуі салдарынан қазіргі құқықтық ғылымда сепаратизмге тиімді қарсы тұру мәселелері жеткіліксіз әзірленген. Зерттелетін объектіге қатысты көбінесе терроризмге және экстремизмге қарсы тұрудың жалпы «үлгілері» қолданылып жатады, сондықтан қазіргі заң ғылымдарының көзқарасы бойынша аталған бағытта теретикалық-қолданбалы сипаттағы зерттеулер жүргізілмеген.

С.Е. Протоленкова, экстремизм мен терроризмге қарсы тұрудың әлемдік тәжірибесін зерттеп, осы қауіптерге қарсы күрес бойынша кем дегенде үш тұжырымдамалық стратегияны анықтайды:

Біріншіден, бұл мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін әлеуметтік топтар мен ұйымдарға қарсы ымырасыз күрес жүргізетін күштердің ашық алдын-ала қолданылуы (АҚШ).

Қарсы тұрудың екінші тұжырымдамалық стратегиясы – әскери іс- қимылдар мен жасырын операциялар кезінде экстремистік ұйымдардың көшбасшылары мен мүшелерін жою (Израиль).

Экстремизмге және терроризмге қарсы тұру стратегиясының үшінші нұсқасы - бұл құбылыстың факторлары мен себептерін жою, мұндай құбылыстардың алдын алу жөніндегі шараларды қолдану (Ресей Федерациясы) [3].

Аталған зерттеудің авторы террористік және экстремистік сипаттағы қылмыстылыққа қарсы тұрудың перспективті бағыттарының бірі ретінде шиеленуші жақтардың мүдделерін ескеретін ымыраға келуді ұсынады.

К.В. Гусов атап өткендей: «Сепаратистік көріністер уақытша және аумақтық кеңейту, географиялық орналасуы және геосаяси ортасы, қатысушылардың абсолютті және нақты саны, заңды идеологиялық платформа сияқты көрсеткіштер үшін бірегей коэффициенттердің комбинациясына ие. Кездейсоқ дифференциалды көріністің қасиеттерінің мұндай әртүрлілігі сепаратистік немесе сепаратистік емес сияқты олардың саралауға сөзсіз критерийлердің дамуына айтарлықтай кедергі келтіреді [4, 86 б.]. Қазіргі уақытта әлемдегі сепаратистік қозғалыстардың рөлін бағалаудағы және олардың жағымсыз әсерінің дәрежесін бағалаудың әмбебап және объективті көрсететін критерийлері жоқ.

Сепаратизм көріністерін қазіргі заманғы зерттеу тұрғысынан алғанда сепаратистік көріністің негізгі дәлелі болып бұл аумақты бөлу, аумақтық тұтастықты және тәуелсіздікті бұзу табылады.

Н.В. Остроуховтың әділ пайымдауынша, сепаратизмге қарсы тұрудың шараларына мемлекеттердің егемендігі, теңдігі мен аумақтық тұтастығын өзара құрметтеуді, «қосарланған стандарттарды» қолдануды болдырмауды, әлеуметтік-экономикалық, алдын алушылық, саяси, құқықтық және басқа да шараларды қолдану арқылы мәселелерді шешуге кешенді тәсілдерді жатқызуға болады [5, 13 б.]

Сарапшылардың бағалауы бойынша, бүгінде дүниежүзінде сепаратизмнің құрамында 220 млн жуық адамдары бар 50-ге жуық ошағы бар. Олардың 20 шақтысы Еуропада [6, 9 б.].

Сепаратизмге қарсы тұру мәселелерінде сепаратистік құбылыстардың жағымсыз салдарына талдау жасау керек. Олардың себептерін және оларды туындататын жағдайларды терең зерделеу мен қазіргі тәжірибені және негізгі тәсілдерді қолдану тәжірибесін жалпылау қажет.

Зерттеу объектісін жан-жақты зерделеу, ол нақты практикалық ұсыныстар әзірлеуге және Қазақстан Республикасында сепаратизм көріністерін болдырмаудың негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

М.Г. Носов әділ атап өткендей, «Бүгінде өкінішке орай, сепаратизм проблемаларымен қандай да бір байланысы жоқ саяси оқиғалар аз» [6, 7 б.]. Кез-келген сепаратизмнің өз тарихы, өз аргументтері мен ұтымдылығы, өз мақсаттары, іске асырудың өзіндік әдістері бар.

Мемлекеттің қоғамдағы сепаратизм көріністеріне реакциясы - бұл құбылыстың жай-күйін басқарудың оңтайлы әдістерін таңдаумен қатар, олардың таралуын болдырмаудың ықтимал әлеуетті қатерлерін анықтау. Сепаратизмге қарсы тұрудағы әлемдік тәжірибе практикасы нақты елдердегі сепаратизмнің негізгі көріністеріне алдын-алу іс-шараларын жүзеге асырудың немесе қаралып отырған нақты жағдайдағы бірыңғай бағалау критерийлері мен тәсілдерінің жоқтығын көрсетті. Ю.Е. Федоров экстремизммен және терроризммен күрес әдістерін зерттеп, бір-бірінен ерекшеленетін екі стратегияны атады: біріншіден, қауіпті режимдерді тартуға бағытталған көпжақты негізде қабылданған жұмсақ, негізінен саяси шешімдердің қажеттілігіне байланысты халықаралық құрылымдар мен күштерде террористік әрекеттерге жол бермеу және күресу, әлемдік деңгейде мінез-құлықтағы жойқын элементтерді бейтараптандыратын жаңа жүйелілік жүйесін құру. Жиі осы қатынастар мен көзқарастар жүйесі шеңберінде террористтер «ұлттық азаттық әрекеттерге қатысушы» немесе тозған әділеттілікті қалпына келтірушілер деп аталады. Алоларға қарсы әрекеттер жасау акциялары мен оларды қолдайтын мемлекеттер айыпталып жатады; екіншісі – күш көрсету әдістеріне негізделген. Оның бастапқы калпы - бұл терроризм мен экстремизм арқылы келетін қауіп-қатердің өте қауіпті, ал түбінде олардың мақсатына жетуіне қарамастан саяси шешімдер өте баяу болып келеді. Террористер мен оларды қолдау режимдері жойылуы керек. Тоталитарлық мемлекеттер окшаулануы тиіс, ал әлемдік қоғамдастықта демократиялық өзгерістерді ынталандыру үшін барлық қажеттілер жасалуы керек [7, 55 б.].

Қазіргі уақытта көптеген зерттеушілер сепаратистік жанжалдарды зорлық-зомбылық әдістерімен реттеу қажеттігіне назар аударады. Бұл сепаратистік шиеленушілікті төмендетуге мүмкіндік туғызады.

Сепаратизм көріністерін қазіргі заманғы зерттеу тұрғысынан сепаратистік көріністердің басты дәлелі аумақты бөліп алу, аумақтық тұтастықты және тәуелсіздікті бұзуды қалайды. Бұл тенденциялар шамамен екі ғасыр бойы сақталып келеді, онда әрбір сепаратистік қозғалыс объективті заңдылық болған және өзінің ерекше сипатына ие болған.

Қазіргі кезеңде сепаратизмнің мүмкін көріністерін ескере отырып, Қазақстан әртүрлі келісімшарттар аясында және өңірлік интеграциялық бірлестіктер – ТМД, ҰҚШҰ және ШЫҰ қатысушысы ретінде экстремизм мен сепаратизмге қарсы аймақтық оппозицияның мәселелері бойынша белсенді жұмыс істейді. Осындай басым бағыттардың болуы терроризмнің, экстремизм мен сепаратизмнің таралуына қарсы тұру үшін мемлекеттердің ресурстарын біріктіруге мүдделі екендігін көрсетеді және біріккен қатысушы мемлекеттердің толық әлеуетін және күш-жігерін толық пайдалануға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, сепаратизм ұғымын қазіргі заманғы негізгі саяси және құқықтық құбылыс ретінде айқындау, сепаратизмнің таралу себептерін жан-жақты талдау, сепаратизмге қарсы тұру тетіктерін ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін тетіктерді зерделеу және заманауи ұлттық мемлекеттер жағдайында сепаратистік үдерістерді сипаттау қажет деп санаймыз.

Осылайша, сепаратизмнің жағымсыз салдарын болдырмау үшін сепаратизмге қарсы тиімді шараларды жүзеге асыру мен халықаралық тәжірибе және зерттеудегі жеке әдістер негізінде

сепаратизмге қарсы тұру мен факторларды бейтараптандыру бойынша тиімді қызметті жүзеге асыру мақсатында нақты ұсыныстар әзірлеу үшін пәнаралық тәсілдерді қолдану арқылы қарсы тұрудың тарихи және қазіргі тәжірибесін тереңірек зерделеу керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Современные проблемы и стратегии борьбы с преступностью / Науч. ред. В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. – СПб.: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 592 с.
2. Парамонов А.Е. Политическая глобализация и сепаратизм в приграничных пространствах // Мир науки, культуры, образования. №4 (29) 2011. – 420 с.
3. Пролетенкова С.Е. Административно-правовое регулирование противодействия религиозному экстремизму в Российской Федерации: автореф. дисс. ...д.ю.н. М., 2013. // <http://www.dissercat.com/content>
4. Гусов К.В. Проблемы концептуализации понятия «сепаратизм» в отечественной политологии / Вестник ПАГС, 2012. – 228 с.
5. Остроухов Н.В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве: автореф. дисс. ...д.ю.н. М., 2010. – 61 с.
6. Носов М.Г. Введение. // Сепаратизм в политической жизни современной Европы= Separatism in the political life of modern Europe / [под ред. П.Е. Канделя]. – М.: Ин-т Европы РАН, 2015. – 88 с.
7. Федоров Ю.Е. Глобальная паутина террора // Международная жизнь. – 2003. – №3 – 55 с.

Кожаканов Н.Т.,
магистрант 1-го курса,
Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева
E-mail: kozhakanov.n@gmail.com

«КОНЦЕПТ ОБЕЩАНИЯ» В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА КАК СПОСОБ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация: Актуальность научной статьи определяется тем, что нынешняя форма основания возникновения договорных обязательств в континентальном праве романо-германского типа предпочтение отдается к формальному подходу письменности. В отличие от англо-саксонской правовой системы, в которой обещанию отводится более заметная роль в возникновении обязательства, в большинстве случаев, обещание является основанием для заключения сделки. В связи с чем, обещание в качестве юридического факта ставит перед собой задачу совершенствования гражданского законодательства, позволяющий расширить правовое поле в институте сделок. Роль обещания в правовой системе Казахстана можно рассматривать в качестве намерения сторон предшествующий к заключению сделки, вне зависимости от формы такого заключения. В связи с этим, цель статьи заключается в определении роли обещания в гражданском праве как одного из способов возникновения договорных обязательств. Научная новизна определяется в изучении зарубежного опыта, таких стран как Англия и Франция в подходах использования и регулирования концепции обещания. Предметом научной статьи выступает гражданское законодательство Республики Казахстан, судебная практика Англии и Франции, научные работы отечественных и зарубежных ученых. Методы научного исследования: дедукция, неполная индукция, анализ, синтез, описательный метод, формально-догматический и сравнительно-правовой анализ.

Ключевые слова: Право, гражданский кодекс, английское право, сделка, обещание, обязательство, договор, безвозмездная сделка, намерение, оферта.

ШАРТТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ТУЫНДАУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ «УӘДЕ КОНЦЕПТІ»

Аннотация: Ғылыми мақаланың өзектілігі роман-германдық үлгінің континенттік құқығында шарттық міндеттемелердің туындау негізінің қазіргі нысаны жазбаның немқұрайлы тәсілінен тұратындығымен анықталады. Міндеттемелердің туындауында уәдеге елеулі рөл берілетін ағылшын-саксон құқықтық жүйесіне қарағанда, көптеген жағдайларда уәде келісім жасау үшін негіз болып табылады. Осыған байланысты, заңды факт ретіндегі уәде өз алдына келісімдер институтында құқықтық алаңды кеңейтуге мүмкіндік беретін азаматтық заңнаманы жетілдіру міндетін қояды. Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі уәде рөлін келісім жасау нысанына қарамастан келісім жасауға әкелетін тараптардың ниеті ретінде қарауға болады. Осыған байланысты, мақаланың мақсаты шарттық міндеттемелердің туындау тәсілінің бірі ретінде уәденің азаматтық құқықтағы рөлін анықтау болып табылады. Ғылыми жаңалық уәде тұжырымдамасын пайдалану және реттеу тәсілдерінде Англия, Франция сияқты шетел тәжірибесін зерттеуде анықталады. Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы, Англия және Францияның сот тәжірибесі, отандық және шетел ғалымдарының ғылыми жұмыстары ғылыми мақаланың мәні болып табылады. Ғылыми зерттеу тәсілдері: дедукция, толымсыз индукция, талдау, жинақтау, сипаттамалы әдіс, формалды-догматикалық және салыстырмалы-құқықтық талдау.

Негізгі сөздер: Құқық, азаматтық кодекс, ағылшын құқығы, келісім, уәде, міндеттеме, шарт, өтеусіз келісім, ниет, оферта.

“THE CONCEPT OF PROMISE” IN THE CIVIL LEGISLATION OF KAZAKHSTAN AS A WAY OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Annotation: The relevance of a scientific article is determined by the fact that in the current form of the basis for the occurrence of contractual obligations in the continental law of the Romano-Germanic type, preference is given to the formal approach of writing. In contrast to the Anglo-Saxon legal system, in which a promise plays a more prominent role in creating an obligation, in most cases a promise is the basis for a deal. In this regard, this promise as a legal fact sets itself the task of improving civil legislation, which allows expanding the legal field in the institution of transactions. The role of promise in the legal system of Kazakhstan can be viewed as the intention of the parties prior to the conclusion of

the transaction, regardless of the form of such a conclusion. In this regard, the purpose of the article is to define the role of promise in civil law as one of the ways in which contractual obligations arise. Scientific novelty is determined by studying the foreign experience of countries such as England and France, in approaches to the use and regulation of the concept of promise. The subject of the scientific article is the civil law of the Republic of Kazakhstan, the judicial practice of England and France, as well as scientific works of domestic and foreign scientists. Research methods: deduction, incomplete induction, analysis, synthesis, descriptive method, formally dogmatic and comparative legal analysis.

Keywords: law, civil code, English law, transaction, promise, obligation, contract, gratuitous transaction, intention, proposal.

Введение

Понятие обещания является неотъемлемой и составляющей частью договорного права в английском праве. Первая попытка внедрение обещания в гражданское законодательство была рекомендована на международной научно-практической конференции в 2016 году в городе Астана, на которой была принята Концепция «Совершенствование гражданского законодательства Республики Казахстан на основе имплементации положений английского права» [Научная конференция на тему: «Совершенствование гражданского законодательства Республики Казахстан на основе имплементации положений английского права» // URL: <https://www.zakon.kz/4832073-proshla-konferenciya-na-temu.html> (дата обращения: 20.01.2019)]. Согласно пункту 3 данной концепции, в гражданское законодательство рекомендовано: Внедрить определение значения обещания в качестве юридического факта гражданского права.

Под юридическим фактом в данном случае стоит понимать предусмотренные в законе обстоятельства, которые составляют основание для возникновения (изменения, прекращения) конкретных правоотношений [Юридическая энциклопедия // URL: <https://yuridicheskaya-encyclopedia.academic.ru/13048/ЮРИДИЧЕСКИЙ> (дата обращения 17.03.19)]. Учитывая приверженность к традиционному подходу в определении контракта в Англии, внедрение такого «обещания» в правовую систему Казахстана представляет собой длительный и многогранный процесс с выявлением преимуществ и недостатков применения на практике.

Несмотря на разный подход определения обещания, а также учитывая тот факт, что обещанию в Казахстане не отводится столь важная роль, в гражданском законодательстве понятие «обещания» все же закреплены в виде обещание дарения и обещание публичной награды. Дополнительно к этому, обещание стоит рассматривать в качестве преддоговорного процесса.

Основная часть

(а) Понятие и роль обещания в английском праве

До настоящего времени договорное право Англии не только не кодифицировано, но вообще никак не систематизировано. Все институты договорного права Англии развивались, главным образом, в процессе судебной практики, при отсутствии легального определения договора как правовой категории [1]. Посредством прецедентов была выработана концепция, в котором договор не закрепляется в материальном праве, но при этом имеет определенные и обязательные элементы. В основе английского договорного права данные элементы были представлены в виде: *оферты, акцепта, намерений сторон создать правоотношения и доктрину встречного удовлетворения (consideration)* [2].

Роль обещания же в договорном праве Англии выступает в качестве основание возникновения обязательств, и рассматривается как добровольное обязательство, взятым на себя обещающим лицом. Такое обещание может исходить из намерения быть юридически обязанным.

Рассмотрим это обстоятельство сквозь призму намерения на примере дела *Carlill v. Carbolic Smoke Ball Company* [1892] [Carlill v Carbolic Smoke Ball Company [1892] EWCA Civ 1. // URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1892/1.html> (дата обращения 22.02.19)].

Факты дела: Компания обещала, что выплатит 100 фунтов стерлингов любому, кто заболел гриппом после использования своего продукта в соответствии с инструкциями, и для подтверждения своих намерений на счет Alliance Bank было переведено 1000 фунтов.

Л.Э. Карлилл увидев рекламу, купила один из шариков и использовала его три раза в день в течение двух месяцев, пока не заразилась гриппом. После чего, она потребовала 100 фунтов от

компании Carbolic Smoke Company. Получив отказ от компании, Л.Э.Карлилл подала иск в суд с заявлением о том, что данное объявление от компании является договором, который был заключен с определенными условиями.

Carbolic Smoke Company в свое оправдание основывалась на следующей позиции:

– «договора нет, так как, давая рекламу компания не имела *намерения создать правовые последствия*. Условия, указанные в рекламе были сформулированы не точно, а именно не указан срок, что можно толковать как в любое время, до конца жизни» [3].

Основной вопрос стоял в том, чтобы определить, является ли данная реклама приглашением к переговорам Апелляционный суд отклонил аргументы компании и постановил, что с госпожой Карлилл заключен договор на 100 фунтов стерлингов, мотивировав следующим образом:

«Существенные элементы договора присутствуют: реклама была односторонним предложением для тех, кто согласился на условия, содержащиеся в газете. Условия, которые были удовлетворены использованием дымового шара согласно инструкциям подразумевает собой принятия такого предложения. Покупка или простое использование дымового шара приносила прибыль/выгоду Carbolic Smoke Company. *Заявление компании о том, что 1000 фунтов стерлингов были переведены на счет Alliance Bank, показывает серьезные намерения быть юридически обязанным*» [4].

Данное дело является классическим примером определения разницы между приглашением к переговорам и наличием элементов сделки способствующий к выполнению обязательств. Однако, если рассматривать обстоятельства дела с другой стороны, то в данном деле было продемонстрировано, что путем подтверждения, а именно *действием, серьезности своего намерения, обещание заплатить денежную сумму становится юридически обязывающим*. То есть, роль обещания в этом случае выступает как основание для возникновения договорных отношений.

Таким образом, можно сделать вывод, что обещание – это инициативное намерение лица совершить в будущем определенные действия или воздержаться от их совершения в пользу или в интересах других лиц, обязывающая сила которого обеспечивается законодательством или сделкой [5]. Исходя из этого определения, можно предположить, что, обещание является одним из способов волеизъявления сторон, в результате чего, порождают правовые последствия, а само намерение иными словами можно охарактеризовать как «быть юридически обязанным».

Однако не каждое обещание порождают собой намерение создать договорные правоотношения. С целью разумного регулирования таких отношений в английском праве существует презумпция быть юридически обязанным, и применение такой презумпции разделяют отношения на следующие виды:

Коммерческие/предпринимательские отношения. Любое соглашение/договор заключенный с целью достижения коммерческой цели подразумевает собой *презумпцию быть юридически обязанным*. Данная презумпция сформировалась в деле *Edwards v. Skyways Ltd [1964]*, в котором суд постановил, что несмотря на обещание авиакомпании в добровольной (*ex-gratia*) выплате денежной суммы, не подразумевает собой отсутствие намерения быть юридически обязанным. Как и в любом правиле, существует исключение, когда данная презумпция не применима. В деле *Kleinwort Benson Ltd v. Malaysian Mining Corporation, [1989]* [*Kleinwort Benson Limited v. Malaysian Mining Corporation Berhad - A Comparative Note on Comfort Letters. // URL: <http://lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/7527889-Wittuhn.pdf> (дата обращения: 14.03.2019).*] Апелляционный суд пришел к выводу, что письмо, направленное в банк, раскрывает лишь политику компании и не имеет форму договорного обещание, то есть, в данном споре отсутствует *четкость и ясность* намерения создать юридические обязательства.

Таким образом, хоть и данная презумпция подразумевает собой намерения создать правовые последствия, однако такое намерение должно быть выражено *четко и ясно*, также, она применима до того момента, пока в суде не будет доказано иное.

Семейные отношения. Соглашения, заключенные между близкими людьми не наделают стороны обязательствами в их исполнении. К примеру, в деле *Balfour v. Balfour [1919]* [*Balfour v Balfour [1919] 2KB571 // URL: http://www.johnwiley.com.au/highered/blaw/content110/case_summaries/balfour_vs_balfour.pdf (дата обращения 13.03.19)*] суд пришел к выводу, что обещание мужа платить ежемесячно своей жене 30 фунтов стерлингов не создают правовые последствия для сторон, так как не намеревались быть юридически обязанным. Однако на практике существует исключение, в случае, **если близкие люди не живут вместе или собираются разойтись**. Данное исключение было применено в деле *Merritt v. Merritt [1970]*, в котором суд признал заключенный договор между бывшими супругами, как способствующий к возникновению юридических обязательств.

Дружеские отношения. Примером таких отношений является дело *Simpkins v. Pays* [1955] [6]. Симпкинс участвовала в еженедельном газетном конкурсе, в итоге они договорились, что мисс Симпкинс будет заполнять купон, при этом каждый человек будет делать три прогноза, отправляя их от имени мисс Пэйс, а в случае победы делить выигрыш на поровну. Прогноз, сделанный внучкой мисс Пэйс в одном из представленных купонов, выиграл приз в 750 фунтов стерлингов. Так как купон был заполнен от имени мисс Пэйс, та отказалась распределить деньги по их соглашению. В данном случае, суд постановил, что *взаимная договоренность, какими бы неофициальными они ни были, представляют собой юридический обязывающее соглашение о разделении выигрыша на троих, так как намерения сторон в случае выигрыша изначально подразумевали возникновения обязательств.*

Таким образом в системе английского права наличие намерения создать договорные правоотношения и быть юридически обязанным способствует возникновения договорных обязательств основанного в форме обещания.

(с) Сравнительно-правовой анализ применения «концепта обещания» и способы регулирования во Франции и Англии.

1. **Обещание дарения** подразумевает собой безвозмездную передачу вещи или имущественного права другой стороне, в соответствии нормами законодательства.

**В случае если А. обещает подарить на день рождения Б. денежную сумму, будет ли А. юридический обязанным в исполнении такого обещания?*

1.1. Франция.

Во Франции обещание дарения закреплено как действие «в естественном условиях» (*in vivos*), посредством которого даритель немедленно и безвозвратно лишается объекта в пользу одаряемого [7]. Французское законодательство закрепляет обещание дарения как договор, и формирование такого договора регулируется общими принципами договорного права. Согласно ст.1108 гражданского кодекса Франции (далее – ГКФ), такими принципами являются *согласие сторон, правоспособность в заключении договора, предмет, и порождающие обязательства сторон.*

В случае, если одна сторона обещает передать вещь второй стороне безвозмездно, иными словами подарить, то в соответствии со ст.932 ГКФ: «все дела, связанные с дарением, должны быть заверены нотариусом в письменной форме» [*France Code civil. // URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/362381> (дата обращения 16.03.19)*]. При других обстоятельствах устная форма такого обещания не порождают обязательства без письменной формы. Даже несмотря на то, что вторая сторона полагаясь на это обещание, понесла убытки/расходы, в соответствии с французским законодательством не существует правовых оснований, позволяющих лицу, получить возмещение от будущей выгоды. Однако, есть исключение из правила, когда нет необходимости соблюдать письменную форму.

Стоит отметить, что согласно французскому законодательству обещание дарения может передаваться наследникам. Если указанное требование письменной формы было соблюдено, и сторона изъявившее желание подарить деньги/вещь умирает, прежде чем выполнить обязательство, то данное обязательство передается наследникам такого имущества.

Джон Доусен в своей книге «Gifts and Promises» [8] приводит судебные дела судов Франции, в которых суды рассматривали такое обещание как двусторонний договор, применяя концепцию «морального равенства» [9]. Под понятием «моральное равенство» в данном контексте подразумевается наличие взаимного интереса в выполнении обязательств.

1.2. Англия.

Дарение в английском праве можно разделить на прижизненные и на случай смерти (*завещание*) [10]. Однако согласно общепринятым правилам английского права обязать дарителя передать дар в безвозмездной форме не может быть исполнен. Причиной тому является, доктрина *встречного удовлетворения*, которое можно охарактеризовать как «прибыль или выгоду, которую получает одна сторона за выполнение какого-либо действия» [*Dunlop Pneumatic Tyre Co Ltd v. Selfridge and Co Ltd* [1915] AC 847.]. Исходя из этого, обещание дарения не является основанием к возникновению договорных обязательств без элементов сделки.

Существует *исключение*, когда такое обещание может быть осуществлено только при наличии, что одаряемая сторона выполнит определенные условия, что можно считать, как выгоду/прибыль. В

английском праве такое условие основано на *quid pro quo*, в переводе с латинского означает «услуга за услугу». Условное обещание дара подразумевает собой, четкость и ясность в том, что дар связан с выполнением этого условия.

2. Обещание награды подразумевает собой обещание о выплате вознаграждения за совершение определенного правомерного и заранее оговоренного действия (*находка пропавшей вещи, сведения*).

***В случае, если А. подает в газету объявление о поисках пропавшей вещи и предлагает вознаграждение в виде денежной суммы тому, кто найдет эту вещь, может ли А. спустя некоторое время отказаться от данного обещания?*

2.1. Франция.

Вне зависимости от того было ли обещание награды направлено к конкретному лицу, с ясным, точным и однозначным условием, или же сделано в виде объявления к публике, в соответствии с французским законодательством, такое предложение связывает посредника и лицо давшее обещание на тех же условиях, что и в двустороннем договоре. [11] Согласно ст. 1102 гражданского кодекса Франции: «договор (*контракт*) является двусторонним, если стороны заключают взаимные обязательства» [*France Code civil. // URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/362381> (дата обращения 16.03.19).*]. В данном случае, допустимо применения концепции «моральное равенство», так как обе стороны имеют выгоду от выполнения.

Таким образом, исходя из обязанностей вытекающие из обещания отказаться и отозвать такое предложение является возможным, только в случае заключения такого договора с определенным лицом, однако при наличии, что второй стороне будет возмещены расходы. Если обещание награды сделано в виде объявления к публике, то в соответствии с Французским законодательством оно должно оставаться открытым до истечения *определенного срока* (указанного в самом объявлении), в случае отсутствия по истечению *разумного срока, что обычно составляет 3 месяца*.

2.2. Англия.

В английском праве обещание вознаграждения описывается как предложение одностороннего договора. Если в континентальном праве «односторонний договор» - это тот, в котором только одна сторона принимает на себя обязательства, то в системе общего права под односторонним договором понимается договор, созданный офертой, который может быть принят только исполнением. Следовательно, такой вид обещания в Англии стоит рассматривать в качестве оферты. Согласно общепринятым правилам, оферта может быть отозвана в любой момент до ее принятия. Строгое применение данного правила может привести к понесенным расходам/убыткам второй стороны, выполняющая эти действия. Возникает вопрос, в какой момент предложение оферты можно считать, как принятым: **при выполнении** действий, или же с момента **завершения** самого действия?

В деле *Errington v. Errington Woods [1952]*, суд пришел к выводу, что обещание отца было односторонним договором, так как обещание отдать дом в обмен на их платежи, *подтверждается исполнением таких выплат*. С момента начала исполнения действия, оферта не может быть отозвана.

(d) Правовой анализ применения концепта обещания в гражданском законодательстве Казахстана

Концепт обещания направлен на создание договорных отношений на основании намерения и воли. В гражданском законодательстве РК роль обещания занимает второстепенное значение, так как предпочтение в создании договорных отношений отводится письменной форме. Все же, это не обозначает, что концепт обещания в Казахстане полностью отсутствует.

Понятие обещания в гражданском кодексе Казахстана нашли свое отражение в особенной части: обещание дарения (*ст.506*) и публичное обещание награды (*ст.911*).

1. Обещание дарения

В гражданском законодательстве РК обещание дарения по сути является полноценным договором, который должен быть оформлен письменно соответствии с требованиями указанных в п.2 ст.508 ГК. Обязательными элементами для письменной формы являются:

- стоимость такого дара превышает 10 месячных расчетных показателей;
- обещание дарения будет выполнен в будущем.

Сторона, давшая обещание дара порождает для себя гражданско-правовые обязательства, от которых не может отказаться в будущем, а письменная форма договора будет способствовать его регулированию в судебном порядке. Хорошо, письменность присутствует.

Однако в ГК РК обещание дарения может быть совершен *устно*. Если рассматривать обещание дарения как заключённая в форме устной сделки, то возникает ряд вопросов: *Является ли обещание дарения как способ возникновения обязательств у стороны давшее такое обещание? В какой момент у дарителя возникают обязательства передать дар? Может ли даритель отказаться от выполнения своего обещания?*

Фактический, гражданский кодекс Казахстана не предусматривает регулирования отношений, вытекающих из устных сделок. Единственным решением является выполнение таких обязательств на основе п.4 ст.8 ГК РК, подразумевающий собой соблюдение, *добросовестности, разумности и справедливости всеми участниками гражданских правоотношений*.

Следовательно, в обещании дарения, совершенное в устной форме, сторона давшее обещание, вправе отказаться от передачи дара до момента фактического выполнения.

Создание идеальной модели регулирования обязательств, вытекающие из обещание дарения в ГК РК путем имплементации норм английского права:

Как указывалось, в п. 1.2 главы 2 в английском праве обещание дарения является исполнимым в случае, если такое обещание будет осуществлено при выполнении одаряемым определённого условия.

Пример: я подарю тебе телефон, если ты окончишь университет на красный диплом. В большинстве случаев, такое обещание не будет заключаться в письменной форме.

При выполнении такого условия, у дарителя возникает обязательство выполнить свое обещание. Таким образом, лицо давшее обещание дарения порождает обязательства по его исполнению, так как своим намерением даритель дал основание/повод одаряемому полагаться на это обещание, что в случае выполнения условия, получит дар. Следовательно, в таком случае, отказаться от передачи дара является невозможным.

В этом случае, выполнение такого условия, исходящее из обещания потенциально имеет схожие признаки двусторонней сделки. В связи с этим, необходимо дать правовое определение понятию условие в следующем контексте: *«Действие, направленное на выполнение условия исходящий из обещание дарения, не должна быть сделана дарителем с намерением получения какой-либо выгоды»*.

Роль обещание выступает в качестве способа и основания возникновения договорных обязательств вне зависимости от формы заключения в будущем.

2) Публичное обещание вознаграждения

В соответствии с ГК РК, публично объявление о выплате вознаграждения в денежной или иной форме за лучшее выполнение работы или достижение иных результатов, должно исполнить обязательство перед лицом, которое в соответствии с условиями конкурса признано его победителем [Статья 911 ГК РК // Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1997 г. № 269-ХІІ (Общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.07.2018) URL: [https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#pos=5;-253\(дата обращения 20.02.2019\)](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#pos=5;-253(дата обращения 20.02.2019))].

Юридическая обязательность обещания награды зависит от одновременного наличия нескольких условий: обещание должно быть публичным, т.е. обращенным к неопределенному кругу лиц; обещанное вознаграждение должно быть имущественным; в обещании содержится указание на результат, который должен быть достигнут [12]. Такое обещание является односторонней сделкой, несмотря на то, что в норме закреплён термин *публичное*, так обязательства возникают со момента выполнения. Также, гражданский кодекс не закрепляет форму заключения такого обещания, следовательно, оно может регулироваться как письменно, так и устно.

В случае публичного обещание вознаграждения за лучшее выполнение работы или достижение иных результатов обязательства выплатить вознаграждение наступает лишь с момента достижения результата, то есть с момента фактического исполнения.

Однако, в п.2 ст.912 ГК РК закреплено, что отмена публичного обещания вознаграждения не освобождает того, кто объявил о вознаграждении, от возмещения отозвавшемуся лицу расходов, понесенных им в связи с совершением предусмотренного объявлением действия. Исходя из посыла данной нормы, обязательства по выплате возникают у обещавшего лица с момента объявления.

Несмотря на способ возникновения обязательства (*достижения результата/возмещение убытков*), обещание вознаграждения всегда дано с намерением направленное на создание договорных от-

ношений, в этом случае, концепт обещания с точностью можно считать, как один из способов возникновения договорных обязательств.

3) Обещания в качестве преддоговорного процесса.

Как указывал Диденко А.Г., в законодательстве и в правоприменительной практике помимо термина обещание используются слова синонимичного ряда: гарантирую, заверяю, обязуюсь и др.[13]. В соответствии со ст.390 ГК РК, по предварительному договору стороны обязуются заключить в будущем договор о передаче имущества, выполнении работ или оказании услуг (*основной договор*).

Возникает ряд вопросов: *Можно ли именно преддоговорной процесс считать, как началом возникновения договорных отношений в будущем до момента заключения письменной формы? В случае, если одна сторона отказывается фактически брать на себя обязательства, как такой момент регулирует законодательство?*

Отвечая на первый вопрос, то в данном аспекте стоит рассмотреть концепт обещания в качестве процесса, в котором особую роль занимает значение намерения создать юридические обязательства в будущем. Согласно п.2 ст.392 ГК РК в случае, если при толковании договора не позволяет определить общие положения договора, то должна быть выяснена действительная воля сторон. Как указывалось, в первой главе, при рассмотрении дела *Carlill v. Carbolic Smoke Ball Company*, было определено, что своим поведением, сторона подтверждает *серьезность своего намерения быть юридически обязанным в будущем*. Такое поведение принимается во внимание в виде *переговоров и переписок*, в качестве установления общей воли и намерения сторон, то есть основанием для возникновения обязательств в правообразующем значении.

Результатом эффективного применения обещания в английском праве связано с доктриной встречного удовлетворения и намерении сторон быть юридически обязанными. Во Франции же эту доктрину заменяет концепция «*морального равенства*». Что касается отказа от выполнения обещания, то в европейском договорном праве действует доктрина эстоппель, означающий препятствие или утрату права на возражения, вытекающее из собственного действия [14]. Следовательно, обещание в качестве порождающие саму сделку необходимо внедрить после вспомогательных элементов в виде: *эстоппель и взаимного интереса*, применяемым к определённым видам сделки в зависимости от ситуации.

Таким образом, роль обещания в качестве юридического факта применяется формально в преддоговорной форме до фактического заключения сделки, за исключением случаев, обещание дарения и публичного обещание вознаграждения, где можно рассматривать концепт обещания в виде форме самостоятельного элемента в совершении сделки.

Заключение

В англо-саксонской правовой системе обещанию отводится более заметная роль в возникновении обязательства, так как элементы договора в Англии тесно связаны с намерением сторон вытекающие из волеизъявления сторон в виде обещания. Развитие договорных отношений на сегодняшний день создает необходимость развивать в частности законодательную сферу в общем, в связи с чем, обещание в качестве юридического факта ставит перед собой задачу совершенствования гражданского законодательства.

Применение обещания в качестве возникновения договорных обязательств в системе права Казахстана нашли свое отражение лишь в обещании дарения (ст.506) и публичном обещании награды (ст.911). В остальных случаях обещание не имеет никакой юридической силой обязывающая стороны к выполнению каких-либо действий или бездействий. Особая роль обещания обуславливается в волеизъявлении сторон с намерением создать правоотношения в преддоговорной части, в форме устной договоренности в переговорах и т.д. В данном случае, итоговая форма заключения сделки не имеет значения, так как роль обещания определяется в виде основания, повлекшие создание договорных обязательств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сулейменов М.К «Английское право и правовая система Казахстана» // Право и государство. 2016. №3. (72). С. 39-45.
2. Simpson A.W.B. «Innovation in Nineteenth Century Contract Law» // 1975.
3. Орбинский В.В. «Договорное право Англии, просто о сложном» // печать ООО «Феникс». 2015.

4. Simpson, A. W. B. «Quackery and Contract Law: The Case of the Carbolic Smoke Ball». // Journal of Legal Studies. 1985. №14 (2): 345–389.
5. Диденко А.Г. «Вызовы времени: теория юридических фактов и ее отражение в правовой действительности». // Алматы. «Раритет» 2015. Раздел-IV.
6. Beale H., B.Fauvarque-Cosson, J.Rutgers, D.Tallon and S. Vogenauer «Cases, Materials and Text on Contract Law». // Oxford. Hart Publishing 2010. Chapter 8.
7. Hyland R. «Gifts: A Study in Comparative Law» // Oxford University Press. (2009).
8. Dawson J., «Gifts and Promises, Continental and American Law Compared». // (1980).
9. Gordley J. «The Enforceability of Promises in European Contract Law». // Cambridge university press. 2004. P.27.
10. Бранктон Г. «О законах и обычаях Англии». // Direct media. 2016. Стр.58.
11. Gordley J. «The Enforceability of Promises in European Contract Law». // Cambridge university press. 2004. P.27.
12. Гражданское право. Учебник. Том 2. Под ред. А.П.Сергеева и Ю.К.Толстого. М., 1997, с.678
13. Диденко А.Г. «Понятие «обещание» в гражданском праве» // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Избранное. Том II. Алматы, 2008 (Выпуски 11-20)
14. Mckendrick E. «Contract law: text, cases and materials». // Oxford university press. United Kingdom: 2018. P.51.

REFERENCES (TRANSLITERATED):

1. Suleimenov M.K «Angliyskoe parvo i pravovaya systema Kazakhstana» // Pravo i gosudarstvo. – 2016. - №3. (72). S. 39-45.
2. Simpson A.W.B. «Innovation in Nineteenth Century Contract Law» // 1975.
3. Orobinskiy V.V. «Dogovornoye pravo Anglii. prosto o slozhnom» // pechat ООО «Feniks» // 2015.
4. Simpson, A. W. B. «Quackery and Contract Law: The Case of the Carbolic Smoke Ball». // Journal of Legal Studies. 1985. №14 (2): 345–389.
5. Didenko A.G. «Vyzovy vremeni: teoriya yuridicheskikh faktov i eye otrazheniye v pravovoy deystvitel'nosti». Almaty. «Raritet» 2015. Razdel-IV.
6. H. Beale, B.Fauvarque-Cosson, J.Rutgers, D.Tallon and S. Vogenauer «Cases, Materials and Text on Contract Law». // Oxford. Hart Publishing 2010. Chapter 8.
7. Hyland R. «Gifts: A Study in Comparative Law» // Oxford University Press. (2009).
8. J. Dawson, «Gifts and Promises, Continental and American Law Compared». (1980).
9. Gordley J. «The Enforceability of Promises in European Contract Law». Cambridge university press. 2004. P.27.
10. Brankton G. «O zakonakh i obychayakh Anglii». Direct media. 2016. Str.58.
11. Gordley J. «The Enforceability of Promises in European Contract Law». Cambridge university press. 2004. P.27.
12. Grazhdanskoye pravo. Uchebnik. Tom 2. Pod red. A.P.Sergeyeva i Yu.K.Tolstogo. M. 1997. s.678
13. Didenko A.G. «Ponyatiye «obeshchaniye» v grazhdanskom prave» // Grazhdanskoye zakonodatelstvo. Stati. Kommentarii. Praktika. Izbrannoye. Tom II. Almaty. 2008 (Vypuski 11-20)
14. Mckendrick E. «Contract law: text, cases and materials». Oxford university press. United Kingdom: 2018. P.51.

Базарлинова А.У.,
докторант 1 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан,
магистр юридических наук, капитан полиции

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНИМАНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Резюме: В статье автором рассмотрены вопросы уголовно-правовой охраны детства, а именно уголовные правонарушения направленные против половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних. Раскрыты теоретико-правовые аспекты и дана уголовно-правовая характеристика насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: половые преступления, несовершеннолетний, насилие, развращение малолетних, половая свобода, наказание, половая неприкосновенность.

Түйін: Автормен балалықты қылмыстық-құқықтық қорғау, дәлірек айтқанда, кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы бағытталған, қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы сұрақтар қарастырылған. Кәмелетке толмағандарға қатысты зорлау әрекетімен жасалған жыныстық қылмыстардың теориялық-құқықтық аспектілері ашылып, қылмыстық –құқықтық сипаттама берілді.

Түйін сөздер: жыныстық қылмыстар, кәмелетке толмаған, зорлау, жасөспірімдерді азғындау, жыныстық бостандық, жаза, жыныстық қол сұғылмаушылық.

Summary: In article the author considers the issues of criminal-legal protection of children, namely criminal offences against sexual freedom and sexual inviolability of minors. Considers theoretical and legal aspects, and given criminally-legal characteristic of violent sexual crimes against minors.

Keywords: sex crimes, minors, violence, corruption of minors, sexual freedom, punishment, sexual integrity.

Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы несовершеннолетних представляют собой одну из наиболее опасных форм антисоциального поведения, так как посягают на половую неприкосновенность и половую свободу еще не сформировавшегося человека.

Забота государства о подрастающем поколении на всех этапах его развития всегда была в центре внимания Республики Казахстан.

В Послании Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» было отмечено, что дети - наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными. Как Лидер нации, я буду требовать защиты прав каждого ребенка [1, с.28].

Совершенно был прав известный казахстанский ученый М.С. Нарикбаев, отмечая актуальность уголовно-правовой охраны детства в Республике Казахстан, справедливо указывал, что данная проблема относится к жизненно важным потребностям развития общества. Имеется лишь несколько действительно фундаментальных проблем, нерешенность которых ставит вопрос само существование народа. Одна из этих проблем, наиболее важная наряду с проблемами здоровья населения и сохранности окружающей среды – это проблема охраны детства. Она, поистине является судьбоносной. Беззащитные дети прерывают связь времени. Выживание общества ставится под угрозу. В опасности находится сама история [2, с. 3]. Уголовным законодательством Республики Казахстан, принятым 3 июля 2014 года и вступившего в законную силу с 1 января 2015 года, все преступления против половой неприкосновенности граждан, в том числе и не достигших совершеннолетия, отнесены к Главе 1 Уголовные правонарушения против личности Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Для более полного уяснения содержания насильственных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних проанализируем общие вопросы общественной опасности данного вида преступлений и понятие самого насилия.

Говоря об общественной опасности данного вида преступлений нельзя не отметить, что уголовные правонарушения против личности - это группа предусмотренных УК общественно опасных деяний, направленных против основных личных прав граждан.

Перечень преступных деяний в Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан принятого 03 июля 2014 года и вступившего в законную силу с 1 января 2015 года, начинается именно с преступлений, посягающих на жизнь, здоровье и достоинство личности.

Этим самым законодатель специально акцентирует внимание на том, что данные преступления являются самыми общественно опасными, так как посягают на ценности, связанные с правами и свободами человека и гражданина, признанные в обществе основополагающими и самыми важными.

Поэтому неслучайно, вопросы защиты детства у нас в стране нашли отражение и в основном Законе страны. Так, в Конституции Республики Казахстан в статье 27 закреплены нормы защищающие государством брак, семью, материнство и детство [3].

В разделе 2 «Человек и гражданин» Конституции Республики Казахстан провозглашается право на жизнь (ст.15.), на личную свободу (ст.16), на неприкосновенность достоинства (ст.17), на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту чести и достоинства (ст.18) [3].

Приведем некоторые статистические данные, характеризующие рассматриваемую проблему.

По данным ученых, в Казахстане наблюдается резкий рост преступлений против личности. Так, за период с 2008 – по 1 января 2016 года количество преступлений против личности возросло в два раза. В 2008 году в Казахстане было зарегистрировано 9110, в 2009 г. – 8705, в 2010 г. – 7942, в 2011 г. – 8584, 2012 г. – 10277, 2013 г. – 13328, 2014 г. – 11662, 2015 г. – 16205 уголовных правонарушений против личности [5, с. 13].

Причины столь бурного роста насильственных преступлений у нас в стране, как и во многих странах бывшего СССР, очень многообразны, но вместе характерны однородностью. Они связаны в основном с нестабильной экономической ситуацией и всемирным финансовым и экономическим кризисом, в результате чего остаются нерешенными или решенными не в полном объеме многие социальные вопросы. Можно найти эти причины и в политической сфере. Нравственное опустошение общества также оказывает свое влияние на ситуацию с преступностью. В обществе набирает силу тенденция неуважения к праву, закону, попранию прав личности, процветает безнравственность, теряются моральные ценности и установки.

К причинам роста преступлений против личности следует также отнести снижение уровня проводимых профилактических мер государством на общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном уровнях.

Действующим уголовным законодательством Республики Казахстан предусмотрены ряд статей обеспечивающих уголовно-правовую защиту несовершеннолетних. Например, в главе 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних» предусмотрены ряд статей обеспечивающих защиту несовершеннолетних от уголовных преступлений, таких как статья 132 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений»; статья 133 УК РК Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий»; статья 134 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией»; статья 144 «Вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания» и другие [5].

Все уголовные правонарушения против личности по групповому (видовому) объекту можно группировать на следующие виды: уголовные правонарушения против жизни (статьи 99-105 УК РК); против здоровья (статьи 106-114 УК РК); ставящие в опасность жизнь и здоровье (статьи 115-119 УК РК); против половой свободы и половой неприкосновенности (статьи 120-124 УК РК); против личной свободы (статьи 125-129 УК РК) и против чести и достоинства (статьи 130-131 УК РК).

Особое место в данной группе преступлений занимают преступления против половой неприкосновенности и половой свободы.

По мнению российских ученых половые преступления можно ранжировать как по объекту посягательства, так и по характеру сексуальных действий, а также по способу совершения (насильственный или ненасильственный) [6, с. 484].

К сожалению, официальная статистика не содержит отдельной строки по учету преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы именно несовершеннолетних, но и те данные, которыми располагает наука, должны вызывать беспокойство.

Известный российский криминолог В.В.Лунеев приводит такие данные, что в России ежегодно подвергаются насилию около 2 млн. детей. Насилие в отношении детей трансформируется в насилие среди несовершеннолетних и молодежи, которые несут эту «эстафету» в будущее [7, с. 192].

По мнению А.С.Игнатиади и Э.Л.Сидоренко, конкретно это ведет к тому, что сексуальная преступность негативно влияет на репродуктивное здоровье нации, что дети - жертвы сексуальных злоупотреблений экстраполируют свой страх перед насильником на всех взрослых или значимых лиц до панического неприятия или избегания, а подобное поведение ставит под вопрос создание семей и появление здорового потомства нации [8, с. 230].

Согласно группового (видового) объекта к преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности по УК РК относятся: изнасилование (ст.120 УК), насильственные действия сексуального характера (ст.121 УК), половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст.122 УК), понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (ст.123 УК), развращение малолетних (ст.124 УК). Все эти уголовные правонарушения являются преступлениями.

Применительно к уголовно-правовой характеристике данной группы преступлений можно отметить то, что их объединяет групповой (видовой) объект преступления, которым является половая свобода и половая неприкосновенность.

Следует заметить, что вопрос об объекте половых преступлений был и остается одним из самых дискуссионных в уголовно-правовой доктрине. Большинство авторов, как нам представляется, вполне справедливо называют видовым объектом половых преступлений сложившийся нормальный уклад половых отношений, определяемый моралью общества (Я.М. Яковлев, Ю.К. Сущенко, Б.А. Блинднер). Но следует заметить, что в случаях посягательства на половые интересы взрослых и несовершеннолетних объектом будут выступать различные аспекты данного уклада [6, с. 484].

Приведем содержание диспозиций указанных нами выше конкретных составов преступлений, предусматривающих уголовную ответственность за насильственные общественно опасные деяния, посягающие на половую неприкосновенность несовершеннолетних потерпевших: ст. 120 Изнасилование УК РК (Половое сношение с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшей или к другим лицам либо с использованием беспомощного состояния потерпевшей ч. 1 ст. 120 УК); ст.121 УК Насильственные действия сексуального характера (Мужеложество, лесбиянство или иные действия сексуального характера с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшему (потерпевшей) или к другим лицам, либо с использованием беспомощного состояния потерпевшего (потерпевшей) ч.1 ст. 121 УК), ст.122 УК половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (Половое сношение, мужеложество, лесбиянство или иные действия сексуального характера с лицом, заведомо не достигшим шестнадцатилетнего возраста ч.1 ст.122 УК); ст.123 УК понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (Понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера ч.1 ст.123 УК), ст.124 УК развращение малолетних (Совершение развратных действий без применения насилия в отношении заведомо малолетней (малолетнего) ч.1 ст.124 УК) [4].

Следует заметить, что половая свобода каждого человека относится к его неотъемлемым и естественным свободам, которая в Казахстане находится под охраной государства и предполагает право человека достигшего определенного возраста, на удовлетворение своих сексуальных потребностей по своему усмотрению.

Так, уголовное законодательство Республики Казахстан в статье 122 УК РК запрещает под угрозой наказания вступление в половые отношения или иные действия сексуального характера с лицами, не достигшими 16 летнего возраста [4].

Общественная опасность рассматриваемого преступления заключается в том, что вступление в сферу половой жизни ранее разрешенного законом возраста, как известно отрицательно влияет не только на здоровье, но и на нравственное развитие несовершеннолетних.

Право человека на половую свободу закреплено и в Законодательстве Республики Казахстан о браке.

Так, согласно статье 10 Брачный (супружеский) возраст Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье» брачный (супружеский) возраст установлен для мужчин и женщин в восемнадцать лет.

Регистрирующие органы по месту государственной регистрации заключения брака (супружества) могут снизить брачный (супружеский) возраст на срок не более двух лет при наличии следующих уважительных причин: 1) беременности; 2) рождении общего ребенка.

Ходатайство о снижении брачного (супружеского) возраста может быть подано желающими вступить в брак (супружество) и их родителями либо попечителями с указанием причин, вызывающих необходимость снижения установленного брачного (супружеского) возраста.

Снижение брачного (супружеского) возраста допускается только с согласия лиц, вступающих в брак (супружество).

Брак (супружество) между лицами, не достигшими брачного (супружеского) возраста, или лица, достигшего брачного (супружеского) возраста, с лицом, не достигшим брачного (супружеского) возраста, разрешается только с письменного согласия родителей либо попечителей лиц, не достигших брачного (супружеского) возраста [9, с. 18].

Наряду с половой свободой есть такая категория как половая неприкосновенность, которая является более специфичным и узким понятием.

Под половой неприкосновенностью абсолютный запрет на вступление в половую связь с лицом, который не обладает таким правом. Например, речь может идти о человеке не достигшим возраста, с которого наступает половая свобода, т.е. способность принятия лицом самостоятельного решения вопроса о том, как и с кем, удовлетворять свои сексуальные потребности. Как правило, половая неприкосновенность характерна для малолетних и лиц, не достигших 16-ти летнего возраста.

Теперь определимся с таким понятием как насилие, дефиницией также относящейся к теме исследования – насильственные преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних насильственного характера.

Насилие как физическое, так и психическое может применяться не только к потерпевшей, но и к другим лицам (родным, близким, безопасностью которых дорожит потерпевшая).

По мнению известного ученого криминолога Ю.М. Антоняна, насилие это физическое или психическое воздействие на кого-то, нанесение ему вреда ради собственных интересов либо такое воздействие, при котором возможное нанесение вреда игнорируется. Насилие равнозначно агрессии и по своему нравственному содержанию является нейтральным, поскольку может быть использовано и для позитивных, и для негативных целей, ради злых дел, жестоких поступков [10, с. 268].

Рассмотрим понятие насилия более подробно. В русском языке насилие трактуется широко: 1) как применение физической силы к кому-нибудь; 2) как принудительное воздействие на кого-либо, что-либо, применение силы для достижения чего-нибудь; 3) как притеснение, беззаконие [11, с. 380].

Физическое насилие как способ подавления сопротивления потерпевшей предполагает самые разнообразные формы: причинение боли, нанесение ударов, побоев, причинение потерпевшей умышленного легкого или средней тяжести вреда.

В литературе традиционно различаются такие виды и формы насилия:

1) Физическое насилие – действия сопряженные с лишением человека жизни, причинением вреда его физическому, соматическому статусу;

2) Психическое насилие – действия, непосредственно влекущие психическую травму: угрозы, оскорбления, клевета, шантаж, дискредитация, принуждения и понуждения, воспрепятствования, ограничения свободы волеизъявления человека [12, с. 612].

Насилие – это любое физическое воздействие на человека. Например, физическое насилие при изнасиловании, в том числе и несовершеннолетней, может выражаться в причинении различной степени вреда здоровью, начиная с побоев до причинения средней тяжести вреда здоровью. Данное насилие может сопровождаться иными действиями как: причинение боли, ограничении свободы, связывание, сдавливание шеи жертвы и иными действиями, то есть речь идет о сломлении сопротивления жертвы и достижения цели преступления.

Интересные данные приводят авторы учебника Криминология 2016 года издания под редакцией профессоров В.Н. Бурлакова и Н.М. Кропачева, что в криминальное насилие все больше вовлекается молодежь. Например, на долю лиц до 21 года приходится до 60-65 % всех изнасилований. Среди насильственных преступников возрастает доля лиц, имеющих различные психические отклонения (сексуальные отклонения, психопатия, дебильность, органические поражения центральной нервной системы и т.п.). Растет также доля рецидивистов. В среднем доля ранее судимых лиц среди насильственных преступников составляет около 30 % [13, с. 146].

В заключение следует отметить, что актуальность темы исследования обуславливается и тем обстоятельством, что, несмотря на достаточную изученность в теории уголовного права содержания

составов и вопросов квалификации насильственных половых преступлений, в том числе совершаемых в отношении несовершеннолетних, некоторые аспекты проблемы остаются дискуссионными, требующими дополнительного осмысления и вызывающими сложности в практике правоприменения.

Анализ объекта рассматриваемых преступлений привел нас к следующим заключениям.

Родовым объектом половых преступлений (в том числе рассматриваемой их группы) является совокупность общественных отношений, складывающихся в сфере реализации естественных, неотчуждаемых прав и свобод личности, а также конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Видовым объектом рассматриваемых посягательств следует признавать сформировавшийся в обществе уклад половых отношений, неотъемлемыми чертами которого являются: а) половая свобода; б) половое самоопределение; в) половая неприкосновенность лиц, не достигших половой зрелости; г) обеспечение нормального психофизиологического (в том числе полового) и морально-нравственного развития несовершеннолетних, процесс которого должен исключать любые формы сексуальной агрессии в отношении этих лиц.

Непосредственный основной объект насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних кроме общественных отношений в сфере обеспечения половой свободы или полового самоопределения, либо половой неприкосновенности личности, включает необходимым компонентом общественные отношения в сфере обеспечения нормального психофизиологического, в том числе полового, и морально-нравственного развития несовершеннолетних.

Потерпевшими при совершении рассматриваемых преступных посягательств выступают лица как женского, так и мужского пола, не достигшие совершеннолетия. Закон дифференцирует эту категорию в зависимости от определенных возрастных рамок: заведомо несовершеннолетние и потерпевшие, заведомо не достигшие четырнадцатилетнего возраста.

Потерпевшими при совершении анализируемых преступлений могут быть и иные лица, не подвергающиеся сексуальному насилию, но на которых виновным может быть обращено насильственное воздействие или угроза его применением в целях совершения рассматриваемых деяний (близкие родственники несовершеннолетнего, подвергающегося сексуальному насилию, лица, находящиеся с ним в иной степени родства; лица, пытающиеся оградить несовершеннолетнего от сексуального насилия и другие.).

Для установления перечня составов применительно к теме исследования мы должны исходить из следующих обстоятельств.

Во-первых, речь должна идти только о половых преступлениях совершенных в отношении несовершеннолетних и только с насилием.

Во-вторых, потерпевшим должен быть только несовершеннолетний, то есть человек, возраст которого не достиг в момент совершения преступления 18 лет.

В-третьих, насилие должно быть совершено только в отношении половой неприкосновенности и половой свободы несовершеннолетнего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан -Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана – Алматы: ЮРИСТ, 2013. – 48 с.
- 2 Нарикбаев М.С. Уголовно-правовая охрана детства в Республике Казахстан. Автореф дисс. на соиск. уч. степ. докт.юрид. наук., Академия МВД РФ, М., 1997. – 53 с.
- 3 Конституция Республики Казахстан,. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2016. - 44 с.
- 4 Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-х т.: Учебник для вузов. Отв. ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев - Алматы: Жеті Жарғы, 2016. - 500 с.
- 5 Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.-, Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017. – 244 с.
- 6 Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. Т. II: Преступления против личности.- СПб: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 682 с.
- 7 Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / Предисл. академика В.Н. Кудрявцева. - М.: Издательство НОРМА, 1999. – 498 с.

- 8 Игнатиади А.С., Сидоренко Э.Л. Охрана репродуктивного здоровья нации в российском уголовном законодательстве: направления и перспективы развития. – Ставрополь: Сервисшкола, 2005. – 230 с.
- 9 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье: Практическое пособие» - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017. – 112 с.
- 10 Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров / Ю.М. Антонян - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2013. – 523 с.
- 11 Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И.Скворцова. - 25-е изд., испр. и доп. - М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 976 с.)
- 12 Криминология: Учебник / под общ. Ред. А.И. Долговой. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 1008 с.
- 13 Криминология: Учебное пособие. 2-е изд. Под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. Стандарт третьего поколения.- СПб.: Питер, 2016. – 304 с.

Тажмағамбет Амантай Сабырбайұлы,
магистр юридических наук, доцент кафедры
Юридических дисциплин Академия Кайнар
г. Алматы, *amantay59@mail.ru*

Апахоев Нурлан Жылқайдарович
кандидат юридических наук, ассоциированный профессор,
заведующий кафедрой Юридических дисциплин
г. Алматы, Академия Кайнар *Apakhaev nurlan@mail.ru*

Копбаев Думан Зикиринович
кандидат юридических наук, доцент
г. Алматы, Академия Кайнар *Dumen00@mail.ru*

Сансызбаев Айдос
магистрант кафедры Юридических дисциплин
г. Алматы, Академия Кайнар, эл. почта: *aidos-96kz@mail.ru*

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМ ПРАВЛЕНИЯ

Түйін: Мемлекеттің түріне экономикалық жағдайынан басқа оның табиғи, климаттық жағдайы, діни дүниетанымы, ұлттық ерекшеліктері, халықтың мәдени деңгейі мен тарихи әдеп-ғұрыптары да ерекше әсерін тигізеді.

Негізгі сөздер: Конституция, монархия, диктатура, демократия, Президент.

Резюме: На форму государства большое влияние оказывают не только экономические факторы, но и природные, климатические условия, религиозные воззрения, национальные особенности, культурный уровень народа, исторические традиции и др.

Ключевые слова: Конституция, монархия, диктатура, демократия, президент.

Summary: The form of the state is greatly influenced not only by economic factors, but also by natural, climatic conditions, religious beliefs, national characteristics, cultural level of the people, historical traditions, etc.

Keywords: Constitution, monarchy, dictatorship, democracy, president.

Правовая реформа, начавшаяся в Казахстане в начале 90-х годов двадцатого столетия, изменила многие формы правления. Вместе с коренным изменением формы государственного устройства и управления и формы хозяйствования, подверглись трансформации способы регулирования общественных отношений и способы воздействия на общество посредством правления.

В начале периода становления нового государства, новой правовой системы наблюдался активный процесс правотворчества, что привело, по оценкам экспертов, к неоправданному увеличению числа законов и других нормативных актов, отчего упала эффективность законодательства в целом. Количественный рост не всегда сопровождается качественным. Соответственно, правовое сознание населения не успевало за стремительным и порой трудно объяснимым процессом изменений в правовой сфере.

Если учесть, что в мире существует более двухсот государств, то каждое из них могут быть классифицированы в зависимости от уровня экономического, политического развития, от идеологической, религиозной направленности, от того, какими средствами осуществляют международную политику, и т. д.

Но и в пределах одной группы, имея единую сущность, одни и те же задачи государства разнятся по своей форме.

Когда мы говорим о форме государства, мы имеем в виду его строение, которое проявляется в совокупности его внешних признаков.

На форму государства большое влияние оказывают не только экономические факторы, но и природные, климатические условия, религиозные воззрения, национальные особенности, культурный уровень народа, исторические традиции и др.

Российский государствовед Чиркин В. Е. в своей работе «Нетипичные формы правления в

современном государстве» определяет три взаимосвязанных элемента форму государства: форму правления, форму государственного устройства и политический режим.

Во-первых, практика последних десятилетий показывает, что для управляемости государством важно не только и, может быть, не столько разделение властей и система взаимных сдержек и противовесов (эти моменты обеспечивают демократизм в управлении, исключают концентрацию власти в руках какого-либо одного органа), сколько установление необходимых взаимосвязей, взаимодействия, взаимной согласованности в работе высших органов государства. Отсутствие этого, как свидетельствует опыт противостояния законодательной и исполнительной власти в России (а отчасти - и внутри исполнительной власти) ведет к кризису всей политической системы.

Создание смешанных и “гибридных” форм улучшает взаимодействие органов государства, хотя это происходит либо за счет уменьшения роли парламента либо за счет сокращения полномочий президента, либо путем установления подчинения правительства одновременно и парламенту, и президенту, это создает известную неопределенность в его положении. Какие-то плюсы почти всегда сопровождаются определенными минусами. Например, превалирует долговременная тенденция значительного усиления власти премьер-министра, который из первого среди главных превращается по существу в хозяина правительства в условиях парламентарной формы правления: сам назначает и смещает министров без утверждения парламента. Роль правительства как коллегиального органа вытесняется единоличной властью премьер-министра [1].

Во-вторых, “чистые” формы правления имеют недостатки, присущие форме как таковой. например, президентская республика имеет тенденцию к президентскому авторитаризму, об этом отчетливо свидетельствует появление суперпрезидентских республик в Латинской Америке, а также президентско-монистических республик в Африке.

По мнению А. В. Мелехина форма правления является главным признаком государственного устройства страны. Основные формы правления стран мира - монархия и республика.

Монархия-форма правления, при которой верховная государственная власть принадлежит одному лицу (монарху, королю, императору, султану, эмиру) и обычно передается по наследству.

В мире можно выделить три вида монархической формы правления:

– абсолютная монархия-монархия, предполагающая почти неограниченную власть монарха.

Для абсолютной монархии характерно отсутствие представительных учреждений народа, сосредоточение всей государственной власти в руках монарха. Он издает законы, назначает чиновников, контролирует сбор налогов и расходует их по своему усмотрению. Карательная функция также находится в его руках.

– конституционная монархия-монархия, при которой власть монарха ограничена конституцией. При конституционной монархии реальная законодательная власть принадлежит парламенту, а исполнительная - правительству.

– Теократическая монархия-монархия, при которой политическая власть принадлежит церкви или религиозному лидеру.

По форме государственного устройства республики подразделяются на унитарные и федеративные.

Республики различаются главным образом тем, какой из органов власти – парламент или президент – формирует правительство и направляет его работу, а также перед кем из названных правительство несет ответственность.

Республику можно разделить следующим образом:

Президентская республика – государство, в котором наряду с парламентаризмом в руках президента одновременно соединяются полномочия главы государства и главы правительства. Правительство формирует и распускает непосредственно сам президент, парламент при этом какого-либо значимого влияния на правительство оказывать не может – здесь наиболее полно раскрывается принцип разделения властей (США, Бразилия, Эквадор).

Парламентская республика – государство, в котором верховная роль в организации государственной жизни принадлежит парламенту. Парламент формирует правительство и вправе в любой момент отправить его в отставку. Президент в таком государстве не имеет каких-либо существенных полномочий (Италия, Австрия, Индия, Израиль, Греция, Германия).

Смешанная республика – в государствах с такой формой правления сильная президентская власть одновременно сочетается с наличием эффективных мер по контролю парламента за деятельностью исполнительной власти в лице правительства, которое формируется президентом с обязательным участием парламента. Таким образом, правительство несёт ответственность одновременно и перед президентом, и перед парламентом страны [2] (Россия, Украина, Португалия, Франция).

Примечательно, что по обширности полномочий Президента Республики Казахстан прослеживается определенное сходство с американской моделью института президентства. В то же время, некоторые отечественные эксперты, сравнивая казахстанскую модель с американской и французской, наоборот, находили, что «прерогативы Президента Республики Казахстан несколько шире», что дает возможность говорить о некотором «авторитаризме» казахстанской политической системы. Тем не менее, учитывая обстоятельства, в которых она формировалась, надо признать, что указанный «авторитаризм» был вынужденной мерой, на которую пришлось пойти ради обеспечения стабильности в транзитный период.

Впоследствии комплекс причин юридического и политического характера привел к упразднению представительной советской системы для всех уровней. Однако это не означало отказа от представительской формы демократии в республике. В этот период деятельность Президента Казахстана была, как никогда, напряженной и насыщенной. После прекращения полномочий Верховного Совета и делегирования Президенту некоторых полномочий законодательного органа Глава государства в отсутствие парламента решительно принял на себя весь груз ответственности. Как писал позже Н.А. Назарбаев, «за этот период было издано в общей сложности около 140 указов Президента, имеющих силу закона, по всем основным направлениям жизнедеятельности государства, которые помогли стране ускорить темпы реформ, прежде всего экономических, и четко определить курс развития. Именно тогда были изданы Указы Президента «О земле», «О недрах и недропользовании», «О нефти», «Об иностранных инвестициях» и другие. Этот блок рыночных по своей идеологии законов позволил существенно ускорить реформирование экономики [3].

Кроме того, она продемонстрировала достаточно высокую степень эффективности и во многом способствовала выводу страны из тяжелого кризиса 90-х гг.» [4]. В целом, до Конституционной реформы 2007 года можно было говорить также об определенном сходстве и с латиноамериканской моделью «суперпрезидентских режимов» [2].

Глава государства в такой республике может формально избираться, может назначаться, но реально народ в формировании главы государства участия не принимает. Кроме того полномочия такого главы государства не ограничены, он является пожизненным правителем, более того возможна передача власти по наследству. Впервые пожизненным президентом стал Сукарно в Индонезии [5], пожизненный пост стал занимать президент Югославии Тито, в настоящее время встречается в некоторых странах Азии и Африки (КНДР, Туркменистан при Ниязове, Казахстан, Гамбия). Исторический пример – республики Венеция и Генуя обе с пожизненным дожем.

При этом, можно выделить ряд общих признаков с моделями стран Центральной и Восточной Европы (Польша, Словакия, Румыния, Сербия, Черногория, Болгария): - Президент избирается населением по двухтуровой системе абсолютного большинства; - Президент осуществляет часть полномочий исполнительной власти, назначает или предлагает к утверждению руководителей Национального банка и прокуратуры, судейский корпус; - Президент имеет право досрочного роспуска Парламента, но его условия строго оговорены; - ограничена (неодно) кратность замещения поста Главы государства одним и тем же лицом.

В СНГ схожего типа модели действуют в России, Беларуси, Узбекистане, Таджикистане, Азербайджане и Армении, но ближе всех стоит российская модель.

Учитывая общих признаков модели форм государственного устройства республики полагаем исключить сноску статьи 42 с изменениями, внесенными Законами РК от 7 октября 1998 г. N 284; от 21 мая 2007 г. N 254: «Настоящее ограничение не распространяется на Первого Президента Республики Казахстан». Это соответствовало бы норме пункта 1, статьи 1 Конституции где гласить: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством...» [6].

В целом, казахстанская модель президентской власти характеризуется следующими основными признаками, определяемыми Конституцией:

- верховный характер президентской власти и ее арбитражная функция;
- формирующие функции Президента в отношении ветвей власти (исполнительной, судебной и частично – законодательной);
- принятие окончательного решения по наиболее важным вопросам внутригосударственной жизни и внешней политики (за исключением объявления войны и мира);
- возможность участия в законотворческом процессе (право на самостоятельное издание законов и указов, имеющих силу законов Республики, в определенных Конституцией случаях).

СПИСОК ИСПОЛЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Чиркин В. Е. Нетипичные формы правления в современном государстве // Государство и право. – 1994 – №1., – с.111
2. Мелехин А. В. Теория государства и права: учеб. / А. В. Мелехин. – М.: Маркет ДС, 2007. – С. 161–163.
3. Назарбаев Н. Казахстанский путь – Караганда, 2006. – С. 70.
4. Сейлеханов Е.Т. Развитие политической системы Республики Казахстан в годы независимости // Опыт политической и экономической трансформации: казахстанская модель. Материалы «круглого стола» (г. Алматы, 3.04. 2008 г.) / Отв. ред. Б.К. Султанов. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2008. – С. 40, 42.
5. Правление Сукарно. Индонезия: История страны turlocman.ru (13.04.2012).
6. Конституция Республики Казахстан. 30.08.1995. – Алматы: Юрист, 2018.

Тасқын Е.Т.,

Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы
Алматы академиясының докторанты, полиция майоры,
Алматы қаласы, taskyn_ernar@mail.ru

АЗАМАТТАРДЫҢ ШЕТЕЛДІК ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАРҒА ЗАҢСЫЗ ҚАТЫСУЫН БОЛДЫРМАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ

Түйін: Автор Қазақстан Республикасы азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуын болдырмаудың теориялық және құқық қолданушылық аспектілерін қарастырады. Қарастырып отырған іс-әрекетке қарсы күрес жүргізуге бағытталған арнаулы заңдар мен мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу түріндегі алдын алу шараларын мемлекеттік деңгейде қабылдау қажеттілігі негізделді. Азаматтардың шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуына қарсы күрестің алдын алу шараларының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: қылмыстың алдын алу, әскери іс-қимылдар, шетелдік қарулы қақтығыс, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары, құқыққорғау органдары, қылмыстылық, заң, қылмыстылықпен күрес.

Резюме: Автором рассматриваются теоретические и правоприменительные аспекты предупреждения неправомерного участия граждан Республики Казахстан в иностранных вооруженных конфликтах. Обосновывается необходимость принятия профилактических мер на государственном уровне в виде разработки специальных законов и государственных программ направленных на противодействие рассматриваемому деянию. Даются рекомендации по повышению эффективности профилактических мер противодействия участия граждан в иностранных вооруженных конфликтах.

Ключевые слова: профилактика преступлений, военные действия, иностранный вооруженный конфликт, меры профилактики уголовных правонарушений, правоохранительные органы, преступность, закон, противодействие преступности.

Summary: The author considers the theoretical and law enforcement aspects of the prevention of unlawful participation of citizens of the Republic of Kazakhstan in foreign armed conflicts. The necessity of taking preventive measures at the state level in the form of the development of special laws and state programs aimed at countering the act in question is substantiated. Recommendations are given to improve the effectiveness of preventive measures to counteract the participation of citizens in foreign armed conflicts.

Keywords: crime prevention, military actions, foreign armed conflict, measures for the prevention of criminal offenses, law enforcement agencies, crime, law, crime counteraction

Қазіргі уақытта алыс және жақын шет елдерде азаматтардың шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұрудың белгілі бір жүйелері бар.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының сипаты мен мазмұнын, оның құрылымы мен жұмыс істеу механизмін зерттей отырып, біз бұл үдерістің қалыптасқан ішкі саяси тұрақтылық пен мемлекеттің экономикасын әдейі бұзатын, әлеуметтік құбылыс ретінде біртіндеп Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының әлеуметтік-экономикалық аспектілерін ескере отырып, біздің ойымызша, оған қарсы күрес әртүрлі деңгейлердегі (жалпы әлеуметтік, арнайы криминологиялық, жеке) кешенді профилактика болып табылады.

Қылмыстың алдын-алу теориясы пайда болған дәуірде танымал кеңестік ғалым А.Б. Сахаров «қылмыстың алдын алу» тұжырымдамасы, негізінен, қылмыстарды жасауға ықпал ететін себептер мен шарттарды бейтараптандыруды жоюға бағытталған, әлеуметтік шаралар мен іс-әрекеттердің белгілі бір жүйесімен байланысты екенін атап өтті. Бұл шаралар жалпы әлеуметтік деңгейдің (жалпы әлеуметтік профилактика) және арнайы криминологиялық деңгейдің (арнайы профилактика) шараларын ажырату үшін қабылданады [1, с. 69].

Қазақстандықтардың шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуы жай қылмыс немесе қылмыстардың жиынтығы емес, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін және құқықтық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді мемлекеттік деңгейде жан-жақты шешуді талап ететін, қазіргі заманның күрделі әлеуметтік мәселесі ретінде қарастырылуы керек.

Осындай тәсілді қолданудың қажеттілігі, Қазақстан Республикасының бейтарап мемлекет ретіндегі мәртебесін жоғалтуы және оның басқа мемлекеттермен қарулы қақтығыстарға қатысуы

ықтимал деп көрсетілген, Қазақстан Республикасының саяси қауіпсіздігі секілді мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің осындай түріне қарулы қақтығыстардың қатысқандығына байланысты. Қазақстан Республикасы азаматтарының өздерінің қызметтік міндеттерін орындамау немесе тиісінше орындамау салдарынан шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуына мүмкіндік берген лауазымды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қамтамасыз ету қажет.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының алдын алудың тиімділігі көптеген жағдайларға байланысты. Отандық және шетелдік зерттеушілердің пікірлерін қорытындылай келе, оларға мыналарды жатқызуға болады:

- бағалау санаттарының дәлдігі мен толықтығы (қылмыстылықтың сандық және сапалық көрсеткіштері);

- профилактикалық ықпал ету объектілерінің тұтас көрінісі, яғни Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуы;

- алдын алу шаралары үшін қажетті күштер мен құралдардың болуы;

- жоспарланған іс-шаралардың ғылыми негізделуі және орындалуы [2, с.8-37; 3, с.37; 4, с.23; 5, с.170].

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының алдын алу іс-әрекетінің тиімділігін бағалау, алдын алу ықпалының объектісін басқарудың «технологиясына» ғана емес, ұйымдасқан қылмыстың қосымша белгілерін анықтауға, сонымен бірге алдын алу жұмыстарының жалпы құнын анықтауға және оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Біздің құқық қорғау жүйесіндегі кемшіліктер, негізінен жалпы қылмыстылық және Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуы, оның ішінде ұйымдасқан қылмыстылық туралы алынған мәліметтер жинақталғанымен, терең талдауға түспейді.

Құқық қорғау органдарының және тұтастай алғанда арнайы органдардың, оның ішінде ішкі істер органдарының практикалық қызметін ғылыми қолдаудың болмауы, қылмыстылықтың терең факторлы талдауы мен болжамды бағыты, соның ішінде Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуы мәселелеріне қатысты тиісті түрде жүзеге аспай жатыр.

Нәтижесінде, құқық қорғау органдарының жұмысы егжей-тегжейсіз жүргізіледі және тек ағымдағы және өткен жылдар үшін ғана жүзеге асырылатын қылмыстың сандық көрсеткішінің қарапайым талдауына дейін жеткізіледі, сонымен қатар қылмыстылықтың негізгі статистикасы, оның сапалық сипаттамалары талданбай, жыл сайын ПО-ның есебінде өлі салмақ болып жата береді.

Осы тұжырымдаманың нәтижесі – ақпарат пен құқық қорғау органдарының кері байланысы жоқ, яғни ақпарат өздігінен жинала береді, ал Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күрес пен алдын алу қызметі жиналған ақпаратпен байланыссыз қалады.

Біздің ойымызша, барлық құқық қорғау органдарының қызметінде алдын алу қызметін толық іске асыру қажет. Бұл шара құқық қорғау жүйесінің қоғамдағы рөлін арттырып қана қоймай, сонымен бірге қылмыстылыққа қарсы күресте маңызды нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді.

2010 жылғы 29 сәуірде қабылданған «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қылмыстылықпен күрес жүргізуде үлкен маңызы бар. Осылайша, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабында заңның мақсаты құқық бұзушылықты алдын алу саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты белгілейді және оның негізгі міндеттерін анықтайды [6].

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңының 3-бабында белгіленген «құқық бұзушылықтардың алдын алу саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты құру» барлық мүдделі уәкілетті органдарды көп нәрсеге міндеттейді [6].

Қылмыстық құқықтың қазіргі заманғы теориясы, бірінші кезекте қылмыстық құқық, адамгершілік, ақылдылық пен әділеттілік саласында қалыптасқан мәселелерді анықтау, одан кейін шешу үшін қылмыстық заңнама мен құқық қолдану практикасын зерттеуі қажет.

Ғалым О.В. Старков кез-келген, тіпті ең терең теория, іс жүзінде іске асырылмаса, жансыз болып қалады деген пікірді ұстанады. Бұл қылмысты ескертудің криминологиялық теориясына да қатысты.

Қылмыстарды ескерту туралы теорияны жүзеге асыру, тек осы процестің мамандандырылған құқық қорғау органдары мен үкіметтік емес ұйымдардан, сондай-ақ басқа органдар мен ұйымдардан тиісті түрде ұйымдастырылуы мүмкін [7, с.104].

Қазіргі уақытта Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұру мәселелерін реттейтін нормативтік-құқықтық база әзірленуде. Қолданыстағы заңнама тек қана қарсы әрекет ету үшін жағдай жасайды, ал Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күрес заң тұрғысынан тыс қалады.

Бұл саладағы негізгі құжат «Қазақстан Республикасының азаматтарының соғыс қимылдарына және шет мемлекет аумағындағы қарулы қақтығыстарға заңсыз құқыққа сыйымсыз қатысуына қарсы іс-қимыл туралы» Заңы болуы тиіс, оны қабылдау Қазақстан Республикасының «Құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы» Заңының қисынды жалғасы болуға тиіс. Осы нормативтік актінің негізгі мақсаты қылмыстылықпен күресуге бағытталған шараларды көздейтін, сондай-ақ әрбір субъектінің Қазақстан азаматтарының шетел аумағындағы соғыс қимылдарына және қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұрудағы рөлі мен орнын анықтауға бағытталған басқа да нормативтік-құқықтық актілерге негізделетін нақты рөлін атқаруы тиіс.

Ұсынылған заңнаманы әзірлеу кезінде іс-қимылдың негізгі бағыттарын айқындау керек және оның нормалары біздің еліміздің әрбір өңірінің мүдделерін ескеруі керек. Мұндай тәсіл, әлбетте заңға сәйкес келеді, себебі Қазақстан азаматтарының шет мемлекеттің аумағында соғыс қимылдарына және қарулы қақтығыстарға құқыққа сыйымсыз қатысуына қарсы тұру объектілеріне, ең алдымен мыналарды жатқызуға болады:

- 1) экстремистік және террористік бағыттағы топтық қылмыстар үшін әртүрлі санаттағы сотталғандардың жеке тұлғасын;
- 2) экстремистік және террористік бағыттағы топтық қылмыстар үшін сотталғандардың әлеуметтік ортасын (сотталғандарды, туыстарын, отбасы мүшелерін, достарын, бұрынғы әріптестерін, әскери қызметшілерді және т.б.);
- 3) экстремистік және террористік бағыттағы ұйымдасқан қылмыстық топтардың қатысушыларын;
- 4) экстремистік және террористік бағыттағы ұйымдасқан қылмыстық топтардың өкілдерімен заңсыз «ынтымақтастық» жасауға бейімділігі бар, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен мемлекеттік органдарды;
- 5) заңды және көлеңкелі экономиканың кәсіпкерлерін;
- 6) ұйымдасқан дәстүрлі және экономикалық қылмыстың көшбасшыларын;
- 7) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік аппарат.

Басқасының да маңызы зор. Қазіргі уақытта қылмыстық саясатты жалпы демократияландыруға байланысты, Қазақстан азаматтарының шет мемлекеттің аумағында соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күресте қабылданатын шараларды қатандату, қылмыстың жекелеген санаттары үшін қылмыстық жауаптылыққа тек механикалық тұрғыда ғана тартпау керек. Репрессивтік және тыйым салынған шараларды қолдану, қылмыстық әрекеттердің қайта жасалуына жол ашады: қылмыстық әрекеттер мен байланыстардың жаңа арналарының пайда болуы, қаскүнемдіктің артуы, өзіндік қауіпсіздік құрылымдарының пайда болуы, биліктің дәліздерінде жаңа байланыстар іздеу және т.б.

Осыған байланысты Қазақстан азаматтарының шет мемлекеттің аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұру туралы заңдар келесі жағдайлардың пайда болуына бағытталады:

- азаматтық қоғамның рөлін күшейту және оның тиісті институттарының заң шығару процесіне қызығушылығы;
- заңнаманың сапасына қойылатын талаптарды және олардың әзірлеушілерінің жауапкершілігін арттыру;
- осы мәселелерді шешуде оңтайлы ішкі және шетелдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағында соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұрудың дәстүрлі емес нысандары мен әдістерін іздеуді қамтамасыз ету;
- қылмыстық жолмен табылған табыстарды заңдастыруға қарсы тұрудың теңдестірілген жүйесін құру;

– Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағында соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұруға және тікелей қарсылықты қамтамасыз ететін құқық қорғау органдарының штаттық бөлімшелерін кадрмен қамтамасыз ету.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына Кадрларды даярлауға қатысты соңғы бағытты таңдау, кездейсоқ жасалмады. Аталған құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің мамандандырылуы одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Қазіргі кезде мұндай мамандарды мақсатты оқыту жүргізілмейді, бар кадрларды қайта даярлау арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы іс-қимыл туралы заңға қосымша, осы заңның орындалуының кешенді бағдарламасы мемлекеттік деңгейде әзірленуі және қабылдануы қажет.

Бұл құжат құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы Заңға сүйене отырып, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы іс-қимыл туралы заң осы үдеріске мемлекеттік органдардың қатысуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күрес жөніндегі Кешенді бағдарламаның тәуелсіз бөлімі ретінде бағдарламаның мақсаттарын анықтауға болады. Ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы күрес бағытын нақты түсіну үшін бағдарлама басты және аралық мақсаттарға бөлінуі керек.

Басты мақсат – Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына оның жақтас күштерінің ықпалын азайту және болашақта толықтай бейтараптандыру.

Аралық мақсаттар – қылмыстың жекелеген түрлерінің, әсіресе ұйымдасқан мемлекеттердің, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына ықпал ететін өсу қарқынын төмендету.

Мұндай бағдарламаны қабылдаудың маңызды шарты міндеттерді дұрыс анықтау болып табылады.

Қазақстанда егеменді мемлекет деп жарияланған алғашқы күндерден бастап, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұру бойынша үлкен жұмыс жүргізілді. Бұған Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күресті реттейтін қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнамалары да бағытталған.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы іс-қимыл, ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде жинақталған тәжірибе көрсеткендей, Қазақстандықтардың құқық қорғау органдарының әсері, әдетте, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының орташа деңгейі - ең төменгі деңгейіне ғана бағытталған, ал орта деңгейдің көпшілігі және барлық жоғарғы деңгейлер белгілі себептерге байланысты, күресті құқықтық қолдаудың жоқтығы, құқық қорғау органдарының және арнаулы органдардың кәсіби деңгейінің төмендігі, техникалық қолдаудың төмендігі, сыбайлас жемқорлық, қызметтің мүдделерін сату және тағы басқалар) әсер ету саласынан тыс қалады.

Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуы дәстүрлі және экономикалық қылмыстылықтың криминалдық бизнесінің дамуымен байланысты «лас жолмен табылған» ақшалардың арқасында заңды бизнеске көшеді.

Лас жолмен табылған ақшаны заңдастырудың бұл формуласы, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуының латенттілігіне әкеп соқтырады, өйткені заң шығарушының заңды және заңсыз әрекеттердің шекарасын анықтау қиын. Мысалы, кез келген заңды туристік агенттік отбасылық топ құрамында Қазақстан азаматтарының бір тобын заңды негізде демалыс, емдеу және басқа да мақсаттар үшін шетелге бару үшін құрады, содан кейін кетудің нақты мақсаты Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуы мақсаты анықталады.

Сондықтан, Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы тұруға басты назар қылмыстылықтың негіздерін бұзуға бағытталуы керек. Құқық қорғау органдары, барлық мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдармен

қатар, бұл процеске барлық қазақстандық қоғам қатысуы керек. Осындай көзқараспен Қазақстан азаматтарының шет мемлекет аумағындағы соғыс қимылдары мен қарулы қақтығыстарға заңсыз қатысуына қарсы күрестің табыстылығы қамтамасыз етіледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сахаров А. Б. Социальная система предупреждения преступности // Советское государство и право. 1972. - № 11. - С.68 – 72
2. Жалинский А.Э., Костицкий М. В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов, 1980. – 212 с.
3. Миндагулов А.Х. Профилактика преступлений: Учебник. – Алматы: HAS, 2005. – 408 с.
4. Алауханов Е.О., Зарипов З.С. Профилактика преступлений. Учебник. – Алматы: Заң әдебиті, 2008. – 376 с
5. Личность преступника и профилактика преступлений; монография /Ю.М. Антонян, Е.А. Антонян, О.Р. Афанасьева и др. Под ред. Ю.М. Антоняна. – Москва: Проспект, 2017. – 224 с.
6. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» № 271-IV Заңы. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_
7. Старков О.В. Предупреждение преступлений: Учебное пособие. – Юристъ, 2005. – 156 с.

Tusupova A. Zh.,

Ph.D., Associate Professor of the Department of International Law,
Faculty of International Relations, al-Farabi KazNU,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: alma_gul_t@mail.ru

ON THE MATTER ABOUT SOURCES OF CONSTITUTIONAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the legal science there is no generally accepted understanding of the term «source of law». At the same time, Republic of Kazakhstan strengthens itself as a legal state, and it presupposes the existence of a scientifically grounded concept of the sources of the state law. Therefore, the concept of sources of constitutional law, their content and place in the legal system needs special consideration, taking into account the results of general theoretical studies in the field of law and the state, where appropriate methodological approaches have been developed. In this connection, the paper describes the concept, essence, content of the sources of the constitutional law of the Republic of Kazakhstan, reveals their features, conducts an objective assessment of their place and role in the system of national law, and reveals the trends in their further development.

Keywords: source of law, form of law, source of constitutional law, legal act, constitutional and legal norms, subject of constitutional law.

Тусупова А.Ж.,

к.ю.н, доцент кафедры международного права
факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы E-mail: alma_gul_t@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКАХ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В юридической науке отсутствует общепринятое понимание термина «источник права». Вместе с тем утверждение Республики Казахстан правовым государством предполагает и наличие научно обоснованной концепции источников права государства. Поэтому понятие источников конституционного права, их содержание и место в правовой системе нуждается в специальном рассмотрении с учетом результатов общетеоретических исследований в сфере права и государства, где разработаны соответствующие методологические подходы. В этой связи в работе дается характеристика понятия, сущности, содержания источников конституционного права Республики Казахстан, раскрываются их особенности, проводится объективная оценка их места и роли в системе национального права и раскрываются тенденции их дальнейшего развития.

Ключевые слова: источник права, форма права, источник конституционного права, правовой акт, конституционно-правовые нормы, предмет конституционного права.

Түсіпова А.Ж.,

з.ғ.к., Халықаралық қатынастар факультеті, Халықаралық құқық
кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қазақстан, Алматы, e-mail: alma_gul_t@mail.ru

КАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ҚАЙНАР-КӨЗДЕРІ МӘСЕЛЕСІ ЖАЙЫНДА

Заң ғылымында «құқықтың қайнар-көзі» терминін түсіну бойынша ортақ көзқарас жоқ. Десек те, Қазақстан Республикасының өзін құқықтық мемлекет ретінде орнықтыруы мемлекеттегі құқықтың қайнар-көздерінің ғылыми негізделген тұжырымдамасының барлығына меңзейді. Сондықтан, конституциялық құқықтың қайнар-көздері, олардың мазмұны мен құқық жүйесіндегі орны сәйкес әдіснамалық бағыттар

жасалған мемлекет пен құқық жайлы жалпытеориялық зерттеулердің нәтижелері ескеріле отырып арнайы қарастыруды талап етеді. Осыған байланысты жұмыста Қазақстан Республикасының конституциялық құқығының қайнар-көздерінің түсінігіне, мәні және мазмұнына сипаттама беріледі, олардың ұлттық құқық жүйесіндегі орны мен роліне объективті баға беріледі, олардың ары қарай дамуының бағыттары ашып көрсетіледі.

Кілт сөздер: *құқықтың қайнар-көзі, құқықтың нысаны, конституциялық құқықтың қайнар-көздері, құқықтық кесім, конституциялық-құқықтық нормалар, конституциялық құқықтың пәні.*

The term «source» means «something» that gives the beginning of something, or the place from which emanates something. Consequently, a certain power creating any phenomenon or promoting their creation can be called the source of these phenomena»[1,p.209].

The law has its initial sources. Here it is necessary to consider the historical aspect of process of formation and development of ideas about sources and forms of the law which in process of evolution of the law and the state also constantly change, develop and improve.

The term «source of law» appeared in law more than two thousand years ago. It was introduced by Tit Livy, the author of «The Roman History», who called the laws of XII tables (sonsomnipuris) as «the source of all public and private law» [2].

The Laws of XII tables, being common law of the Roman community, historically were one of the first forms of the law and they formed a basis for formation and development of Roman Law.

There was never a uniform point of view on the concept «source of law» in the legal doctrine. During the different historical periods this question was discussed. There is no common understanding of the term «source of law» in jurisprudence [3].

However, the implementation of the concept of the law state in the Republic of Kazakhstan implies the existence of reasonable sources of law concept.

Therefore, it is necessary to consider the concept of constitutional sources of law, their content and a place in the legal system in the light of the general theoretical researches in the sphere of law and state, where appropriate methodological approaches were created.

The concept of “source of law” has many meanings. Firstly, it is interpreted “in a material sense”: as a source of laws, originating in the material conditions of society [4, p.207].

Some modern writers deny this approach. For example, M. V. Baglay believes that this aspect has been specifically introduced “in jurisprudence by Marxist historical materialism in order to emphasize the “nadidealistic” nature of law and a materialistic determinism of its development” [5,p.27].

In our opinion, the legal science can’t withdraw from the study of sources of law in “material” sense because the material basis of law in that case disappears.

Secondly, the concept of “source of law” is interpreted in a “formal legal” sense [6, p. 223] as the institution, embodying the will of state formulated in the form of mandatory rules of behavior in society. It can be acts and customs, legal precedents and treaties. Whereas the sources of law reflect the common history of law and the peculiarities of a particular legal system and they are the basis for relations in society, they determine their structure and the direction of legal development of society. The source of law contains specifying on where and in what form the legal regulations are formulated and led up to society. In this case, the source of law is consistent with one of the forms of expression of law - the legislation. The choice of an external form of the law is an urgent question because it determines the legal validity of the source of law and its place in the legal system and the relationship with other regulations.

In this context, the relation between the concepts of “source of law” and “form of law” becomes an important theoretical question. In the legal literature emphasizes that despite the fact that these terms are considered as “traditionally settled and the contradictions are overcome” and “the problem of forms and sources of law continues to be relevant because it has not only terminological, semantic direction, but substantial”[7,p. 60].

According to A. F. Shebanov, “a diversity of meanings laid to expression “sources of law” ... makes it necessary to get round it and to replace it with other expression – “the form of law”. Under this term you should understand the different types of law, different ways of development content standards. The choice of forms depends entirely on the state power” [8, p.5].

However, some scientists (among them S. A. Golunski, E. F. Kechekian, M. S. Strogovich and S. L. Zivs, etc.) do not agree with this point of view [9; 10; 11; 12].

These authors set forward an opinion to distinguish the concept of “source of law” and “the form of law”. The source of law is a legal norm established by the state (law-making, judicial precedent, giving non-state act of legal force through its state authorization) and the form is a category with internal and external sides. The first side describes the system of law and the structure of legal norms, the second - the legal form of public expression of will.

The term “source of law” in comparison with the term “form of law” is considered more substantive, because it has the advantage. According to S. L. Zivs, it is a special and conditional term, not claiming extreme accuracy and therefore easy to use and is traditional for world of jurisprudence. The term “form of law” seems to the above mentioned scientist less successful because of its multiplicity. Besides, he believes, that we should talk about the external form of law in the analysis of the source of law [12, p.21].

In modern jurisprudence both of these terms as V. S. Nersesyants notes are used within the meaning of the external form of implementation of expression of law or of state will [13, page 234].

Concerning the imperfect and controversial nature of a concept of a source of law the French jurist of J. L. Bergel thinks that indetermination between the concept and the term “source of law” often occurs because these terms “can simultaneously identify substantive and formal sources of law “ [14, page 97].

If there is a coincidence between the concepts of “source of law” and “form of law”, the terms denoting them should be regarded as identical and exchangeable. Therefore a number of researchers unites them in one concept. M. V. Baglay thinks that the norms of law “find their expression in various forms which are usually called as sources “ [15, p. 17]. Also G. S. Sapargaliyev adheres to a similar position [16, page 6].

The term “source of law” in formal legal sense is widely recognized in the science of constitutional law. In the Russian monograph “Comparative Constitutional Law” the sources of constitutional law are defined as the various external forms of expression of the constitutional and legal norms. They can either be the result of direct rule-making activity of state bodies or develop without the participation of the state which can authorize them then.

Firstly, these norms can be in the form of normative legal acts (constitutions, laws, acts of the executive authorities, judicial decisions, etc.). They may also include the international legal acts adopted by international or supranational organizations.

Secondly, the forms of expression of the constitutional and legal norms is a legal practice, legal doctrine, specific sources of religious law (in the early modern history of a number of developing countries it were the documents of the ruling parties) [17, p.32].

The national constitutional law is characterized by the expansion of the scope of the constitutional legal regulation and increasing influence on this sphere of human values, thereby changing the content of pre-existing types of sources of constitutional law and new types of them.

Kazakhstani scientists-constitutionalists adhere to different views concerning the determination of the concept “source of constitutional law” and its content. So, A. T. Ashcheulov believes that “ these sources are the legal forms, ways of expressing legal regulations (existing regulations) and the main regulatory systems of social relations which form the subject of constitutional law.” Furthermore he elaborates it is common to think that the sources of this sphere is a natural and positive law but “ in Kazakhstan and in other CIS countries however only the positive law is recognized as the source of constitutional law: the Constitution, constitutional laws, other normative acts, containing the constitutional and legal norms...”. While “the natural law is perceived by many states as the highest spiritual value morally providing the inalienability of human rights”[18,p.652].

A.T. Ashcheulov and A.A. Karaev believe that the sources of constitutional law are “legal forms and methods of expression of legal norms (the existing regulations) regulating the main spheres of the public relations which form the subject of constitutional law” [19,p.7].

According to J.N. Baishev, the sources of constitutional law are “legally enforceable enactments including constitutional, passed by the authorities of state in appropriate procedure or accepted by the people. The specific features of constitutional sources of law consist in the fact that they regulate the most important public relations, i.e., the rights and freedoms of a person and a citizen, the basis of the social system and the organization of state power “ [20, p. 9-10].

Also L.G. Litovchenko adheres to the similar point of view: the sources of constitutional law are the forms in which the legal norms find an expression strengthening the basics of a state and social system, as well as the legal status of man and citizen. They include “legal acts of the state – laws, decrees, resolutions, etc ...

This or that legal act will be a source of constitutional law only if it will contain constitutional norms of law” [21, p.13-15].

“To determine whether this regulation is a source of constitutional law the Russian jurist M. I. Kukushkin writes that it is necessary to know whether it mediates the social relations as a subject of regulation of constitutional law”. [22, p.25].

In legal literature it is possible to find a lot of similar characteristics of sources of constitutional law as the regulatory legal acts acting on the territory of the Republic of Kazakhstan, regulating bases of a society structure and the implementation of state power [23, page 13] and forming the system of constitutional legislation [24, page 27].

The sources of constitutional law are the regulatory legal acts expressing in a legislative form the will of people directed to determination, change or abolishment of state legal norms consolidating the major social relations connected with the implementation of state authority.

To define the subject of law it is necessary to separate the social relations regulated by it. At the beginning of the 20th century in Russian jurisprudence N. M. Korkunov paid a special attention to definition of the subject of state law. He characterized the state as the legal relation of independent compulsory dominion where the population of state is a subject, the power of coercion is an object and the maintenance of this relation makes the right of participation in dominion and the duty of obedience. In accordance with the views of scientists the scholar determined the science of social law “as a doctrine of law regarding social dominion” [25, p. 48]. The position of Kazakh scientists distinguish a consensus on the subject of national constitutional law if not to take into account distinction in rather small details. They connect the content of the subject of law mainly with relationship, covering the basics of state and social structure of the country, as well as state power relations.

So, K.K. Aitkhozhin and E.T. Seksembayeva think that the subject of the constitutional law of the Republic of Kazakhstan consists of the social relations formed in the process of implementation of state power and those which determine the basis of legal status of an individual, the legal status of state bodies and local state authorities.[26]

According to G.S. Sapargaliyev, we can consider the social relations regulated by the norms of constitutional law as the subject of constitutional law. These relations “form the basis of the state system and society and are directly related to implementation of state power”[16, p.3].

L.G. Litovchenko also considers “the public relations arising in sphere of organization and functioning of state power and form the basis of society and the state” as the subject of constitutional law [21, p. 3].

Zh. N. Baishev defines the considered subject as the social relations arising according to the norms of the Constitution of the RK and regulating bases of a society structure, the state, the position of a man and a citizen in a society[20, p.7]. A.N. Sagindykova considers the relations connected with creation of bases of the state system and a civil society, bases of human and citizen’s legal status, as well as the forms and mechanisms of implementation of state power as the subject of regulation of constitutional law [24, p.3].

The sources of constitutional law have two main features:

- the existence of general legal base, the Constitution, which plays a leading role in regulation of social relations, uniting all the sources of national constitutional law and it gives a special importance to this sphere of legal system of the state;

- the subject of constitutional and legal regulation, namely the social relations developing in connection with implementation of state power.

Based on the above, we define the subject of constitutional law as a system of relations connected with creation and consolidation of the bases of the constitutional system, the legal status of a man and a citizen, the sovereignty of people, the institutions of state power and local state authorities. Taking into account the specifics of this subject, we find it possible to offer our own formulation of the concept of “the sources of constitutional law”:

The sources of constitutional law are the external form of law with its own characteristics performing the function of a system of national law, which determines the basic principles of its formation and development.

REFERENCES:

- 1 Ozhegov S. I. Dictionary of Russian lingua /ed.Yu.Shvedova. - M.: Rus. lang., 1988. - 748 p.

- 2 Shershenevich G. F. Generali theorialex: Artem. a Enchiridion (ed. 1910-1912): In 2-Kh T. T. 2. Vol. 2-4. – M.: Yurid. Collegium Moscow state University, 1995. – 517 p.
- 3 Gurova T. V. Actuquaestiones ex theoria de fontibus iuris: Dis. Cand. facultasiuris. Scientiarum. – Samara, 2000. – 170 p.
- 4 Lazarev V. V., Lipin S. V. Theoria de statu et lex: Artem. – M.: SCINTILLA, 2000. – 511 p.
- 5 Baglay M. V., Gabrichidze B. N. Constitucion um legem Russian Foederatio: Artem. – M.: INFRA M-Codex, 1996. – 512 p.
- 6 Komarov S. A. Generali theoria de statu et lex: M., 1997. – 411 p.
- 7 Ryabko, A. I., Vasilenko O. N. Actuquaestiones de ontology de formis lege, // Philosophiae legis. – 2000. – N. 2. – P. 60.
- 8 Nersesyants V. S. Generali theorialex et status. – M.: Norma – Infra, 2002. – 552 p.
- 9 Zivs, S. L. Fontes iuris. – M., 1981. – 279 S.
- 10 Golunski S. A., Strogovich M. S. Theoria statu et legem. – M., 1940. – S. 45.
- 11 Kechichian, S. F. Theoria de statu et lex. – M., 1949. – P. 72.
- 12 Zivs, S. L. Generali theoria de statu et lex: Artem: Acad. scilicet: In 2 T. – M., 1998. Vol. 2. – P. 21.
- 13 Nersesyants V. S. Generali theorialex et status. – M.: Norma – Infra, 2002. – 552 p.
- 14 Bergel, Jean-Louis. Genere, doctrina legis. – M., 2000. – 130 p.
- 15 Baglay M. V. Constitucionum legem Russian Foederatio: Artem enim in facultate iuris. universitates et incessus. – M.: IG NORMA-INFRA-M., 1998. – 741 p.
- 16 Sapargaliev G. Constitucion um legem Reipublicae Kazakhstan: Acad. cursum. – Almaty: Zheti Zhargy, 2002. – 526 p.
- 17 Comparative constitucion um lex /Ed.ed. Chirkin V. E. – M.: Manuscript, 1996. – 729 p.
- 18 Constitucion um legem Reipublicae Kazakhstan: Artem /primum sic proceditur. T. A. ascheulov; resp. edited by M. S. Narikbayev. – Almaty: Kazakh Iuridica Academia, 2001. – 652 p.
- 19 Ascheulov A. T., Kara, A. A. Constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan: Artem. -modus. artem: lectionibus, probat, officia, ipsum. – Almaty: libellorum domus Kazakh lexcivitatis Universitatis, 2004. – 258 p.
- 20 Baishev Zh. Constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan: Artem. – Almaty, 2001. – 392 p.
- 21 Litovchenko, L. G. Constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan: Artem. annonam. – Karaganda, 1997. – 130 C.
- 22 Kukushkin M. I. Constitucionum legem Russian Foederatio: Artem. – Ekaterinburg, 1995. – 205 p.
- 23 Amandykova S. K. Constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan: Artem. auxilium pro leges chola. – Karaganda: RIO “Bolashak-BASPA”, 1997. – 186 C.
- 24 Sagindykova A. N. Constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan: Artem. – Almaty, 1999. – 336 p.
- 25 Korkunov N. M. Russian status legis: In 2 V. – V. 2 – p. 47-48.
- 26 Aitkozhin K. K., Seksembaeva E. T. In subiectum constitucionum legem Reipublicae Kazakhstan // Ius, et statum. – 2003. – N. 1. – Pp. 9-13.

Шакиров К.Н.,
Доктор юридических наук
профессор КазНУ им. аль-Фараби
e-mail: kshakirov1954@mail.ru

Отарбаева А.Б.,
Магистр права, старший преподаватель
кафедры Международного права
КазНУ им. аль-Фараби
e-mail: aina.89@list.ru

О ВКЛАДЕ КАЗНУ им. АЛЬ-ФАРАБИ В АНТИЯДЕРНОЕ ДВИЖЕНИЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Отсутствие заметных шагов по уменьшению ядерной безопасности, а также имеющиеся факты распространения ядерного оружия среди третьих стран, опасность его использования в террористических целях, подталкивают лидеров ведущих государств к поиску путей устранения ядерной угрозы. Пример Казахстана, чей приоритет в вопросах установления безъядерного мира сегодня признают ведущие западные государства, показывает несостоятельность ранее распространенного постулата, что ядерное оружие является своего рода сдерживающим фактором во взаимоотношениях из-за страха перед ядерной катастрофой. Очевидно, что наличие ядерного вооружения не сняло проблему имеющихся военных конфликтов в различных частях света. Все это, в свою очередь, требует повышения ответственности ядерных держав по переустройству традиционной системы международной безопасности, начиная от вопросов нераспространения и до ядерного разоружения.

Ключевые слова: антиядерное движение, мировое сообщество, Казахстан, угрозы, катастрофа, Невада-Семей, Лидер Нации, ученые, студенты.

ӘЛ-ФАРАБИ ат. ҚАЗҰУ-НІҢ ЯДРОДЫҚ ҚАРУСЫЗДАНУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Аңдатпа. Ядролық қауіпсіздікті төмендетуге қатысты қадамдардың мардымсыздығы, ядролық қаруді террористік мақсатта қолдану қауіпі мен оның үшінші мемлекеттер арасында таралуы фактілерінің орын алуы жетекші мемлекеттер басшыларын ядролық қауіппен күресудің жаңа жолдарын іздеуі қажет екендігін көрсетеді. Мәселен, ядросыз әлемді қалыптастыру мәселесіндегі Қазақстанның бастамасын батыстың жетекші мемлекеттері мойындайды. Сондай-ақ бұл қадам ядролық қару өз кезегінде ядролық апат қорқынышынан қарым-қатынасты тежеуші фактор ретіндегі қалыптасқан ұстанымның тұрақты еместігін көрсетеді. Ядролық қарулану фактісінің орын алуы әлемнің әр түкпірінде әскери қақтығыстың орын алуы мәселесін жоққа шығара алмады. Бұның барлығы өз кезегінде ядролық қарусыздану мен оның таралуының алдын алу мәселесіне қатысты ядролық державалардың халықаралық қауіпсіздіктің дәстүрлі жүйесін қайта қалыптастыруға қатысты жауапкершілігін жоғарылатуды талап етеді.

Тірек сөздер: ядролық қаруға қарсы қозғалыс, әлемдік қауымдастық, Қазақстан, қауіп-қатерлер, апаттар, Невада-Семей, Ұлт көшбасшысы, ғалымдар, студенттер.

ON THE CONTRIBUTION OF THE AL-FARABI KAZNUON THE ANTI-NUCLEAR MOVEMENT OF KAZAKHSTAN

Abstract. *The absence of notable steps to reduce nuclear security, as well as the available facts of the proliferation of nuclear weapons among third countries, the danger of their use for terrorist purposes, are pushing the leaders of leading states to search for ways to eliminate the nuclear threat. The example of Kazakhstan, whose priority in the establishment of a nuclear-free world is now recognized by the leading Western states, shows the failure of the previously common postulate those nuclear weapons are a kind of deterrent in relations due to fear of a nuclear catastrophe. It is obvious that the presence of nuclear weapons did not remove the problem of existing military conflicts in various parts of the world. All this, in turn, requires increasing the responsibility of the nuclear powers for the reorganization of the traditional system of international security, ranging from non-proliferation issues to nuclear disarmament.*

Keywords: *anti-nuclear movement, world community, Kazakhstan, threats, catastrophe, Nevada-Semey, Leader of the Nation, scientists, students.*

После окончания «холодной войны» с начала 90-х годов действия по нераспространению ядерного оружия достигли немалых успехов. Порядка 40 новых стран вступило в Договор о нераспространении ядерного оружия. В 1995 г. Договор получил бессрочное продление. На протяжении указанного десятилетия четыре государства отказались от военных ядерных программ и даже от созданного или полученного ранее ядерного оружия, или были лишены их применением силы извне (ЮАР, Бразилия, Аргентина, Ирак). Три государства, имевшие на своей территории ядерное оружие, после двухлетних переговоров не стали присваивать его и подписали Лиссабонский протокол в качестве неядерных государств (Украина, Белоруссия, Казахстан). Договор о нераспространении стал самым универсальным международным договором, его членами являются теперь 189 государств ООН и только 4 стоят за его пределами (Израиль, Индия, Пакистан и КНДР, которая вышла из Договора в 2003 г.) [1]. Соединенные Штаты и Россия, которые вместе являются обладателями 96 процентов мировых запасов ядерного оружия, заключили ряд договоров, позволивших им существенно сократить свои арсеналы, кроме того данные государства приступили к осуществлению программ обеспечения безопасности и сокращения запасов оружейных ядерных материалов, снизив риск того, что террористы смогут заполучить или изготовить бомбу [2].

При отсутствии какого-либо мощного давления извне в 1991 году Казахстан отказался от мощного ядерного арсенала, создававшегося на нашей территории еще с советских времен, это стало беспрецедентным шагом. Время показало, что такой мужественный и благородный по отношению ко всему миру поступок после нас не совершила ни одна страна. Этому шагу, которому аплодировал мир, предшествовало создание движения «Невада-Семей» и закрытие Семипалатинского полигона. Его закрытие, отмечал Президент Н. Назарбаев, стало первым и до сих пор остается единственным свершившимся запретом испытаний ядерного оружия в мире. По словам Лидера Нации, мы поднялись над глобальной угрозой и сделали принципиальный выбор в пользу безъядерной истории нашей страны и всего мира. И это стало стержнем нашей государственности – всенародной мудростью, возведенной в ранг общенациональной идеи. Отказ Казахстана от ядерного оружия предопределил вероятность нашей страны стать лидером антиядерного движения. И возложил на нас благородную миссию по содействию ядерному разоружению во всем мире.

Так, в декабре 1993-го Казахстан ратифицировал Договор о нераспространении ядерного оружия в качестве неядерного государства. Это стало практическим вкладом нашего государства в дело укрепления международного мира и безопасности. Нельзя не сказать, что именно Казахстан предложил идею учредить на уровне ООН Международный день действий против ядерных испытаний. Президент Нурсултан Назарбаев предложил разработать и принять ООН Декларацию безъядерного мира. А в августе 2012 года на международной антиядерной конференции в Астане была выдвинута инициатива «АТОМ» [3]. Также стоит отметить, что Президент Нурсултан Назарбаев в манифесте «Мир. XXI век» отметил приверженность Казахстана к последовательному движению к миру, полностью освобожденному от ядерного и других видов оружия массового уничтожения. Важный шаг в этом направлении уже сделан. 7 декабря 2015 года Генеральная Ассамблея ООН приняла по инициативе Казахстана Всеобщую декларацию о построении мира, свободного от ядерного оружия [4].

В своей речи на Сеульском антиядерном саммите в 2010 году Н. Назарбаев отметил, что в Казахстане продолжается работа по созданию регионального учебного центра по ядерной безопасности и

совместно с МАГАТЭ внедряется уникальная автоматизированная система учета, контроля и физической защиты природного урана. Казахстан вступил в Глобальное партнерство стран «Группы восьми» против распространения оружия массового уничтожения. Ратифицированы поправки к Конвенции о физической защите ядерного материала.

Позиция Казахстана по вопросам нераспространения ядерного оружия отражена в многочисленных выступлениях Главы государства. В частности, в статье Н. Назарбаева в «Washington Times» было высказано предложение о создании независимого ядерного арбитража при МАГАТЭ или ООН с целью выявления нарушений международных правил в области развития ядерного потенциала стран. По мнению Лидера Нации, именно в этом контексте может быть найдено решение ядерной программы Ирана [5].

Казахстан во главе с Президентом Н. Назарбаевым активно содействовал решению иранской ядерной проблемы. На прошедшем в свое время в Алматы очередном раунде переговоров пяти постоянных государств-членов ООН (России, Китая, США, Франции, Великобритании, а также представителей Исламской Республики Иран и стран ЕС) был сделан определенный прорыв в позициях сторон. Помнится, что глава иранской делегации Саид Джаилили накануне переговорного процесса, на встрече с руководством, профессорско-преподавательским коллективом и студентами КазНУ им. аль-Фараби сказал: «Мой визит проходит в рамках очередных переговоров по иранской ядерной программе стран «шестерки» и символичен тем, что он проводится весной, во время Наурыз. Я надеюсь, что предстоящие переговоры станут «новой весной» в вопросах урегулирования ядерной программы Ирана». Позже, подводя итоги алматинского раунда, Саид Джаилили подчеркнул, что состоявшиеся переговоры стали успешными, а дальнейший их ход будет зависеть от искренности «шестерки» и желания посредников разрешить ядерную проблему Тегерана. Надо отметить, что именно переговоры в Алматы способствовали их дальнейшему успеху в конце прошлого года в Женеве [6].

Ученые КазНУ им. аль-Фараби максимально содействуют реализации инициатив Казахстана по проблеме нераспространения и ядерного разоружения. Прежде всего, в нашем университете в сотрудничестве с Институтом ядерной физики Национального ядерного центра РК, Объединенным институтом ядерных исследований, японским Агентством по атомной энергии и университетом Хоккайдо готовят специалистов по теоретической и экспериментальной ядерной физике, ядерной энергетике и ядерным технологиям. В том числе по программе двойных дипломов. Кроме того, ученые КазНУ принимают активное участие в научных мероприятиях по проблемам нераспространения ядерного оружия. К примеру, в прошлом году они активно участвовали в первой международной конференции «Актуальные вопросы мирного использования атомной энергии», прошедшей в Алматы, в Институте ядерной физики. На встрече главными стали вопросы нераспространения ядерного оружия и сотрудничества.

КазНУ является единственным среди вузов стран Центральной Азии участником программы ООН «Академическое влияние». Под ее эгидой в вузе прошла международная конференция «Меняющаяся природа конфликта XXI века», посвященная 20-летию вступления Казахстана в ООН, на которой ведущие международные и отечественные дипломаты обсудили возможности перехода мирового сообщества к бесконфликтному, в том числе безъядерному существованию. К участникам международной конференции с письмом обратился генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун, отметив, что поддерживает усилия по предотвращению вооруженных конфликтов и поблагодарил КазНУ имени аль-Фараби за организацию совместно с ООН этой конференции.

Среди мероприятий университета стоит также отметить проведение факультетом международных отношений и Центром содействия ООН КазНУ совместно с Центром исследований проблем нераспространения им. Дж. Мартина при Монтеррейском институте международных исследований (США) уникального месячного факультативного курса «Введение в нераспространение оружия массового уничтожения».

В рамках мероприятий по проблемам нераспространения в нашем вузе состоялась открытая лекция конгрессмена США Эни Фалеомаваега, председателя Комитета по иностранным делам. Он глубоко затронул вопросы соблюдения безопасности, использования атомной энергии в мирных целях, урегулирования конфликтных ситуаций, особо выделив позитивную роль Президента Н. Назарбаева. На факультете философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби состоялась презентация книги заслуженного деятеля Казахстана, ветерана антиядерного движения «Невада-Семей» Нигмета Рахметовича

Жотабаева «Долгое эхо ядерных испытаний», посвященной 20-летию закрытия Семипалатинского испытательного ядерного полигона.

Вопросы ядерного разоружения – от зарождения идеи до сегодняшних инициатив нашей страны были рассмотрены на круглых столах, проведенных Казахским национальным университетом им. аль-Фараби. К примеру, на факультете международных отношений КазНУ им. аль-Фараби совместно с общественным благотворительным фондом «Полигон-29 августа» при поддержке Информационного Бюро ООН в РК, представительства МИД РК в г. Алматы и Секретариата Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) был проведен международный круглый стол, посвященный Международному дню борьбы за ликвидацию ядерного оружия и 23-летию закрытия Семипалатинского испытательного ядерного полигона.

Мероприятие проводилось в рамках реализации задач, стоящих перед КазНУ в качестве Глобального хаба по устойчивому развитию, осуществляемой в рамках инициативы ООН «Academic Impact». В работе круглого стола приняли участие представители дипломатических миссий США, России, Китая, Венгрии и Южной Кореи, представители КИСИ при Президенте РК, ДПК «Ак жол», академического сообщества, а также непосредственные участники испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне.

Представитель Информационного бюро ООН Властимил Самек подчеркнул важность обсуждения проблем ядерного разоружения для всего мирового сообщества, охарактеризовал основную деятельность ООН в данном направлении, отметил инициативы Казахстана и роль нового поколения в данном процессе. Участники круглого стола с интересом выслушали доклады председателя совета фонда «Полигон-29 августа» Н. Бозтаева, консула РК Секретариата совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) А. Жуманбекова, представителя Комитета по атомной энергии РК А. Ким, главного научного сотрудника КИСИ при Президенте РК Д. Абен, представителей ДПК «Ак жол» и других участников.

Авторы сообщений обсудили казахстанский опыт продвижения инициатив в области ядерного разоружения, некоторые аспекты сотрудничества с ведущими международными структурами и странами в области ядерного нераспространения, а также современные проблемы и перспективы укрепления режима нераспространения и запрещения оружия массового уничтожения.

В рамках этого круглого стола Фондом «Полигон-29 августа» был представлен проект Концепции глобальной стабильности в XXI веке: создание безъядерных зон, пути минимизации стратегических ядерных сил, будущее атомных электростанций. А перед итоговой дискуссией был организован показ документального фильма «За безъядерный мир» об истории создания ядерного оружия и противостоянии двух сверхдержав во время холодной войны, закрытии СИЯП и роли Казахстана в борьбе за безъядерный мир.

В рамках другого круглого стола, участниками которого стали Специальный представитель Генерального Секретаря ООН, Глава регионального центра ООН по превентивной дипломатии для Центральной Азии господин Петко Драганов, Руководитель Департамента общественной информации ООН в Казахстане Властимил Самек, Первый Постоянный Представитель Казахстана в ООН, Посол по особым поручениям МИД РК, профессор КазНУ им. аль-Фараби Арыстанбекова А.Х., Председатель Общественного фонда «Полигон 29 августа» Бозтаев Н.К., а также представители дипломатического корпуса, НПО, академического сообщества, преподаватели и студенты факультета международных отношений.

С приветственным словом к участникам круглого стола выступили первый проректор университета Буркитбаев М.М. и Властимил Самек. Петко Драганов, в своем выступлении затронул практические стороны ведения дипломатических переговоров в сфере нераспространения и разоружения. Дипломат убежден, что только взаимная открытость государств и готовность рассматривать вопросы разоружения может стать основой их успешного проведения.

Весьма интересным было сообщение Арыстанбековой А.Х., ставшей непосредственным участником формирования антиядерной политики Казахстана в ООН. Акмарал Хайдаровна рассказала о перепетиях заключении Договора о создании зоны, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии, который был поддержан большинством голосов резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН.

Во время круглого стола в дискуссиях отмечалась особая роль академического сообщества и его потенциала в осуществлении противодействия применению ядерного оружия, посредством образова-

тельной деятельности и широкого привлечения молодежи Казахстана. Студент факультета международных отношений Султанбек Кайым рассказал об идее создания на базе Казахского национального университета им. аль-Фараби постоянной дискуссионной площадки по пропаганде вопросов нераспространения ядерного оружия и разоружения. Круглый стол завершился активным обменом мнениями, рекомендациями и комментариями гостей, присутствовавших на нем.

На встрече в Фонде Карнеги Нурсултан Назарбаев подчеркнул, что следует разработать международные соглашения и реестр ООН по запрещению использования научных открытий для создания новых видов оружия массового уничтожения. В этом контексте Глава государства назвал важной задачей создание Глобального антиядерного движения. Важно, что все эти мессенджи прозвучали и были услышаны международным сообществом [7].

Очевидно, что прогресс в деле избавления мира от ядерного оружия зависит от знания и воли молодежи во всем мире. В связи с этим молодежь должна иметь полную информацию о существующей угрозе данного оружия. На сегодняшний день ядерное просвещение широко охватывает высшие и средние учебные заведения Казахстана. Преподаватели настроены сформировать у молодежи активную гражданскую позицию в отношении ядерных проблем и доказать, что каждый человек обладает достаточной силой, чтобы создать мир без ядерного оружия. В связи с этим, как граждане Казахстана, мы должны укреплять этот успех и двигаться по пути безъядерного мира. Мы верим+, что академическое сообщество может увеличить свой вклад в антиядерное движение нашей страны и ученые совместно со студентами имеют для этого достаточный потенциал. Кроме того, мы как преподаватели КазНУ им. аль-Фараби, учитывая нарастающие конфликты в мире и выражая наше беспокойство по ядерным проблемам, предлагаем включить в программы школьного и университетского образования курсы по ядерным проблемам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ядерное сдерживание и нераспространение Москва 2005. Под редакцией Арбатова А., Дворкина В. – С. 8 // https://carnegieendowment.org/files/9268Nuclear_Deterrence_and_Non-Proliferation.pdf.
2. Мир, свободный от ядерного оружия. Государственный департамент США. – февраль 2010 года. – Т. 15. – № 2. – С. 9. // <https://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-russian/EJ-nuclear-0210-ru.pdf>.
3. Василенко Р., Сифф М. Проект АТОМ - новая инициатива для достижения мира, свободного от ядерного оружия. - 26 сентября 2012 // <https://tengrinews.kz/article/142/>
4. Королев А. Гарантия антиядерного мира и стабильности. 28 августа 2018 // https://liter.kz/ru/articles/show/50212-garantiya_antiyadernogo_mira_i_stabilnosti
5. Назарбаев Н. Глобальный мир и ядерная безопасность. – Известия. 2 апреля 2010 г. // <http://personal.akorda.kz/ru/category/stati/globalnyi-mir-i-yadernaya-bezopasnost>.
6. Шулембаева Р. Историческая миссия Казахстана. – Казахстанская правда 26 марта 2014. // <https://www.kazpravda.kz/news/politika/istoricheskaya-missiya-kazahstana>
7. Назарбаев Н. Президент Казахстана: Мы призываем сформировать географию устойчивого мира. – 1 апреля 2016. // https://lenta.inform.kz/kz/prezident-kazahstana-my-prizyvayem-sformirovat-geografiyu-ustoychivogo-mira-foto_a2887645.

Шеримова Н. Ш.,
к.ю.н., кафедра социальных и юридических дисциплин,
Международный университет SILKWAY,
г.Шымкент, nurzatsher@mail.ru,

Сатыбалдиева М.Т.,
магистр права, кафедра социальных и юридических дисциплин,
Международный университет SILKWAY,
г.Шымкент, marjan_0484@mail.ru

Кожаметова Ж.,
магистр права, кафедра социальных и юридических дисциплин,
Международный университет SILKWAY, г.Шымкент,

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Түйін. Бұл мақалада жұмысқа орналастыру, жастардың кәсіби еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін қолдау және дамыту мәселелері қарастырылды. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде жастарды жұмысқа орналастыру процесіне кері әсер етуі мүмкін жаңа өзгерістер көрсетілді.

Түйінді сөздер: жастар, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, бәсекеге қабілеттілік.

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы трудоустройства, поддержка и развитие профессиональной конкурентоспособности молодежи на рынке труда. Отмечены изменения в новом Трудовом Кодексе Республики Казахстан, которые могут отрицательно повлиять на процесс трудоустройства молодежи.

Ключевые слова: молодежь, рынок труда, трудоустройство, конкурентоспособность

Summary. In this article questions of employment, support and development of professional competitiveness of youth in labor market are considered. Changes in the new Labor Code of the Republic of Kazakhstan which can negatively influence process of employment of youth are noted.

Keywords: youth, labor market, employment, competitiveness.

Во все времена и в любой экономической формации труд являлся основным экономическим ресурсом, без которого создать что-либо невозможно. Дальнейшее развитие Казахстана, социально-экономическая модернизация общества и государства должны происходить, в первую очередь, с учетом человеческого капитала, интеллектуального потенциала людских ресурсов.

Обеспечение занятости является одновременно и обеспечением реализации права граждан на труд, обязанностью государства и его исполнительных органов власти. Они и работодатели реализуют государственную политику в области занятости по содействию реализации прав граждан на полную, продуктивную и свободно избранную деятельность. Для конкретного гражданина право на обеспечение занятости означает помощь ему соответствующих государственных органов в подыскании подходящей работы, т.е. в реализации права на труд [1].

В действующей Конституции закреплён принцип свободы труда. Однако данный конституционный принцип не отражает в необходимой мере интересы гражданина и общества в их гармоничном сочетании. Поэтому принцип «Каждый имеет право на свободу труда...» должен быть дополнен. Государство, обеспечивая свободный выбор рода деятельности и профессии, должно закрепить в Конституции нормы, обеспечивающие реализацию права каждого гражданина на труд. [2]

Субъектами социально-трудовых отношений являются индивидуумы или социальные группы. Для современной экономики наиболее важными субъектами рассматриваемых отношений являются: наемные работники, профсоюз, работодатель, союз работодателей, государство. При этом каждый из этих субъектов имеет свой правовой статус, наделен определенными функциональными обязанностями, от которых во многом и зависит эффективность социально-трудовых отношений.

Наиболее уязвимым субъектом названных отношений, вне всякого сомнения, является наемный работник, и особенно молодежь. В условиях развития международной интеграции и усиления конкуренции в Казахстане наблюдаются проблемы по вопросам трудоустройства молодежи. По данным

Международной организации труда (МОТ), сокращение безработицы среди молодежи вдвое обеспечило бы прирост мирового валового продукта. В данном аспекте особую актуальность приобретают вопросы трудоустройства молодежи в Казахстане, где удельный вес молодежи составляет около 25,0% всего населения страны [3].

Особенностью рынка труда в Казахстане является то, что наблюдается неустойчивость и диспропорция между спросом и предложением в силу изменений профессиональной ориентации молодежи в выборе будущей профессии. Поэтому данная категория населения сталкивается с наиболее серьезными жизненными проблемами, одна из которых – проблема трудоустройства.

Одной из самых первых проблем молодежной безработицы является неправильный выбор некоторыми выпускниками школ своей будущей профессии. Положение молодого человека на рынке труда зависит от того, какой профессией он владеет. Неготовность профессиональных образовательных учреждений к переменам в экономико-отраслевой конъюнктуре отражается на подготовке кадров, это характеризует тот факт, что около 30% специальностей и профессий, полученных в результате обучения, оказывается невостребованным на рынке труда. Количественный рост вакансий не всегда соответствует качественным характеристикам [4].

В Казахстане безработица имеет специфический аспект, связанный с трудоустройством молодых людей, получивших вузовские дипломы. На рынке труда стало скапливаться большое количество молодых людей с вузовскими дипломами, но без работы. С их точки зрения, безработица среди молодых людей растет еще и потому, что организациям выгоднее нанимать людей с опытом [5].

Следует отметить, что уровень безработицы среди молодежи, имеющей среднее профессиональное образование, значительно ниже, чем у выпускников высшего учебного заведения. Это связано с тем, что молодые люди с вузовским дипломом во многих случаях имеют завышенные требования при устройстве на работу, особенно по уровню заработной платы и соответствующим социальным условиям, и скорости карьерного роста [6].

На сегодняшний день, к сожалению, есть такая тенденция, что некоторые молодые люди выбирают профессию не по своему желанию и своим склонностям и способностям, а по пороговым баллам и количеству грантов, выделяемых на ту или иную специальность. Объясняя это тем, что сначала они получают образование по государственному гранту, неважно по какой специальности, а затем поступают на ту специальность, на которую хотели бы учиться вообще, но уже на платной основе. Имея в виду, что будут работать по первой профессии и самостоятельно оплачивать второе высшее образование. В особенности это касается сельской молодежи.

В настоящее время зарубежный опыт показывает, что среднее профессиональное образование является начальным и более гибким звеном в процессе получения базовой квалификации в сфере трудовой деятельности людей. Наряду с этим, молодежь, имея определенные квалификационные навыки в последующем, более осознанно подходит к выбору вуза и специальности. В масштабе государства для решения проблемы занятости молодежи, неоднократно, принимались такие программы как «Молодежный кадровый резерв», программа «Занятость-2020», «Дорожная карта бизнеса», «С дипломом в село».

В целом, рассматривая состояние использования труда молодежи, можно выделить следующие проблемы: низкую конкурентоспособность молодежи по сравнению с другими категориями, вызванную недостатком профессиональных знаний, навыков, образования, социально-профессиональную неопределенность, заключающуюся в разрыве между теоретической подготовкой профессиональных заведений и практическими аспектами деятельности, в слабой информированности рейтинга профессий престижа профессии, неравных возможностей трудоустройства, отсутствия практического опыта.

На фоне вышесказанного, нам непонятна позиция законодателя, который исключил из нового Трудового Кодекса (принятого 23 ноября 2015 года) норму о неустановлении испытательного срока для молодых выпускников учебных заведений. По нашему мнению, эта норма имела большое значение в вопросах занятости молодежи, так как неустановление испытательного срока давало возможность выпускникам приобрести определенный опыт работы. Нами предлагается вновь ввести норму о неустановлении испытательного срока лицам, закончившим учебные заведения и впервые поступающим на работу.

Здесь, существует и другая проблема, которую отметил Президент Нурсултан Абишевич Назарбаев в своей Программной статье «СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда»: « Например, в Трудовом кодексе есть норма об испытательном

сроке для вновь принимаемых работников. Однако порою она доводится до абсурда. Нередка практика, когда молодые выпускники вузов в качестве «испытуемых» работают в течение установленно-го законодательством срока без оплаты труда, но при полной рабочей нагрузке и даже сверхурочно. Более того, по завершении испытательного срока из 3-4 испытуемых лишь один зачисляется в штат, а остальные оказываются «за бортом». Особенно этим увлекаются негосударственные учреждения и частные структуры, в том числе и филиалы крупных банков. Но это же чистая эксплуатация нашей молодежи!»[7].

Вызывает недоумение и тот факт, что из нового Трудового кодекса исключена норма о сохранении места работы за лицами, призванными на воинскую службу. Мы предполагаем, что благодаря усилиям профсоюза впервые в истории трудового законодательства Республики Казахстан появилась такая норма, однако, к сожалению, просуществовала недолго [8, 439-444]. Данная норма предоставляла возможность молодому гражданину сразу же по возвращении с воинской службы приступить к работе, а не месяцами вновь искать работу. Особенно, если он живет в моногородке. Мы думаем, учитывая то что, за женщиной, находящейся в отпуске по уходу за ребенком, сохраняется место работы в течение трех лет, то почему бы не сохранить место работы за защитником Отечества в течение года? Тем более, что это новшество не влекло за собой каких-либо капиталовложений ни со стороны государства, ни со стороны работодателей.

Немаловажную роль в успешном трудоустройстве выпускников должны осуществлять центры и службы трудоустройства. Такие центры должны функционировать при всех учебных заведениях. Они должны осуществлять взаимодействие с работодателями и помогать в подборе работы выпускникам и студентам. Такие службы должны также осуществлять и психологическую поддержку граждан, ищущих работу.

В казахстанском трудовом законодательстве, по нашему мнению, существует некоторый пробел. Он заключается в следующем. Все работодатели требуют от лиц, ищущих работу, предоставления резюме. Однако результат рассмотрения этого резюме не всегда сообщается гражданам. К сожалению, наше законодательство не устанавливает сроки дачи ответа на резюме и ответственность за неисполнение. В результате, длительное ожидание положительного или отрицательного ответа на резюме может нанести гражданину психологическую травму. Поэтому, нами предлагается вернуть в Трудовой кодекс норму об обязанности работодателя дачи письменного ответа о причинах отказа от приема на работу, а также установить срок дачи такого ответа – три дня со дня принятия резюме.

В целях дальнейшего совершенствования системы трудоустройства и снижения безработицы молодежи в Концепции государственной молодежной политики Казахстана до 2020 года предусмотрено создание центров поддержки молодежных инициатив, стимулы и механизмы для трудоустройства молодежи, льготное кредитование, развитие государственно-частного партнерства, подготовка специалистов по заказу работодателя и др. [9]. Реализация всех перечисленных мероприятий, несомненно, приведет к реальному решению вопросов трудоустройства молодежи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бидакиметов Е.С. Правовое регулирование занятости населения. //Журнал: Вестник КазНУ, – Алматы, 2011
2. Шиктыбаев Т.Т. Правовые аспекты социально-трудовых отношений в рамках модернизации казахстанского общества. / www.enu.kz/downloads/novosti-enu/shiktibaev-tt.doc
3. Демографический ежегодник Казахстана. – Астана, Статистический сборник «Экономическая активность населения Казахстана». – Астана
4. Потуданская В.Ф. Проблемы занятости молодежи в современных условиях. //Успехи современного естествознания. – 2004. – № 8. – С. 137-138
5. https://www.inform.kz/ru/problema-trudoustroystva-vypusknikov-vuzov-rk_a2943799
6. Сейдахметов А.С., Сейдахметова Б.А. Проблемы трудоустройства молодежи на рынке труда Казахстана. // Алматы, Вестник КазНУ, 2016- <https://articlekz.com/article/15169>
7. Шеримова Н.Ш. Проблемы реализации конституционных прав граждан на занятость // Международная научно-практическая конференция «Приоритеты современной науки: от

- теории к практике», посвященная 45-летию ЖГУ. – 27-28 октября 2017, Талдыкорган. – С.439-444
8. inform.kz https://www.inform.kz/ru/social-naya-modernizaciya-kazahstana-dvadcat-shagov-k-obshchestvu-vseobshchego-truda_a2478336
 9. Концепция государственной молодежной политики РК до 2020 года «Казахстан 2020: Путь в будущее» //Электронный ресурс: <http://www.kst.adilet.gov.kz/ru/node/77424>

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGY

Альчинбаева О.З.,

техника ғылымдарының кандидаты, «Электр инженериясы» кафедрасының
доценті, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., oishagul59@mail.ru

Алымов Н.,

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің доценті,
Астана қ., Alymov.nurlybeks@mail.ru

ВИРТУАЛЬДЫ ОРТАДА СИГНАЛ КҮШЕЙТКІШІНІҢ МОДЕЛІН ҚҰРЫП ОҚЫТУ

Түйіндеме. Мақалада келесі сұрақтар қарастырылған: виртуальды ортада оқытудың бағдарламалық-ақпараттық кешенін жасау негіздері, виртуальды ортада сигнал күшейткішінің сызықты және сызықты емес режиміндегі моделін құру.

Виртуальды ортада білім беру технологиялары білім алушылардың қашықтықтан өзара іс-қимылындағы ақпараттық жүйелерді және оқыту жүйесі мен оқытушыларды қолдану арқылы көп дәрежеде жүзеге асырылатын технологиялар. Бұл электронды-ақпараттық оқыту ресурсы – сигналдар мен жүйелерді үлгілеуді оқыту үшін бағдарламалық-ақпараттық кешен, студенттердің білім базасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Сигналдар мен жүйелерді үлгілеуді оқыту үшін бағдарламалық-ақпараттық кешенді құрастырылған. Модельдік параметрлердің негізі студенттің моделіне сәйкес келетін әртүрлі сипаттамалар жиынтығы, олар оқу материалын бейімдеу процесінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілтті сөздер: виртуальды орта, бағдарламалық-ақпараттық кешен, сигнал күшейткіші, сызықты, сызықты емес режим, модель

Аннотация. В статье рассматриваются следующие вопросы: основы создания программно-информационного комплекса в виртуальной среде, создание моделей в линейном и нелинейном режимах усиления сигнала в виртуальной среде.

Обучение в виртуальной среде – это технологии которые предполагают различные взгляды на результаты обучения и способы организации образовательного процесса, использование возможностей интернета, сетевых ресурсов, информационных технологий, как цифровые методы создания электронных версий, разработка гипертекстовых структур, создание интерактивных, текстовых и графических фрагментов. Этот программно-информационный комплекс для обучения в области моделирования сигналов и систем в виртуальной учебной среде позволяет повысить базу знаний студентов до нового уровня.

Ключевые слова: виртуальная среда, программно-информационный комплекс, усилитель сигнала, линейный, нелинейный режим, модель.

Abstract. In this article, following issues are considered: the basics of creating a software and information complex in a virtual environment, the creation of models in linear and nonlinear modes of signal amplification in a virtual environment. Examples are illustrated practically in practice.

Virtual environment is a sufficient tool for any student. This complex is simple and easy to use. Guidance notes can be accessed through parts of the book and can receive full content, video, and audio lessons from any discipline. This is the most important part of mobile, electronic companion access to students.

This is a software and information system for training in the field of modeling signals and systems in the learning environment of virtual electronic virtual environments, which allows students to increase their knowledge base to a new level. The main sampling criteria for teaching software and information systems for modeling signals and systems.

Key words: virtual environment, software information complex, signal amplifier, linear, nonlinear, mode and model.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында білім беру ұйымдарының 90% электронды оқыту жүйесі қолданылады деп жоспарланған.

Электронды оқытуды, білім беру мекемелерінде виртуальды ортада оқытуды қолдану арқылы білім беру бағдарламаларын іске асыру кезінде ақпараттық және электронды білім беру ортасын,

соның ішінде электрондық іздеу ресурстары, электронды білім беру ресурстары, ақпараттық технологиялар, телекоммуникациялық технологиялар, тиісті техникалық студенттерді қажетті көлемде оқу бағдарламасын меңгеруді білдіреді және қамтамасыз етеді [1].

Осы өзгерістерге сәйкес оқу үрдісінің жаңа үрдісі келесі бағыттар бойынша күшіне енеді [2]:

1) ақпараттық технология және телекоммуникация технологиялық негізі бар қол жетімді, виртуальдық ортада білім беруді тарату;

2) материалдарды ұсыну мен берудің электрондық формаларын кеңінен енгізу және тарату арқылы шешілетін мазмұнды және оқыту әдістемесін стандарттау.

Мұндай жағдайларда белгілі мамандық бойынша білім беру саласындағы құзыреттіліктерді жақсы меңгеруге ықпал ететін оқу-әдістемелік материалдар кешені болып табылатын электронды оқыту жүйесі маңызды рөл атқарады [3].

Электрондық виртуальдық орта оқыту жүйесі мыналарды қамтиды:

1) пәндердің білім беру стандарттары;

2) лекциялар;

3) практикалық және зертханалық тапсырмаларды орындау үшін оқу жоспары мен әдістемелік нұсқаулар;

4) студенттердің өзіндік жұмысына арналған әдістемелік нұсқаулар мен оқу құралдары;

5) пәндер бойынша сынақтарды сынау;

6) анықтамалық материалдар;

7) электрондық кітапханаларға сілтемелер;

Электрондық оқыту жүйесін пайдалану арқылы оқу үрдісін ұйымдастырудың оңтайлы түрі – бұл виртуальдық ортада оқыту және онда қолданылатын объектілер [4]:

– Сақтау сервері;

– Интернет;

– Әкімшілік;

– Интернет-сервер;

Қазақстанда виртуальдық ортада оқытуды дамыту және құру тұжырымдамасында келесі анықтама берілген:

Виртуальдық ортада білім беру – бұл білім туралы ақпаратты алмасу құралдарына (спутниктік теледидар, радио, компьютерлік коммуникациялар және т.б.) негізделген мамандандырылған ақпараттық және білім беру ортасын қолдану арқылы елдегі және шетелдегі ақпараттық ресурстарды студенттерге ұсынылатын білім беру шаралары мен қызметтерінің кешені.

Виртуальдық орта білім беру қызметін алуға адамның құқығын іске асыруға арналған үздіксіз білім беру үдерісінің негізгі нысандарының бірі.

Осы артықшылықтар мен бірге бірқатар кемшіліктерде бар [5,6]:

1) Оқытушы мен студент арасында ауызша өзара әрекеттесу жоқ, яғни. оқу және оқу үдерісіне жеке көзқараспен байланысты сәттер жоқ. Өйткені материалды эмоционалды түрде түсіретін және материалды қабылдауына ықпал ететін мұғалім болмаса, бұл, әрине, маңызды минус.

2) үйде оқыту кезінде классикалық білімге тән жеке психологиялық факторлардың бөлігі жоқ. Қатты білім алу үшін қашықтықтан білім алу қажет, ал оқытудың нәтижесі тікелей студенттің тәуелсіздігіне байланысты.

3) Оқу материалдарының көздеріне (электрондық оқулықтар, бейне материалдар және т.б.) тұрақты қолжетімділік қажет, бұл үшін маңызды техникалық база, оның ішінде жоғары жылдамдықтағы Интернетке кіру қажет.

4) Материалды табысты шоғырландыру және оның жақсы білім алу үшін қажетті практикалық сабақтар, семинарлар секілді маңызды сыныптар жоқ.

5) Электронды оқыту ресурстары үнемі іске асырылмайды және оларды іске асырған мамандардың біліктілігінің жеткіліксіз болуына байланысты қазіргі талаптар мен стандарттарға сәйкес келеді.

6) Виртуальдық ортада оқытуда нұсқау тек қана жазбаша түрде беріледі.

Кейбір оқушылар үшін мүмкіндіктің болмауы және ауызша білімдері мен дағдыларын білдіру сапасыз білім алуға және басқа да көптеген мәселелерге әкелуі мүмкін.

Бейімделген білім беру жүйесі контекстінде шынайы ақпарат тікелей оқу курсының материалы ретінде түсіндіріледі және метамәліметтер жеке оқушыға бейімделуге және білім элементтерін

калыптастыруға арналған осы материалдың параметрлерін көрсетеді. Бейімделу моделі - студенттік модельдің параметрлерін қолдана отырып, оқу үрдісінде білім базасымен адаптивті жүйенің өзара әрекеттесуін сипаттайтын математикалық модель [7]. Бейімделу үлгісі бейімделу параметрлерін ескере отырып, оқу материалын іріктеу ережесін сипаттайды және оқу үрдісінде студенттің үлгісіне өзгерістер енгізу процесін сипаттайды. Бейімдеу үлгісі білім базасын енгізу әдісіне негізделген алгоритмдерді пайдаланады.

Оқу нәтижелерін бағалаудың шағын жүйесі білім сапасын бақылау үшін ғана емес, сонымен қатар оқу нәтижелерінің бұрын белгіленген мақсаттарға сәйкес келетінін анықтау үшін де қажет [8,9]. Оқуды аяқтағаннан кейін студент алған білім деңгейін тексеріп, оқу мақсаттарына жету туралы қорытынды жасайды, қажет болған жағдайда студенттің үлгісін түзетіп, әрі қарай әрекеттерді анықтайды.

Жоғарыда аталған барлық іс-шараларды жүзеге асыру үшін оқу нәтижелерін бағалаудың шағын жүйесі табылады. Шағын жүйенің негізгі ресурстарының бірі оқу нәтижесін бағалау үшін тест тапсырмасының негізі болып табылады. Тест тапсырмалары студенттердің тестілеу процесін бейімдеуге мүмкіндік беретін атрибуттарға ие. Мысалға, егер модельде оқушының тапсырмаларды ұсыну үшін қолайлы пішіні туралы ақпарат бар болса (ашық, жабық, сәйкесінше тапсырмалар және т.б.), онда осы тапсырма бойынша тест тапсырмалары таңдалады.

Зерттеу әдістемесі

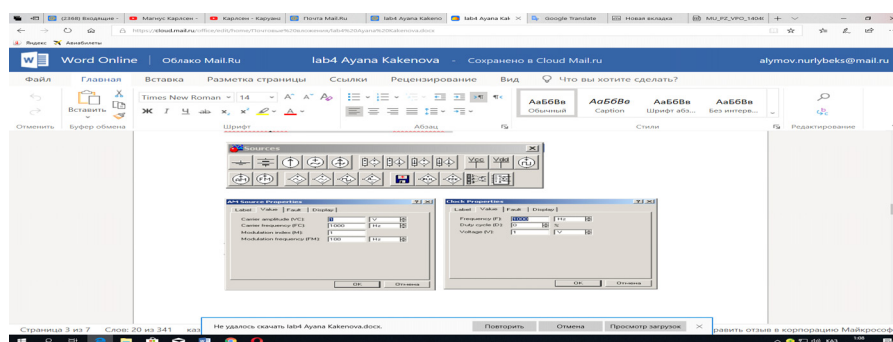
Виртуальды ортада сигнал күшейткішінің сызықты және сызықты емес режиміндегі моделін құру. Периодты және резонансты күшейткіштің әртүрлі режимінде жұмыс істеуін қарастырамыз. Гармоникалық тербеліс амплитудалық модуляциясы кезінде берілетін ақпараттық сигналдың таратылу заңдылығы бойынша өзгереді [10,11]. Радиотехникада амплитудалық модуляцияны ақпаратты беру үшін қолданады. Радиохабарлардағы қашықтық, акустикалық локация және т. б.

Мысалы, радиохабарларда дыбыс тербелістері төмен жиілікті электр сигналына түрлендіріледі жоғары сигналды жиілік бойынша амплитудасын өзгертетін (модуляциялайтын сигнал). Нәтижесінде алынған модуляцияланған радиосигнал, амплитудасы дыбыс сигналының күшіне сәйкес өзгереді.

Амплитудалық модуляцияның негізгі сипаттамасы амплитудалық коэффициент болып табылады. Модуляция немесе модуляция тереңдігі (modulation depth) – сигнал амплитудасының ең жоғары және ең аз мәндерімен модуляцияланған мәндердің пайыздық көрсеткіші жиынтығын қарастырады [12].

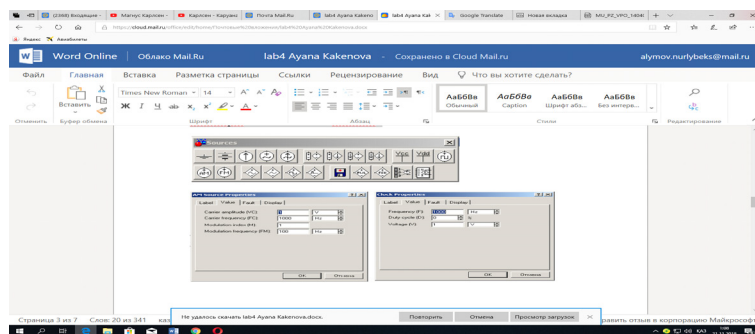
Модуляцияланған сигналдың қарапайым нысаны бір тоналдық амплитудалық модуляция – тасымалдаушы сигналды бір жиілік пен гармониялық тербеліспен модуляциялауда құрылады [13,14].

Бір тоналдық АМ-сигналдың тербелісін бөлек индексмен (тас- тасушы, жб - жоғарғы бүйірлі, тб - төменгі бүйірлі) белгілейміз. АМ сигналдарын демодуляция бірнеше жолмен орындалуы мүмкін. Ең қарапайым әдіс-екі жарты периодты детектерлеу (сигнал модулін есептеу), содан кейін алынған бір полярлы жартылай периодтарды төмен жиіліктегі сүзгімен тегістейді.

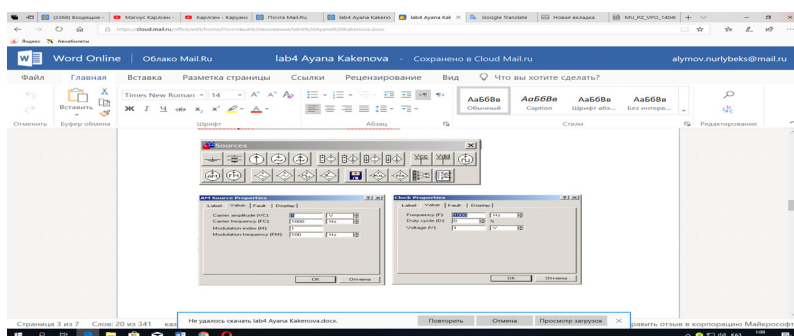

Сурет 1 – Виртуальды орта құралдарың көздері

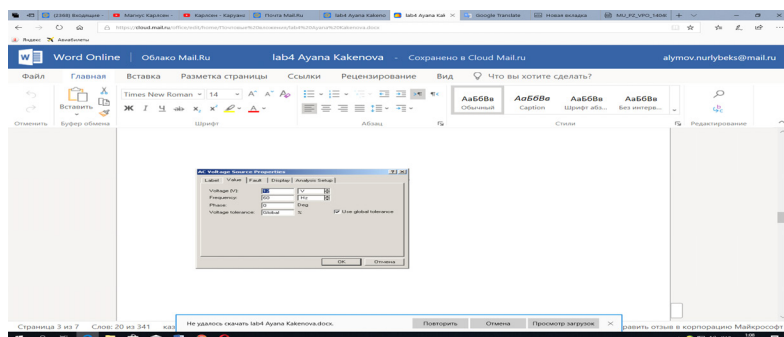
Ол үшін жоғарыда тұрған құралдармен қолдандым. Sources-те жерге тұйықталу мен айнымалы корек көздерін алдым. Тапсырмада берілгендей мәндерін кесте бойынша өзгерттім.

Сурет 2 – Виртуальды орта параметрлері

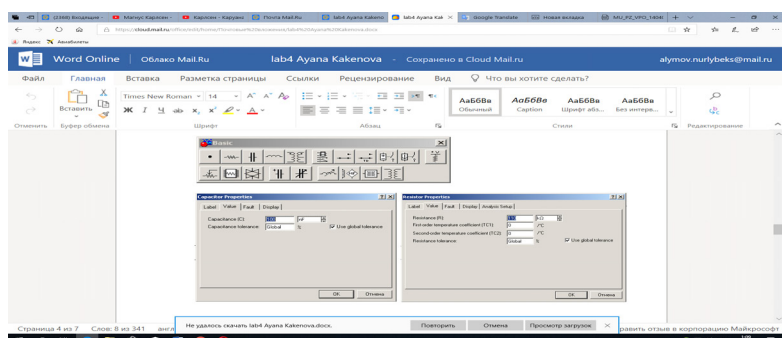

Сурет 3 – Виртуальды ортадағы сағат сипаттары

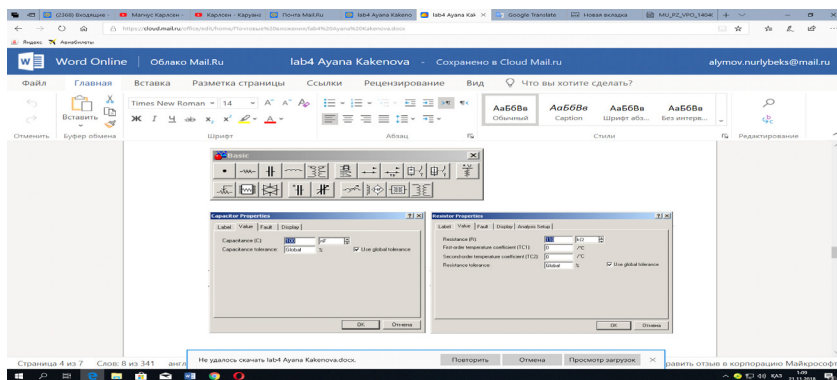

Сурет 4 – Виртуальды ортадағы кернеу көздерінің шамалары

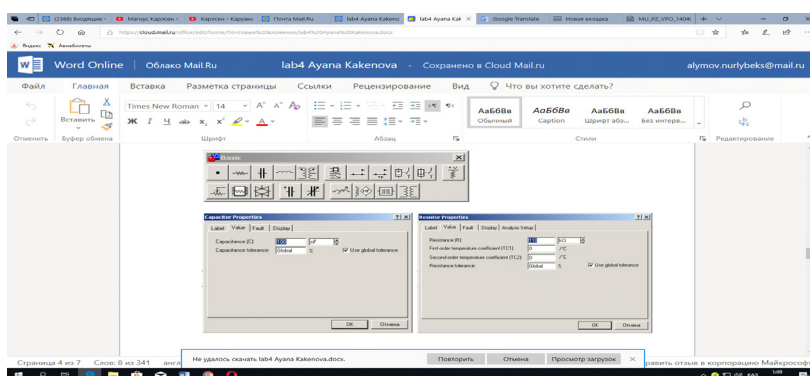
Basic-те кедергілер, индуктивтілік, сыйымдылықтар мен кілттерді қолдандым.

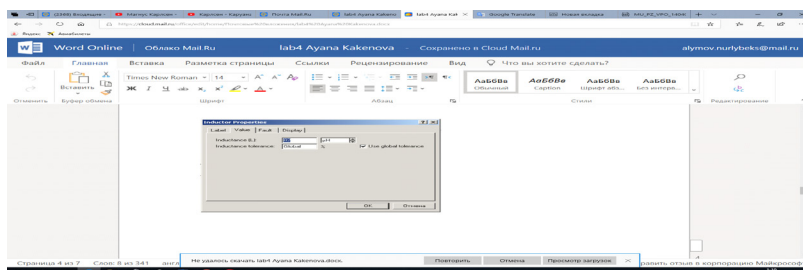
Сурет 5 – Виртуальды орта интерфейсінің негізгі элементтері

Сурет 6 – Виртуальды ортадағы конденсатор сипаттары

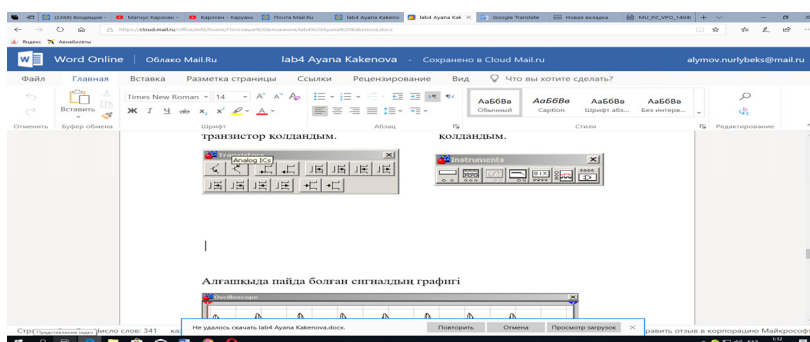

Сурет 7 – Виртуальды ортадағы резистор сипаттары

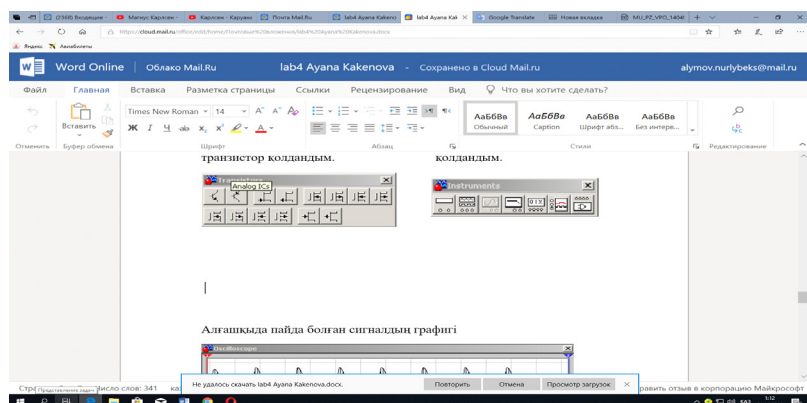
Сурет 8 – Виртуальды орта индукторының сипаттары

Transistors-да n-p-n өтпелі осциллографты қолдандым.

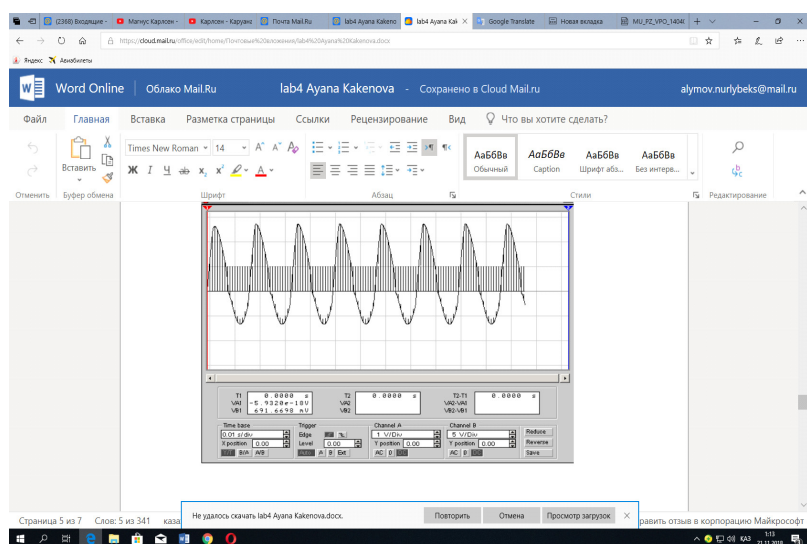

Сурет 9 – Виртуальды орта транзисторлары

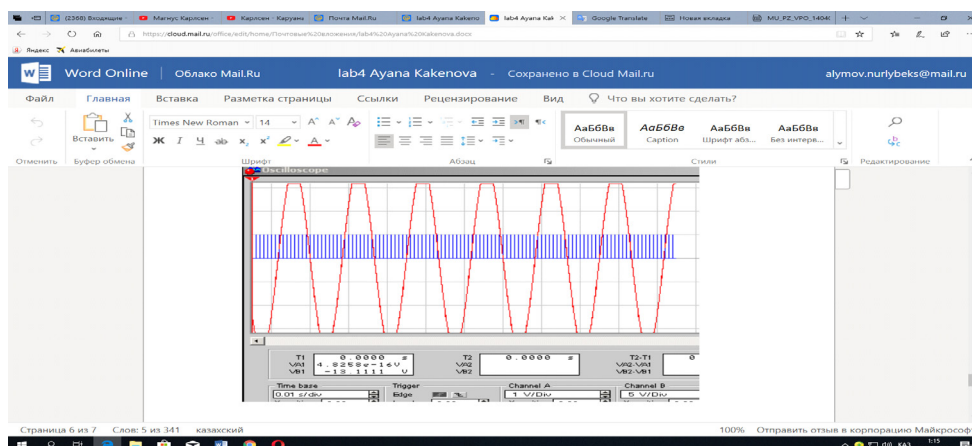
Instruments-те транзистор қолдандым.

Сурет 10 – Виртуальды ортадағы құралдар

Сурет 11 – Кілттерді ауыстырғанда пайда болатын өзгеріс

Сурет 12 – Бірінші кілтті бастапқы күйге қойып екінші кілтті өзгерткенде

Бағдарламалық-ақпараттық кешеннің интерфейсін құру

Бағдарлама интерфейсіне қойылатын талаптар [15,16]:

– тұрақтылық. Әртүрлі жұмыс режиміне және қолданушының белсенділік дәрежесіне қатысты жүйе жұмысының орнықтылық дәрежесін анықтайды.

– құндылылық. Жүйенің өзіндік құнынан, сонымен бірге ондағы курстарды жасауда және ендіруде кеткен шығындардан құралады.

– контентті жасаудағы құралдардың болуы. Оқу контентінің құру редакторлары курстарды жасауды жеңілдетумен қатар, әртүрлі мағынадағы білім беру материалдарын біріктіруді де жинақтайды.

– білімді тексеру жүйесі. Онлайн режимінде білім алушының білімін бағалауға мүмкіндік береді. Негізінен мұндай жүйе тесттерден, тапсырмалардан және білім алушының форумдағы белсенділігін бақылаудан тұрады.

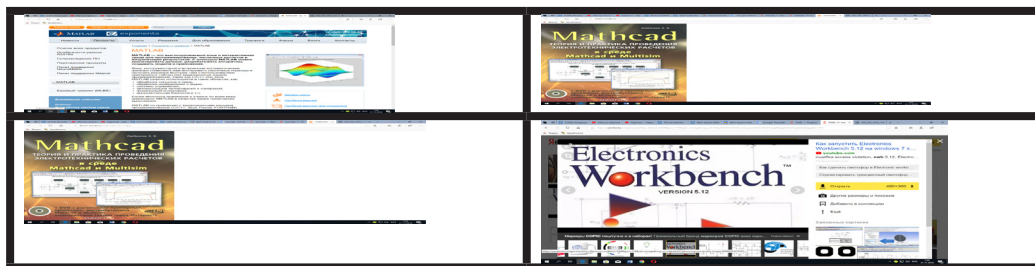
– қолдану ыңғайлылығы. Жаңа жүйе таңдау кезінде оны қолдану мүмкіндігін қамтамасыз ету керек.

– модульділік. Электронды оқытудың қазіргі заманғы жүйесінде курс басқа курстарда қолдана алатын микромодульдер жинағынан немесе оқу материалдарының блоктарынан тұрады.

Қазіргі уақытта әрбір студентке тиімді, әрі қарапайым қол жетімділік негізі болып отырған, ол – ұялы телефон, интернет желісі. Сондықтан да, ақпараттық ресурс осы мамандық студенттеріне кез келген уақытта, түсінбеген күрделі сабақтардың, лекциясы мен видеоролигін көріп тапсырмаларды онлайн, ұялы телефон арқылы орындауға мүмкіндік береді.

Виртуальдық орта кешені кез келген білім алушыға жеткілікті құрал. Бұл кешенді қолдану ыңғайлы әрі жеңіл. Түсінікті белгілерде жазылған нұсқаулық сөздер арқылы керекті бөлімдерге өте отырып, кез келген пәннің оқу әдістемелік кешенінің толық мазмұнын, видео және аудиосабақтарды ала алады. Бұл – мобильді, электронды кешеннің студенттерге қол жеткіліктілігінің ең басты тұсы. Оның негізгі артықшылығы кішкене көлемдігі мен тез түсініктілігі [17,18]. Ондағы мағлұматтардың жинақы әрі түсінікті бөлімдерге бөлініп, нұсқау белгілермен көрсетілуі ешқандай қиындыққа алып келмейді. Бұл виртуальдық ортакешені қазақ тілінде жазылған. Онда білім алушының оқу барасындағы қажетті тапсырмалар тақырыптарын алу жолындағы ең ыңғайлы құралы болады. Әрбір студент оны тез түсініп, ұғынып ала алады.

13-суретте жобаланған Виртуальдық орта интерфейсі көрсетілген.

Сурет 13 – Виртуальдық орта интерфейсі

Бұл ресурс кафедрадағы негізгі пәндер бойынша зертханалық жұмыстардың ресурсын қамтиды. Мысалыға алатын болсақ:

- Телекоммуникация жүйелері
- Микро, нано, оптоэлектроника
- ТФОП
- Микропроцессорлық жүйелер
- Жүйелік инженеринг
- Космостық мониторинг және инфокоммуникациялық жүйелер
- Радиорелелі және спутникті байланыс
- Радиотехника т.б

Әр пәнге басқан кезде терезе ашылады. Яғни ақпараттық ресурс сол пән бойынша зертханалық сабақтардан, сол сабақтың презентациялары мен видеосабақтары мен тәжірибелік сабағынан тұрады. Әр сабақтың соңында бақылау сұрақтары мен тақырып бойынша онлайн тестілеуден тұрады.

Қорытынды

Виртуалды ортаның кез-келген пайдаланушысы қажетті ақпаратты іздеу үшін білім базасына қол жеткізе алады. Виртуалды ортаның стандартты функциялары қатысушылар арасында зерттеу топтары мен бөлімшелері арасында тегін байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Виртуалды ортаның мәтіні, веб-парағы, аудио немесе бейне файлдары және глоссарий, лекция, тест, апсырма, форум және т.б. сияқты элементтердің кең жиынтығын қамтиды.

Осылайша, виртуалды ортаның келесі артықшылықтары:

– ашық бастапқы коды - белгілі бір білім беру жобасының ерекшеліктері, қосымша модульдерді жасау, басқа жүйелермен интеграциялау арқылы «өткірлену» мүмкіндігі;

– бірлескен оқыту технологиясына назар аудару - оқытуды белсенді түрде, білім беру міндеттерін бірлесіп шешуде, білім алмасуды ұйымдастыруға мүмкіндік береді;

– қарым-қатынас жасаудың кең мүмкіндіктері: кез-келген форматты файлды алмасу, тарату, форум, чат, студенттердің жұмысын тексеру, ішкі пошта және т.б.

Еліміздің кез келген оқу орнындағы студенттер мен оқытушылар, білім беру жүйесінің платформасының ашық жүйесін пайдалана отырып сигналдар мен жүйелерді үлгілеуді оқыту үшін оқыту материалдарына осы ақпараттық ресурс негізінде, кез келген тақырыптағы мәліметтерді мен виртуальды ортаға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Сигналдар мен жүйелерді үлгілеуді оқыту материалдарына оңай әрі виртуальды орта түрде қол жеткізуде, электрондық ақпараттық ресурстардың жаңа түрін енгізу арқылы зертханалық материалдар базасын жаңа деңгейге көтерді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы». (07.12.2010, №1118).
2. «ҚР білім беру Заңы». Егеменді Қазақстан 15 тамыз 2007 жыл.
3. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». [Электронды ресурс]: Кіру режимі: <http://www.inform.kz/kz/elbasy-nursultan-nazarbaev-kazakstan-zholy>.
4. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация: Учебное пособие для вузов / Андреев А.А., Солдаткин В.И. – М.: ГУ ВШЭ, 2011. – 196 с.
5. Средства дистанционного обучения. Методика, технология, инструментарий: Учебное пособие для вузов / Агапонов С.В. – СПб: БХВ-Петербург, 2010. – 336 с.
6. Агапонов С. В. Выбор платформы для дистанционного обучения: проблемы и решения // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2005. № 1. – С. 48-55.
7. Принципы и технологии создания электронных учебников: Учебное пособие / Демкин В.П., Вымятин В.М. – Томск: Изд-во НТЛ, 2012. – 64с.
8. Формирование готовности студентов к использованию информационных технологий в профессионально-педагогической деятельности: Учебное пособие / Горнова Н.В. - Саратов, 2004. – 132 с.
9. Методология проектирования, оценки качества и применения информационных технологий обучения: Учебное пособие / Кречетников К.Г. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 39 с.
10. Обучение в виртуальной среде: Учебное пособие / Мылова И. – М: **Palmarium Academic Publishing**, 2013. – 144 с.
11. Можеева Г.В. МООК – новые возможности для развития дополнительного профессионального образования // Лучшие практики электронного обучения / Сборник статей. – Томск, 2015. – С. 144-148.
12. Some Internet Architectural Guidelines and Philosophy: / Bush R. & Meyer. – IETF, RFC3439, 2012.
13. Computer Systems: A Programmer's Perspective by Randal E.: / Bryant and David R. O'Hallaron. – Prentice Hall, 2009.
14. Основы электроники: Рабочая программа, задания и методические указания к контрольным работам для студентов специальности «Приборостроение» заочной формы обучения / Аринова Н.В. - Усть-Каменогорск: ВКГТУ, 2007. – 51с.

15. Богомолов А.Н. О разработке виртуальной среды для дистанционного обучения иностранному языку// Дистанционные образовательные технологии: проблемы, опыт, перспективы развития. - Москва, 2008. – С.153-157.
16. Theory and Practice of Online Learning. - Athabasca University, 2004.
17. Инновационная деятельность педагога в процессе его профессионального становления: Учебное пособие /Адольф В. А., Ильина Н. - Красноярск: Поликом, 2007. - 190 с.
18. Педагогическая инноватика : Учебное пособие для вузов / Хуторской А.В. – М.: Академия, 2008. – 256 с.

Бекболганова Алма Кусановна,
к.п.н, и.о. ассоц.профессор

Жумалы Ангерим,
магистрант, Казахский национальный женский
педагогический университет, г.Алматы

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Резюме. Статья предназначена для развития творческих мышление на уроках математики, с учетом специфики предмета, в соответствии с потребностями современного общества, личности с высоким творчеством, свободно мыслительной личностью. Основные условия развития творческих способностей учащихся младшего школьного возраста: активное участие учащихся в выполнении познавательных заданий. В результате учащиеся младшего школьного возраста успешно осваивают теоретические знания, которые составляют основу теоретического мышления, что в свою очередь рассматривается как творческое мышление.

Ключевые слова: математика; творческое мышление; развитие; интеллект; познавательные задания.

МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУ

Аңдатпа. Мақала қазіргі қоғамның сұранысына сәйкес, түрлі жағдайда жол табатын, шығармашылығы биік, еркін ойлайтын тұлғаның, математика сабақтарында, пәннің ерекшелігін ескере отырып, шығармашылық ойын дамытуға арналған. Кіші мектеп жасындағы оқушының шығармашылық қабілетін дамытудың негізгі шарты: оқушыларды танымдық тапсырмаларды орындауға белсене қатыстыру. Нәтижесінде кіші мектеп жасындағы оқушылар теориялық білімді табысты меңгереді, ол теориялық ойлаудың негізін құрайды, бұл өз кезегінде шығармашылық ойлау деп қарастырылады.

Кілт сөздер: математика; шығармашылық ойлау; даму; интеллект; танымдық тапсырмалар.

DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN MATH CLASS

Summary. The article is intended for the development of creative thinking in the lessons of mathematics, taking into account the specifics of the subject, in accordance with the needs of modern society, a person with high creativity, free thinking personality. The main conditions for the development of creative abilities of pupils of primary school age: active participation of students in cognitive tasks. As a result, students of primary school age successfully master the theoretical knowledge that forms the basis of theoretical thinking, which in turn is considered as creative thinking.

Key words: mathematics; creative thinking; development; intelligence; cognitive tasks.

Математика, как учебный предмет имеет особенность – развивать мышление учащихся, наряду с усвоением системы математических знаний, умений и навыков.

В настоящее время перед современной педагогической наукой стоит проблема, как повысить интерес школьников к математике. Математика признана интеллект образующим учебным предметом. Знания, умения и навыки, полученные школьниками на уроках математики, развиваются, расширяются, углубляются, находят практическое применение при хорошо организованной внеклассной работе, которая является неотъемлемой частью учебно-воспитательного процесса.

Государственный образовательный стандарт определяет цель современного образования – воспитание компетентного выпускника, т.е. создание условия для оптимального развития способностей ребенка к дальнейшему самообразованию и совершенствованию. Она включает в себя сохранение здоровья, развитие интеллекта и эмоционально чувственной сферы, социально-личностную адаптацию [1].

Одна из основных задач современной школы состоит в том, чтобы помочь учащимся в полной мере проявить свои способности, развить инициативу, самостоятельность, творческий потенциал. Так, в статье 11 Закона РК «Об образовании» закреплена одной из задач современного образования развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности [2]

Сегодня в обществе особенно остро ощущается потребность в людях инициативных, творческих, готовых найти новые подходы к решению насущных социально-экономических, культурных задач, способных жить в новом демократическом обществе и быть полезными этому обществу. В связи с этим особую актуальность сегодня приобретает проблема развития творческой активности личности, творческих способностей детей младшего школьного возраста. Для того, чтобы в полном объеме раскрыть проблему внеклассной работы по математике как фактора формирования творческих способностей и развития творческого мышления младших школьников, необходимо уточнить основные понятия, такие как «внеклассная работа», «творческие способности младших школьников».

Всю совокупность исследований по проблеме развития творческого мышления на уроках математики можно условно разделить на две группы: работы, осуществляемые в рамках развивающего обучения, связанные с определением и использованием резервов интеллектуального развития младших школьников, и работы, направленные на создание и использование специальных методик в рамках традиционного обучения.

К первой группе можно отнести следующие частные направления исследования:

1. Работы, выполненные в рамках определенной теории учебной деятельности.
2. Работы по изучению возможности применения в начальной школе активных методов обучения.
3. Работы, выполненные на основе теории поэтапного формирования умственных действий и понятий.

В рамках указанных направлений исследований были разработаны основы теории развивающего обучения. И.С.Якиманской было сформулировано следующее его определение: «Обучение, которое, обеспечивая полноценное усвоение знаний, формирует учебную деятельность и тем самым влияет на умственное развитие, и есть развивающее обучение» [3].

В конце 60-х годов возникла система развивающего обучения, основанная на теории учебной деятельности Д.Б.Эльконина – В.В.Давыдова. Главная цель этой системы состояла в том, чтобы повысить роль обучения именно в психическом, интеллектуальном развитии детей. Эта цель достигалась, в частности, посредством повышения теоретического уровня начального обучения и расширения учебного материала, усвоение которого младшими школьниками способствовало формированию теоретического мышления.

С.Л. Рубинштейн выделил две характерные черты теоретического обобщения:

1. Оно выполняется при таком анализе какого-либо конкретного факта (события, задачи), который обнаруживает внутреннюю связь его частных проявлений.
2. Исходя из знания этой связи, человек затем сразу, как бы «с места», обобщает все другие факты данного круга [4].

Р. Атаханов выделил следующие уровни развития математического мышления:

- Эмпирический уровень;
- уровень анализа;
- уровень планирования;
- уровень рефлексии [5].

На наш взгляд, достаточно интересным являются исследования Атаханова Р. направленные на выявление особенностей теоретического обобщения при решении практических задач.

В основе его исследований лежит подход В.В.Давыдова к обучению решения задач. «Главная цель работы ученика состоит в том, чтобы при систематическом решении больших серий задач определенного типа привить детям умение по ряду признаков опознавать этот тип с целью применения ранее усвоенного приема нахождения результата. Происходит классификация типов условий и применяемых к ним приемов решения. На ее основе какая-либо новая задача, прежде всего, опознается, а затем решается. Если же опознания не происходит (задача неизвестного типа), то и решения нет, вернее серия таких задач, решенных с помощью учителя, приводит к понятию нового типа задачи» [6].

Л.В.Занковым было выдвинуто положение о том, что важнейшим показателем эффективности обучения следует считать общее развитие учащихся [7].

В качестве основных линий, обуславливающих динамику развития в младшем школьном возрасте, он выделил развитие наблюдения, мышление и практических действий. Обогащение содержания осуществлялось за счет включения в него теоретического, познавательного материала. В частности,

программа по математике для учащихся начальных классов была дополнена материалом из учебников пятого и шестого классов. Основным средством реализации выдвинутой цели явились новые дидактические принципы: обучение детей должно осуществляться на достаточно высоком уровне трудности; высокий удельный вес теоретических знаний; прохождение программы быстрыми темпом; осознание школьниками процесса учения; общее развитие всех учащихся в том числе наиболее сильных и слабых.

В.В. Давыдов указывает на то, что система Л.В. Занкова не выходит за пределы эмпирического мышления, проблема теоретического знания не проработана с логико-психологической стороны и содержание пособий, подготовленные его коллективом, остаются эмпирикоулитарным [6]

В соответствии с целью нашего собственного исследования мы проанализировали экспериментальную методику, содержание программы, учебников по математике в аспекте развития творческого мышления.

Итак, рассмотрев ряд работ по проблеме развития творческого мышления на уроках математики, можно сделать следующие выводы:

- во-первых, основным условием развития творческого мышления детей младшего школьного возраста является их активное включение в развивающую учебную деятельность;
- во-вторых, определённое содержание к методике обучения способны уже младших школьников вывести на уровень успешного усвоения знаний теоретического характера, что закладывает фундамент теоретического мышления, которое по своей сути рассматривается как творческое;
- в-третьих, обучение учащихся алгоритмическим приемам управления процессом мышления позволяет дисциплинировать работу над решением творческой задачи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. ГОСО РК 2.3.4.01-2010 «Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Начальное, основное среднее, общее среднее образование». – Астана, 2010. – 40 с.
2. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.02.2012 г.). – Астана, Акorda, 2012. – 60 с.
3. Якиманская И.С. Методика использования активных методов обучения на семинарах курса «Психология и педагогика»./ Якиманская И.С. – Учебная, научно-производственная и инновационная деятельность высшей школы в современных условиях(материалы международной научно-практической конференции). Направление1 – Учебная, научно-методическая и культурно-просветительская деятельность высшей школы в современных условиях. – Оренбург: ОГУ, 2001. – С.313-314
4. Слово о С.Л. РУБИНШТЕЙНЕ [Электронный ресурс]: электрон. данные. – Минск: Белорусская цифровая библиотека LIBRARY.BY, 06 февраля 2005.
5. Атаханов, Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Р. Атаханов ; под научной ред. действительного члена РАО, проф. В. В. Давыдова. Москва – Рига, 2000.208 с.
6. Давыдов В.В. Лекции по общей психологии. М., 2005.
7. Занков Л.В. Беседы с учителями (Вопросы обучения в начальных классах). М.: Просвещение, 1975.

Бекболганова А.К.,
к.п.н, и.о. ассоц.профессор,
Мусаханова К.Т.,
Магистрант, Казахский национальный женский
педагогический университет, г.Алматы

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Резюме. В данной статье рассматривается значение образовательного процесса в становлении личности гражданина Республики Казахстан как личности высокой, сильной духом. Творчество учащихся младшего школьного возраста находится на очень динамичном уровне развития, поэтому опираясь на результаты исследования учащихся младшего школьного возраста учеными, автор теоретически обосновывает повышение творческих способностей учащихся с помощью математических задач и педагогических методов.

Ключевые слова: творческие способности; развитие; интеллект; ученик младшего школьного возраста; учебный процесс.

ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан республикасының азаматының шығармашылығы жоғары, рухы мықты, тәні бекем тұлға ретінде қалыптасуындағы білім беру үрдісінің маңызын қарастырған. Кіші мектеп жасындағы оқушылардың шығармашылығы өте қарқынды даму деңгейінде болады, сондықтан ғалымдардың кіші мектеп жасындағы оқушыларды зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, автор математикалық тапсырмалар және педагогикалық әдістердің көмегімен оқушының шығармашылық қабілетін арттыруды теориялық тұрғыдан негіздейді.

Кілт сөздер: шығармашылық қабілет; даму; интеллект; кіші мектеп жасындағы оқушы; оқу үрдісі.

THEORETICAL BASES OF DEVELOPMENT OF CREATIVITY OF YOUNGER SCHOOLBOYS IN THE PROCESS OF LEARNING

Summary. This article discusses the importance of the educational process in the formation of the individual citizen of the Republic of Kazakhstan as a person of high, strong spirit. Creativity of primary school age students is at a very dynamic level of development, therefore, based on the results of research of primary school age students by scientists, the author theoretically justifies the increase of creative abilities of students with the help of mathematical problems and pedagogical methods.

Key words: creative abilities; development; intelligence; primary school age student; educational process.

Формирование и развитие творческой деятельности школьников одно из приоритетных направлений в воспитании подрастающего поколения. В Законе Республики Казахстан «Об образовании» главной задачей системы образования является обязательность развития творческих, духовных и физических возможностей личности формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности [1].

Закон гласит о воспитании личности с активной гражданской позицией, формирование потребностей участвовать в общественно-политической, экономической и культурной жизни республики, осознанного отношения личности к своим правам и обязанностям. «Сегодня, когда идет процесс становления молодого государства, как независимого и суверенного в его процветании и вхождении мировое сообщество созидательной силой выступает личность, поэтому одной из важных задач государства является формирование полноценного в духовно-нравственном отношении морально устойчивого, образованного, физически здорового населения...» [2].

В современной возрастной и педагогической психологии проблема развития мышления младшего школьника занимает одно из центральных мест. И это не случайно, так как данные психолого-педагогических исследований свидетельствуют о том, что наиболее активно мышление развивается в период школьного возраста.

Д.Б.Эльконин, ссылаясь на материалы лекции Л.С.Выготского, пишет: «школьник (начального возраста) имеет карликовый интеллект при грандиозных возможностях восприятия. Следовательно, интеллект не является с самого начала мощным и самым преобладающим моментом в деятельности сознания. Но в школьном возрасте он прodelывает свое максимальное развитие, какое не прodelывает ни память, ни восприятие» [3].

Развивая это положение, Л.Ф.Обухова также отмечает, что «младший школьный возраст – это возраст интенсивного интеллектуального развития. Интеллект опосредует развитие всех остальных функций, происходит интеллектуализация всех психических процессов, их осознание и произвольность» [4].

К младшему школьному возрасту мышление проходит путь от наглядно-действенного, при котором решение задачи возможно только в ситуации непосредственных действий с предметами, к наглядно – образному, когда задача требует образного представления возможного пути решения в непосредственно данном наглядном плане и стойких наглядных представлений, сохранившихся в памяти. Этот, более высокий уровень мышления, сохраняет многие черты более раннего генетического вида. Это прежде всего, обнаруживается в конкретности тех образов, которыми ребенок оперирует.

Дальнейшее развитие детского развития детского интеллекта состоит в переходе от наглядно-образного к словесно-логическому, рассуждающему мышлению. Переход к словесно - логическому мышлению невозможен без коренного изменения содержания самого мышления. Вместо конкретных представлений, имеющих наглядную основу, у ребенка должны сформироваться понятия, содержанием которых выступают уже не внешние, конкретные, наглядные признаки предметов и их отношения, а внутренние, наиболее существенные свойства предметов явлений, и соотношения между ними. Л.С.Выготский считал, что именно младший школьный возраст представляет собой период активного развития мышления, который заключается, прежде всего, в возникновении независимой от внешней деятельности внутренней, интеллектуальной деятельности, системы умственных действий [5]. Однако, следует подчеркнуть, что такая форма мышления, как наглядно-действенное, не исчезает с развитием у ребенка более высоких форм логического мышления. При решении необычных и трудных задач школьники возвращаются к практическим способам их решения, т.е. к наглядно-действенному и наглядно-образному мышлению.

Таким образом, в младшем школьном возрасте формируются разные типы и виды мышления, их основные качества и свойства, различные мыслительные операции, закладываются предпосылки для развития стиля умственной деятельности. Именно на этом этапе начинает проявляться творческий потенциал личности. Наибольшее влияние на развитие познавательной сферы ребенка, в том числе его творческого мышления, оказывает организованный определенным образом процесс обучения.

По результатам исследований В.В.Давыдова учащиеся к концу третьего класса уже способны решать задачи теоретическим способом [6]. Умение действовать в уме, рефлексия, моделирование развивается у детей в течение всего периода обучения в начальной школе.

Переход от эмпирического мышления при решении задач теоретическому осуществляется сначала в ситуациях, когда есть возможность оперировать реальными предметами, то есть при решении задач в наглядно-действенной форме, а затем наблюдается при решении задач в наглядно-образной и далее – в словесно-дискурсивной форме.

Содержание обучения в начальных классах является существенным условием развития теоретического мышления ребенка. В.В.Давыдов рассматривает развитие теоретического мышления как одно из главных условий развития творческого мышления, где большое значение имеют процессы произвольности и рефлексии.

У учащихся, занимающихся по обычным программам и учебникам, не формируется рефлексизирующее творческое мышление (формируется, но далеко не у всех учащихся). Развитие этого вида мышления происходит стихийно и в значительной мере через объективное движение самого учебного материала, а не через конкретную, продуманную технологию применения методик обучения. Факты говорят о том, что способность к творческому мышлению возникает лишь у немногих учащихся. Согласно данным Крутецкого В.А. рефлексизирующее мышление (на материале математики) не наблюдается у средних и малоспособных учащихся [7].

В работах Кабановой-Меллер Е.Н. прием, или способ умственной деятельности, рассматривается как система умственных операций (анализ, синтез, абстрагирование, обобщение), специально орга-

низованных для решения данного класса задач. Авторы соответствующих исследований доказывают, что необходимо специальное обучение приемам умственной деятельности [8]. Это способствует самостоятельной выработке приемов умственной работы, умственному развитию учащихся и формированию у них творческого подхода к изучаемому материалу. Если приемы решения задач оказываются не сформированными, то процесс учения превращается для них в простое заучивание материала без овладения учеником новыми способами преобразования. На основе хорошо сформированных и прочно закрепленных приемов умственной деятельности у младших школьников возникает «потребность в рационализации своего мышления» в процессе учебного труда, т.е. учащиеся начинают самостоятельно «открывать» для себя те или иные приемы.

Таким образом, решение определенных задач, формирующих закрепляющих необходимые приемы умственной деятельности, развивает и соответствующие им потребности, установки к преобразованию этих приемов и даже стремление к открытию собственных приемов, т.е. оказывает влияние на развитие творческого мышления младших школьников.

На основе анализа представленных исследований по проблеме развития творческого мышления младших школьников мы можем сделать следующие основные выводы, важные для решения поставленных в настоящем исследовании задач:

1. Младший школьный возраст рассматривается как возраст наиболее интенсивного развития различных сторон и видов мышления, в том числе творческого.

2. Все обозначенные выше концепции развития творческого мышления процессе обучения основаны главным образом на идеи том, что для младшего школьника творческая деятельность естественна и необходима.

3. Несмотря на интенсивную разработку путей и методов развития творческого мышления, таких, как формирование теоретических обобщений формирование средств само регуляции творческой деятельности, проблемное обучение, формирование специальных умственных приемов, проблему развития творческого мышления нельзя считать до конца решенной, особенно в области преподавания специальных предметов, например, математики

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями от 17.07.2009 г.). – <http://www.zakon/141156- zakon-respubliki-kazakhstan-ot-27.html>
2. Алгожанова Н. Духовно-нравственное воспитание молодежи в современном обществе // Воспитание школьника. – 2009. – №11. – С.13-16.
3. Эльконин Д.Б. Виды обобщения в обучении: Логико-психологические проблемы построения учебных предметов М.: Педагогическое общество России, 2000. – 480 с.
4. Обухова Л.Ф. Возрастная психология: Учебник. М.: Юрайт; МГППУ, 2011.
5. Выготский Л.С. Социалистическая перделка человека//Пси-хол.журнал. 1997, К? 3. – С.142-148.
6. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. –М. :ИНТОР, 1996. – 544 с.
7. Крутецкий В. А. Психология. : учебник для пед. училищ. М.: Просвещение, 1980. – 352 с.
8. Кабанова-Меллер, Е. Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Е. Н. Кабанова-Меллер. М., 1981. – 24 с.

Бутабаева Л.А.¹

¹Phd, аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы, Қазақстан, butabaeva_laura@mail.ru

Усенбаева Ш.М.²

²1-ші курс докторанты, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы, Қазақстан, shinar_8211@bk.ru

Нұржанова Г.И.³

³Қазақ Ұлттық қыздар Педагогика университеті,
Кітапханатану және библиография кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к.

АҚПАРАТТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме. Мақалада ақпараттық мәдениетті қалыптастырудың теориялық мәселелері, тұжырымдамалары, ақпараттық ізденіс жүйелері туралы мәліметтер қарастырылды. Жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастырудағы ғылыми зерттеулер және қоғамды ақпараттандыру мәселелері анықталды. «Ақпарат», «Ақпараттық мәдениет» ұғымдарының теориялық негіздері мен ғалымдардың берген зерттеулеріндегі анықтамалар талданды. Ақпараттық қоғамдағы кітапханалық-ақпараттық ресурстардың құрылымдары, ақпараттық ізденулер, ақпараттық ресурстарға қолжетімділік мәселелері қарастырылды.

Кілт сөздер: ақпарат, мәдениет, ақпараттық мәдениет, ақпараттық сауаттылық, ақпараттық ресурстар, ақпараттық ізденіс.

Бутабаева Л.А.¹

¹Phd, старший преподаватель, КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан
butabaeva_laura@mail.ru

Усенбаева Ш.М.²

²докторант 1- курса, КазНПУ им.Абая, Алматы, Казахстан
Email: shinar_8211@bk.ru

Нұржанова Г.И.³

³Казахский Национальный Женский Педагогический Университет, заведующая кафедры
Библиотечковедения и библиографии, к.п.н..

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье рассмотрены сведения о поисковой информационной системе теоретические проблемы, концепции формирования информационной системы. Определены проблемы информатизации общества и научные исследования в формировании информационной культуры личности. Анализированы справки в исследованиях ученых и теоретические основы понятия «информация», «информационная культура».

Рассматриваются проблемы и достижение к информационным ресурсам, информационные поиски, структура библиотечно- информационных ресурсов в информационном обществе.

Ключевые слова: информация, культура, информационная культура, информационная грамотность, информационные ресурсы, информационный поиск.

Butabaeva LA

Phd, senior lecture, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
butabaeva_laura@mail.ru

Usenbaeva Sh

Doktorant, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
Email: shinar_8211@bk.ru

Nurzhanova G.I.

Kazakh National Women's Pedagogical University, Head of the Department of Library
Science and Bibliography, Candidate of Pedagogical Sciences

THEORETICAL BASES OF THE INFORMATION CULTURE FORMATION

Abstract. *The article discusses information about the search information system, theoretical problems, the concept of the formation of an information system. The problems of informatization of society and scientific research in the formation of an information culture of a person are defined. Analyzed references in the research of scientists and the theoretical foundations of the concept of "information", "information culture".*

Problems and achievement of information resources, information searches, the structure of library and information resources in the information society are considered.

Keywords: *information, culture, informative culture, informative literacy, informative resources, informative search.*

Бүгінгі таңда ақпараттық қоғам немесе білім қоғамын құру ел дамуының стратегиялық ресурстары ретінде Қазақстан дамуындағы аса маңызды мақсаттардың бірі болып табылады. Жаңа ғасыр бәсеке ғасыры болғандықтан, болашақ маманның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болмақ. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін ақпараттандырудың мемлекеттік бағдарламасы қазіргі ақпараттық-коммуникациялық технологияларға бағдарланған болашақ мамандардың ақпараттық мәдениетінің қалыптасуына жағдай туғызуда[1; 22]. **Бүгінгі таңда ақпараттық қоғам немесе білім қоғамын құру ел дамуының стратегиялық ресурстары ретінде Қазақстан дамуындағы аса маңызды мақсаттардың бірі болып табылады.** Қазіргі кезде кез-келген ақпараттық салаға қазіргі заманға сай білікті де кәсіби құзыреттілігі жоғары мамандар қажет. Осы бағытта Елбасымыздың кезекті жолдауында: «XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз: белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар екені даусыз. Ол үшін бірегей білім беру жүйесінің жұмысын жақсарту қажет. Осы орайда замануи бағдарламалар мен оқыту әдістемелерін, білікті мамандар ұсыну қажет»- деп, атап өтті [2; 3].

Жеке тұлғаның ақпараттық мәдениеті дегеніміз– жалпы адамзат мәдениетінің құрамдас бір бөлігі болып табылады. Бұл –жеке ақпараттық қажеттіліктерді тиімді пайдалану үшін дәстүрлі, сондай-ақ жаңа ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, мақсатты түрде өздігінше жасалған іс-әрекеттерді қамтитын ақпараттық көзқарастардың және білім мен іскерлік жүйесінің жиынтығы. «Ақпараттық мәдениет» екі басты ақпарат және мәдениет ұғымдарына негізделеді. Осыған қарап оның «мәдени» және «ақпараттық» жақтарын ерекше айыруға болады. Мәдени жағынан ол адам мәдениетін қалыптастыру үрдісін құрайтын ақпараттық қоғамдағы адам тіршілігінің әдістері ретінде қаралады. Ақпараттық жағынан көптеген анықтамалар білім жағына, ақпараттық қажеттілікті қанағаттандырудың көздейтін ақпараттық іс-әрекеттерге сүйенеді.

Ақпараттық мәдениетті қалыптастыру мәселесімен көптеген жылдар ғалымдар өз зерттеулерін жүргізіп келеді. Қазіргі кезде ғылыми жаңалық ретінде ақпараттық мәдениетті, бәрінен бұрын, жалпы мәдени өмірінің маңызды салаларының бөлігі ретінде ұғыну қажет. Ол адамның әлеуеттік жаратылысымен тығыз байланысты. Ғылыми зерттеу нысаны ретінде ақпараттық мәдениетті қалыптастыратын – мектептер, кітапханалар, ақпараттық орталықтар, жоғары оқу орындарын атауымызға болады. Жеке тұлғаның білім беру үдерісінде ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық-теориялық негіздерін анықтау негізгі ғылыми жаңалықтарымыздың бірі болып табылады. Сондай-ақ мәдени болмысты адамның тиімді түрде игеруіне ықпал етеді. Ақпараттық мәдениеттің

қызметін компьютерлеу немесе ақпараттық техника саласы деп қана қарауға болмайды. Шынында да ол өте ауқымды сала және ғылыми үрдістерді, білімді, табиғи және әлеуметтік басқару үрдістерін, тұрмыс саласын, бос уақыт т.б қамтиды. Қоғамға есептеуіш техниканың енуіне байланысты бұл сала кеңейіп келеді. Субъектіге байланысты ақпараттық мәдениетті таратушыларды үш деңгейде қарастыруға болады: тұлғаның ақпараттық мәдениеті; жекелей топтық ақпараттық мәдениет, жалпы қоғамның ақпараттық мәдениеті. Ақпараттық ұғымға әр түрлі авторлар әр түрлі мағлұмат береді.

«Ақпарат» (латын тілінен – «мәлімдеу, түсіндіру, баяндау») – қазіргі тілде ең көп қолданылатын сөздердің бірі. Бұл терминнің мағынасын талқылауда ғалымдар назары алдында физикалық, физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік тұрғыдан өзгеше шиеленіскен, көптеген қатпардан көлеңкеленген феномен тұрып қана қоймай, оның төңірегіндегі талас әлі күнге дейін бір тұжырымға келмеген. Нәтижесінде ұшы-қиырсыз пайымдаулар пайда болды. Мамандар 200-ден артық пайымдау бар деп есептейді, олардың ішінде азды-көпті бірде-бір ортақ танылған пікір жоқ. Бұл түсінікті түрліше айтатын, ақпаратты түрліше өрбітетін ғылыми мектептер қалыптасқан. Біздің өркениетіміздің генеологиялық ақпараттық шежіресі тарихтың тереңінде, ақпараттық байланыс пен ақпараттық қарым-қатынастың қарапайым формаларында жатады. Бірінші ақпараттық революцаны тілдің пайда болуымен, ауызекі тілдің технологиясымен, оны жеткізумен, есте сақтаумен, уақыт пен кеңістікте тарату мүмкіншілігімен байланыстырады. Ежелгі революцияға дейінгі ақпараттық орта жеке адамзат санасына сәйкестігімен және де ақпарат тарату жылдамдығының нашарлығымен ерекшеленетін. Екінші ақпараттық революция жазудың пайда болуымен байланысты. Бұл жаңалық тек адамзат қоғамында жинақталған білімдердің сақталуын қамтамасыз етуге және бұл білімдердің нақтылығын арттыруға, олардың кеңінен таралуына мүмкіндік жасайды. Құжатты ақпарат тасымалдағыштардың пайда болуы қарым-қатынас жасау саласын, оның формалары мен мүмкіншіліктерін кеңейтті және ақпараттық мәдениеттің дамуының жаңа кезеңдері пайда болуы үшін жағдайлар жасады. Қоғамда пайдаланылатын ақпараттық құжаттардың санының едәуір өсуі байқалады. Ең бастысы – ғылыми білім мен ақпараттық мәдениетті, ақпаратты кеңінен тарату басталды. Ақпараттандыру – ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тиімді жағдайлар жасайтын және жаңа ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тиімді жағдайлар жасайтын және жаңа ақпараттық технологияны пайдалана отырып, қоғамның ақпараттық ресурстарды пайдалануын ұйымдастыратын, адамзат құқығын жүзеге асыратын ұйымдастырылған әлеуметтік экономикалық үдеріс. «Ақпараттандыру» түсінігі «компьютерлендіру», «автоматтандыру» түсініктеріне қарағанда әлдеқайда ауқымды. Әсіресе ақпараттық техника және технология, техникалық база мәтінімен байланысты бұл түсініктерден ақпараттандырудың айырмашылығы – ол ақпаратқа тез еркін қол жеткізу арқылы қазіргі заман адамының өмірі мен еңбегінің сапасын географиялық факторлардың әсерінсіз жақсартуға бағытталған. Қоғамды ақпараттандыруда, негізінен, адамзат қызметінің барлық түрлерін сенімді, жеткілікті және дер кезінде ақпаратпен толық қамтамасыз етуге бағытталған кешенді шараларға көңіл бөлінген [3; 56].

Қоғамды ақпараттандыру қажеттілігіне орай біршама зерттеу жұмыстары қолға алынып, тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мәселесі әр қырынан зерттеле бастады. Ақпараттық мәдениетті мәдениеттанулық-ақпараттық тұрғыдан негіздеген бірқатар шетел ғалымдары зерттеушілер: М.Г.Вохрышева, В.З.Коган, Э.П.Семенюк, В.А.Уханов, М.Я.Дворкина, Ю.Ю.Милитарев, И.М.Яглом, Н.Б.Зиновьева, Л.К.Лободенко т.б. «мәдениет» және «ақпарат» ұғымын бөліп қарастырып, ақпараттың мәдени-әлеуметтік сипатына тоқталып, оның білім беру мен ағарту саласындағы маңызын айқындаған.

Ақпараттық мәдениет және оны қалыптастыру мәселелері әлемдік өркениет үдерісінің объективті қажеттіліктерінен туындағандықтан, бұл мәселені зерделеуге Қазақстандық педагог ғалымдар да бет бұрған: Ғ.Ж. Шүйтенов, О.С.Ахметова, Д.М.Жүсібаева, С.Локтионова, С.Н.Идрисов, Ж.Ы.Сардарова. Қазақстанда болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық және әдістемелік даярлығын қалыптастыруды негізге ала отырып, қоғамдағы реформаларға сай білім беру саласының дамуы туралы жүйелі зерттеулерді: Қ.Б.Сейталиев, Қ.М.Арынғазин, С.Ж.Піралиев, А.Ғ.Қазмағамбетов, А.Қ.Құсайынов, Р.М.Қоянбаев, А.Х.Аренова, Ә.М.Мұханбетжанова, Б.М.Қосанов т.б. сынды ғалымдардың еңбектерінен айқын аңғаруға болады.

Бүгінгі күні әр студент компьютерлік технология негізінде интернет, қашықтықтан оқыту, электрондық пошта арқылы дүниежүзілік білім кеңістігіне еніп, онда өзінің қажетін өтейтін білімді толығымен алуға, қажетті ақпараттық мәліметтерді, ғылым саласына байланысты озық тәжірибелерді, ізделіп отырған мәселенің шет елдегі жағдайымен танысуына толық мүмкіншілігі бар.

Ақпараттық мәдениетті қалыптастырудың маңыздылығы туралы отандық кітапханатанушы ғалымдар Нұрахметова К.Ғ., Ақшал М.А., Мукашева М.Б., Сералиева Ж.К., Досумбаева Б.С., Нұржанова Г.И. еңбектерінде нақты атап көрсетілген, бұл ғалымдар қоғамдағы басты мәдени ошақтардың бірі кітапханалардың ақпараттық мәдениетті қалыптастырудағы рөлі, ақпараттық жұмыстарды ұйымдастыру, насихаттау жолдарына кеңірек тоқталған

Жоғары оқу орындары студенттерінің ғылыми ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мәселесі бойынша Г.И.Нұржанованың зерттеулері кітапханатану және библиография саласындағы мамандардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, ақпараттық ресурстармен жұмыс істеу, ақпараттық іздеу жүйелерінің маңызы туралы және «ғылыми ақпараттық мәдениет» ұғымына анықтама берген.

Ақпараттық мәдениет- тұлғаның ақпараттық қасиетін қалыптастыру мен қоғамда ақпараттың қызмет етуімен байланысты мәдениет саласы. Заманауи зерттеулерде ақпараттық мәдениет ғылымиға ақпараттық саладан келгендіктен ақпараттық ыңғай табады. Ақпараттық мәдениет адамдардың ақпараттық тәлімінен көрінеді. Ақпараттық тәлім дегенде түсінетініміз жаңа білім алып, оны игеру үшін адамның қолданатын күш-қуатының жиынтығы. Өркениеттің дамуымен байланысты білімсіз адамның ығыстырылып қалатыны айдан анық. Егер бұрын әлеуметтік теңсіздіктің себебі оның шығу тегі мен азаматтық құқығының болуымен қоғамдағы әлеуметтік жағдайының құрылымына қатысты болса, бүгінгі таңда ол ақпараттық мәдениет деңгейінен туады. Ақпараттық мәдениет – жеке тұлғаның жан-жақты дамуы мен адам әрекетінің барлық саласына енетін күрделі де көп қарқынды құбылыс. Ол адамға қоршаған ортада алатын орнын ұғынуға жағдай жасайды, ақпарат аумағындағы тіршілігін үйлестіреді және жеке тұлғаның дамуына көмектеседі.

«Ақпараттық мәдениет» ұғымы философия, педагогика, информатика, психология т.б. салаларындағы ғалымдардың зерттеулерінде кеңінен қарастырылған. Г.И. Нұржанованың ғылыми зерттеу жұмысында осы терминдерді топтастырып көрсеткен. Соларға тоқталатын болсақ:

И.Г. Хангельдиева: «Ақпараттық мәдениет – адам қызметінің жалпыадамзаттық рухани құндылықтарды басым түрде қамтитын ақпараттарды алудағы, берудегі, сақтаудағы және пайдаланудағы сапалық сипаттамасы» .

Э.Л. Семенюк: «Ақпараттық мәдениет – ақпараттық қызметтің мүмкін болатын барша түрлерін: алуды, жинақтауды, сақтауды және кез-келген өңдеуді жүзеге асырып, осының негізінде сапалық жағынан жаңа ақпарат жасауға, оны беруге, іс жүзінде пайдалануға мүмкіндік беретін адамның, қоғамның, немесе оның белгілі бір бөлігінің сапалық жетілу деңгейі» –деген бірегейлік пікір айтады

Н.В.Вашекиннің пайымдауынша, ақпараттық мәдениет өндірістік және әлеуметтік ақпаратты жасақтау, жинау, сақтау, өңдеу, таратуды жүзеге асырудың анықталған деңгейін болжайды .

В.И.Гриценко және Б.Н.Паньшин ақпарат алмасуды ұйымдастыруға, ақпараттық қатынастың барлық түрлерін оңтайландыруды, қазіргі ақпарат құралдарын қолдану біліктілігінің шарттары ретінде қарастырады

Білімдердің жиынтығы және жалпы мәдениеттілік ретінде тану; Е.А.Медведева: «Ақпараттық мәдениет – адамның ақпараттық кеңістікке еркін еніп, оны қалыптастыруға және ақпараттық қарым – қатынасқа ықпал ететін білім деңгейі».

К.С. Зиновьеваның идеяларында да ақпараттық мәдениетті талдауда объект ретінде адамның меңгеруге тиісті білімдері зерттеледі [4; 19].

Аталған анықтамалардан көретініміз, «Ақпараттық мәдениет» адамзаттың жасақтаған «барлық байлығын игерудің және мәдени жасампаз-шығармашылық іс-әрекет қорытындысында пайда болатын шындықтың, құндылықтың, сонымен қатар тікелей мәдени тұрмыстық, тұлғалық көріністердің қажетті тиімді факторы болып табылады. Ақпараттық мәдениет нақты қоғамның, халықтардың, ұлттардың, сол сияқты арнайы қызмет саласының даму деңгейін сипаттайды. Ақпараттық мәдениет адамның екінші (әлеуметтік, қоғамдық) табиғатымен үздіксіз байланысты. Ол оның шығармашылық қабілетінің жемісі болып табылады, мазмұндық жағынан әртүрлі ақпарат тасымалдағыштар көмегі барысында субъект-субъектілі және объект-объектілік қатынастар ретінде көрінеді. Ақпараттық мәдениет қоғам дамуы деңгейіне сәйкес жеке адамның хабардарлығының әлеуметтік қажетті деңгейі болып табылады. Ақпараттық мәдениет – адамға ақпараттық кеңістікте еркін бағыт-бағдар алуына, оның ақпаратты қалыптастыруға қатысуға және ақпараттың өзара әрекеттестігіне ықпал етуіне мүмкіндік беретін білім деңгейі.

Осы анықтамалар мен түсіндірмелерді талдай отырып, ақпараттық мәдениет дегеніміз – жеке тұлғаның ақпараттық қоғаммен белсенді кірігуінен туындайтын және сол ортадағы ақпараттарды игеруі, еркін араласуы, ортақ ақпараттық мүмкіндіктерінің жиынтығы деген өз анықтамамызды береміз.

Отандық басылымдарда «ақпараттық мәдениет» термині алғаш рет 70 жылдарда жарық көрді. Осы құбылысқа жұртшылықтың көңілін аударған кітапхана қызметкерлері болды. Осы түсінік жайында алғашқы еңбектердің бірі библиограф К.М.Войханский мен Б.А.Смирнованың «Библиотека и информация» атты әйгілі зерттеу материалдарының жинағы, 1974 (және Э.Л.Шапионовтың «О путях уменьшения неопределенности информационных запросов» (Научно-технические библиотеки СССР, 1975ж) атты мақалалары болды. 1980 жылдардың аяғында ақпараттық мәдениет мәселесі библиографтанушы, кітапханатанушылармен қатар, қоғамтанушылар, философтар, ақпарат философиясы саласында мамандарды да қызықтыра бастады. Ақпараттық мәдениет құбылысына ғылыми жұртшылықтың көңіл аударуы «Эврика» сериясында Мәскеу-тарихи мұрағат институтының мемлекеттік басқару негізі кафедрасының профессоры Г.Г.Воробьевтің «Информационная культура» (1988ж) атты кітабының жарыққа шығуы септігін тигізді. Бүгінгі күннің көзқарасы бойынша осы кітаптардың мазмұны ақпараттық мәдениеттен тым алыс. Онда адамның интеллектуалдық әрекетін ұтымды және тиімді ұйымдастыру мәдениеті жайлы сөз қозғалады. Дегенмен дәл осы кітап «ақпараттық мәдениет» сөз тіркесін кең қолданысқа енгізеді. Содан кейін оны «үлкен ғылым» ортасына орнықтырды. «Ақпараттық мәдениет» түсінігін көпшілікке тартуға А.П.Сухановтың «информационная культура» жайлы жеке тарауы бар «Информация и прогресс» (1988ж) атты кітабы да мүмкіндік туғызды. Келесі жылдары А.А.Виноградов, А.И.Ракитов, Э.П.Семенюк, А.Д. Урсул сияқты философтар мен басқа да мамандардың басылымдарында осы ұғым тиянақты мәртебеге ие болды, арнайы ғылыми және философиялық тұрғыдан кеңінен қолдана бастады [5;33].

Ғылыми-техникалық прогрестің дамуында ақпараттық мәдениет түсінігі өзіне білімді ақпараттық дағдарыс мәселесін шешуді қамтамасыз ететін ақпаратпен жұмыс істеуде жаңа тәсілдерді іске асырудың негізінен пайда болған ғылымдарды қабылдады. «Ақпараттық мәдениет» түсінігінің жаңа мазмұнының толықтыруға информатика, есептеуіш техника, жаңа ақпараттық технология салаларындағы мамандардың еңбектері ерекше ықпалын тигізді. Ақпараттық мәдениет теориясының дамуы мен оның қалыптасуына қатысқан мамандар ортасына семиотика, лингвистика, әлеуметтану, психология, педагогика, мәдениеттану, эстетика секілді ғылымдардың өкілдері ене бастады.

90 жылдардың нәтижесінде ақпараттық мәдениет теориясы бойынша жинақталған білімді ұғынып, меңгерудің қажеттілігі туралы көзқарас қабылдана бастады, ол профессор М.Г.Вохрышеваның теориялық негізделген еңбектерінде Ақпараттық мәдениеттанудың жаңа ғылыми пән шеңберінде қарастырылған. Ақпараттық мәдениет мәселелері бойынша басылым тізімдерінен тұратын және ғылыми білімнің әртүрлі салаларының диапазонын көрсетуге мүмкіндік беретін, осы жаңа ғылыми пәндердің пайда болуы мен дамуына қатысқан өкілдері туралы В.А.Фокеевтің ақпараттық мәдениеттанудың қалыптасуы жайында еңбегі дәлел болады.

Бүгінгі таңда білім беру орындарында, кітапханаларда жеке тұлғаның ақпараттық дайындығының қажеттілігін түсінген және іс жүзінде қоғамдық әлеуметтік топтардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға байланысты іс-шараларды жүзеге асыруға тырысатын энтузиастар аса қиындықты сезінуде. Соңғы нәтижелерге бағытталған «мәдениет, білім, сауаттылық» түсініктерімен қатар, осы нәтижеге жетуге байланысты жақынырақ түсініктер: «кітапхана – библиографиялық дайындық», «кітапхана – библиографиялық бағыт», «пайдаланушыларды оқыту», «кітапхана – библиографиялық және ақпараттық білімді насихаттау» және басқа да кітапхана мен ақпараттық мекемелердің жұмыс тәжірибесінде дүниеге келді.

Кітапханада жинақталға ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалануға, кітапхана – библиографиялық қызмет көрсетуде сапасын жоғарлатуға ұмтылу пайдаланушының кітапхана – библиографиялық сауаттылығын сипаттайтын құрамдас бөліктердің құрамын кеңейтуге әкелді. Жаңа құрамдас бөліктердің санына ақпараттық өнім мен қызмет ассортиментінің білімі ене бастады, сондай-ақ тек аталған кітапханада ғана емес, сонымен бірге тұтас мемлекеттік ғылыми-техникалық ақпараттың жүйелерінің, кітапхана аралық және халықаралық кітапхана абонентінің мүмкіндігін пайдалану шеберлігі де қосылды.

Оқу мәдениеті – тақырып таңдау, оқудың жүйелігі мен бірізділігін, сонымен бірге қажетті әдебиетті библиографиялық құралдардың көмегімен табуға, анықтама – библиографиялық аппаратты

пайдалана білу, бірдей амалдарды қолдана алу, басылымдарға ұқыпты көңіл бөлуге ұмтылу шеберлігін қамтитын кітаппен жұмыс істеу дағдысының кешені ұсынылған жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі. Оқу мәдениеті еңбек, оқу және өз бетінше білім алу мәдениетінің тиісті құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Кітапхана – библиографиялық және ақпараттық білімді насихаттау – пайдаланушыларға өз және жақын салалар шеңберінде ақпаратты іздеу мен жинаудың негізгі ережесін, әдебиеттерді рефераттауды, жеке картотекалар мен ағым құрылымы мен құрамын талдау әдісін үйрету.

Ақпараттық мәдениеттің әдістемелік мәселесін өңдеуге үлес қосқан алдыңғы қатарлы авторлардың құрамында – М.Г.Вохрышева, А.А.Гречихин, Н.Б.Зиновьева, Ю.С.Зубов, И.К.Кирпичева, В.А.Минкина, И.Г.Моргенштерн, В.М.Петров, А.И.Ракитов, Б.А.Семеновкер, Н.А.Сляднева, Э.П.Семенюк, А.Д.Урсул, В.А.Фокеев, Ю.А.Шрейдерлер бар. Осы және басқа да авторлардың еңбегі ақпараттық мәдениеттің терминологиялық түсіндірме аппараты мен теориялық негіздерін қалыптастыру болып табылады[6; 114].

«Ақпараттық мәдениет» терминінің көп мағыналылығының себебі, біріншіден, оны құрайтын терминоэлементтердің көп мағыналылығы: «ақпарат» және «мәдениет». Оның күрделілігі, яғни ақпараттық мәдениет осы екі құрастырушының жай жиынтығы ғана болып қоймай, ол сапалы жаңа құбылысты көрсетеді. Екіншіден, түсінікті баяндау үшін зерттеудің өзгеше нысаны мен әдісімен, сонымен қатар қолданылатын терминологиямен ерекшеленетін әртүрлі білім салаларындағы мамандарды қатыстыру. Ақпараттық мәдениет құбылысының мәнін ұғыну, оны қолдану салаларының кеңеюі білімнің өзге де салалары бойынша анықтама басылымдарына аталған терминді енгізуге себепші болды. Ақпараттық мәдениет дегеніміз қоғамның ақпараттық ресурстар мен құралдарды, ақпараттық коммуникациялар, сондай-ақ пайдалануға қажетті нәтижелері мен жетістіктерін ақпараттандыру саласында тиімді қолдануы. Мамандар жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың бірнеше сапалық белгілерін атап көрсетеді:

нақты ақпаратты алуға өзінің қажеттіліктерін игеру біліктілігі, алынған ақпаратты өңдеу әдістерін игеруі, мәліметтерді іздеу жолдарын білуі, ақпаратты сақтау, бағалау, ақпараттық сауаттылықтың болуы, ақпараттық қоғамға бейімділігі.

Аталған көрсеткіштер жеке тұлғаның кез-келген қоғамға ашық енуін, яғни кедергісіз ақпарат көздерімен еркін жұмыс істеуін, танымдық қабылеттерін арттыруға, шығармашылық дағдыларының қалыптасуына септігін тигізеді. Біз ақпараттық мәдениетті жеке тұлға дамуындағы қолданатын өлшемдер ретінде қарастырамыз. Бұл өз кезегінде ақпараттық мәдениетті қалыптастырудың сапалық әмбебап жүйесін енгізуге көмектеседі. Ақпараттық мәдениетті игерген тұлғалар қоғамда білім алуына, өзінің қалыптасуына үлкен жол ашады. Мамамандардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру барысында ақпараттардың кез-келген түрін қолдана алатын, бағалай алатын жан-жақты тұлғаны қалыптастыра аламыз.

Осылайша, ақпарат оқытушылардың ақпараттық-технологиялық мәдениеті жеке қасиеттерін дамыту дәрежесі, ақпараттық технологиялардың дүниетанымын дамыту, ойлау қабілеті, ақпараттық технологияларды меңгеру дағдылары, кәсіби қызметте алынған дағдылар ретінде анықталуы мүмкін [10; 30].

Осы тақырыпта зерттеулер жүргізген ғалымдардың бірі Н.И.Гендинаның ғылыми зерттеу жұмыстарында ақпараттық мәдениетті қалыптастырудағы жас ерекшеліктердің мәні мен маңызы және медиасауаттылық мәселесі, мамандардың ақпараттық мәдениетін қалыптастырудағы басы құрал екендігін көрсетеді. Олай дейтініміз, кітапханалар ақпараттық ресурстар орталығы ретінде оқырманның мектеп жасындағы кезінен бастап қажетті ақпаратты сауатты түрде іріктеп алуына, өз бетімен ізденуіне дағдыландырады. Тұлғаның ақпараттық мәдениеті - адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі, ақпараттық дүниетаным мен білім мен білік жүйесінің жиынтығы, мақсатты дербес қызметті қамтамасыз ететін, жеке ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыру дәстүрлі және жаңа ақпараттық технологиялар деп көрсетті [11; 3].

Елімізде ақпараттық мәдениеттің өз бетінше ғылыми бағыт пен білім беру тәжірибесі ретінде қалыптасуы қоғамның дамуындағы ақпараттың негізгі рөлін түсінуге байланысты, ақпарат көлемінің өсуі, ақпараттық техника мен технологиялық дамыта отырып, қоғамды ақпараттандыру мәселелерімен тығыз байланысты. Ақпараттық мәдениет – басым бағыт жалпы адамзаттың рухани құндылықтары болып табылатын адамның ақпаратты алу, беру, сақтау және оны пайдаланудағы әрекетінің сапалы сипаты. Ақпараттық мәдениет деңгейін зерттеу нысаны студенттер, оқушылар, қызметкерлер,

білім алушылар болып табылады. Ақпаратты пайдаланаушылардың зерттеліп келе жатқан барлық санаттары олардың оқу және кәсіби қызметінің өнімділігіне кері әсер ететіні ақпараттық мәдениеттің деңгейінің төмендігінен екені белгіленді. Сонымен бірге білім алушылардың ақпараттық мәдениетін зерттеу өзекті мәселелердің бірі. Жеке тұлғаның ақпараттық мәдениеті- ақпараттық көзқарастар, ақпараттық сауаттылық пен ақпараттық коммуникациялық технология саласындағы сауаттылықты қамтитын адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі. Ақпараттық мәдениет бүгінгі таңда адамнан жаңа білім мен шеберлікті, өзгерістерге байланысты қажетті әлеуметтік бейімдеушілікті қамтамасыз ететін ойланудың ерекше стилін талап етеді. Ақпараттық мәдениет – адамның, қоғамның немесе оның нақты бір бөлігінің жетілуі кезіндегі ақпаратпен жұмыс жүргізудің мүмкін деңгейі: түрлі ақпаратты алуы, жинақтауы, кодтауы мен өңдеуі, осы негізде жаңа сапалы ақпарат құрастыру, оны тасымалдау, тәжірибеде қолдану әдістерінің жиынтығы болып қала береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ақпараттандыру туралы: Қазақстан Республикасының Заңы[Мәтін].-2007 жылғы 11 қаңтар.№2017-III ҚР Заңы// ҚР Парламентінің жаршысы.-200.-№2-50.-80б.
2. Назарбаев Н.Ә Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру// Егемен Қазақстан.-2017, 26 сәуір.-1-2 б.
3. Библиотечная энциклопедия[Текст] / Рос.гос.библиотека.-М.: Изд-во РГБ «Пашков дом», 2007.-1300с.
4. Нұржанова Г.И. Жоғары оқу орындары студенттерінің ғылыми-ақпараттық мәдениетін қалыптастыру(кітапханатану және библиография мамандықтары бойынша білім беру үдерісі мысалында) : п.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған дис.... автореф (13.00.01- жалпы педагогика)/.- Алматы, 2010.-27 б.
5. Бекова, С.М. Ақпараттық мәдениет негіздері [Мәтін]: Оқу құралы/ С.М. Бекова, Р.И.Якупова, Г.Н.Тастанбекова.- Алматы:Бастау баспасы.-2011.-232 б.
6. Балабекова, Г.Х. Библиотеки в формировании информационной культуры личности[Текст]: Кітапханатану. Библиография. Кітаптану.-Алматы: ҚРҰК, 2002.-2-шығ.-112-121 бет.
7. Досумбекова А.Г. Информационная культура-основной аспект в подготовке библиотечных кадров[Текст]: [В кн.: Библиотековедение. Библиография. Книговедение: Сб. научных статей /Национальная библиотека Республики Казахстан.-Алматы, 2002.-Вып.6.- С.126-137.
8. Гендина, Н.И. Образование для общества знаний и проблемы формирования информационной культуры личности[Текст]: // Науч.и техн.б-ки.-2007-№3.-с.40-48
9. Нұржанова Г.И. Студенттердің ақпараттық мәдениеті қалыптастырудағы ЖОО кітапханаларының ықпалы[Мәтін]// Қазақстан ПФА хабаршысы.-2008.-№5-6.-59-63 б.
10. Rubcova E.T. Tehnologicheskaja kul'tura v peda-gogicheskom obrazovanii [Technological culture in education]. Izvestia: Herzen university journal of humanities and sciences, 2009, no. 83, pp. 28-39.
11. Gendina, N. Information Culture and Information Literacy as a Scientific Direction and a Field of Educational Activities in Russia // Pathways into information literacy and communities of practice. Teaching Approaches and Case Studies / Edited by Dora Sales, María Pinto. – United Kingdom: Chandos Publishing is an imprint of Elsevier, 2016. – P. 167 – 202.

Семкин Александр Владимирович,
канд. педагог. наук, старший преподаватель кафедры
социально-педагогических дисциплин
Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова
E-mail: semkin_alex@mail.ru

РАЗВИТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

Аннотация: Студент колледжа технического профиля должен освоить управление первичными звеньями производства, производить простейшие расчеты вероятностей появления брака и отказа оборудования. Этот вид профессиональной деятельности основан на умении решать задачи оптимизации, находить оптимальные решения в спорных ситуациях, принимать решения в условиях неопределенности. Указанные умения могут развиваться на уроках математики при целенаправленном обучении математическому моделированию. В статье обосновывается необходимость обучения математическому моделированию в колледже технического профиля, в частности, ознакомления с методами экономико-математического моделирования. Перечислены виды экономико-математических моделей, построение и исследование которых позволит студентам овладевать производственно-управленческой работой. Рассматриваются качества интеллекта, которые необходимы для успешного выполнения этого вида деятельности. Описана методика составления и исследования вероятностной модели на примере рассмотрения ситуации, в которой решается вопрос рациональной организации контроля на производстве. Показано, что ознакомление студентов с методами моделирования положительно влияет на формирование их экономического мышления.

Ключевые слова: колледж, технический профиль, управленческие умения, математическое моделирование, управление производством.

Александр Владимирович Семкин,
педагог. ғылым. кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау
университетінің әлеуметтік-педагогикалық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы

ТЕХНИКАЛЫҚ КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ БАСҚАРУ БІЛІКТЕРІН ДАМУ

Аннотация: Техникалық бейіндегі колледж студенті өндірістің алғашқы буындарын басқаруды меңгеруі керек, ақаудың пайда болу ықтималдығы мен жағдайдың істен шығуы ықтималдығының қарапайым есебін жүргізуі керек. Кәсіби қызметтің бұл түрі оңтайландыру міндеттерін шешуге, даулы жағдайларда оңтайлы шешімін табуға, белгісіздік жағдайында шешім қабылдауға негізделген. Аталған біліктер математикалық модельдеуді мақсатты оқыту кезінде математика сабақтарында дами алады. Мақалада техникалық бейіндегі колледжде математикалық модельдеуді оқыту, атап айтқанда, экономикалық-математикалық моделдеу әдістерімен танысу қажеттілігі негізделді. Олардың құрылуы мен зерттеуі студенттерге өндірістік-басқару жұмыстарын меңгеруге мүмкіндік беретін, экономикалық-математикалық үлгілердің түрлері көрсетілген. Осы қызмет түрін сәтті орындау үшін қажетті интеллект сапасы қарастырылады. Өндірісте бақылауды тиімді ұйымдастыру мәселесі шешілетін жағдайды қарастыру мысалында, ықтималдық модельді құру және зерттеу әдістемесі сипатталған. Студенттерді модельдеу әдістерімен таныстыру - олардың экономикалық ойлауын қалыптастыруға оң әсер етеді.

Кілтті сөздер: колледж, техникалық профиль, басқару біліктері, математикалық моделдеу, өндірісті басқару.

Semkin Alexander Vladimirovich,
candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the department
of social and pedagogical disciplines of Kokshetau Abai Myrzakhmetov university

THE DEVELOPMENT OF MANAGERIAL SKILLS OF STUDENTS OF TECHNICAL COLLEGE IF THE PROCESS OF LEARNING MATHEMATICS

***Abstract:** A student of the College of technical profile must master the management of primary production units, to make simple calculations of the probability of marriage and equipment failure. This type of professional activity is based on the ability to solve optimization problems, to find optimal solutions in controversial situations, to make decisions in conditions of uncertainty. These skills can be developed in mathematics lessons with targeted training in mathematical modeling. The article substantiates the need for training in mathematical modeling at the College of technical profile, in particular, familiarization with the methods of economic and mathematical modeling. The types of economic and mathematical models are listed, the construction and study of which will allow students to master the production and management work. The qualities of intelligence that are necessary for the successful performance of this type of activity are considered. The technique of drawing up and research of probabilistic model on the example of consideration of a situation in which the question of the rational organization of control on production is solved is described. It is shown that familiarization of students with modeling methods has a positive effect on the formation of their economic thinking.*

***Keywords:** College, technical profile, management skills, mathematical modeling, production management.*

Введение

Нормативно цель образовательного процесса в колледже определена Законом Республики Казахстан «Об образовании», где указывается, что приоритетной задачей для среднего профессионального образования является подготовка квалифицированных рабочих и специалистов, конкурентоспособных на рынке труда. Проведенный анализ квалификационных характеристик, включенных в Государственные общеобразовательные стандарты подготовки студентов колледжей технических специальностей, позволил выделить некоторую общность предъявляемых к выпускникам требований, среди которых выделяется управление деятельностью первичных звеньев производства.

Зная профессиональные функции и основные виды профессиональной деятельности будущего специалиста, в математике можно выявить знания в объеме, необходимом специалисту для решения предстоящих производственных задач. Однако в процессе обучения студенты усваивают сформулированные в виде теоретических положений основные законы, закономерности и нуждаются в овладении инструментом, позволяющим эти знания применять. Этим инструментом в математике является математическое моделирование.

Категория моделей, рассматриваемая в курсе математики колледжа, описывающая величины стохастические, имеющие случайную природу и не поддающиеся точным измерениям, также получила название стохастических.

Большое значение предавал вопросу формирования теоретико-вероятностных знаний у обучаемых Б.В.Гнеденко. Он отмечал, что «теоретико-вероятностные знания широко используются в наши дни для непосредственно-производственной работы ... и этой работой приходится заниматься не только ученым или работникам конструкторских отделов, но и техникам, рабочим» [1, с.22]. П.И.Самойленко, говоря о необходимости включения элементов теории вероятностей в курс математики средних специальных учебных заведений, отмечал: «Без знания элементарных сведений о случайных событиях и вероятностях невозможно полноценно управлять производственными процессами» [2, с.41]. Однако мы считаем, что указанные производственные умения формируются не столько за счет знаний, сколько за счет умений применять эти знания, т.е. в данном случае – умений строить вероятностные (стохастические) модели производственных ситуаций. Формирование умений строить стохастические модели при рассмотрении производственных ситуаций, которое необходимо студентам как будущим руководителям среднего звена производства, в частности, рассматривается в работах В.А.Болотюка [3], Я.И.Хургина [4].

Основная часть

Знакомство с экономико-математическими моделями и соответственно – методами моделирования в колледже технического профиля должно быть направлено не столько на формирование конкретных экономических знаний и даже умений, сколько на формирование экономического мышления и лежащих в его основе черт интеллекта, как:

1) логического мышления. Это качество ума характеризуется умением:

- анализировать, сравнивать, обобщать имеющиеся в рассматриваемой ситуации фактические данные и на этой основе находить взаимосвязь между ними;
- с помощью логических цепочек рассуждений соединять взаимосвязанные данные в системный объект.

2) гибкости ума. Это качество характеризует собой умения:

- сопоставлять различные варианты действий, выделять наиболее существенные из множества действующих в проблемной ситуации фактов;
- моделировать компоненты полученного системного объекта;
- на основе исследования модели находить эффективные решения в многовариантных и комбинированных задачах.

3) рискованного характера мышления. Это качество интеллекта включает в себя:

- умение анализировать проблемные ситуации в условиях неопределенности;
- овладение искусством расчетливого риска, путем использования вероятностных и статистических моделей;
- нахождение оптимальных решений в условиях риска.

Все эти качества в достаточной мере могут быть развиты у студентов на уроках математики при решении производственных задач или рассмотрении ситуаций. Так, например, в предстоящей производственной деятельности выпускники колледжа должны уметь производить простейшие расчеты вероятностей появления брака и отказа оборудования.

Опишем методику составления и исследования стохастической модели на примере ситуации, в которой рассматривается вопрос рациональной организации контроля на производстве.

Задача. Шлифовщик, обрабатывая валы гидравлического насоса, может допустить брак – выйти за минимальный допустимый размер вала. Он может признаться в совершенной ошибке и тогда его ждет штраф. Но может попытаться отдать испорченный вал на сборку. На предприятии существует контроль, но проверяет он на соответствие полной характеристике только выборочные насосы. Требуется установить на участке разумный контроль, чтобы у шлифовщика не возникло желания скрыть допущенный брак.

Решение. Составим математическую модель ситуации.

Шлифовщик может принять два решения: r_1 – он сознается в браке, r_2 – отдает бракованную деталь на сборку (рисунок 1).

Соответственно принятым решением он имеет возможные потери: z_1 – штраф за испорченную заготовку, z_2 – штраф в случае обнаружения брака, включающий в себя стоимость разборки, сборки, обкатки насоса и т.д.

Как итог его эксперимента возможны два положения: k_2 – насос не попал на контроль, k_2 – бракованный вал оказался на контролируемом насосе.

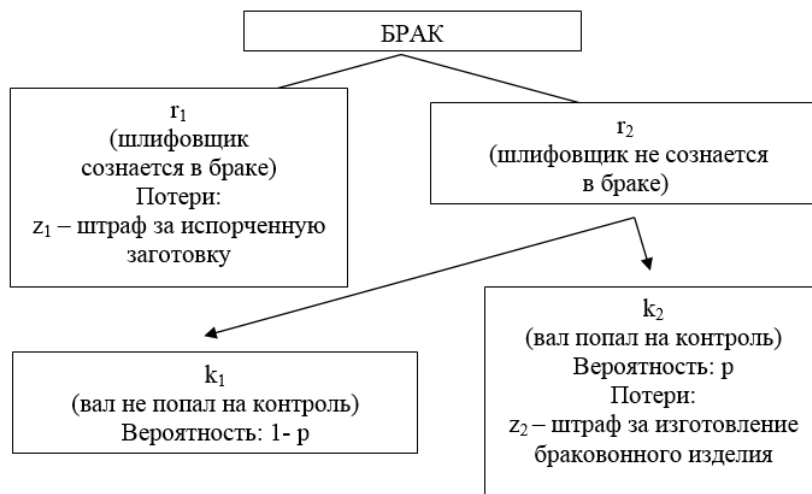

Рисунок 1 – Варианты развития событий при возникновении брака

Далее подсчитываются потери шлифовщика в принятых им решениях. Обозначим $L(k_g, r_i)$ – потери в случае решения r_i , $i=1,2$ при исходе K_g , $g=1,2$. $L(k_2, r_1) = L(k_2, r_1) = z_1$, т.е. независимо от дальнейшей возможности попадания детали на контроль, шлифовщик, признаваясь в браке, возмещит стоимость испорченной заготовки. $L(k_1, r_2)$ – рабочий выигрывает свою заработную плату за изготовление вала сейчас, но в дальнейшем, конечно, это может привести к уменьшению количества клиентов, что повлечет и уменьшение заработка. $L(k_2, r_2)$ – серьезный штраф, полностью оценить который очень нелегко, так как подрывается доверие к шлифовщику, возможна потеря рабочего места.

Риск с математической точки зрения – это оценка средних потерь при различных возможных решениях. Потери сравниваются через математическое ожидание при выбранном решении r . Отыскиваемая величина $p(r)$ называется риском при принятии решения. Пусть вероятность попадания детали на контроль будет p , соответственно, вероятность того, что деталь на контроль не попадет $q=1-p$. Итак, если выбрано решение r_1 , то

$$p(r_1) = L(k_1, r_1)q + L(k_2, r_1)p = z_1q + z_1p = z_1(q + p) = z_1 \cdot 1 = z_1,$$

о чем уже говорилось, т.е. при принятии решения r_1 потери шлифовщика составят z_1 – стоимость заготовки.

Если же рабочий не сознается в своей оплошности, то его потери составят

$$p(r_2) = L(k_1, r_2)q + L(k_2, r_2)p = 0q + z_2p = z_2p.$$

Сравнивая полученные потери, делаем вывод, что в ситуации, когда потери при решении r_1 намного меньше потерь при решении r_2 ($z_1 < z_2p$), то риск шлифовщика будет не оправдан. Наоборот, ситуация при $z_1 > z_2p$ подталкивает его к сокрытию брака.

Рекомендуется привести учащимся числовой пример. Пусть стоимость заготовки 1000 условных денежных единиц, стоимость работ разборки, сборки и т.д. насоса в случае обнаружения брака 10000. Проверке подвергается каждый десятый насос.

В случае $z_1 = 1000$, $z_2 = 10000$. Соответственно, допустив брак, рабочий, признаваясь или не признаваясь, имеет $z_1 = z_2p$, т.е. одинаковые потери.

Рассмотрев данную ситуацию, можно сделать вывод, что условия контроля провоцируют скрывать брак рабочим. Для того, чтобы изменить ситуацию необходимо или увеличить количество проверяемых изделий, или ввести дополнительный штраф за брак. Например, при проверке каждого пятого изделия, бракодел уже будет поставлен в невыгодное для него положение.

Главное здесь – приучить будущих специалистов к важному выводу: никакой разговор о желательности оптимизировать тот или иной процесс не приблизит к решению нужной нам задачи, пока не дана ее точная математическая постановка, пока она не сформулирована на математическом языке.

Выводы

Итак, подготовку специалиста в колледже нельзя считать полноценной без ознакомления учащихся с методами моделирования, позволяющими управлять некоторыми производственными процессами, т.е. допускать использование различных вариантов действий, меняющих протекание этих процессов, и как следствие – их результат.

Формирование на уроках математики управленческих навыков и умений может осуществляться через овладение методами экономико-математического моделирования. Знакомство с экономико-математическими моделями и соответственно – методами моделирования в колледже технического профиля должно быть направлено не столько на формирование конкретных экономических знаний, сколько на формирование экономического мышления и лежащих в его основе таких черт интеллекта как логического мышления, гибкости ума и рискованного характера мышления.

Для развития у студентов умений организации производства и руководства трудовым коллективом, предполагающих оценку последствий принимаемых решений, необходимо их ознакомление с методами моделирования, позволяющими некоторыми процессами управлять, т.е.

допускать использование различных вариантов действий, меняющих протекание этих процессов, и, как следствие, – их результат. Поэтому студенты должны быть ознакомлены со следующими экономико-математическими моделями:

- оптимизационными, позволяющими находить оптимальный по отношению к заданным критериям вариант протекания процесса или использования имеющихся ресурсов;
- игровыми с нулевой суммой, разрешающими конфликтные ситуации с наименьшими для двух сторон потерями в тех случаях, когда их позиции диаметрально противоположны;
- играми с природой, использование которых развивает умение принимать взвешенные решения в условиях неопределенности.

К сожалению, изучение данных методов не входит в обязательный курс математики колледжа и может рассматриваться на факультативных занятиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гнеденко Б.В. Политехнические аспекты преподавания математики в средней школе // Математика в школе. – 1974. – № 6. – С. 18–24.
2. Самойленко П.И. Переход средних специальных учебных заведений на новое содержание обучения математики // Математика в школе. – 1975. – № 4. – С. 40–42.
3. Болотюк В.А. Формирование вероятностно-статистических представлений у учащихся в курсе алгебры основной школы: дис. ... канд. пед. наук. – Омск, 2002. – 166 с.
4. Хургин Я.И. Да, нет или может быть ... – 2-е изд. – М.: Наука. Главная редакция физ.-мат. литер., 1983. – 208 с.

REFERENCES:

1. Gnedenko B. V. Polytechnical aspects of teaching mathematics in high school // Mathematics in school. – 1974. – № 6. – P. 18-24.
2. Samoylenko P. I. Transition of secondary special educational institutions to the new content of teaching mathematics // Mathematics at school. – 1975. – № 4. – P. 40-42.
3. Molotok, V.A. Formation of probabilistic and statistical concepts in students in the algebra course the basic school: dis. ... kand. PED. sciences'. – Omsk, 2002. – 166 p.
4. Khurgin Ya. I. Yes, no or maybe – 2nd ed. – M.: Science. The main edition of physico-mathematical. liter., 1983. – 208 p.

Смаилова Феруза Ибрагимовна
кандидат педагогических наук, доцент
Казахской академии транспорта и коммуникации имени М.Тынышпаева,
smailova.feruza@mail.ru

Досжанова Гулсара Нуржигитовна,
старший преподаватель Казахской академии транспорта и
коммуникации имени М.Тынышпаева
doszhanova.gulsara@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Резюме. В данной статье рассматриваются различные методы обучения иностранному языку. Современные педагогические технологии, такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет – ресурсов, помогают реализовать лично–ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей студентов, их уровня обученности, склонностей.

Ключевые слова. Методы обучения, современные педагогические технологии, учебный процесс, обучение в сотрудничестве.

Түйін. Бұл мақалада шет тілдерін оқытудың әртүрлі әдістері қарастырылады. Ақпараттық технологиялар, Интернет-ресурс сияқты заманауи педагогикалық технологиялар оқытудың жеке-бағытталған тәсілдерін жүзеге асыруға көмектеседі, студенттердің ерекшеліктерін, оқытудың дараландыру және саралау мүмкіндіктерін, олардың білім деңгейін, бейімділігін ескере отырып жүзеге асырылады.

Кілт сөздер. Оқыту әдістері, заманауи педагогикалық технологиялар, оқу үдерісі, оқытудағы ынтымақтастық.

Summary. This article discusses the various methods of teaching a foreign language. Modern pedagogical technologies, such as learning in collaboration, project methodology, the use of new information technologies, Internet resources, help to realize a personality-oriented approach to learning, provide for individualization and differentiation of learning, taking into account students' abilities, their level of learning, aptitudes.

Keywords. Training methods, modern pedagogical technologies, educational process, learning together.

В последние годы, благодаря реформам в высшем образовании, появился целый ряд различных методик обучения иностранному языку. Однако это способствовало и появлению множества вопросов о том, какую методику активного обучения лучше было бы использовать для студентов технических, гуманитарных, естественнонаучных и других направлений в вузе. Таким образом, мы сталкиваемся с проблемой того, какие формы и методы обучения иностранному языку нужно учитывать в процессе обучения определенной группы студентов.

При выборе метода обучения в вузе, прежде всего, необходимо помнить о применении новых информационных технологий при изучении иностранных языков. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры обучающихся, обучение практическому овладению иностранным языком.

Современные педагогические технологии, такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет – ресурсов, помогают реализовать лично–ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей студентов, их уровня обученности, склонностей. Современные учебные пособия по педагогической психологии относят к гуманистическому направлению в обучении три дидактические системы: так называемые открытые школы (open education or open classroom), индивидуальный стиль обучения (the learning-styles approach) и обучение в сотрудничестве (cooperative learning) [1, с.11].

В Великобритании, Австралии, США имеется опыт обучения студентов по индивидуальным планам, в соответствии с индивидуальным стилем обучения. Наиболее интересным представляется опыт обучения в сотрудничестве. Обучение в сотрудничестве относится к активным методам обучения

(АМО). Такие методы обучения (по Дж. Дьюи) позволяют активизировать учебный процесс, побудить обучаемого к творческому участию в нем [2].

Задачей АМО является обеспечение развития и саморазвития личности обучаемого на основе выявления его индивидуальных особенностей и способностей. Особое место занимает развитие теоретического мышления, которое предполагает понимание внутренних противоречий изучаемых моделей. АМО позволяют развивать мышление обучаемых; способствуют их вовлечению в решение проблем, развивают практические навыки и умения [3]. Идеология обучения в сотрудничестве была детально разработана тремя группами американских педагогов: Р. Славиним из университета Джона Хопкинса; Р. Джонсоном и Д. Джонсоном из университета штата Миннесота; группой Э. Аронсона из университета штата Калифорния.

Основная идея этой технологии – создать условия для активной совместной учебной деятельности учащихся в разных учебных ситуациях. Студенты разные: одни быстро «схватывают» все объяснения преподавателя, легко овладевают лексическим материалом, коммуникативными умениями; другим требуется не только значительно больше времени на осмысление материала, но и дополнительные примеры, разъяснения [4, с.90]. Такие ребята, как правило, стесняются задавать вопросы при всем классе, а подчас и просто не осознают, что конкретно они не понимают, не могут сформулировать правильно вопрос. Если в таких случаях объединить ребят в небольшие группы (по 3-4 человека) и дать им одно общее задание, оговорив роль каждого ученика группы в выполнении этого задания, то возникает ситуация, в которой каждый отвечает не только за результат своей работы (что часто оставляет школьника равнодушным), но, что особенно важно, за результат всей группы. Поэтому слабые стараются выяснить у сильных все непонятные им вопросы, а сильные учащиеся заинтересованы в том, чтобы все члены группы, в первую очередь слабый ученик, досконально разобрались в материале (заодно и сильный студент имеет возможность проверить собственное понимание вопроса, дойти до самой сути). Таким образом, совместными усилиями ликвидируются пробелы. Такова общая идея обучения в сотрудничестве [1, с.123].

Практика показывает, что вместе учиться не только легче и интереснее, но и значительно эффективнее. При этом важно, что эта эффективность касается не только академических успехов, но и их интеллектуального и нравственного развития. Учиться вместе, а не просто что-то выполнять вместе – вот что составляет суть данного подхода. Идея обучения в сотрудничестве получила своё развитие усилиями многих педагогов во многих странах мира, ибо сама идея чрезвычайно гуманна по своей сути, а следовательно, педагогична, хотя и имеет заметные различия в вариантах разных стран.

Существует много разнообразных вариантов обучения в сотрудничестве. Перечислим их. 1) Группы студентов формируются преподавателем до занятия, разумеется с учетом психологической совместимости обучающихся. При этом в каждой группе должны быть сильный, средний и слабый студент, девочки и мальчики. Если группа работает слаженно состав можно не менять. Если работа по каким-то причинам не клеится, состав группы можно менять от урока к уроку. 2) Группе дается одно задание, но при его выполнении предусматривается распределение ролей между членами группы. 3) Оценивается работа не одного студента, а всей группы; важно, что оцениваются не столько знания, сколько усилия обучающихся. При этом в ряде случаев можно предоставить ребятам самим оценивать результаты. 4) Учитель сам выбирает учащегося группы, который должен отчитаться за задание. В ряде случаев это может быть слабый студент. Если слабый студент в состоянии обстоятельно изложить результаты совместной работы группы, ответить на вопросы других групп, значит, цель достигнута и группа справилась с заданием [5, с.110].

Итак, приведем некоторые варианты обучения в сотрудничестве.

1. Student team learning (STL, обучение в команде). В данном варианте реализации обучения в сотрудничестве уделяется особое внимание «групповым целям» (team goals) и успеху всей группы (team success), что может быть достигнуто только в результате самостоятельной работы каждого члена группы (команды) в постоянном взаимодействии с другими учениками этой же группы при работе над темой/проблемой/вопросом, подлежащим изучению. Вариантами этого подхода можно считать: а) индивидуально-групповую (student – teams – achievement divisions – STAD) и б) командно-игровую (teams – games – tournament – TGT) работу.

2) Другой вариант организации обучения в сотрудничестве разработал профессор Э. Аронсон в 1978 году и назвал его Jigsaw. В педагогической практике такой подход обозначается сокращенно

«пила». Студенты организуются в группы по 4-6 человек для работы над учебным материалом, который разделен на фрагменты (логические или смысловые блоки). Такая работа на занятиях ИЯ организуется на этапе творческого применения языкового материала. Каждый член группы находит материал по своей подтеме. Затем школьники, изучающие один и тот же вопрос, но работающие в разных группах, встречаются и обмениваются информацией как эксперты по данному вопросу. Это называется «встречей экспертов». Затем ребята возвращаются в свои группы и обучают всему новому, что узнали, товарищей в своей группе. Те, в свою очередь рассказывают о своей части задания. Все общение ведется на ИЯ. Отчитывается по всей теме каждый студент в отдельности и вся команда в целом [6, с. 85].

3) Ещё один вариант обучения в сотрудничестве – *learning together* (учимся вместе) – разработан в университете штата Миннесота в 1987 году (Д. Джонсон и Р. Джонсон). Класс делится на группы по 3-4 человека. Каждая группа получает одно задание, которое является частью какой-либо большой темы, над которой работает весь класс. Каждой группе дается задание подготовить свою часть.

В результате совместной работы отдельных групп и всех групп в целом достигается усвоение материала в полном объеме. Надо иметь в виду, что вся необходимая лексика по теме усвоена в ходе предыдущей работы на других занятиях. Основные идеи, присущие всем описанным здесь вариантам обучения в сотрудничестве, дают возможность учителю быть ориентированным на каждого студента. Это и есть личностно-ориентированный подход, один из возможных способов её реализации. При использовании обучения в сотрудничестве самое трудное – добиться, чтобы обучающиеся в малых группах общались на ИЯ. Но практика показывает, что при достаточно настойчивом внимании со стороны преподавателя это требование выполняется сначала с трудом, а затем постепенно с явным удовольствием.

Следует отметить, что недостаточно сформировать группы и дать им соответствующее задание. Суть в том, чтобы обучающийся сам захотел приобрести знания. Проблема мотивации самостоятельной учебной деятельности не менее важна, чем способ организации, условия и методика работы над заданием [2, с.65]. К методам и соответственно к технологиям личностно ориентированного подхода в обучении иностранным языкам относится метод проектов. Метод проектов, известный также как метод проблем, возник в 1920 году в США. Обычно его связывают с идеями гуманистического направления в философии и образовании американского философа и педагога Дж. Дьюи, а также его ученика В.Х. Килпатрика.

Идея проектного обучения возникла практически одновременно с разработками американских педагогов. Под руководством русского педагога С.Т. Шацкого в 1905 году была организована небольшая группа сотрудников, пытавшаяся использовать проектные методы в практике преподавания. В 1931 году метод был осужден.

Метод проектов – это совокупность учебно-познавательных приемов, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных действий учащихся с обязательной презентацией этих результатов. Проектная технология включает в себя совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по самой своей сути [7, с.17].

Суггестопедическое направление в педагогике появилось в связи с попыткой болгарского врача психотерапевта Георгия Лозанова использовать суггестопедию как средство активизации резервных психических возможностей личности в учебном процессе, в частности при обучении иностранным языкам. Сформулируем основные цели и задачи интенсивного метода обучения иностранным языкам. Главной задачей интенсивного метода обучения иностранному языку является овладеть, в условиях жесткого лимита времени, иностранным языком как средством общения и средством познания, выработать умения и навыки понимания устной речи на иностранном языке в нормальном (естественном) или близком к нормальному темпу при практически неограниченной бытовой, общественно-политической и общенаучной тематике. Отбор словарного материала для курса интенсивного обучения происходит по частотно-тематическому принципу. Это означает, что при тематической организации каждого конкретного текста урока тематически достоверные слова проходят дополнительный фильтр-проверку с точки зрения их частотности, высокой семантической стоимости, сочетаемости, наличия и возможности введения их синонимов, антонимов или омонимов.

Что касается грамматических явлений языка, то все они нашли отражение в курсе. При их введении соблюдается тот же принцип: языковая достоверность (залог, видо-временные формы,

артикуль), смысловая противопоставленность и возможность проиллюстрировать ее на материале урока. Особое значение в интенсивном курсе обучения приобретает вопрос распределения учебного материала во времени. Оно определяется и регулируется целым рядом факторов различной природы: дидактическими, психологическими, социопсихологическими. Все эти факторы одинаково важны, взаимосвязаны и подчинены задачам обучения.

Суммируя вышесказанное, можно сформулировать цели интенсивного метода: обучить учащихся навыкам аудирования и говорения с использованием большого (огромного по сравнению с традиционными методами) лексического материала за короткий (кратчайший по сравнению с традиционными методами) промежуток времени [8, с.70].

Таким образом, выпускник учебного заведения должен обладать нужными знаниями, умениями, навыками, осуществлять различные виды деятельности, уметь пользоваться новыми информационными технологиями, быть готовым к сотрудничеству, стремясь избегать и преодолевать конфликты.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Олифер, В.Н. Новые технологии в обучении / В.Н. Олифер. – Санкт – Петербург: БХВ, 2000. – 215с.
2. Словарь терминов по общей и социальной педагогике // Словари и энциклопедии
3. Российская энциклопедия по охране труда – активные методы обучения // Вокабула. Энциклопедии, словари, справочники – онлайн. URL: <http://www.вокабула.рф/энциклопедии/российская-энциклопедия-по-охране-труда/активные-методы-обучения>. Китайгородская, Г.А. Методика интенсивного обучения. / Г.А. Китайгородская. – Москва: «Высшая школа», 1986. – 200с.
4. Коряковцева, Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык / Н.Ф. Коряковцева. – Москва: Просвещение, 2002. – 219с.
5. Методы обучения по И. Я. Лернеру, М. Н. Скаткину // 36master.ru. URL: <http://36master.ru/metodi-obucheniya-po-iy-a-lerneru-mn-skatkinu/>.
6. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе: учебное пособие / сост. Т. Г. Мухина. – Н.Новгород: ННГАСУ, 2013. – 97 с.
7. Килпатрик У.Х. «Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе» (1928) – цит. по «Педагогическая логика. 2003/04 учебный год. Метод проектов в школе» / Спец. прилож. к журналу «Лицейское и гимназическое образование», вып. 4, 2003. – с. 6.
8. Полат Е.С. О технологии обучения в сотрудничестве // fralla.nethouse.ru.

Камалов Ю.Н., Юлдашбеков О.М., Бабаханов Ф.Б., Камалов М.Ю.,
М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.

СТУДЕНТТЕРДІ КӘСІБИ КОМУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІККЕ БАУЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме: В данной статье рассматриваются вопросы связанные с формированием профессионально- коммуникативной компетентности студентов колледжа . В содержании стати актуализируется роль профессионально-коммуникативной компетентности в профессиональном становлений будущего специалиста. Анализируется результаты исследования отечественных и зарубежных ученых-педагогов посвященные коммуникативной компетентности. Конкретизировано понятие коммуникативной компетентности как профессионально значимого качество студентов колледжа, определено структура, содержательно раскрытый компоненты коммуникативной компетентности.

Түйін: Бұл мақалада колледж студенттерінің кәсіби - коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға байланысты мәселелер қарастырылады. Мақала мазмұнында болашақ маманның кәсіби қалыптасуындағы кәсіби-коммуникативтік құзыреттіліктің рөлі өзекті болады. Коммуникативтік құзыреттілікке арналған отандық және шетелдік ғалым-педагогтердің зерттеу нәтижелері талданады. Колледж студенттерінің кәсіби маңызды сапасы ретінде коммуникативтік құзыреттілік ұғымы нақтыланды, коммуникативтік құзыреттіліктің құрылымы, мазмұнды ашылған компоненттері анықталды.

Кілтті сөздер: колледж, студенттер, құзыреттілік, кәсіби коммуникативтік, коммуникативтік құзыреттілік

Summary: This article discusses issues related to the formation of professional and communicative competence of College students . In the content of the article the role of professional and communicative competence in the professional formation of the future specialist is actualized. The results of research of domestic and foreign scientists-teachers devoted to communicative competence are analyzed. The concept of communicative competence as professionally significant quality of College students is concretized, the structure, the content revealed components of communicative competence are defined.

Key words: college, student, competence, professional, communicative competence

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет», – деп атап көрсетті. Елбасының нақты тапсырмасына сәйкес Қоғамдық дамудың қазіргі үрдісі өзінің іс-әрекетін тиімді жоспарлай алатын, танымдық қызметінде алынған білімді орынды пайдалана білетін, түпкі нәтижеге жету үшін әр-түрлі топтардағы адамдармен тиімді қарым-қатынас диалогіне түсе алатын білімді тұлғаны тәрбиелеу мәселесін қойып отыр.

Әлем тәжірибесі көрсеткендей, кез-келген мемлекеттің экономикалық жетістігі сол елдің білім жүйесі мен азаматтарының білім дәрежесіне байланысты. Өйткені білім арқылы ғана қоғамның интеллектуалды капиталы мен инновациялық әлеуеті қалыптасады.

Қазіргі замандағы білім берудің негізгі мақсаты: еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, құзыретті, өз жұмысын жақсы білетін, жан-жағына бағыт-бағдармен қарайтын, әлемдік стандарт деңгейінде нәтижелі жұмысқа, кәсіби өсуге, әлеуметтік-саяси оңтайлы тез әрекет жасауға, болып жатқан өзгерістерге тез бейімделуге қабілетті білікті маман, индустриалды-инновациялық жағдайды шешуге лайық, өз қалауы мен қоғам талабына сай өзін көрсете білуге бейім, өз ойын еркін айта алатын, жоғары білімді, ұлттық тілді, тарихты жетік меңгерген, отандық және әлемдік мәдениетті бойына қалыптастырған, шығармашыл, оңтайлы кәсіби маман дайындау.

Білім беру жүйесіндегі жаңа білім парадигмасы білім, іскерлік, дағды жиынтығын толық меңгерген, қоғам өміріне белсене араласатын, шығармашылықпен ойлайтын, өзін-өзі көрсете алатын, өздігінен ақпаратты іздеп, талдайтын және оны дамытуға қабілетті, кәсіби құзыретті жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Осы орайда колледжде білім алушының болашақ кәсіби маман ретінде қалыптасуын зерттеуге деген қызығушылық үздіксіз арта түсуде, бұл мәселе студенттердің кәсіби құзыреттіліктерін

калыптастыру барысында жүзеге асады. Колледж студентінің өз мүмкіндігін шамалау мен нақты кәсіби жарамдылығының арасындағы қайшылық және кәсіби құзыреттілікті меңгеру үдерісі мен нәтижесінің практикада қолданылуының тұрақсыздығынан туындайтын қайшылықтарды да кездестіреміз. Оқыту үрдісінде колледж студенттерінің кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастырудың түрлерін, оны ұйымдастыру жолдарын саралап, педагогикалық үрдісте студенттердің белсенділігін арттыратын тиімді әдістер іріктеліп орынды қолданылса, дәріс сабақтар мен педагогикалық практика нәтижелерін байланыстыру жүйелі жүзеге асырылса, онда студенттерде кәсіби құзыреттіліктері қалыптасады.

Колледждегі білім беру мен тәрбие жұмыстарының талапқа сай жетілдірілуі студенттердің кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуына зор ықпал етеді. Оқытудың дәстүрлі жүйесінде мамандар даярлайтын оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал колледж алдында тұрған мақсат – әлемдік білім кеңестігіне ене отырып бәсекеге қабілетті тұлға дайындауда адамның құзырлылық қабілетіне бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну.

Студенттердің кәсіби құзыреттілік мәселелері туралы пікірлер кәсіби маман даярлау мәселелерімен айналысып жүрген отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс табады.

“Құзыреттілік” түсінігі білім беру саласында 1960-1970 жылдардағы шетел әдебиеттерінде, ал 1980 жылдардың соңында отандық әдебиеттерде кездесті. “Кәсіби құзыреттілік, жете білушілік” ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, “кәсіптілік”, “біліктілік”, “кәсіби мүмкіндіктер” және т.б. түсініктерді біріктіреді «Құзірет» және «құзіреттілік» ұғымдарын педагогикалық үрдіске енгізу бағытында ғалымдар зерттеу жұмыстарын арнап, әдіснамалық мәнін ашып, өздерінің әртүрлі түсініктерімен сипаттауда [1].

К.В. Шапошников: «Кәсіби құзіреттілік категориясын: қоршаған ортамен өзара әрекет етуінде адамның кәсіби іс – әрекетін жобалау және жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тұлғалық қасиеттері, білімі, іскерлігі және тәжірибесінің біріккен жиынтығы», – десе, Б.Т. Кенжебеков (жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігі) [2], Г.Ж. Меңлібекова (болашақ мұғалімнің әлеуметтік құзыреттілігі), Б.Қасқатаева (болашақ математика мұғалімінің әдістемелік құзырлылығы) [3] және т.б. ғалымдар зерттеген.

Құзіреттілік – жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді. Құзіреттілік бірінші орынға білімгердің ақпаратты сауаттылығын емес, оның мәселені дұрыс шеше білу қасиетін қояды.

«Құзыреттілік» түсінігінің анықтамасы туралы көптеген қарама-қарсы ойлар бар. Мысалы, М.А. Холодная құзыреттілікті қызметтің сәйкес саласында тиімді шешімді қабылдауға мүмкіндік беретін пәндік-ерекше білімдерді ұйымдастыруының ерекше түрі ретінде анықтайды [4].

Кейбір зерттеушілер құзыреттілік деп шеберлікті, тәжірибелікті және дайындықты түсіндіреді немесе «қоршаған әлеммен өзара қарым- қатынас жасау үшін және қалағанын алу үшін қажетті сапалар» – деп түсіндіреді [5].

Сонымен қатар, бұл кезеңде құзыреттіліктің мәнін ашуға ұмтылыс жасалды. И.А. Зимняя Дж. Равеннің еңбегіне сүйене отырып, бұл ұғымның мазмұны бір-біріне байланыссыз, бірі когнитивтік, бірі эмоционалдық сфераға жататын көптеген құзыреттіліктерден тұратыны анықталды. Бұл компоненттер тиімді тәртіп түрі ретінде бір-бірін ауыстыруы да мүмкін. Ол өз еңбектерінің бірінде үш топқа біріктірілген он негізгі құзыреттіліктерді қамтыды:

1. Жеке тұлғалық іс-әрекет пен қарым-қатынас субъектісі ретіндегі құзыреттіліктер;
2. Адамның өзара іс-әрекеті мен әлеуметтік саласына қатысты құзыреттілік;
3. Адамның іс-әрекетіне байланысты құзыреттіліктер [6].

Кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың ішкі және сыртқы шарттарын жасау, кәсіби маман тұлғасын тәрбиелеу мәселелерін Дж. Равеннің тұжырымдамасында қарастырады. Ол адамның алдына қойған мақсатын орындауға көмектесетін қырыққа жуық сипаты мен икемділігін анықтап, құзыреттіліктің жетекші компоненттерін көрсетеді [7].

Кәсіби-педагогикалық құзыреттілік түсінігінің талдауы оның анықтауындағы әртүрлі түсініктерді байқауға мүмкіндік береді. Олардың бірі оны өзінің қызметін қайта құруға деген іс жүзіндегі дайындық

деп сипаттайды Никитина Н. Н., Кислинская Н.В. [8]. Ал, Е.Н.Шиянов [9] педагогтың кәсіби скерліктілігі – бұл педагогикалық қызметті жүзеге асыруға деген теориялық және практикалық түрде дайындықтың бірлігін және оның кәсібилігін қарастырады.

А.К.Маркова кәсіби құзыреттілік дегеніміз текті түсінік және мұғалімнің қызметінде көрінетін және оның тиімділігін қамтамасыз ететін барлық субъективті қасиеттерін енгізеді деп санайды. Осы көзқарасқа сәйкес, кәсіби құзыреттілік мұғалім еңбегі болып табылады, ол онда педагогикалық қызметін, педагогикалық қатынасын өте жоғары деңгейде, мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеттерін көрсете алады. [10].

Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, педагогикалық инновацияларды дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын педагогикалық ортаға тез бейімделуін қажет етеді.

Ғалымдардың пікірлерін басшылыққа ала отырып, біз «құзыреттілік» ұғымына – студенттердің жеке тұлғалық психологиялық ерекшеліктеріне байланысты меңгерген білімдерін, дағдылары мен біліктерін, танымдық және тәжірибелік іскерлігін өмірде дұрыс қолдануы деген түсінік бере аламыз. Сонымен педагог-психолог, ғалымдардың пікірі бойынша еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, кәсіби оңтайлы маманның бойында белгілі бір құзыреттіліктер қалыптасуы қажет. Олар:

Біріншіден, бағдарлы құзыреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б.);

Екіншіден, мәдениеттанымдылық құзыреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті);

Үшіншіден; оқу-танымдық құзыреттілік (өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу);

Төртіншіден; коммуникативтік құзыреттілік (адамдармен өзара қарым-қатынаста іс-дістерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуы);

Бесіншіден, ақпараттық-технологиялық құзыреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық объектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті);

Алтыншыдан, әлеуметтік - еңбек құзыреттілігі (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті);

Жетіншіден, тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігі (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті).

Соның ішінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселелері қазіргі таңда жете қарастыруды қажет етеді. Қазіргі заманның талабына сай мектептерде білім беру жүйесіндегі коммуникативтік құзыреттілік жөнінде көптеген мәселелер қаралып, олар философиялық, педагогикалық, психологиялық тұрғыдан зерттелініп жатыр.

Коммуникативтік құзыреттілік проблемаларын философиялық тұрғыдан зерттегендер: Г.С. Батищева, Л.П. Буюева, М.С. Кагана, О.В. Лармина, Г.П. Щедровицкого, К. Ясперс. Орыс ғалымдары В.А. Адольф, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Э.Ф. Зеер, В.А. Сластенин, Т.Ф. Лошакова, т.б. педагогикалық зерттеулерінде педагог кадрлардың кәсіби құзыреттілігі туралы мәселеге көп қызығушылық пайда болғанын айтады. Д.Дьюи, У.Уоллер, М.Мид, К.Юнг, П.Сорокин, Ф.Знанецкий сынды философтар кәсіби құзыреттілікті адамның ортаға үйренуіне қажетті әрекеттер түрі ретінде қарастырады. Олар адамның мамандығы оның белгілі бір нәрсеге деген қызығушылығын тудыратынын, көзқарасын қалыптастыратынын, мақсатқа жетуге талпындыратынын, ортақ пікір алмасуға жетелейтінін айтады. Д.Л. Томпсон, Д. Пристли кәсіби құзыреттілікті жүйелі түрде алынған білім мен жоғары моралдық нормалар мен педагогтік кодексінің нәтижесі ретінде анықтайды.

«Құзыреттілік» термині әдетте белгілі бір әлеуметтік-кәсіби статус иесіне байланысты қолданылады және оның сол істі атқарудағы түсінігі, білімі, білігінің орындалуға тиіс мәселенің нақты өз деңгейінде шешілуімен сәйкестілігі арқылы сипатталады. Кәсіби құзыреттілік категориясын айқындау үшін оларды әр түрге айналдыру, нақтылау және жалпы логикалық ұғымға біріктіруді жүзеге асыру керек. Білім – болашақ бағдары, кез-келген маман даярлайтын оқу орынның басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның құзыреттілігін дамыту. Құзыреттілік – тұлғаның бойында білім, дағды, іскерлік, ерік күш-жігердің болуы. «Коммуникативтік құзыреттілік» (латынның «competere» - қол жеткізу, сәйкес келу, сөзінен шыққан) – қажетті тілдерді, қоршаған адамдармен және оқиғалармен әрекеттестікте болу

тәсілдерін білуді, топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы әр түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды. Оқушы хат жаза, анкета толтыра, арыз жаза, сұрақ қоя, пікір таластыра т.б. білуі тиіс.

Коммуникативтік құзыреттілік - екінші тілді үйренуші оқушыларға тілдің заңдылықтарын жаттанды үйретпей, сол тілді тілдік және қатысымдық тәсілдерді орынды қолданумен байланыстыру [11]. Коммуникативтік құзыреттілік жеке тұлғаның рухани өсуін қалыптастырады, адамдарды түсіне білуіне көмектеседі. Коммуникативтік құзыреттілік ұжым мүшелері мен білім алушылар арасында позитивті қатынас орнатады. Мұғалімнің өзара түсінушілік, тыңдай білу, түсіне білу, көмек көрсету қабілетін айқындайды. Сәттілік ситуациясын туғыза білген жағдайда оқушылардың өз мүмкіндігіне деген зор сенімі туады. Коммуникативтік құзырет – бірлесіп жұмыс істеуді бағалау, адамдар арасындағы сенімділік, бірін-бірі түсіну, тыңдау, сыйлау, этикет сақтау, дәстүрді білу, дау жанжалды шеше алу, бұзылған қатынастарды түзету, өз қателігін түсіне білу, топпен жұмыс жасай алу, орындаушылардың жұмысын дұрыс ұйымдастыру, басқару шешімдерін таба алу және қолдана білу қабілеттері

Жалпы білімгерлердің коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру – көпаспектілі және өте күрделі проблема екендігі мәлім. Педагогика ғылымында «кәсіби құзыреттілік» түсінігі бірнеше ұғым береді:

- еңбектің нәтижесін анықтайтын білім мен дағдының жиынтығы;
- жеке қасиеттерімен қабілеттерінің комбинациясы;
- білімі мен кәсіби ерекшелік жеке қасиеттерінің кешені;
- қызметке теориялық және тәжірибелік дайындығының бірлігі;
- іс әрекеттерін мәдени түрде көрсете білу мүмкіншілігі және т.б.

Білімгердің коммуникативтік құзыреттілігі – кәсіби интегративтік қасиет оның негізгі бөліктеріне эмоционалдық тұрақтылық (икемділікпен байланысты); экстраверсия – (тағайындалған деңгейі мен тиімді жетекшілікті көрсетеді); тікелей және қайтарымы байланысты ұштастыру мүмкіншілігі; тілдік білімі; тыңдай білу қабілеті; марапаттай білуі; сыпайылық; жалпы қабілеті жатады.

Қорыта айтқанда коммуникативтік құзыреттілік – біріншіден, жеке тұлғаның дамуы мен өзіндік дамуы процесіндегі білімгердің жеке тұлғалық қасиеті; екіншіден білімгердің қарым - қатынастық мақсаты, түйіні, құрылымы, ерекшелігі туралы хабардарлығының көрсеткіші; қажетті технологиялық деңгейін меңгеруі; болашақ маманның жеке психологиялық сапасы; коммуникативтік іс – әрекетін әрдайым жетілдіріп тұруға тырысу; негізгі құндылық ретінде жеке адамның тұлғасына бейімделе білу, «бағдар ету», сонымен қатар оқу үрдісінде қарым – қатынас кезінде туындайтын міндеттерге шығармашылық, қапысыз шешім таба білу қабілеті деп түсінеміз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. -М.: Высш. Шк., -119 с.
2. Менлибекова Г.Ж. Социальная компетентность, сущность, структура, содержание // Высшая школа Казахстана. - 2001. -№ 4-5
3. Кенжебеков Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы. Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, 2001 ж. – 275 б.;
4. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. -2-е изд., перераб. и доп. СПб.: Питер, 2002. - 272 с.
5. Фрэнкин Роберт. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. 5-е изд. - СПб.: Питер, 2003. -651 с.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: Пер.с англ., -М., 2002. -396 с.
7. Зеер Э.Ф. Ключевые квалификации и компетенции в личностно –ориентированном профессиональном образовании //Образование и наука: Известия Уральского научно-образовательного центра РАО. –Екатеринбург: УГППУ, 2000.-№3(5). -С.90-102.
8. Никитина Н. Н., Кислинская Н.В. Введение в педагогическую деятельность. М.: Изд. центр «Академия», 2004. - 224 с.
9. Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении: Учеб.пособие для студ. пед. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 288 с.
10. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя//Советская педагогика. 1990. № 8. С. 82-88.
11. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию. Уральское отделение Российской Академии Образования 2004 // academia@urorao.ru.

Қошанова Гүлназира Дәнебекқызы,
п.ғ.к., аға оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Искендирова Гүлзипа Сарыбайқызы,
аға оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Назарбек Толқын Сұлтанқызы,
аға оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

Хидоят Саловат,
магистрант, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ

БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақалада бұлттық технологиялар көмегімен оқу процесін ұйымдастыру мәселелері талданады. Бұлттық сервистердің білім беруде қолдану артықшылықтары мен бір-бірінен ерекшеліктері сараланады.

Кілттік сөздер: бұлттық технологиялар, хостинг, білім беру, бұлттық сервистер, оқу процесі.

Резюме. В данной статье анализируются проблемы организации учебного процесса с помощью облачных технологий. Анализируются преимущества и особенности использования облачных сервисов в образовании.

Summary. This article analyzes the problems of the educational process with the help of cloud technologies. The advantages and features of using cloud services in education are analyzed.

Бұлттық технологиялар дегеніміз – ол компьютер ресурстары мен мүмкіндіктерінің интернет-қызмет ретінде ұсынылып, мәліметтердің өңделуі. Бұлттық технологиялардың негізгі қызметі – хостинг қолданушыларының есептеу ресурстары мен қолданбаларға интернет арқылы қашықтықтан ене алуы.

Хостинг – ол провайдер территориясында клинеттердің қондырғыларын орналастыру бойынша қызмет, сонымен қатар жоғары мүмкіндікті каналдардың байланысуы қамтамасыз етіледі. Хостингтің бұл саласының дамуы іштей басқарылатын, әрі тиімді болатындай бағдарламалық қамтамасыздандыру мен сандық қызметтердің қажеттілігінің туындауына әкеледі.

Мұндай интернет-қызметтерді (бұлттық қызметтерді) үш сатыға бөлуге болады:

- Инфрақұрылым сервис ретінде;
- Платформа сервис ретінде;
- Бағдарламалық қызмет сервис ретінде.

Бұлттық қызметтер үлкен құрылымды басқара алады, бір бұлттың ішінде болып, қолданушылардың әр түрлі тобына қызмет көрсете алады, бұл дегеніміз бұлттық қызмет провайдеріне толық тәуелді екендігі. Бұлттық сервистерді ұсынуда төлем әр түрлі типтері (қолданғаны үшін төлемдер) қолданылады.

Әдетте жұмыс уақытын өлшеуде ресурстарды пайдалану минуттары немесе сағат есептелетін еді. Мәліметтер көлемін өлшеуде сақталған ақпараттың мегабайтымен ғана есептеледі. Мұндай жағдайда қолданушы арнайы бір уақыт аралығында нақты пайдаланған ресурстар үшін ғана төлейтін болады. Сонымен қатар, бұлттық технологиялар қолданушыға бөлінген ресурстардың максималды шегін көтеру қажеттілігін алатындай ұсынылған тиімді сервисті ұсына алады.

Бұлттық сервистің қолданушылары инфрақұрылым жайында қам жемей-ақ қойса да болады, ол оның ұсынған сервистің жұмыс істеу мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді. Баптау, бұзылғанды жөндеу, инфрақұрылымды кеңейту және т.б. сервис провайдері мойнына алады.

Бұлттық технологиялар мүмкіндіктерін тізіп шығатын болсақ: қолданушы өзіне керек кезде ғана пайдаланған қызметіне ақша төлейді, ең бастысы ол пайдаланғаны үшін ғана төлейді; бұлттық технологиялар БҚ мен құрылғыларды қолдануда, тұтытуда модернизациялауда үнемдеуге көмек береді; масштабтылық, бұзылмау және қауіпсіздік – автоматты түрде қажетті ресурстарды қолданбаның қажеттілігіне байланысты бөлу және босату; техникалық қызмет көрсету мен БҚ жаңартуды қызмет

көрсету провайдері жүзеге асырады; бұлттағы мәліметтерге қашықтықтан ену – әлемнің интернетке қосылған кез келген нүктесінен еніп, жұмыс істей алады.

Алайда, кемшіліктеріне тоқталатын болсақ: қолданушы меншік иесі емес және бұлттық инфрақұрылымға ене алмайды; қолданушының мәліметтерінің сақталуы провайдер компаниясына тікелей тәуелді. еліміздегі қолданушылар үшін өзекті мәселе – ол қолданушыларға сапалы қызмет көрсету үшін интернетке тез, әрі сенімді қосылу қажеттілігі; кейбір интернеттегі мәліметтерді сақтауға және оны өңдеуге сенім білдіре бермейді; барлық ақпаратты сақтау мүмкін емес, мысалы флэш дискідегі ақпараттарды аралық өңдеу этаптар бойынша, сонымен қатар, нәтижелік жұмысты да, негізі онлайн нәтижелер ұдайы қолайлы бола бермейді; онлайн сервистердің нәтижелері бір күні өзіне мәліметтердің екінші көшірмесін алуы мүмкін, сервис құртылып қалса, тіпті олар жоғалып та қалуы мүмкін; онлайн-сервиске өз мәліметтеріңізді сенген кезде, сіздің еркіндігіңіз шектеліп, басқара алмай қаласыз; қолданушы кейбір ақпараттарға өзгеріс енгізе алмай қалатын болады (ол өзіне бағынбайтындай жағдайда сақталып тұрады).

Бұлттық технологияларды білім беруде пайдалануына төмендегідей мысал келтіруге болады: электронды күнделіктер, журналдар, оқушылар мен мұғалімдердің жеке кабинеттері, интерактивті қабылдау кабинеттері, оқушылар ақпарат алмаса алатындай тақырыптық форумдар; оқушылар мұғалімнің басқаруынсыз немесе оның басшылығымен белгілі бір пәндік есептерді шеше алатын ақпараттарды іздеу, және де басқалар.

Қолданылатын бағдарламалар: компьютерлік бағдарламалар, электронды оқулықтар, тренажерлер, диагностикалық және құрал-сайман бағдарламалық құралдары, зертханалық кешендер, мультимедиялық технология базасындағы жүйелер, телеқатынастық жүйелер (мысалы, электронды пошталар, телеконференциялар), электронды кітапханалар және басқалар жатады.

Бұл құрал-саймандардың барлығы нақты бір оқу тапсырмаларын орындай алуы қажет: мәтіндерді өңдеу, кестелер құрастыру және т.б.

Ең танымал бұлттық провайдерлер: рейтинг лидері Amazon, The Rackspace, Google, Microsoft, Joyent, GoGrid, Terremark, Savvis, Verizon, New Servers.

Заманауи жоғары оқу орындары оқу процесін жүргізуді оптималды қамтамасыз ету үшін әр түрлі ұйымдастырушылық-техникалық құралдарын қолданылуда. Ол үшін дәстүрлі де, инновациялық әдістерді де қолданылуда. Оқу процесін тиімді ұйымдастыру жоғары оқу орнының құрылуының ең бірінші себебі, басты мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін, білім алушылар таңдаған мамандығы бойынша сапалы білім алып, дайындалған мамандар оқуды аяқтағанда еңбек нарығында сұранысқа ие болуы керек. Бірақ, бұл мәселелерді шешу барысында қаржылық мүмкіндіктері өте шектеулі оқу орындары да бар екендігін ескеруіміз қажет. Қазіргі қоғамда ақпарат маңызды орын алатындықтан, ақпараттық қоғам деп атауға барлық негіз бар, ақпарат материалдық тауармен бірдей деңгейдегі тауар болғанына біршама уақыт болды. Өңделетін ақпарат саны күннен күнге артуда, мұнымен қатар мәліметтерді өңдеу мен жүйелеудің жаңа әдістері пайда болуда.

ЖОО дәстүрлі оқытуды ұйымдастыру ғана емес, мамандарды қайта даярлау мен біліктіліктерін көтеру аясында ұйымдастыруда білім беру бағдарламаларының деңгейін көтеруге сұраныс артуда. Оқу процесінде виртуалды машиналарды қолдану маңызды қадам болуда. Бұлттық технологиялар оқу процесін ұйымдастыру шығындарын төмендетіп, тиімділігін арттырады. Студенттер бағдарламалық өнімдермен жұмыс істейтін компьютерлендірілген оқу аудиторияларын пайдаланып қана қоймай, компьютерлерді бұлтта жұмыс істейтін виртуалды машиналарға қосылу терминалдары ретінде қолдану мүмкін болып отыр.

Компьютерлерді терминал ретінде пайдалану үшін мүмкіндігі жоғары компьютер болу керек. Оқу процесінде виртуалды машиналарды қолдану үшін сервермен тоқтаусыз жұмыс істей алатын ену каналын қамтамасыз ету керек. Компьютер сыныптарындағы компьютерлерді терминал ретінде пайдаланатындықтан, аудитория қажеттілігін қамтамасыз ету керек. Бұлтта жұмыс істегенде көбінесе техникалық және экономикалық мүмкіндіктерді және әрбір студенттің жеке арнайы бір пәнге генерацияланатын виртуалды машиналарды құру керек.

Арнайы оқу орындарына арналған арнайы бұлттық шешімдер бар, олардың ішіндегі ең танымалы және оқу орындарының сұранысына ие болып отырғандар: Google Apps for Education және Live Edu.

Google Apps for Education (GAFE) технологиясы – білім беру мекемелері үшін Google компаниясының тегін ұсынып отырған бұлттық қолданбалар жиынтығы (тіркелу парағы <https://www>.

google.com/ signup/?enterprise_product=Google.EDU). Осыған ұқсасы мен құрамы жағынан да ұқсас Microsoft корпорациясы ұсынып отырған сервис Live@EDU (MLE) (<https://www.microsoft.com/rus/education/higher/ms-live.aspx>).

Студенттер, қызметкерлер және оқытушылар өз қызметтерінде мәліметтерді сақтаудың жалпыға қолжетімдісервисін қолдана алады. Мысалы, «Dropbox» (<https://www.dropbox.com>), Яндекс. Диск (<https://disk.yandex.ru>). Бұл сервистер интернетке қосылған кез келген құрылғыда сақтауға және жіберуге болады. Файлдарды сақтау үшін жалпыға қолжетімді сервистерді таңдау барысында ең маңызды параметрлерді ескеру қажет. Сілтемеге қарап кез келген адам сілтеме көрсетіп тұрған файлды көшіріп ала алады.

ЖОО-да бұлттық технологиялары қолдану – оқу процесінің тиімділігін арттырудың проблемаларын азайтуға мүмкіндік береді. Мәліметтерді өңдеумен байланысты оқу орындарының қызмет ету мен құруға байланысты үлкен шығындардың азайғаны байқалуда, оқу процесіндегі сервистердің жоғары қолжетімділігі мен масштабтылығы қамтамасыз етілуде.

Тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттану сапасы артты. Оқу және ғылыми-зерттеушілік тапсырмаларды шешуге көбірек уақыт қалатын болды.

ЖОО-да бұлттық технологияларды қолданудың сөзсіз тиімді екендігін айта келе, оқу процесіндегі бұлттық шешімдерді пайдалану және оны жоспарлауды, оның ішінде мәліметтердің қауіпсіздігі – бұлттағы ақпаратқа рұқсатсыз енуді болдырмау үшін арнайы шараларды қамтамасыз ету шараларын ескеру; кіре алу мүмкіндігінің төмендеуі – DOS-атакалар, бұлтқа қосылуға арналған желілік сымдардың бұзылуына байланысты және т.б. болуы мүмкіндігі; бұлттық қызметтерді жеткізушіге тіркеу (бұлттық провайдер) – егер оқу орны көпшілік және аралас бұлттарды қолдана отырып, өзінің жеке бұлтымен жұмыс істемесе, онда басқа бұлттық провайдерлерге өту уақыт жағынан да, мәліметтердің үлкен көлемділігіне байланысты қымбатқа түсуі сияқты үш қауіпті баса айта кету керек.

Бұлттық технологиялар оқу процесін ұйымдастырудың жаңа әдісін білдіреді және оқу процесін ұйымдастырудың дәстүрлі әдісіне балама әдісті ұсынады, жеке, ұжымдық және интербелсенді сабақ беру мүмкіндіктерін құрастырады. Бұлттық технологиялардың білім беруде пайдаланудың негізгі артықшылығы, ол қажетті БҚ алуға, шығындарды азайту, білім беру процесінің сапасын көтеру тиімділігін арттыру ғана емес, және сонымен қатар оқушылар мен студенттерді заманауи ақпараттық қоғам өміріне дайындайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ананченко И.В. Облачные технологии в высшем образовании// Современные наукоемкие технологии. – 2015. – №5. – С. 48-52
2. URL: <http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=35037>

Салханова Ж.Х.,

д.п.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан, Salkhanova.zhanat@mail.ru

Ибраева Д.С.,

Магистр гуманитарных наук, преподаватель кафедры
русской филологии и мировой литературы
КазНУ имени аль-Фараби

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ИЛИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД?

Аннотация. В статье исследуется терминологическое значение понятий «педагогическая технология», «технология обучения», «образовательная технология», «технологизация процесса обучения», «технологический подход», «инновационные технологии». Отмечается, что распространение понятия технологии в образовании имеет философские концептуальные основания, и, как известно, вначале это было связано с внедрением в учебный процесс технических средств обучения. Впоследствии сфера технологизации расширилась и стала означать альтернативный традиционному обучению инновационный подход.

В статье рассматривается история вопроса, отраженная в трудах Я.А.Коменского, И.Г. Песталоцци, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубинштейна и других ученых. Автор статьи считает, что необходимо различать сходные, но не тождественные термины. Если в качестве ожидаемого результата процесса обучения дисциплинам языкового цикла считать коммуникативную языковую компетенцию, то правомерно использовать оба термина: «технология обучения» и «технологический подход», поскольку целеполагание ориентирует на формирование компетентного носителя языкового знания, языковую личность, способную в условиях реальной коммуникации эффективно реализовать знания, умения и навыки. В отличие от технологии обучения технологический подход означает использование в учебном процессе некоторых компонентов педагогической технологии, направленных на оптимизацию процесса обучения, достижение конкретного проектируемого результата и обеспечивающих эффективность взаимной деятельности учителя и ученика.

Ключевые слова: технология, обучение, подход, традиционный, инновационный.

Түйін. Мақалада «педагогикалық технология», «оқыту технологиясы», «білім беру технологиясы», «оқыту процесін технологияландыру», «технологиялық көзқарас», «инновациялық технологиялар» терминологиялық ұғымдарының мәні зерттеледі. Мақалада айтылғандай, алдымен бұл ұғымдар философиялық тұжырымдамалық негіздері ретінде және оқу үрдісіне оқытудың техникалық құралдарың енгізу кезінде пайдалынған. Кейіннен технологияландыру дәстүрлі оқыту тәсіліне қарама-қарсы инновациялық тәсіл болып енгізілді. Мақалада мәселенің тарихы Я. А. Коменский, И. Г. Песталоцци, С. Выготский, А. Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн және басқа да ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген. Мақала авторы ұқсас, бірақ тепе-тең емес терминдерді ажырату қажет деп санайды. Егер тілдік пәндер циклі оқыту үдерісінің күтілетін нәтижесі коммуникативтік тілдік құзыреті болса, онда екі термин «оқыту технологиясы» және «технологиялық тәсіл» ретінде пайдалануы жөн, өйткені бұл мақсат тілдік білім, тілдік тұлға қалыптастыруға, қабілетті жағдайында нақты коммуникацияның тиімді түрде іске асыра бағыттайды. Технологиялық тәсіл оқыту технологиясына қарағанда оқу үрдісінде кейбір педагогикалық технологиялар компоненттерің пайдалануды білдіреді, оқу процесін оңтайландыруға, жобаланып отырған нақты қол жеткізу нәтижені қамтамасыз ететін мұғалім мен оқушы өзара қызметі тиімділігі бағытталған.

Түйін сөздер: технология, оқыту, әдіс-тәсіл, дәстүрлі, инновациялық.

Summary. The terminological value of concepts «pedagogical technology», «technology of educating», «educational technology», « technology of educating process», «technological approach», «innovative technologies» is investigated in the article. It is marked that distribution of concept of technology in education has philosophical conceptual warrants, and, as is generally known, in the beginning it was related to introduction in the educational process of technical equipments of educating. Afterwards the sphere of mexнологизацияу broadened and began to mean альтернативный to the traditional educating innovative approach. History of question is examined in the article, Я.А reflected in labours.Коменского, И.Г. Песталоцци, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, С.Л. Rubinstein and other scientists. The author of the article considers that it is necessary to distinguish similar, but not identical terms. If as the expected result of process of educating to disciplines of language cycle to count a communicative language competence, then it is legitimate to use both terms: «technology train educating» and «technological approach», as a teleologism orients on forming of компетенетностного carrier of language knowledge, language personality, capable in the conditions of the real communication effectively to realize knowl-

edge, abilities and skills. Unlike technology of educating technological approach means the use in the educational process of some components of pedagogical technology, sent to optimization of process of educating, achievement of the concrete designed result and providing efficiency of mutual activity of teacher and student.

Keywords: *technology, educating, approach, traditional, innovative.*

В настоящее время в педагогической науке до сих пор нет единого мнения в трактовке достаточно распространенных терминов: «педагогическая технология», «технология обучения», «образовательная технология», «технологизация процесса обучения», «инновационные технологии», - хотя во всех словосочетаниях есть ключевое слово «технология». С одной стороны, такое положение вещей характерно для любого нового и быстро развивающегося научного направления, но с другой – может свидетельствовать о недостаточно внимательном отношении некоторых исследователей к научной аргументации. Внедрение термина «технология» в сферу образования возможно было неожиданностью для многих учителей и ученых, ведь семантика этого слова в массовом общественном сознании всегда ассоциировалась с другими сферами – техники, информатики, производства. Однако, использование понятия «технология» в педагогике имеет свою историю.

Еще Я.А. Коменский утверждал: «Можно и нужно каждого учителя научить пользоваться педагогическим инструментарием, только при этом условии его работа будет высокорезультативной, а место учителя – самым лучшим местом под солнцем» [1, с.58]. Создание «механизма» образования, опираясь на который каждый учитель может воспитать ученика, считал своим важнейшим вкладом в науку И.Г. Песталоцци [1, с.69]. В дальнейшем педагогической технологии интенсивно разрабатывалась Л.С. Выготским, А.Н. Леонтьевым, С.Л. Рубинштейном и другими учеными в русле культурно-исторической традиции, педагогики трудовой деятельности.

Однако, наряду со сторонниками «технологического подхода» вызвал противников, среди них представители идеи педагогики творчества, свободного воспитания, утверждавшие, что нельзя с помощью заранее разработанной технологии воздействовать на уникальную личность ребенка. Следует отметить прогрессивность взглядов исследователей и педагогов первой трети XX века. Выстроенные на различных концептуальных основаниях, они заключали в себе общие педагогические принципы: уважение к свободе и жизни каждого ребенка, творческое раскрепощение личности ученика, введение его в социально и личностно значимые виды деятельности, обогащение связей учебно-воспитательного учреждения с окружающей действительностью, формирование педагогически цельной, всесторонне развитой личности. С тех пор прошло почти сто лет, однако общепринятой трактовки понятия «педагогической технологии», однозначного отношения к ней нет и сейчас, а споры ученых продолжаются.

Так, М.Е. Бершадский утверждает, что опросы учащихся старших классов, учителей, преподавателей университетов показали, что слово «технология» в сознании респондентов ассоциируется с техникой и промышленным производством, информационными технологиями. Исследователь высказывает возражения также против того, чтобы применять термин в переводе с греческого языка в значении «педагогическое мастерство, искусство». Автор пишет: « В современном русском языке понятие «техника» у большинства людей, вероятно, в самую последнюю очередь вызовет ассоциации с искусством. Для обозначения искусства есть специальный термин «искусство»(то же для мастерства). Тогда, говоря об искусстве преподавания, разумно употребить термин «искусство преподавания», а педагога назвать мастером, а не восклицать «как он технологичен!» Вероятно, искусство можно технологизировать. Вопрос в том, останется ли оно при этом искусством в том значении слова, которое мы вкладываем в него сейчас» [2, с.5].

М.Е. Бершадский говорит о том, что многозначность большинства слов русского языка не означает, что такая традиция может быть использована в науке, ведь первый закон формальной логики – закон тождества – гласит: « В процессе определенного рассуждения всякое понятие и суждение должны быть тождественны самим себе», следовательно не следует произвольно подменять один предмет рассуждения другим, употреблять термины и понятия не в том смысле, в каком это принято. С последними рассуждениями М.Е. Бершадского нельзя не согласиться, однако утверждение о том, что термин «технология» совершенно чужероден в образовании представляется излишне категоричным.

Распространение понятия технологии в образовании имеет философские концептуальные основания, и, как известно, вначале это было связано с внедрением в учебный процесс технических средств обучения. Впоследствии сфера технологизации расширилась и стала означать альтернативный традици-

онному обучению подход, направленный на результат. Идея стала активно разрабатываться, внедряться с систему образования, приобрела сторонников, в их числе В.П. Беспалько, М.В. Кларин, Б.Т. Лихачев, В.М.Монахов, Г.К. Селевко, М. Чошанов, В.П. Шепель и другие. Какова же трактовка термина его сторонниками? Обратимся к некоторым наиболее распространенным определениям.

Технология – это искусство, мастерство, умение, совокупность методов обработки, изменения состояния (В.М. Шепель). Технология обучения – это составная процессуальная часть дидактической системы (М. Чошанов). Педагогическая технология – совокупность психолого-педагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, способов, приемов обучения, воспитательных средств, она есть инструментарий педагогического процесса (Б.Т. Лихачев). Педагогическая технология – это описание процесса достижения планируемых результатов обучения (И.П. Волков). Педагогическая технология – системная совокупность и порядок функционирования всех личностных, инструментальных и методологических средств, используемых для достижения педагогических целей (М.В. Кларин). Педагогическая технология – содержательное обобщение, вбирающее в себя смыслы всех определений всех предыдущих авторов (Г.К. Селевко). Педагогическая технология – это продуманная во всех деталях модель совместной педагогической деятельности по проектированию, организации и проведению учебного процесса с безусловным обеспечением комфортных условий для учащихся и учителя (В.П. Монахов). Педагогическая технология – это содержательная техника реализации учебного процесса (В.П.Беспалько). Из приведенных определений наиболее точными представляются трактовки Б.Т. Лихачева и В.П. Монахова, в которых во главу угла ставится принцип системности, а также вовлеченность в учебный процесс в равной степени учителя и ученика [3, с.132].

Для уточнения терминологии обратимся к словарным статьям. В современном толковом словаре слово «технология» объясняется в двух значениях:

- Совокупность производственных операций, методов и процессов в определенной отрасли производства, приемов, применяемых в каком-либо деле, мастерстве и т.п.
- Совокупность знаний о способах обработки материалов, изделий, методах осуществления каких-либо производственных процессов [4, с.132].

Политехнический словарь указывает следующие значения того же самого слова: 1) Совокупность методов обработки, изготовления, изменения состояния, свойств, формы исходного объекта в процессе производства объекта-цели, 2) Наука о способах воздействия на сырье или полуфабрикаты соответствующими орудиями производства [5 с.534]. В словаре иностранных слов происхождение слова «технология» связывается с греческим *technē* – искусство, мастерство и *logos* – учение [6, с.507].

Как видим материалы справочной литературы подтверждают связь образовательных технологий с другими типами технологий, применением технических средств в процессе обучения, распространением новых методик, структурирующихся по аналогии с производственным процессом, наиболее важными признаками которого являются композиционная определенность, универсальность и результативность. В этой связи считаем приемлемым определить понятие педагогической технологии как процессуального компонента дидактической системы, обеспечивающей прогнозируемый результат обучения.

На наш взгляд, сегодня проблема заключается не в том, правомерно ли функционирование в сфере образования терминов «технология» или «педагогическая технология», а в том насколько корректно они используются педагогами и исследователями, что именно они означают в каждом отдельном случае. И здесь следует поддержать мнение М.Е. Бершадского о том, что терминология должна быть точна и однозначна. В этой связи предлагаем такую трактовку: педагогическая технология – это процессуальная часть дидактической системы, совокупность специальных методов, приемов, способов обучения, обеспечивающих конкретный проектируемый результат.

В последнее время наряду с термином «технология обучения» исследователи обсуждают суть понятия «технологический подход». Например, В.В. Гриншкун, рассуждая о проблеме информатизации образования, пишет: «В связи с этим в качестве одного из интегративных подходов к созданию средств информатизации образования, вообще, и образовательных электронных изданий и ресурсов, в частности, можно рассматривать разрабатываемый в настоящее время теоретико-технологический подход, получивший условное название информативного интегрирования. Основная идея этого подхода заключается в интеграции(сборке) информационных составляющих согласно специально построенным структурам данным(иерархиям), отражающим смысловую подчиненность понятий – основы содержания любой учебной дисциплины» [7, с.21].

Технологический подход впоследствии стал использоваться не только на занятиях по информатике, он стал одним из направлений педагогической науки. Технологический подход в обучении – это такое направление педагогической науки, когда в целостном педагогическом процессе обеспечивается проектирование педагогической системы с элементами технологии, гармонично взаимодействующими между собой в разумном сочетании по-разному на разных этапах изучения темы, для гарантированного получения каждым из учащихся личностного, субъективного опыта в качестве индивидуального результата обучения в ходе реализации диагностического целеполагания. На основе технологического подхода создаются благоприятные условия для самоуправления личностью, обеспечивающим отслеживание результатов развития ученика с помощью объективной системы оценивания.

Каждый педагог при структурировании процесса обучения и практической реализации разработанной модели непосредственно на уроке имеет право выбора среди множества существующих дидактических приемов, при этом часто произносится такая фраза «каждый учитель имеет свою методику». Однако, говорить о применении технологии возможно лишь в том случае, когда имеют место быть все компоненты данной системы, а также его концептуальные и методологические основы. Во всех иных случаях правомерно утверждение об использовании в процессе обучения технологического подхода, а не педагогической технологии. Несмотря на близость данных понятий, как мы видим, имеются существенные различия, не позволяющие отождествлять данные термины.

На наш взгляд, правомерность использования того или иного термина для обозначения инновационных методик зависит от специфики предмета и целеполагания. Если в качестве ожидаемого результата процесса обучения, например, дисциплинам языкового цикла считать коммуникативную языковую компетенцию, то правомерно использовать оба термина: «технология обучения» и «технологический подход», поскольку целеполагание ориентирует на формирование компетентностного носителя языкового знания, языковую личность, способную в условиях реальной коммуникации эффективно реализовать знания, умения и навыки. В отличие от технологии обучения технологический подход означает использование в учебном процессе некоторых компонентов педагогической технологии, направленных на оптимизацию процесса обучения, достижение конкретного проектируемого результата и обеспечивающих эффективность взаимной деятельности учителя и ученика.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Педагогическое наследие // Составитель А.Н. Джуринский. - М: Педагогика, 1987. - 412 с.
2. Бершадский М.Е. В каких значениях используется понятие «технология» в педагогической литературе? – Школьные технологии. – М., 2003. – № 4. – С.5-12.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М., 1989. – 286 с.
4. Большой толковый словарь русского языка. – М: Знание, 1986. – 450 с.
5. Политехнический словарь. – М: Наука, 1989. – 680 с.
6. Словарь иностранных слов. – М: Наука, 2001. – 576 с.
7. Гриншкун В.В. Теория и методика использования иерархических структур в информатизации образования// Информатика и образование. – М., 2003. – №12. – С.117-127.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Педагогикалық мұрасы // Құрастырушы А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 412 с.
2. Бершадский М.Е. Педагогикалық әдебиетте «технология» түсінігі қандай мағынада қолданылады? – Мектеп технологиялары. – М., 2003. – № 4, 5-12 б.
3. Беспалько В.П. Педагогикалық технологиялар. – М., 1989. – 286 б.
4. Орыс тілінің үлкен түсіндірме сөздігі. – М.: Білім, 1986. – 450 б.
5. Политехникалық сөздік. – М: Ғылым, 1989. – 680 б.
6. Шетелдік сөздер өздігі. – М: Ғылым, 2001. – 576 б.
7. Гриншкун В.В. Теориясы мен әдістемесі пайдалану иерархиялық құрылымдардың білім беруді ақпараттандыру// Информатика және білім. – М., 2003. – №12, 117-127 б.

REFERENCES:

1. Pedagogical heritage // Compiler A.N. Джуринский. – М: Pedagogics, 1987. – 412 p.

2. Бершадский М.Е. What values is a concept “ used in technology” in pedagogical literature? are School technologies. –М., 2003.–№ 4.с.5-12.
3. Беспалько В.П. Elements of pedagogical technology. - М., 1989. - 286 p.
4. the Large explanatory dictionary of Russian. - М: Knowledge, 1986. - 450 p.
5. the Polytechnic dictionary. it is М: Science, 1989. - 680 p.
6. Dictionary of foreign words. - М:Наука, 2001. - 576 p.
7. Гриншкун В.В. Theory and methodology of the use of hierarchical structures in informatizations of education// of Информатика and education. - М., 2003. - №12. - С.117-127.

Шырынбекова Б.Ж.,

старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета
имени Х.А. Ясави, г.Туркестан, e-mail: beysenkul66_66@mail.ru

Тулентаева Г.С.,

магистр, преподаватель кафедры "Электроинженерия" Международного
казахско-турецкого университета имени Х.А. Ясави,
г.Туркестан, e-mail: tulentaeva_g.87@mail.ru

Базарбаева А.И.,

магистр, преподаватель кафедры "Компьютерных наук"
Международного казахско-турецкого университета имени Х.А. Ясави,
г.Туркестан, e-mail: aijan_baz@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В современных условиях качество образования – одна из важнейших составляющих конкурентоспособности высших учебных заведений любого государства. Менеджмент качества удачно встраивается в общую систему управления вузом. Необходимость использования современных подходов к менеджменту качества обусловлена интеграцией казахстанских вузов в международное научно-образовательное пространство, подписанием Болонской декларации, ростом автономии организаций высшего и послевузовского образования, потребностью их партнерства на мировом уровне. Участие вуза в мировом образовательном процессе предполагает выполнение им всех требований, предъявляемых едиными международными стандартами, одними из положений которых являются менеджмент качества. Анализ деятельности вузов Казахстана показал, что внутривузовская система гарантии качества образовательной деятельности отвечает основным требованиям системного подхода, обеспечивая прозрачность образовательного процесса. В университете разработана и внедрена СМК, направленная на формирование эффективной системы управления качеством образовательных услуг вуза.

Ключевые слова: качество образования, процедура самооценки, развитие, аккредитация, стандартизация, система менеджмента качества

Түйіндеме. Қазіргі заман жағдайында сапалы білім беру мемлекетіміздің жоғары оқу орнының бәсекеге қабілеттілігінің маңызды құрамы болып табылады. Сапа менеджменті жоғары оқу орнын басқарудың жалпы жүйесіне кіреді. Сапа менеджментіне жаңа шешімдерді қолдану қажеттілігі Қазақстанның жоғары оқу орындарының халықаралық ғылым-білім кеңістігіне енуімен, Болон декларациясына қол қойылуымен, жоғары және жоғарыдан кейінгі білім ұйымдарының автономиялығымен, олардың әлемдік деңгейде серіктестігімен айқындалады.

Қазақстанның жоғары оқу орындары жұмысының сапартамасы, сапалы білім берудің ішкі жүйесі оқу үдерісінің тазалығын қамтамасыз ететін жүйеліктің негізгі талаптарына сай екенін көрсетті.

Университетте білім сапасын басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған СМЖ жасалынған және ендірілген.

Кілт сөздер: білім сапасы, өзін-өзі бағалау процедурасы, даму, аккредитация, стандартизация, сапа менеджмент жүйесі

Abstract. In modern conditions quality of education is one of the most important components of competitiveness of higher educational institutions of any state. Quality management is successfully built in the general control system of higher education institution. Integration of the Kazakhstan higher education institutions into the international scientific and educational space, signing of the Bologna declaration, growth of autonomy of the organizations of the higher and postgraduate education, requirement of their partnership at world level cause need of use of modern approaches to quality management and social responsibility. Participation of higher education institution in world educational process assumes implementation of all requirements imposed by uniform international standards by it, which one of provisions are quality management and management of social responsibility. The analysis of activity of higher education institutions of Kazakhstan showed that the intra high school system of a quality assurance of educational activity meets the main requirements of

system approach, providing transparency of educational process. At university QMS directed to formation of an effective control system of quality of educational services of higher education.

Key words: *quality of education, procedure of self-appraisal, development, accreditation standardization, quality management system.*

Введение

На сегодняшний день в обществе происходит смена образовательной парадигмы, осуществляются реформы, в том числе и высшего образования [1]. Согласно программе развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 гг., основная цель образовательных программ – адаптация системы образования к новой социально-экономической среде [2].

Осуществление реформ образования предполагает трансформацию системы образования посредством внедрения инструментов менеджмента качества. Это будет способствовать улучшению качества предоставляемых образовательных услуг, повышению конкурентоспособности организации в целом.

Эффективность и результативность управления качеством вузовской деятельности во многом определяется уровнем организации и содержанием процедур контроля и оценки, являющихся его информационно-составляющей. Несмотря на это, именно этап оценки в настоящее время является наиболее слабым звеном внутренних систем управления качеством образовательной деятельности вузов.

Усиление роли самооценки как внутреннего механизма обеспечения качества связано с внедрением в систему внешнего контроля и оценки качества образовательной деятельности высших учебных заведений процедуры государственной аккредитации и повышением эффективности управления качеством вузовской деятельности [3,4].

Процедура самооценки в системе внутреннего механизма обеспечения качества вузовской деятельности является принципиально новой для казахстанских вузов процедурой внутреннего обследования и оценки.

При ее разработке учитывались следующие факторы [5]:

- зарубежный опыт проектирования процедур самооценки;
- отечественный опыт прохождения международной аккредитации;
- направления реформирования системы высшей школы, определяющие тенденции и закономерности ее развития и интеграции в мировое образовательное пространство;
- национальные особенности и специфика содержания факторов внутренней и внешней среды функционирования казахстанских вузов.

Основная часть

Процедура самооценки образовательной программы бакалавриата 5B071800 - «Электроэнергетика» Международного казахско-турецкого университета имени Х.А.Ясави проводилась на основе стандартов и критериев аккредитации образовательных программ высшего профессионального образования.

Стратегическая цель – реализация государственной образовательной политики, направленной на подготовку высококвалифицированных специалистов для обеспечения качественного образования, усовершенствование деятельности кафедры, отвечающий современным требованиям системы высшего педагогического образования [6].

Стратегическая цель развития кафедры обусловлена ее миссией и основными концептуальными положениями развития.

Миссия кафедры – создание и совершенствование образовательно-культурной среды на основе достижений современной науки и инновационных технологий.

Центральным моментом процедуры самооценки является описание системы параметров и критериев оценки.

Параметр оценки – объект процедуры самооценки.

Критерий – принятая вузом или процедурой аккредитации форма определения соответствия параметра самооценки стандарту его качества.

Параметры и критерии самооценки могут быть как качественные, так и количественные. Количественные параметры и критерии целесообразно разрабатывать с целью определения соответствия деятельности вуза основным стандартам качества, установленным в рамках НААР [7,8].

Качество образования – это соответствие системы высшего образования различным требованиям и нормам. В современных условиях качество образования – одна из важнейших составляющих конкурентоспособности высших учебных заведений любого государства.

Качественные параметры, из зарубежного опыта самооценки, предполагают описание или характеристику состава и содержания деятельности, форм, механизмов, процедур, процессов и т.д. по различным аспектам того или иного фактора самооценки. Они формулируются в виде вопросов, на которые необходимо дать ответ или заданий типа: опишите, покажите, прокомментируйте, продемонстрируйте и т.д.

В качестве источников информации для проведения оценки используются [9,10]:

- статистические данные или показатели, которые можно рассчитать на основании статистических данных (численность студентов разных уровней, численность преподавателей, численность студентов, окончивших курс в установленные сроки, затраты на обучение одного студента или на один кредит и т.п.);
- данные субъективной статистики (репрезентативные опросы студентов, работодателей и т.п.);
- экспертные опросы.

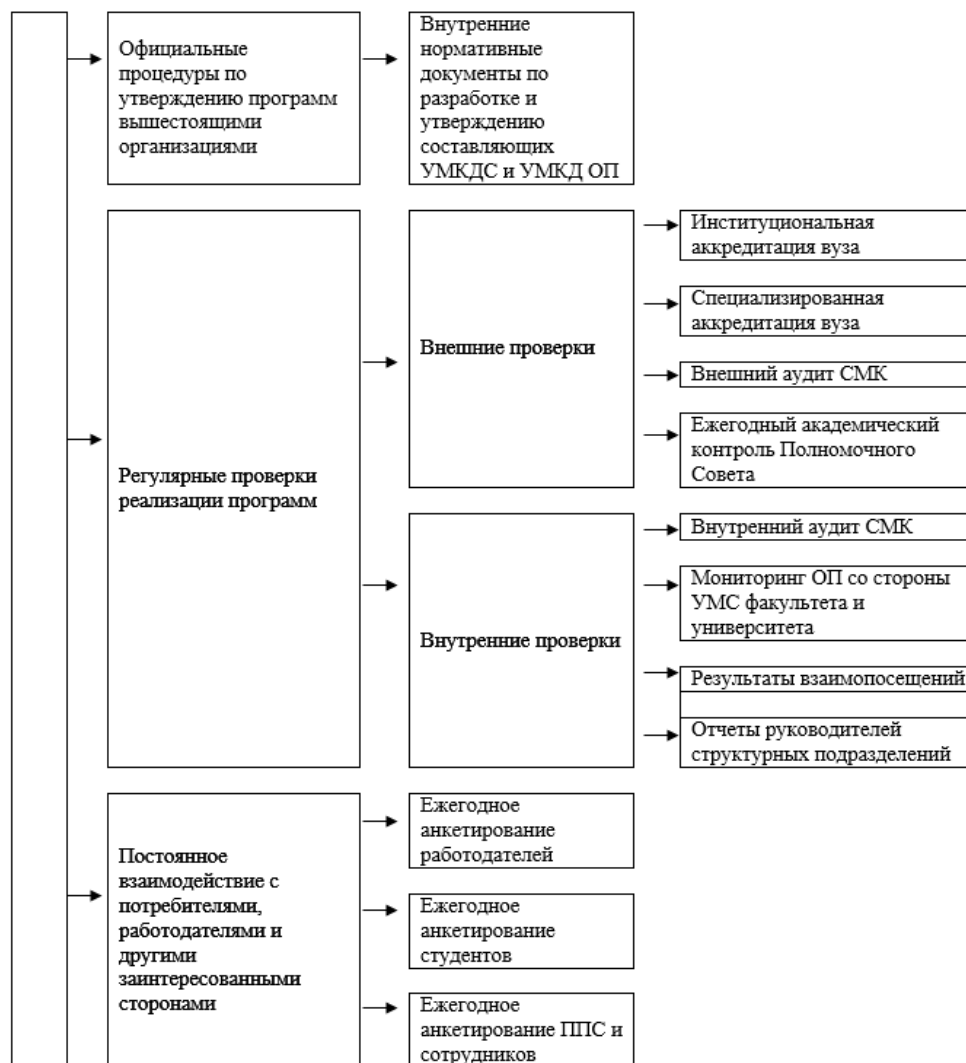
Каждый из вышеперечисленных источников имеет свои недостатки. Так, статистические данные могут не отражать аспектов, связанных именно с качеством обучения, поскольку качество сложно измерить. Данные субъективной статистики могут быть манипулируемыми. Кроме того, для некоторых категорий, например, работодателей, сложно добиться репрезентативности выборки [11]. На практике, как правило, опрашиваются в основном представители крупных компаний. По таким опросам не удастся отследить, насколько выпускники вузов оказываются востребованными мелким и средним бизнесом. Экспертные опросы в академической или более широкой среде также являются весьма субъективными. В силу этих недостатков результаты разнообразных оценок деятельности вузов лишь в небольшой степени учитываются при определении объемов их государственного финансирования. Однако такие оценки отнюдь не бесполезны. Во-первых, на основании оценок отдельных вузов можно выявить общие проблемы в системе образования [12,13]. Во-вторых, по результатам такой оценки весьма существенной может оказаться реакция общественности, а также изменение спроса на услуги данного конкретного вуза.

Оценка эффективности ОП периодически проводится через экспертизу официальных механизмов утверждения, периодических проверок и мониторинга ОП и сертификатов. При этом официальные положения и механизмы, гарантирующие качество ОП и сертификата показаны на рисунке 1.

Анализ зарубежного опыта оценки качества образования показывает, что основной формой внешнего контроля и обеспечения качества вузов США является процедура аккредитации, а в системе внутреннего контроля качества – самооценка вуза.

Рисунок 1. Схема обеспечения гарантии качества ОП

По результатам исследований, проводимых Европейской сетью обеспечения качества (ЕСОК), процедуры контроля и оценки в системе внешнего обеспечения качества стран Европейского сообщества, с точки зрения их востребованности, расположились следующим образом: оценка, аккредитация, аудит и ранжирование.

Системы внутреннего контроля качества представлены различными формами самообследования и процедурой самооценки, которая в Европейском пространстве высшего образования является особенностью последнего десятилетия [14].

Выводы

Основными контрольными механизмами системы внешней оценки качества образовательных услуг вузов являются: лицензирование, государственная аттестация (характерный компонент существующей национальной системы внешней оценки), государственная аккредитация (процедура системы внешнего оценивания, широко используемая в мировой практике), ранжирование (рейтинг) вузов национальным аккредитационным центром (НАЦ) РК, единое национальное тестирование (ЕНТ) и итоговая государственная аттестация обучающихся.

Специфика состава и содержания процедур контроля обусловлена их централизованным характером и ведомственной подчиненностью. Анализ содержания системы внешней оценки вузов РК выявил ряд характерных для нее особенностей, в числе которых: сложность и многоступенчатость форм контроля качества, ситуативный характер отдельных компонентов системы и высокий уровень дублирования содержания процедур лицензирования, государственной аттестации и государственной аккредитации.

Определение содержания, роли и статуса аккредитации в настоящее время является одним из важных моментов реформирования системы высшей школы РК, нашедших свое отражение в проекте нового закона об образовании.

Интеграция вузов РК в мировое образовательное пространство, включенность национальной системы образования в Болонский процесс, вступление Казахстана во Всемирную торговую организацию (ВТО), объективно диктуют необходимость внедрения практики аккредитации отечественных вузов и адаптации национальной системы обеспечения качества образования к общепринятым в мировой практике процедурам внешнего контроля и оценки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. “Об образовании”. [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года №319-III. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>/ свободный.
2. “Государственная программа развития образования Республики
3. Казахстан на 2011–2020 гг.” от 2 ноября 2012 года № 423.
4. Кусаинов А.К. Качество образования в мире и в Казахстане. – Алматы, 2013. – 268 с.
5. Кусаинов А.К. Качество образования в мире и в Казахстане. – М: Издательский центр ИЭТ, 2014. С.102–118.
6. Мониторинг образовательного процесса: Учебное пособие / Семенова Л.А. – Саарбрюккен: Изд.дом LapLambert, 2012.
7. Кубашева Г.А., Киматова Р.Г. Современные подходы к менеджменту качества образования на примере вузов Казахстана // Социально-экономические явления и процессы, 2017. Т.12. №3. – С. 108-111.
8. Педагогика: Учебное пособие для вузов / Подласый И. П. – М.: Изд.-во Юрайт, 2011. – 574 с.
9. Мухаметкалиев Т.М. Болонский процесс в Казахстане: объективный взгляд // Современное образование, 2011. №1(81). – С.21–23.
10. Иванова С.В., Елкина И.М. Система оценивания результатов обучения при различных педагогических подходах в России и в зарубежных странах // Вестник АПН Казахстана. – Алматы: Изд-во Академия педагогических наук Казахстана, 2014. №3(59). – С.19–31.
11. Tekkumru-Kisa M., Stein M. K., Schunn C. A framework for analyzing cognitive demand and content-practices integration: Task analysis guide in science // Journal of Research in Science Teaching, 2015. vol. 52. – p. 659–685.
12. Кунакова К.У. Тенденции улучшения качества образовательных услуг в мировой практике // Вестник АПН Казахстана. - Алматы: Изд-во Академия педагогических наук Казахстана, 2013. №6. – С.32–34.
13. Голдобина М.В., Подборнова Е.С. Развитие качества образовательного процесса вуза // Вестник Самарского государственного университета, 2015. № 8 (130). – С. 9–16.
14. Кусаинов А.К. Повышение качества образования в Казахстане // Профессиональное образование в России и за рубежом, 2017. №1(25). – С. 8-14.
15. Мадьяров А.А., Шамарова Г.М. Отечественный опыт конкурентоспособности вуза на рынке образовательных услуг // Современная конкуренция, 2015. Т.9. № 1 (49). – С.119-143.

ФИЛОЛОГИЯ
PHILOLOGY

Ахмедова Джамила Амановна,
магистрант 2 курса КазНУ им.Аль-Фараби,
Факультет филологии и мировых языков
г. Алматы, эл.адрес: a_jamilya@mail.ru

Казыбек Гульмира Кудайбергеновна,
ассоциированный профессор КазНУ им.Аль-Фараби,
факультет филологии и мировых языков

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖОРДЖА БАЙРОНА НА РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация: Настоящая статья дает краткий обзор анализа переводов трудов Джорджа Гордона Байрона на казахский и русский языки, проводится профессиональный литературный анализ вариантов перевода проделанных классиками казахской и русской литературы. Обозначены параллели и расхождения в культурных и исторических подходах произведений.

Ключевые слова: художественный перевод, поэтический перевод, художественный образ, мастерство перевода.

Аннотация: Бұл мақалада Джордж Гордон Байронның қазақ және орыс тілдеріне аудармаларын талдауға қысқаша шолу жасалып, қазақ және орыс әдебиетінің классиктерінің аударма нұсқаларына кәсіби әдеби талдау жүргізілді. Жұмыстың мәдени-тарихи көзқарастарындағы ұқсастығы мен айырмашылықтары көрсетілген.

Кілт сөздер: көркем аударма, поэтикалық аударма, көркем образ, аударма шеберлігі.

Resume: The article gives the short review of literary translation of George Gordon Byron's poetry into Kazakh and Russian. The article covers the professional literal analysis of translations made by classics of the Kazakh and Russian literature. It is pointed the similarity and differences in the cultural and historical approaches to Byron's works.

Цель настоящей статьи провести анализ переводов стихотворений английского поэта романтика Джорджа Байрона родился 22 января 1788 года в Лондоне на русский и казахский языки и дать оценку уже проделанным переводам классиков русской и казахской литературы. В статье приводятся стихотворения Байрона и даются аналогии переводов на двух языках.

Переводы произведений Байрона на казахский и русский языки являются значимым на сегодняшний день и носят очень важное значение для развития отечественной литературы. Если оригинал является произведением национального поэта определенного народа, то перевод его на другой язык требует от переводчика не только большого профессионализма и начитанности, но и большого таланта. В настоящей статье проходит оценка развития современного переводоведения в отечественной литературе на примере творчества Байрона на казахском и русском языках.

Большой вклад в казахстанское байроноведение внесли Халижан Бекхожин (1913-1990), Хамит Ергалиев (1916-1997), Капан Сатыбалдин (1917-1969), Жаппар Омирбеков (р.1920), Сырбай Мауленов (1922-1993), Гафу Каирбеков (1928-1994), Изтай Мамбетов (1929-1974), Туманбай Молдағалиев (1935-2011), Сабырхан Асанов (1937-1955). Обращаясь к истории казахских переводов Байрона, следует особо отметить роль в них великого казаха Абая и К.Аманжолова. Знакомство выдающегося казахского просветителя Абая (1845-1904) с Байроном, стало по сути первым крупным шагом на пути приобщения национальной литературы к мировой. В своих переложениях на родной язык Байрона Абай тонко передавал дух переводимых стихов и адаптировал их к мироощущению соотечественников. Идеи гуманизма и сочувствие к угнетенному народу в строчках мятежного романтика не могли не волновать титана казахского просветительства. Касым Аманжолов (1911-1955) также плодотворно работал в сфере перевода Байрона. Глубоко понимая оригинал, и умея передать его своеобразие, талантливый переводчик, вместе с тем, остался верен внутренним законам казахского языка. Вообще же, творчество К.Аманжолова может считаться образцом переводческого искусства в казахской литературе.

Неудивителен тот факт, что переводы осуществлялись поэтами, так как без профессиональной базы не удалось бы достичь результата мастерского перевода, который был бы оценен и принят читателями. Поэзия требует огромного мастерства и труда.

Поэзия – это словесное искусство, которое является бесценным примером художественного мастерства. Она является мощным средством познания окружающего мира, жизни. Общественная мысль – это большая, продуктивная сфера нашего сознания, художественно-эстетических чувств. Поэтому в поэзии образ, образность и воображение, в первую очередь определяет духовность и развитие человека и культурное продолжение истории цивилизации человечества.

Если говорить о характере поэтического языка, то его нельзя рассматривать отдельно от содержания поэтических произведений и стихов. Идейное содержание произведений выражаются при помощи поэтического языка, литературной поэтической композиции, что открывает идейное содержание художественного произведения, основные особенности всех вышеперечисленных приемов формируются и используются в соответствии с требованиями художественного произведения. В поэзии красочным образом является не только язык, слово, но и мысль. Стихи выражаются при помощи художественного языка, который выражает энергию мысли и глубину чувств, остроту и эмоциональность. Поэзия раскрывает реалии жизни с большим размышлением, с особой чувственностью, изображает и иллюстрирует текущие события. В стихах, песнях образные и фигурные слова не увлечены какой-либо необычной красотой, а вызываются эстетическими чувствами, образными, образными мыслителями, восприятием мира по красоте. Для правильного понимания многообразия в языке поэзии необходимо хорошо понимать специфику поэтической мысли, художественной мысли, специфику эстетического восприятия мира.

В. Жуковский говорит: «Переводчик прозы – раб, переводчик поэзии – соперник». Задача переводчика художественных произведений состоит в том, что он не должен выходить за пределы строки оригинала, и не потерять мысль автора, а также придерживаться авторского стиля оригинала произведения. Задача переводчика поэтического произведения не удалиться от оригинала произведения и не отклониться от содержания и формы произведения. Перед началом процесса перевода для переводчика очень важно ознакомиться с биографией автора переводимого произведения, его творческим путем, так как это формирует стиль автора и вырабатывается почерк его творчества, после изучения всего материала переводчик будет точнее и правильнее осуществлять свою переводческую задачу, выдерживая и передавая эмоциональность, восприятия к жизни, размышления автора. При четком понимании индивидуального мышления и его творческого подхода к своему произведению конечный результат трудов переводчика достигнет своей цели и перевод может также достичь равноценного успеха, как и оригинал произведения.

Прекрасная лирика, мелодичность произведений, наполненная романтикой, пришла в казахскую деревню благодаря русским переводам произведений Байрона Лермонтовым благодаря Абаю Кунанбаеву, который явился первым переводчиком байроновских песен.

Абай Кунанбаев перевел “Еврейскую мелодию”, в восточном стиле на казахском языке, за оригинал перевода им был взят русский вариант М.Лермонтова:

Вот строки данного произведения на казахском языке:

«Көңілім менің қараңғы. Бол, бол акын
Алтынды домбыраңмен келші жақын.
Ішек бойлап он саусақ жорғаласа,
Бейіштің үні шығар қоңыр салқын.

Егер сорым түбімен әкетпесе
Керек қой көңілді үміт тебірентсе,
Қатып қалған көзімде бір тамшы жас
Төгілмей ме, бой жылып, ол да ерісе?»

[Байрон Д. Таңдамалы шығармалары, 1960 , 250 б.]

В 1830 году М.Ю.Лермонтов впервые переводит стихотворение на русский язык: «Душа моя мрачна...», хотя перевод Лермонтова является романтизмом, русские критики заметили признаки на борьбу за свободу в строчках перевода М. Лермонтова.

Вот строки перевода, написанные М. Лермонтовым:

«Душа моя мрачна.
Скорей, певец, скорей!
Вот арфа золотая:
Пускай персты твои, промчавшиеся по ней,
Пробудят в струнах звуки рая.

И если не навек надежды рок унес,
Они в груди моей проснутся,
И если есть в очах застывших капля слез –
Они растают и прольются.»

[Байрон Д. Избранные произведения, 1987, стр.100]

Это строки самого автора оригинала:

«My soul is dark – oh quickly string.
The harp I yet can brook to hear,
And let thy gentle fingers fling
Its melting murmurs o'er mine ear.

If in this heart a hope be dear,
That sound shall charm it forth again:
If in these eyes there lurk a tear,
'Twill flow, and cease to burn my brain.»

[Байрон Д. Избранные произведения., 1987, стр.101]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Әбілов Д. Аударма шеберлігі – ізденісте // ҚазМУ хабаршысы, (филология сериясы). - Алматы: Қазак университеті, 1997.
2. Байрон Д. Избранные произведения. - М., Худ. Лит, 1987.
3. Байрон Д. Таңдамалы шығармалары. - Алматы; Қаз.Мем.Көр, 1960.
4. Қабдолов З. Сөз өнері. - Алматы: Жазушы, 1975.
5. Левый И. Искусство перевода. - М.: Прогресс, 1974.
6. Сатыбалдиев Ә. Рухани қазына. - Алматы, Жазушы, 1987.

Әмірбекова Айгүл Байдебекқызы,
филология ғылымдарының кандидаты,
Лексикология бөлімінің меңгерушісі,
А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Алматы, marghan01@mail.ru

ҰЖЫМДЫҚ САНА: ТІЛДІҢ ЫНТЫМАҚТАСУ ҚАСИЕТІ

Резюме. В статье рассматриваются взгляды лингвистов на философскую парадигму коллективного сознания. Исследуются парадигмы, различные по степени обобщения сознания: сознание человека вообще как представителя человеческого сообщества; разум общественный, социальный, характеризующий способность людей создавать социальные связи и вступать в социальные отношения; групповое сознание. В статье определяется стабилизация языка в коллективном сознании.

Summary. The article discusses the views of linguists on the philosophical paradigm of collective consciousness. Paradigms that vary in the degree of generalization of consciousness are explored: the consciousness of man in general as a representative of the human community; mind public, social, characterizing the ability of people to create social ties and enter into social relations; group consciousness. The article defines the stabilization of language in the collective consciousness.

Түйіндеме. Мақалада ұжымдық санаға қатысты тілші-ғалымдардың философиялық пайымдаулары талданады. Қоғамдық даму жүйесіндегі сананың даму әр деңгейде көрініс табады: адам санасы әлеуметтік қауымдастықтың біртұтас тұғыры ретінде дамуы да мүмкін. Оның белгілері қоғамдық сана, ұжымдық сана, әлеуметтік сана типтерінен байқалады. Сананың бірегей ұжымдасуына тілдің әлеуметтік қызметі, идеяның бірегейлігі, менталитеттің бітұтастығы ықпал етеді. Мақала осы мәселелер жайында талқыланады.

Ұжымдық сана ұғымы ХІХ ғасырдың соңында этнопсихологтардың зерттеулерінен және гегельдік философиядан бастау алған болатын. И.Гарднер, Г.Шпет зерттеулерін сараптайтын болсақ, «рухтың» бойынан табиғи ұжымдасу үдерісін көруге болады, себебі зерттеушілердің танымында ұжымдасу нәтижесі тұтас бір «халықты» құрайды екен. Осындай зерттеулердің ықпалында әлеуметтану ғылымында алғаш рет «ұжымдық сана» ұғымы қалыптасты. 1893 жылы этнопсихолог ғалым Э.Дюркгейм «*De la division du travail social*» атты зерттеуінде: «Ұжымдық сана - бұл белгілі бір қоғам мүшелерінің ортақ наным-сезімдері мен сезімдерінің жиынтығын туындайтын бірдей түсініктердің жүйесі. Ортақ түсініктердің жүйесінің өзіндік әлемі болады. Алайда, ұжымдық сана - бұл дара тұлғалардың әсіре жоғары түсініктердің ғана жиынтығы емес, ұжымдық санада әртүрлі білім аясында танылған түсініктердің көрінісі бірегейлікке айнала алады. Сондықтан ұжымдық сананың қалыптасуының архаикалық кезеңдері болады» деп нақтылап берген болатын. Ұжымдық сананың қалыптасуында ортақ түсініктердің бірегейленуі екі бағытта жүзеге асырылады: механикалық (қарапайым) ынтымақтастық және табиғи (өздігінен болатын) ынтымақтастық. Механикалық ынтымақтастық - ұқсастық белгілеріне қарай ұжымдасу көрінісі болса, табиғи ынтымақтастық - еңбек бөлінісінің феномені болуына қарай ұжымдасу көрсеткіші болып саналады. Мысалы, тілдегі жаңа атаулардың ұжымдық санада қабылданып, қарқынды қолданысқа енуіне қатысты дәйекті деректер келтіруге болады: компьютер құрылғыларының бірі - тінтуір - ХХІ ғасырда тілдік жүйеге енген неологизм. *Тінтуір* - орыс тіліндегі «мышь», ағылшын тілінде - «mouse» сөздерінің баламасы. Бастапқыда калька аудармасымен «тышқан» деп енген бұл сөздің техникалық құрылғы ретінде терминдік атауға лайық емес екенін қазақ қоғамы саналы түрде қабылдай алмады. Нәтижесінде тышқанның және компьютер «мышінің» ұқсас қасиеттерінен дәл бейнелей алатын, сондай-ақ жаңа құрылғы заттың да қызметтік қасиетін сипаттай алатын жаңа сөздің қажеттілігінен ұлттық терминдік қорға «тінтуір» неологизмі енді. Тінтуірдің қолданысы ұжымдық санада механикалық ынтымақтастықтың нәтижесінде жүзеге асты. Яғни халық компьютер құрылғысын тышқан демей, тіртуір деп атау қажеттілігінен осылай атап кетті. Ал кейбір жаңа сөздердің ұжымның табиғи ынтымақтастығы қолданысының арқасына тілдік қорымызға енетінін байқап та жүрміз. Мысалы, *фейзбук, инстаграмм, туиттер, уатсап, веб-сайт, уикипедия* сияқты жаңа сөздер жалпыхалықтық қолданыстағы сөздер емес, бұл атаулар әлеуметтік желіні қолданушылар арасында, яғни еңбек бөлінісі шектеулі, қызметі осы әлемжеліге байланысты немесе оған қызығушылығы жоғары топтар арасында ғана қолданылады. Аталмыш неологизмдер ұжымдық ортада табиғи ынтымақтастық қолданысының нәтижесінде кең таралып отыр.

Демек, ұжымның сана - белгілі бір ұлттың, халықтың арасында туындаған ортақ бірегейліктің көрінісі. Әлеуметтану ғылымында ұжымдық сана, қоғамдық сана, ұлттық сана, тұлғалық (индивидуалды) сана ұғымдары бар. Олардың қызметі мен ерекшелігін нақтылау үшін сана ұғымына түсініктеме берейік. Сана - бұл адамзаттың белгілі бір ақиқат дүниені сезімдік және логикалық тану деңгейінде қорытындылап немесе бағалап сипаттама беру қабілеті. Сана ең күрделі құлықтық әрекеттерді басқарады (тұлғалық даралық, қарама-қарсылықты жеңу, пікірталасты сезіну және одан шығу жолдарын іздеу, қауіп жағдаятын түсіну). Сана - бұл біріншіден, жоғары дәрежеде ынтымақтасқан материяның қасиеті, екіншіден, ақиқат дүниенің субъективті көрінісі. Сананың құрылымын былайша сипаттауға болады:

- қоршаған ортаны сезіну және өзінді тану қабілеттері;
- логикалық-ұғымдық қабілеттер және аялық білім (сезім мүшелерінен жоғары тұратын түсінік, ұғыну қабілеттері);
- эмоционалды қабілеттер;
- құндылықты бағалау қабілеттері (рухани құндылықты тану).

Саналы адам бар жерде ұжымдасу, қоғамдасу үдерісі жүреді. Ұжымдасуға бағынбайтын даралық сана иелері де болады. Бірақ ұжымнан тыс, қоғамнан тыс өмір сүру мүмкін емес екенін сезінгендіктен, олар механикалық ынтымақтастық арқасында немесе табиғи ынтымақтастық нәтижесінде ұжымдасу процесіне түседі. Саналылықпен қоса бейсаналық ұғымы да бар.

Бейсаналық – қоғамдық-саяси өмірге қатысудан бас тарту. Адам мінез-құлқындағы сананың қатысуынсыз, ойламай, дағдыға айналған қасиет арқылы әрекет жасау.

Бейсаналық – бұл З. Фрейд концепциясындағы психикалық энергияны білдіретін ұғым [1]. Бейсаналық адам мен жануарлар арасындағы ұқсастықты, туыстықты аңғартады. Бейсанам – **сана**-сыз акт адамның жан дүниесінде санадан тыс атқарлатын әрекет. Бейсана әрекетке адам мән бере қоймайды. Бейсана субъект өзіне әсер бар екенін есеп бере алмайтын шынайы құбыстың ықпалымен болатын психикалық үрдістер актілер мен күйлер жиынтығы немесе психикалық бейнелеудің формасы. Бейсананың санадан айырмашылығы бейнесаны ырықты бақылау және ондай әрекеттерде бағалау мүмкін емес. Бейсаналықта өткен қазіргі және болашақ жай бірігіп бір психикалық актіңде іске асады (мысалы түс көруде). Бейнесалық балада ертеректе болатын (таным әрекетінде) ойлауында интуициясында аффектісінде үрейленгенде түстерінде гипноздық жағдайда көрініс береді. Бейсаналы құбылыстарды психоанализ бағытымен түсіндіруге әрекеттеніп З.Фрейд «бейсаналықты динамикалық ығыстыру» терминін ғылымға енгізді. Ол бейсаналықта әлеуметтік нормалардың талабына байланысты іске аспаған әуесқойлық пен құштарлықтар болады деп түсінген.

Тіл мен адамның өзара тығыз қатынасына қарай анықталған салаларды былай көрсетуге болады: адамның тілі мен рухани белсенділігі; тіл мен адам физиологиясы; тіл мен ойлау, сана әрекеті; тіл мен мәдениет; тіл және адамның қарым-қатынасы; тіл мен қоғам; тіл мен адам құндылықтары; тіл және таным. Адамның тілге, тілдің адамға өзара ықпал етуінен туындаған осы салалардың әрқайсысының өзіндік зерттеу нысаны, тәсілдері, қолданылу аясы бар.

Қоғамдық сана үшін тілді ең алдымен қоғамдық-тарихи прогрестің нәтижесінде пайда болған табиғи-әлеуметтік құбылыс деп қарастырады, өйткені қоғамнан тыс сөйлеу тілі жоқ, болған емес және болмайды да. Екінші жағынан алғанда, тіл жоқ жерде қоғамдасу да прогреске жету де жоқ. Тіл мен қоғам айырғысыз бірлікте. Тіл - адамдардың бірлесе қимылдан, материалдық игіліктер өндірісінде белгілі бір табысқа жетуді, көздеген мақсатқа қол жеткізу үшін өзара пікір алысып, түсінісіп әрекет етуінің құралы. Демек, тіл мен өндірістің айырғысыз бірлігінде, диалектикалық қарым-қатынасында, әрине, өндіріс алғашқылық, айқындаушы, шешуші фактор болып табылады. Дәлін айтқанда, адам өзінің тіршілік жағдайларын жақсарту үшін, табиғат жағдайларына және қоғамдық қатынастарға саналы түрде әсер ету үшін қарым-қатынас жасау және ой-пікір алмасу құралын, яғни сөйлеу тілін қажет етеді, ал бұл қажеттілік тілді тудырды.

Б.А. Ахатованың зерттеуі бойынша «Язык обеспечивает взаимодействие человека и внешнего мира. Действительность отражается в сознании. Сознание, отражая действительность, оперирует не только знаниями, но и убеждениями, оценками. В сознании, таким образом, формируется картина мира, которая оказывает влияние на поведение человека, предопределяя его коммуникативное поведение. Языковое сознание является проявлением отражения действительности в сознании человека и представляет собой языковую действительность» [2].

Гегельдің зерттеуінде: «Тілдік зерттеу мына қағидаларды басшылыққа алады: тілдің белгілі бір жүйесі болады және тілдің дамуындағы тарихи кезеңдер шартты түрде белгіленеді. Сондықтан қазіргі тілдердің ортақ тегін анықтауда қиындықтар бар. Тілді жинақтаудың бір жолы – оны меңгеру, сол тілде сөйлеу. Солай бола тұрса да біз бұл жерде басқа, қандай да бір тілге деген көзқарасты жинақтайтын синтетикалық жолды түсінеміз» деп тілдің санада ортақтасу әрекеттерін түсіндіреді [3].

ҚОҒАМДЫҚ САНА: ТІЛ МЕН ОЙЛАУДЫҢ ТОҒЫСУЫ

Ойлау – санадағы ой, қиял, бейне, сезім, түйсік әрекеттерінен жиналған ақпараттарды өңдеу үдерісі. Ойлау үдерісі әртүрлі формада, әртүрлі стильде, жүзеге асуы мүмкін және әртүрлі тілдік деңгейде көрінуі мүмкін. Ой іште сыртқа шықпай қалуы да мүмкін. Дегенмен ойлап отырған адамның сыртқы келбеті оның ішкі түйсігінен хабар береді. Ойлау кезіндегі адамның жест, мимикасын зерттейтін психологтардың зерттеуінше тіке отырып бір нүктеге қадалған адамның ойында ыза, кек бар деп есептеледі. Ал басы сол жаққа қисайып жоғары қарап отырып ойланған адам қиялдап немесе армандап отыр деп топшыланады. Төмен қарап ойланып отырған адам ұялып немесе өкініп отырған кейіпті байқатады дейді. Демек, ойлаудың бейвербалды көрінісі де айтылмақ ойдың мәнін жеткізе алады деген сөз. Сондықтан ойлау әрекетінің әрбір көрінісі (вербалды және бейвербалды) коммуникациялық қасиетке ие.

Ойлау үдерісін екі үлкен топқа жіктеуге болады:

1. теориялық ойлау
2. практикалық ойлау

Теориялық ойлауға ұғымдық ойлау және бейнелі ойлау түрлері жатады.

Практикалық ойлау түрлеріне дәйекті ойлау, ассоциативті ойлау үдерісі жатады.

Ойлау жүйесінің сапалылығы, нәтижелі, маңызды болуына қарай екі топқа іріктеп көрсетуге болады:

1. Рационалды ойлау;
2. Иррационалды ойлау.

Рационалды ойлау – нақты логикаға сүйенетін алға қойған мақсатына жеткізетін ақиқат ойлау.

Иррационалды ойлау – жалпыадамзаттық логикадан тыс, мақсатсыз, үстірт ойлау.

Ойлау парасаттылығына қарай қарабайыр және дамыта ойлау түрлері болады. Қарабайыр ойлау дегеніміз үстірт ойлайтын, не көрсе немесе не естісе сол қалпында қабылдайтын ойлау үдерісінің бір түрі. Дамыта ойлау – бұл ой елегінен өткізе, санада талдау әрекеті, ойда салыстыру, өнімді, тиімді ойбейнелерді оңтайлы үйлестіру мақсатында басқа дүниелермен өзара ұқсастық пен байланыс іздеу қабілеті.

Ойлау кеңістігінің кеңдігі мен тарлығына қарай кең ой (дискурсивті) немесе тежелген ой (интуитивті) түрлері де кездеседі. Дискурсивті ойлар адамның ішкі сөйленісі. Санада қалыптасқан ойдың үзік бейнелері мен сезімдері белгілі бір ұғымды жеткізу шеңберінде тоғысып тіл арқылы сыртқа шығады. Ал тежелген ойлар кең ойдың бөлшектері ретінде жылт етіп еске түседі де жоқ болады. Кейбір күрделі ұғымдарды жеткізуде интуитивті ойлар еске түссе көмек болады, еске түспей, сана тасасында жасырынып алуы да мүмкін. Демек, кең ойлар белгілі бір ұғым жайында ойланғанда ой өрісінен табылатын, қарқынды қызмет ететін жады түсініктері, ал тежелген ойлар (интуициялар) ой өрісінен үнемі көріне бермейтін, кейбір кезде ғана жылт ететін тұрақсыз ойлар.

Тіл және ойлау турапы айтылған пікірлерді үш түрлі көзқарастың теңірегіне топтауға болады.

1. Тіл және ойлау тепе-теңдік бірлікте, бір-бірінен ешқандай өзгешелігі жоқ;
2. Тіл және ойлау арасында ешқандай бірлік, байланыс жоқ;

3. Тіл және ойлау өзара тығыз байланысты, бірге туып, қатар жасап келе жатыр, бірінсіз бірі болмайды, бірақ Бұлардың бірлігі тепе-теңдік бірлік емес, бір-бірінен елеулі өзгешеліктері бар диапектілік бірлік дейтін тұжырымдар.

Тіл және ойлау бір бүтіннің екі жағы, екі саласы: бірі материалдық, екіншісі – идеялық жағы. Тілдің бір жағынан, ойлауға, екінші жағынан, болмысқа қатысын тапдау – жалпы тіл білімінің аса күрделі әрі талас туғызып келе жатқан мәселелері. Ойлау арқылы тілдің шындық өмірмен байланысы жүзеге асады. Ойды білдіру мен жеткізудің құралы бола отырып, тіл ойлаумен тікелей қарым-қатынасқа түседі. Тілдің тұлғалары (единицалары: сөз, сөйлем) ойлау түрлерін (ұғым, пайымдау)

белгілеуге негіз болады. Ойлау тілдің негізінде болады. Әсіресе дерексіз ұғымдар сөз арқылығана жүзеге аспақ. Алайда суретші, сазгер, шахматист, математиктердің ойлауы үнемі сөзбен беріле бермейді. Сөз саптау процестің аңғашқы сатысы сөзбен ойлау арқылыжүзеге аспайды. Тіл адамның күллі психикалық қызметімен тікелей байланысты болғандықтан, ол ойлаумен тепе-тең болмайды, оның қызметі жапғыз ғана ойды жеткізу емес. Ойлаудың тілден тыс түрі болатынын көмескі іштей сөйлеу дәлелдейді. Саңырау-сақаулар ойы тілдік материалнегізінде туындамайды. Тілдің дерексіз ойлаумен байланысы оның кез келген ақпаратты, тіпті шындыққа сәйкес келмейтінін де, жеткізуі арқылы коммуникативтік қызметін атқаруына мүмкіндітуғызады. Дерексіз ұғымдарды білдіретін сөздері болғандықтан, тіл шындық өмір жөнінде адам санасында белгілі дәрежеде білім ұйымдастырады және оны бекітеді. Тілдің шындық өмірді бейнелеуі екінші (коммуникативтік қызметінен кейінгі) басты қызметі. Сондықтан ойлаудың танытқыштық қызметін сөз еткенде тілге соқпай, тілдің семантикалық функциясын сез еткенде ойлауға соқпай кету мүмкін емес [4]

Б.В.Беляев «Очерки по психологии обучения иностранным языкам» деген еңбегінде тіл мен ойлауды қарастыра келіп, осы екі процесс бірлікте болу керек деп есептейді. Ол барлық адамдардың сөйлеу мен ойлау қабілеті бір-бірімен байланысты дейді: «...если язык и мышление едины, и если языковые средства разных языков не одинаковы, то же могут быть рождественскими и мысли».[5]

Ойлау формасы болып табылатын ұғымдар, категориялар, идеялар мен теориялар танымның субъектісі мен объектісінің арасын байланыстырып тұрған қоғамдық тәжірибенің негізінде, қоғамдық-тарихи процесте қалыптасып дамиды және заттар мен нәрселердің сезімдік таным формаларында (түйсік, қабылдау, елес) берілмейтін мәнді байланыстары мен қатынастарын өрнектейді. Осының арқасында адам дүниенің заңдары мен заңдылықтарын танып білуге мүмкіндік алады, алды-артын болжап, болашағын айқындап, алдына саналы мақсаттар қойып, соларға жету жолдарын саралайды, табиғатты өзгертеді және өзі де өзгереді. Адам өмірінде, тәжірибелік және танымдық қызметінде шешуді қажет ететін мәселелер туындап, соларды қою және шешу барысында ойлау қабілеті де түрленіп, шығармашылықпен дамып отырады [6].

Тіл мен ойлаудың өз ара байланысы туралы мәселе жалпы тіл білімінің ғана емес, сонымен бірге философия мен логика, және психологияның ең күрделі мәселелерінің бірі болып саналады. Дыбыстық тіл де, абстракті ойлау да – адамға тән құбылыстар. Бұл екі құбылыстың екеуі де адамның екі жақты табиғатына сәйкес әрі әуметтік, әрі биологиялық жақтарымен сипатталады, осы екеуін бірдей қамтиды. Біріншіден, тіл де, ойлау да – адам миының туындысы, соның жемісі, екіншіден, тіл де, ойлау да – әлеуметтік құбылыс, өйткені адамның өзі қоғамдық құбылыс болып саналады. Тілде де, ойлауда да әлеуметтік және индивидуалды-биологиялық жақтар ұштасып, бір-бірімен бірлікте болады. Ой тіл арқылы айтылған мазмұнның негізін құрайды.

Адам өз ойын басқаларға тіл арқылы айтып не жазып жеткізеді. Тыңдаушы да сөйлеушінің ойын тіл арқылы түсінеді. Ойдың жарыққа шығып, іске асуы, өмір сүруші үшін тілдік материалға негізделуі, сөздер мен сөз тіркестері және сөйлемдер түрінде айтылуы шарт. «Тіл дегеніміз – ойдың тікелей шындығы» (К. Маркс). Ой шындығы тіл арқылы, тілдегі сөздер мен сөйлемдер арқылы көрінеді. Демек, тіл – пікір алысу құралы, ойлаудың қаруы, ойды білдіру құралы.

Тіл мен ойлаудың бірге шыққандығын және олардың өзара тығыз байланыстылығын К. Маркс пен Ф. Энгельс талай рет көрсеткен болатын: «Тіл де, сана сияқты ертеден келе жатқан нәрсе, тіл, дәл айтқанда, басқалар үшін, осының арқасында өзім үшін де, өмір сүріп отырған шын практикалық сана болып табылады; сөйтіп, тіл де, сана сияқты, басқа адамдармен қатынас жасау мұқтажығынан және қажеттілігінен келіп туады. Тіл мен ойлаудың арақатысы жөніндегі мәселелер көптеген ғалымдарды ойландырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Браун Дж. Психология З.Фрейда и неопрейдисты. М., 1997.
2. Ахатова Б.А. О соотношении понятий «сознание» и «языковое сознание» // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы, 2005 №4
3. Гегель.Г.В. Феноменология духа. – М.: Наука, 2000
4. Дюргейм Э. Личность. Труды по социальной антропологии. - М., 1996
5. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам М.: Просвещение, 1965. – 229 с
6. Коллективный интеллект (Материал из Википедии – свободной энциклопедии) // kk.wikipedia.org

Бекмаханова Ш.К.,
«6М020700»- Аударма ісі мамандығының магистранты,
Абылай хан атындағы ҚХҚ және ӘТУ

Мизамхан Б.,
ф.ғ.к., доцент,
Алматы, Қазақстан, email.ru: bekmakhanova.sh@mail.ru

ІСКЕРІ МӘТІНДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада ағылшын тіліндегі іскери мәтіндерді аудару кезінде жиі кездесетін грамматикалық және лексикалық мәселелерді қарастыру болып табылады. Мақалада ағылшын тілінен қазақ тіліне іскери мәтіндерді аударудың фонологиялық, грамматикалық немесе лексикалық деңгейлерінен бөлек, іскери мәтіндердің аудармасы тұрғысынан лингвомәдени ерекшеліктерін білдіретін кейбір жақтары қарастырылады. Сонымен қатар, ағылшын тіліндегі іскери мәтіндердің қазақ тіліне аударылу ерекшеліктерін табу мақсатында мәтінді дұрыс түсіну дағдылары қарастырылады.

Түйін сөздер: лингвомәдени ерекшеліктер, іскери мәтіндер, ағылшын тілі, қазақ тілі, аударма.

Бекмаханова Ш.К.,
магистрант

Мизамхан Б.,
к.ф.н., доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Специальность «6М020700»- Переводческое дело
Алматы, Казахстан
email.ru: bekmakhanova.sh@mail.ru

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДЕЛОВЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Целью данной статьи является рассмотрение грамматических и лексических проблем, часто встречающихся при переводе деловых текстов с английского языка на казахский язык. В статье рассматриваются некоторые стороны перевода деловых текстов с английского языка на казахский язык, помимо фонологического, грамматического или лексического уровней, которые представляют собой лингвокультурологические особенности с точки зрения перевода деловых текстов. Кроме того, рассматриваются навыки правильного понимания текста с целью выявления особенностей перевода деловых текстов на казахский язык с английского языка.

Ключевые слова: лингвокультурологические особенности, деловые тексты, английский язык, казахский язык, перевод.

Bekmakhanova.Sh. MA,
Mizamkhan B.
Candidate of Philological Science, Associate Professor of Translation
Studies of Abilaikhan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan, email: bekmakhanova.sh@mail.ru

LINGUOCULTURAL PECULIARITIES OF TRANSLATION OF BUSINESS TEXTS FROM ENGLISH LANGUAGE INTO KAZAKH LANGUAGE

The purpose of this article is to consider the grammatical and lexical problems often encountered in the translation of business texts from English into Kazakh. The article deals with some aspects of translation of business texts from

English into Kazakh language, in addition to phonological, grammatical or lexical levels, which are linguocultural features in terms of translation of business texts. In addition, the skills of correct understanding of the text in order to identify the features of the translation of business texts into the Kazakh language from English are considered.

Key words: linguistic and cultural features, business texts, English, Kazakh language, translation.

Іскери мәтіндерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аударудың лингвомәдени ерекшеліктерін анықтау үшін, іскерлік стильдің тілдік және мәдени жақтарын терең ашып қарастыру керек. Лингвомәдени ерекшеліктер - жалпы ұлттық мәдениеттің, адамның ақыл-ой әлемінің негізгі бірлігінің басты элементі болып табылады; ұлттық мәдени құндылықтарды білдіретін ықшам элементтердің жиынтығы болып табылады. Бүгінгі таңдағы ғаламдық өркениет аясындағы жаһандану үдерісіне байланысты тіл біліміндегі зерттеулер бағытының ауқымды да интеграциялық сипатына сай тіл мен мәдениет сабақтастығын анықтаудың мәні зор.

Басқа халықтардың тілі мен мәдениетін зерттей отырып, адам екі тілдің арасында өзін бірдей сезіне бастайды. Бір кездері ұлы Абай қазақтарды орыс тілі мен орыс мәдениеті арқылы біздің халқымыз әлемдік мәдениетке ие болатынын түсіне отырып, орыс тілін үйренуге шақырған болатын [1]. ХХІ ғасырда біздің алдымызда жаңа міндеттер тұр: өз бастауларымызға адалдықты сақтай отырып, қазақ тілі мен мәдениетін дамыта отырып, біз технологиялық және гуманитарлық жоспардың қарқынды жалпы әлемдік процестеріне кіруге тиіспіз. Мұндай мүмкіндік ағылшын тілін білуді қамтамасыз етеді. Қазақстан Президентінің халқына жолдауында: «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді мемлекет ретінде танылуы тиіс. Тілдердің үштұғырлығы мәдени жобасын кезең-кезеңмен іске асыруды бастауды ұсынамын» деп атап өтті [2]. Осыған байланысты қазақ тілін мемлекеттік, орыс тілін ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі - жаһандық бизнес-іскерлік салаларға табысты кіруде септігін тигізетін тіл ретінде, дамыту жөніндегі жұмысты дәйекті түрде жүзеге асыру және оны мемлекеттік тіл саясатының негізгі басымдықтарының бірі ретінде қарау қажет. «Тілдердің үштұғырлығы» жобасы аясында тек мемлекеттік және орыс тілін ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілін оқыту мәселелерін шешу қарастырылған, бұл болашақта ағылшын тіліндегі іскери мәтіндердің мән-мағынасы кез-келген адамға қолжетімді болуы үшін қажет. Нарықтың кенеюін қазір көптеген ірі компаниялар қызықтырады, ал ағылшын тілі іскерлік келіссөздер жүргізу үшін барынша әмбебап екенін мойындау қажет. Сондықтан шетелдік компаниялармен әріптестік қарым-қатынас орнату үшін, тек сапалы аударма ғана емес, атап айтқанда ағылшын экономикалық аударма немесе іскерлік ағылшын аудармасы, іскерлік терминологияны есепке ала отырып іскери мәтіндердің аударма ерекшелігін және іскерлік әдептің қыр-сырын түсінуіміз қажет.

Халықаралық және тіларалық қатынастар дамыған кезеңде шетел тілі мен ана тіліміздің аударылу ерекшеліктерін зерттеудің тіл білімінің әрбір саласы, оның ішінде этнолингвистика, лингвомәдениеттану, елтану ғылымдары үшін маңызы зор.

Іскерлік хатты аудару үшін мамандар тілдерді еркін меңгеруі керек. Екінші маңызды талап – іскерлік хат алмасу ережелерін жақсы білу. Маманның негізгі міндеті – іскери мәтіннің түпнұсқаға барынша жақын аудармасын жасау. Маман жалпы қабылданған клише мен кодталған сөздерді пайдалануы қажет. Аударылған іскери мәтіннің түпнұсқаға сәйкес келуі және дәл болуы өте маңызды. Хабарламаның мәнін бұрмалауға жол берілмейді. Тек осы шарттарды сақтаған жағдайда ғана іскери мәтін қолданысқа түсе алады. Іскери мәтіндерді аударудағы лингвомәдениеттану талдауының міндеттері:

- Іскерлік мәтіннің контекстінен ағылшын тілі мәдениеті туралы мәлімет ала білу;
- Іскерлік терминдерді барынша нақты түсіндіре білу;
- Екі түрлі мәдениеттің іскери іс жүргізу құндылықтарын салыстыра білу.

Ресми-іскерлік мәтіндердің лингвокультурологиялық талдау әдістері:

- Филологиялық талдау әдісі, ресми іскери тілдің құралдарының жанрлық интерпретациясын қабылдау және мәтіннің идеялық мазмұнын интерпретациялауды қабылдау;
- Концептуалды талдау әдісі, сөйлеушінің айналысатын ісі жайлы бейнесін құру;
- Іскери мәтіндерді өзара салыстыру [3].

Іскерлік стильдегі мәтіндердің аударылуы екіге бөлінеді. Біріншісі - дипломаттар араласатын ресми-іскерлік стиль. Екіншісі – қызметтік хат алмасу үшін қолданылатын іскерлік стильдегі мәтіндер. Ресми-іскерлік стильдің сипаты – ақпараттық. Сол себепті, іскери аудармаға қойылатын басты талап

– құжаттың түпмағынасын беру болып табылады. Іскери мәтіндерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аударған жағдайда, сан-қилы ерекшеліктеріне қарамастан, мазмұнын сөзбе-сөз баяндау қолданылады.

Ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылатын іскерлік мәтіндерге қойылатын негізгі талаптар:

– нақтылық пен дәлдік – барлық фактілер мен тұжырымдар сөзбе-сөз аударылады, өзге ақпаратты қосуға жол берілмейді;

– жинақтылық – негізгі талап, іскерлік хат-хабарда хабарламаның мәні ғана көрсетіледі;

– жалпы қабылданған тілдік нормаларды сақтау - аударма кодификациясына сәйкес орындалады [4].

Іскери мәтіндерде басқа стильдегі мәтіндер сияқты неологизм қолданылады. Сол себепті де, ағылшын тіліндегі іскери мәтінді көбінесе басқа тілге аудару қиынға соғады. Өйткені, ағылшын тілі неологизмдерінің барлығының ресми түрде қабылданбауынан болып отыр. Дегенмен, неологизмдерді – жалпы қағидатты басшылыққа ала отырып аударуға болады. Егер қазақ тіліне аудару кезінде белгілі бір лексеманың мәнін ашумен қиындық туындаса, оның толық түсініктемесі қолданылуы қажет.

Ағылшын тілі қазіргі уақытта халықаралық қарым-қатынас деңгейіндегі ресми тіл болып саналады, іскерлік қазақ тілі әлі де қалыптаспаған, ерекше жазбаша және ауызша форманың және мазмұнның деңгейлері түзетілмеген. Дегенмен, қазіргі уақытта ағылшын тілінен қазақ тіліне тікелей аударма мен бірліктерінің негізінде іскерлік тілдің лингвистикалық және мәдени құрылымы мен мәтінінің қалыптасуын ескере отырып, іскерлік қазақ тілінің дамуын байқауға болады. Бірақ, ресми іскерлік мәтіндер мен қазақ тілінің құжаттарында көптеген қателіктер орын алуда. Бұл дегеніміз, ағылшын тілінің іскерлік тәжірибесін негізге ала отырып, қазақ тілінің іскерлік құжаттамасының терминологиясын жүйелеу қажеттігін білдіреді.

Лингвистикалық талдауда фонетикаға баса назар аударылады. Ағылшын және қазақ тіліндегі дауысты дыбыстардың саны бойынша айырмашылықтар бар: қазақ тілінде – 15, ағылшын тілінде – 20, дегенмен екеуі де вокалдық тілге жатады. Айтылу бойынша фонемалардың көпшілігі ұқсас, бірақ артикуляцияда аздаған айырмашылықты байқауға болады [5], өйткені бұл тілдердегі фонемдік құрам фонемалардың санымен ғана емес, олардың сапасымен де ерекшеленеді, ағылшын тілінде дауыстылардың бойлық және қысқалығы бойынша, ал қазақ тілінде – **жуандығы мен жіңішкелігі** бойынша корреляттар бар. Ағылшын тілінде ұзақ және қысқа дауысты фонетикалық оппозиция мағыналық функцияға ие. Фонема – **әсіресе іскерлік мәтіндердің морфологиялық деңгей бірліктері үшін қажетті материал**. Қазақ тіліндегі іскери сөздердің морфологиялық деңгейі фонетикалық, сондай-ақ, агглютивтік, жаңа сөздер мен әр түрлі сөздер түбірге біртіндеп қосылу арқылы немесе сөз құрушы және формат құрушы аффикстер мен флексиялар негізінде пайда болады. Әрбір аффикс тек бір грамматикалық мағынаға ие, ал әрбір грамматикалық мән әрқашан бірдей аффикспен көрсетіледі. Жұрнақтар мен флексия дауыстың жуандығы мен жіңішкелігіне байланысты, мысалы, құжат – құжаттар, кеңсе – кеңселер.

Ағылшын тіліндегі іскери мәтіндердің лингвистикалық ерекшелігі – құрамдас сөзқұрауды қолдану болып табылады. Мұндай сөзқұраулар бір, екі сөздің орнына үш, төрт сөздерден тұрады. Мысалы : *notwithstanding of the fact that, at that point of time, with reference to, in accordance with*. Бұл сөзқұраулар сөйлемді біртекті ұлғайтып, сөздің мәнін анық ашпайды [6]. Сол себепті, сөйлемдерден құрамдас сөзқұрауларды алып тастауды ұсынуға болады. Мысалы: *notwithstanding of the fact that – although, at that point of time then, with reference to – about, in accordance with - by or under*.

Ағылшын тілінен қазақ тіліне іскерлік аударма немесе жеке іскери лексиканы аудару кезінде тілдің ерекшеліктеріне байланысты белгілі бір қиындықтар туындайды. Демек, ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару кезінде, сонын ішінде, инфинитивтің анықтауыш функциясы кезінде қандай проблемалармен бетпе-бет келгенін қарастыру қажет. Анықтауыш функциясындағы инфинитив, қазақ тіліне аударылғанда, әдетте, модальдік етістік предикат немесе болашақ етістіктегі предикатта қолданылады, мысалы: *This question will be discussed at the conference shortly to open in Moscow* - Бұл сұрақ Москвада *ашылатын* конференцияда қаралады. *The last* сөзінен және реттік саннан кейін (егер осы сөйлемде олар предикативті мүше қызметін атқарса) анықтауыш функциясындағы инфинитив басты сөйлемнің етістігінің уақыты негізінде жеке формадағы етістікке аударылады [7]. Мысалы, *The secretary general was the first to rise this question* – Бұл сұрақты бірінші болып *қойған* бас хатшы болды. Егер бұл сөздер басқа синтаксистік функцияны орындаса, онда инфинитив көсемшемен ауыстырылуы мүмкін.

Толықтауыш функциясындағы инфинитив қазақ тіліне аударылған кезде аса қиындықтар тудырмайды, әдетте ол инфинитив, кейде бағынышты сөйлем арқылы аударылады. Мысалы, *They want to submit a new proposal* – Олар жаңа ой *кіргізгілері келеді*.

Ағылшын тілінен қазақ тіліне іскери мәтіндерді аударғанда біраз қиындықтар инфинитивтің пысықтауыш ретінде аударылып қалуынан болады. Сөйлемнің толық мағынасы, ал кейде іскерлік мәтіннің неғұрлым кең контекстісі инфинитивтің, мақсаттың немесе нәтиженің мән-жайы болып табылатындығын анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, *To read well is very important in business* – Бизнесінің ең маңыздысы жақсы оқу.

Бастауыш функциясындағы предиктивті мүшенің инфинитиві, құрамдас предикаттың атаулы бөлігі және мақсатты пысықтауышты қазақ тіліне аудару кезінде қиындық тудырмайды. Бұл функцияларда сөйлем инфинитив (бастауыш және пысықтауыш функциясында) немесе зат есіммен аударылады, мысалы: *I want you to find me a place in the business plan* - Бұл бизнес жоспарда маған орын тауып беруінді қалаймын. *To fail* етістігімен немесе зат есіммен (құлау, сәтсіздікке ұшырау) ұштасқан инфинитив сәтсіз әрекет жасауға немесе жай ғана теріске шығаруға талпынысты береді және жиі теріс формадағы етістіктің жеке формасымен қазақ тіліне аударылады, мысалы: *The negotiators failed to come to an agreement* – Келісімшарттың қатысушылары бір шешімге келген жоқ. Жиі стилистикалық бояу, инвертирленген сөйлемнің іскери стилі ескерілмейді, ал сөйлемдер қазақ тіліне шылаусыз аударылғандықтан, қазақ тіліндегі іскери сөйлем ауызекі стиліне ұқсап кетеді [8], мысалы: *I believe he will sell our shares*. – Мен оның біздің акцияны сататынына сенемін.

Орыс мәдениетінің ағылшын тіліндегі іскери мәтіндерді қазақ тіліне аудару үдерісіне делдал ретінде қосқан елеулі үлесі де орын алғандығын атап өту қажет. Бір жағынан, орыс тілі қазақтардың көпшілігі үшін екінші тіл болып қалыптасты; сондай-ақ ол ағылшын тіліндегі іскери терминдердің қазақ тілінде жоқ ақпараттарын беруде маңызды рөл атқарады. К. Джеймс «мәдениеттегі параллельдер - аудармадағы формальды спецификасына қарамастан, жалпы беріліп отырған мағынаны түсінуді жиі қамтамасыз етеді» деп мәлімдеді. Осы тәсілдің негізінде, қазіргі қазақ аудармашылары ағылшын тіліндегі іскери мәтіндердің орыс тілді нұсқаларын тілдік және мәдени тұрғыдан зерттеп алып, қазақ тіліне аударып жатады.

Қазіргі аудармашылық зерттеулерде «жанама аударма феномені» талқылауға арналған мәселелердің бірі болып табылады. Дәстүрлі түрде ол «ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылған дереккөзге негізделген аударма» деп қарастырылады. Қазақстан Республикасында іскери мәтіндерді ағылшын тілінен қазақ тіліне тікелей аударуға қатысты барлық проблемалар шын мәнінде өзекті, өйткені орыс тілі интермедиатор ретінде қатысып, ағылшын тілінен қазақ тіліне және керісінше аудару процестерінде жиі қолданылады. Орыс тілі «жанама аударма» негізінде ағылшын іскери мәтіндерін аударудың жеңіл жолдарын ұсынғанымен, іскери мәтіндердің қазақ тіліне тікелей аударылуының дамымай жатқандығын байқауымызға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Құнанбаев А. Нақыл сөздері. – 2008. – 78 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2011 жыл 28 наурыз.
3. Аракин В. Д. Ағылшын, неміс және орыс тілдерінің салыстырмалы типологиясы. – М.: ФИЗМАТ-ЛИТ, 2005. – 32 б.
4. Жұбанов Қ. Жаңа грамматиканың жаңалықтары жайында. – Алматы: 2001. – 24 б.
5. Зеленецкий А.Л. Негізгі еуропалық тілдердің салыстырмалы типологиясы. 2004. – 248 б.
6. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998, 42 б.
7. Воркачев С. Г. Лингвомәдениеттану, тілдік тұлға, концепт. – М., 2001. – №1. – 64 б.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М: Академия, 2001. – 118 б.

Бектемирова Сауле Бекмухамедовна,
ф.ғ.к., доцент, жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы, bektemirova_s77@mail.ru

Айдарбек Қарлығаш Жамалбекқызы,
ф.ғ.д., доцент, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
терминология бөлімінің меңгерушісі,
Алматы, aidarkar_10@mail.ru

Умирова Замира Абдухамид қызы,
6M021300 - Лингвистика мамандығының 2-курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы қ., zamira_07_91@mail.ru

Дәулетхан Анел Дәулетханқызы,
6M021300 - Лингвистика мамандығының 2-курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы қ., anel.dauletghanova@mail.ru

ДЕФИНИЦИЯ – ТЕРМИН МӘНІН АШУДАҒЫ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛ

Түйіндеме. Бұл мақалада терминологиялық дефиницияның мазмұны мен құрылымы термин мағынасын ашудың басты құралы ретінде қарастырылады. Терминологиялық дефиницияны теориялық және тәжірибелік зерттеу нәтижесінде, ұғымдарды анықтап алу маңызды орынға ие екендігі анықталды. Дефиниция термин мағынасын ашуға және оны басқа терминдерден ажыратуға мүмкіндік беретін бірден бір ерекше логикалық тілдік құрылым.

Түйін сөздер: термин, дефиниция, академиялық термин, ғылыми-техникалық мәтін, мәтін.

Аннотация. В данной статье содержание и структура терминологической дефиниции рассматриваются как главный способ распознавания значения термина. В результате теоретического и практического исследования терминологической дефиниции сделан следующий вывод: важное значение имеет определение понятий; дефиниция как особая логическая языковая единица служит для определения значения термина и его дифференциации от других терминов.

Ключевые слова: термин дефиниция, академический термин, научно-технический текст, текст.

Abstract. In this article, the content and structure of the terminological definition are considered as the main way to recognize the meaning of the term. As a result of the theoretical and practical study of the terminological definition, the following conclusion is made: the concepts of definition are important; the definition as a special logical linguistic unit serves to determine the meaning of the term and its differentiation from other terms.

Key words: term, definition, academic terms, scientific and technical text, text.

Ғылым және білімнің арнайы салаларында тілдің лексикалық бірлігін танудың маңызды факторларының бірі – терминнің дефинициясының болуы болып табылады. Термин жеке өзі тұрып тілге қызмет ете алмайды, демек термин мен дефиниция бір-бірінен өзінше өмір сүре алмайды. Дефиниция терминдегі ақпараттың бір бөлігі ретінде қарастырылады. Яғни дефиниция морфологиялық, синтаксистік және прагматикалық ерекшеліктерді қамтитын семантикалық қатынастардың бір бөлігі болып табылады. Дефиниция қоршаған дүние заттары мен құбылыстардың өзіне тән сипаттамаларын көрсете алады.

Термин және дефиниция бірдей дәрежедегі ұғымды білдіреді. Дефиниция логикалық мәселенің шеңберінде қарастырылып келеді, ал ұғым мазмұны логикалық операция ретінде зерттелген. Дефиницияның мақсаты ұғымдардың мазмұнын ашу және нақтылау болып табылады. Дефиниция ұғымның айқындылығын, анықтылығын қамтамасыз ететін логикалық құралдардың бірі болып табылады. Мағынаны анықтау ұғым мазмұнын ашатын логикалық операция. Бұл мақалада біз академиялық терминдерге берілген дефиницияларды және ғылыми-техникалық саласындағы (оның ішінде жылу-энергетика) әдебиеттері негізінде дефиницияны терминнің мағына, мазмұнын ашудағы негізгі құралы

ретінде қарастырамыз. Академиялық терминология – жоғары оқу орындарында қолданылатын терминдер жиынтығы. Дефиниция терминнің мәнін анықтау үшін белгілі бір затқа тән белгілердің жиынтығын бейнелейді. Ұғымдардың белгілі бір жүйесіндегі (ғылым және техникада, өндірісте) болсын арнайы ғылыми ұғымның дәл белгіленуіне қызмет ететін сөз немесе сөз тіркесі термин деп аталады.

Термин – білімнің белгілі бір саласының ұғымдық тезаурусында белгіленген орны мен осы тезаурустың орынның сипаттамасы ретінде дефиниция бар лексикалық бірлік болып табылады [1, 128 б.]. Терминнің мағынасы тілдің семантикалық, құрылымдық және прагматикалық аспектілерін қамтитын дефинициядан тұрады.

Дефиниция – сөздік бірліктің абсолютті құндылығына қатысты белгісіздікті логикалық анықтамаларға қойылатын талаптарға сәйкес орындалған сөз тіркестері (әдетте күрделі сөз тіркестері) көмегімен жою; сондай-ақ, осы сөз тіркестерінен құралған мәтіннің бөлшегі [2, 44-45 б.]. Дефиниция – сөздік бірлікке берілген қысқаша анықтама. Ол түсіндірменің құрамына кіреді. Түсіндірме ұғымына дефинициядан басқа лексика-стистикалық, грамматика-функционалдық сипаттамалар кіреді [1, 62 б.].

«Дефиниция – ерекше логикалық тілдік құрылым, мұнда тіл мен ой бірге қызмет етеді, бірін-бірі толықтырады. Дефиниция ескі білімді жаңа біліммен байланыстырады, білімнің барлық саласында ғылымдардың сөйлесуіне көмектеседі, адамның танымдық әрекетінің пайдалы, сапалы болуына әсер етеді. Басқа тілдік құрылымдар тәрізді дефиницияның да белгілі құрылым мен мазмұны болады» [3, 29 б.]. Жоғарыда айтылған дефиниция мен терминге берілген анықтамалардан дефиниция терминнің негізгі мазмұндық дәлдігі мен нақтылығын анықтайды. Терминологиялық дефиницияның негізгі функциясы белгілі бір білім құрылымындағы терминнің позициясын анықтау. Терминологиялық дефиниция әлі анық айқындалмаған терминдердің мазмұнын ашуды қолданылады. Сонымен қатар терминнің басқа терминдермен байланысын орнату үшін терминнің дефинициясының болуын талап етеді. Логикада және терминологияда дефиницияға бірқатар талаптар қойылады.

- дефиниция нақты болуы керек, екіұшты мағынаны бермеуі тиіс, түсіндірілетін біртекті ұғымды нақты ажыратуы қажет, осыған сәйкес дефиниция тек ұғымның ерекшелігін ғана сақтауы шарт;

- дефиниция ұғыммен сәйкес келуі қажет, яғни тым кең не тар болмауы керек. Бұл жағдайда анықталатын ұғым анықтаушы ұғым көлемімен бірдей, ұқсас, сәйкес болуы заңды;

- дефиниция логикалық шеңберден тыс болуы қажет, яғни ұғым қосымша ұғымдармен анықталмағаны дұрыс;

- логикалық қарама-қарсылықтың болмауы, болған жағдайда дефиницияда берілгендер бірін-бірі жояды;

- дефиниция теріске шығарушы мәліметтерден тұрмайды, яғни ұғым мазмұнын ашпайтын белгілердің болмауы тиіс. Бұл ереже анықтаманың негізгі талабынан туындайды [3, 31 б.].

Дефиницияның тілдік формасы ойдың абстрактілі-логикалық операциясын қорытындылау кезінде жүзеге асырылады. Танымның ақиқат дүниедегі нақтылықты көздегенде дефиниция таным теориясында туындайды, қоғамның кәсіби және ғылыми қызметінде қолданылады. Қоршаған дүние заттары мен құбылыстары туралы мәліметтерді көрсету және беру үдерістерінде дефиницияның тілдік қызметтері сипатталады. Термин тілдік бірліктер арқылы дефинициясы бар ерекше терминологиялық ақпаратқа ие болады. Терминологиялық ақпараттың тілдік бейнеленуі метатілдік қызмет арқылы жүзеге асырылады. Адамзат баласының қоршаған дүние заттары мен құбылыстарының қыр-сырларын ашу барысында терминдердің ақпараттық көлемі де ұлғая түседі. Терминнің семантикалық өрісі әрбір мағынаның терминологиялық нақты мәліметін көрсетеді. Қоршаған дүниедегі заттар мен құбылыстардың ұғымдық мазмұнын толық сипаттауға дефиницияның пәрмені жете бермейтін болып келеді. Өйткені дефиниция құрылымының ережесінде көрсетілгендей, дефиниция ұғымның нақты белгілерін көрсетуі тиіс. Терминологиялық ақпараттардың қажеттілігі коммуникативтік жағдаятқа байланысты. Коммуникативтік жағдаят мәтінде термин туралы ақпарат қалыптастыруға әсер етеді. Демек, мәтінде мазмұны мен құрылымы әртүрлі терминологиялық дефиницияны кездестіруге болады.

Қоршаған заттар мен құбылыстардың қай жағы ашылатынына байланысты терминологиялық дефиниция ақпараттың толық әрі нақты қабылдануын қамтамасыз етеді, сонымен қатар ұғымның прагматикалық сипаты көрінеді. Дефиниция шағын мәтін ретінде терминнің семантизациясын жүзеге асырады. Коммуникативтік жағдаят және таным процесі вербалды түрде жинақталады. Терминдер мазмұнының интерпретациясын дефиниция түрлендіреді. Бұл дәлелдемелер дефиниция түрлерінің көп екендігін көрсетеді. Ойлау процесіне негізделген дефиницияның өзіндік құрылымы мен мазмұны

тіл мен ойлау процестерімен тікелей ұйымдастырылады. Ғылым саласында терминдердің жіктемелік семантикалық белгілері белгілі бір бірізділікпен және стандарттық сипаты бар құрылымдардан тұрады.

Орыс ғалымы И.Н. Волкова дефиницияның мынадай талаптардың көрсетеді:

– ғылыми-техникалық ұғымның дефинициясы оны басқа ұғымдардан айыруға қажетті және жеткілікті маңызды белгілерін ғана қамтуы тиіс.

– дефиниция анықталатын ұғымға адекватты, шамалас, оның көлеміне сәйкес болу керек.

– дефиниция мазмұндық, лексикалық және синтаксистік тұрғыдан жүйелі болуы керек, яғни сөздер арқылы ұғымның осы ұғымдық жүйедегі орнын бейнелеп, байланыстарының түрлерін, өзіне жақын ұғымдармен қатынастарын ашып көрсетуі керек.

– дефиниция тавтология болмауы керек. Яғни ол терминнің өз атауынан-ақ байқалатын мәнді белгілерін ғана қамтитындай болмауы керек.

– дефиницияда логикалық тұйық шеңбер болмауы керек. Бір ұғым екінші ұғым арқылы анықталып, екінші ұғым бірінші ұғым арқылы анықталатындай болмауы тиіс.

– дефиниция лингвистикалық тұрғыдан қатесіз, дұрыс болуы керек, қай тілде жазылса, сол тілдің нормаларына сәйкес болу керек.

– дефиниция ұғымда бейнеленген, анықталған заттың не екендігін түсіндіру үшін берілетіндіктен ол теріске шығару формасында болмау керек. Дефиниция ұғымның мазмұнын ашып, оның шектерін белгілеу мақсатында жасалатындықтан, терістеу кезінде ол мақсат жүзеге аспай қалады. Теріске шығаруды ұғымның мазмұнын өзінде терістеу болған жағдайда ғана пайдалануға болады.

– дефиниция қысқа болуы тиіс. Оның көп сөзді болуы ұғымның жеткілікті дәрежеде жүйеленбегендігін айғақтайды.

– стандарттау мақсатында жасалып отырған дефиницияда осы стандарт бойынша белгіленген терминдер ғана қолданылуы керек. Бір белгісіз арқылы анықтама беруге болмайды [4].

Жалпы терминология мамандары бұған тағы бір түрді қосқанды жөн көреді:

– дефиниция қайшылықты болмау керек. Логикалық қайшылық ойды бұзады [5].

Осы талаптар негізінде дефиниция мәтінде ғылымның белгілі бір саласында жинақталған терминдердің мағынасын ашады, яғни мәліметтерде жинақталған терминді белгілейді. Дефиниция белгілі бір түсініктің мағынасын ашу үшін жасалады, яғни, нақтылықтың бөлігі болып табылады деп ұғамыз.

Дефиницияға қойылатын талаптардың терминнің мазмұнын ашу құралы ретінде дефиницияға қатысты мәселелерді қозғайды. Дефиницияға қойылатын талаптар әртүрлі құрамымен ерекшеленеді. Бұл талаптардың біркелкі еместігі, термин дефинициясын анықтау барысында айқындала түседі. Жоғарыда көрсетілген талаптар айқын және айқын емес дефиницияларды бөлуге мүмкіндік береді. Академиялық терминдердің дефинициялары мен ғылыми-техникалық әдебиеттеріндегі (оның ішінде жылуэнергетика саласындағы) терминологиялық дефиницияларын қарастыру барысында айқын және айқын емес дефиницияларды зерттеудің маңыздылығы бірден көрінеді. Дефиниция түрлерін терминологияда және логикада ең алдымен айқын (эксплицитті) және айқын емес (имплицитті) деп ажырату қалыптасқан. Анықтамаларды бұлай ажырату сол анықталатын ұғымға деген қатынаспен тығыз байланысты.

Айқын дефиницияларға затқа (атауға) тән белгілерді нақты сипаттайтын дефинициялар жатады. Айқын дефинициялардың ішінде ең көп тарағаны - тектүрлік дефинициялар болып табылады. Логикада тек-түрлік дефиницияны дәлірек айтсақ ең жақын тектік және түрлік ерекшеліктері арқылы анықтау болып табылады. Дефиницияның бұл түрінің ойлап табылуы логика мамандарының көзқарасы бойынша адамзат ақыл-ойының көрнекті жетістігі болып табылатыны күмәнсіз, өйткені тек-түрлік дефиниция заттың анықтығын айқындаудың неғұрлым ұтымды тәсілі. Мысал: *«Баянат (рапорт) – белгілі бір нысандағы ауызша немесе жазбаша ресми мәлімдеме»* [6]. Мысалы, *«Қазандық агрегат деп, қысым мен температурада және берілген мөлшерінде буды алуға арналған энергетикалық құрылғы»* [7, 181 б.]. Тектүрлік дефинициялардың бірі болып құралас белгі ретінде құрылымына түзілу немесе осы нәрсенің пайда болу амалын кіргізетін генетикалық дефиниция жатады. Генетикалық дефиниция – белгілі бір дүниетанымның, құндылықтардың жүйесіне, белгілі бір ұғым немесе түсініктің құрамына кіретін зат, құбылыс немесе қатынастарды бір-бірімен өзара салыстыры бағалаудан келіп шығатын, тәжірибеге, қауымның ортақ білігіне негізделіп жасалатын анықтама [1, 279 б.]. Мысалы, *«Табиғи газ – жылуэнергетика жанар газдардың өндірілген түрі»* [7, 179 б.].

Сипаттамалы (дескриптивтік) бұл тәсілдің өзіндік ерекшелігі ретінде анықтамадыға алғашқы атаулық бөліктің мүлде болмауын, анықтаманың жалпылама сипаттамаға айналуын айтады [1]. Бұл тәсіл іс жүзінде тек-түрлік белгілердің көмегімен анықтама берудің ретсіз, жөнсіз болған кезінде немесе ондай анықтама беру қиын болған жағдайларда ғана қолданылады. Мысал: *«Докторантура – жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің біліктілігі жоғары ғылыми және ғылыми-педагог кадрларды – ғылым докторларын даярлау бөлімі»* [8]. Ғылыми-техникалық мәтіндердің заттарды сипаттау мысалы, *«Элегаз – қуаты үлкен ажыратқыштарды доға пайда болғанда зарядталуы кем газ»* [9 205 б.]. *«Кавитация ағл. cavitation – сұйықтық қайнағанда немесе белгілі бір жағдайда қозғалғанында бу немесе ауадан құралған майда көлемдер пайда болып жарылуы»* [9, 80 б.].

Келесі айқын дефиниция түрінің бірі синонимдік дефиниция болып табылады. Синонимдік дефиницияның мақсаты – түсіндірілетін белгісіздеу сөздің мағынасын онымен мағынасы жақын, сипаттамалы тәсіл арқылы мағынасы ашылған бірлікпен мағынасы жақын екендігін көрсетеді. Дәл әрі қысқа синонимдік дефинициялар ғылым және техникалық әдебиеттерде өте түсінікті болады. Ғылымда синонимдік, антонимдік және санамалық дефиницияларды бір ғана синонимдік ретінде қарастыратын ғалымдар да бар. Бұл қағида семиотикалық таңбаны басқа таңбалармен ауыстыруға болады деген семиотиканың заңдылықтарына сүйенген. «Сөздіктегі лексикалық бірлікті дефинициялау дегеніміз оның семантикасын перифразалау тәсілімен сипаттау болып табылады. Лексикалық бірліктің құрылымының, тұлғасының бұған еш қатысы жоқ» [1, 286 б.]. Бұдан шығатын қорытынды синонимдік дефиниция мен антонимдік дефиниция бір емес, екеуі бір-біріне қарама қарсы. Синонимдік дефиниция мен экстенционалды немесе санамалы (денотаттық) дефиницияда бірдей емес. Синонимдік дефиниция атау сөздердің арасындағы семантикалық жақындыққа түсетін болса, санамалық дефиниция – заттардың арасындағы денотаттық байланысқа түседі. Бұл дегеніміз антонимдік, синонимдік, денотаттық дефиницияларды бөлек-бөлек қарастырған жөн. Ғылым және техникалық әдебиеттер мен терминдердің түсіндірме сөздіктерінде бұл дефиницияның түрлері көптеп кездеседі. Мысалдар келтірер болсақ:

Экстенционалды немесе санамалы (денотаттық) дефинициялар. Анықтама берудің бұл тәсілінде түсіндірілетін сөз немесе термин кеңірек ұғымды білдіретін сөзден, ал түсіндірмедегі сөздер - сол ұғымға кіретін, одан төменірек категориядағы сөздерден болады [1, 288 б.]. Санамалы (денотаттық) дефинициялар сөздердің мағыналық аясын (көлемін) анағұрлым анық, айқын етіп көрсетеді. Бөлшектің бүтінге, түрдің текке, тұқымға қатынасы көбінесе жинақтық мағыналы зат есімдерде кездесетіндіктен, санамалы дефинициялар көбіне зат есімдердің мағынасын ашуға жұмсалады. Алайда, кейде сапалық сын есімдер мен етістіктерде де қолданылады [10, 66 б.]. Мысалы, *«Сушаруашылық жүйесі – бірегей бөлшектерден құрастырылған су жинау, су қоймасы, су тасымалдау, су тұтыну қондырмаларының желілері кешені»* [9, 167 б.]. Айқын дефинициялардың тағы бір түрі аралас дефинициялар болып табылады. Дефиницияның бұл түрі сөз мағынасын неғұрлым толық және дәл түсіндіру үшін қолданылады. Ғылым тілінде мағынаны ашуға сипаттамалы, синонимдік немесе санамалы түсіндірме тәсілдері жеткіліксіз болған кезде дефиницияның бұл түрін ғылыми-техникалық сөздіктер мен әдебиеттерде көп кездестіруге болады. Аралас дефиницияның бірінші бөлігі (сипаттамалы немесе санамалы) сөз мағынасын мүмкіндігінше дәл ашуға, ал екінші бөлігі (синонимдік немесе санамалы) түсіндірмені жаңа деректермен толықтырып, оның жақсы түсінілуіне жағдай жасайды. Синонимдік анықтама жеткіліксіз болған кезде аралас дефиниция түрі сипаттамалы-синонимдік дефиниция беріледі. Сипаттамалы-синонимдік дефиницияларда сипаттамалы және синонимдік дефинициялардың жақсы жақтары біріктіріледі. Сипаттама сөздің негізгі мазмұнын ашады, ал синоним қосымша ақпарат береді. Синонимдік дефиницияның сипаттамалы дефинициядан кейін беріледі. Сипаттамалы дефиниция мен денотаттық дефинициядан құралған аралас дефинициялар түсіндірме сөздіктерде жиі қолданылады. Демек аралас дефиницияның сипаттамалы бөлігі мағынаның мазмұнын ашатын болса, санамалы бөлігі оның көлемін белгілейді. Көп жағдайда сипаттамалы дефиниция бөлігінен кейін үтірлі нүкте немесе нүкте қойылады. Сипаттамалы – санамалы дефинициялар ғылым-техникалық терминдердің мағынасын ашуда жақсы нәтиже береді. Аралас дефиницияда денотаттық дефиниция бірінші берілуі де мүмкін. Бұл жерде дефиницияның сипаттамасы толықтырушы элемент рөлін атқарады. Сипаттамалы – санамалы анықтамалардың құрылымы қажет болған кезде кең мазмұнды анықтамаға – сөздің мағынасын жан-жақты, терең ашып, барлық қажетті деректерді келтіретін анықтамаға айналуы мүмкін [10, 70 б.]. Академиялық терминдер дефинициясы мен ғылым және техникалық әдебиеттерде аралас дефиницияларға мысалдар келтірер болсақ:

– **сипаттамалы + санамалы:** «*Силлабус* – оқылатын пәннің деректерін, оның қысқаша мазмұны, тақырыбы мен әрбір сабақтың ұзақтығын, өзіндік жұмыстардың тапсырмаларын, кеңес беру уақытын, оқытушының талаптарын, бағалау критерийлерін, аралық бақылау кестесін және әдебиеттер тізімін құрайтын оқу бағдарламасы» [8]. «*Кенеттен оқыту* – адамның күнделікті өмірі барысында жүзеге асырылатын оқыту: жұмыста, отбасында және т.б.» [6].

– **сипаттамалы + санамалы:** «*Жылу жұту реакциялары* – үдеріс немесе құбылыс кезінде жылу жұмсалатын реакция, мысалы, қардың еруі, мұздың еруі» [7, 67 б.]. «*Әсерлілік* – сыртқы немесе ішкі әсерлердің үдерісті немесе құбылысты өзгерту мәлиері. Мысалы, қыздыру, салқындату, әлсірету, байыту (кенді, көмірді т.б.)» [7, 25 б.].

– **синоним + санамалы:** «*Қазіргі ұғым бойынша энергетика немесе (энергетика шаруашылығы)* дегеніміз энергетикалық қорлар мен энергия өндіру, жақсарту, өңдеу, түрлендіру, сақта, тасымалдау, тарату және пайдалану болып табылады» [7, 59 б.].

– **санамалы + синоним:** «*Аэрогидродинамика* (ауа сұйықтық қозғалымы) – газтекес немесе сұйықтың қозғалу заңдылықтарын, мысалы, аэродинамикалық шешімдерді: (тұмсық, таралым, орналастыру) т.б. зерттейтін физика бөлімі. Аэрогидродинамиканы кейде тұтас орта механикасы деп те атайды» [7, 231 б.].

Санамалы-синоним дефинициялардың құрамындағы синоним атаудың жалпы аясын көрсететін болса, санамалы аяны нақтылап, атауға кіретін категорияларды көрсетеді.

Партиитивтік дефинициялар бүтін немесе бөліктердің жиынтығы болып табылатын ұғымдардың мазмұнын ашады. Партиитивтік (бөлгіш) қатынас суперординатты ұғым тұтас болса, субординатты ұғым бұл бүтіннің бөлігі болып табылады. Академиялық терминдердің дефиницияларына, мысалы: «**Еңбек шығыны/жүктеме (Work Load)** – студенттердің оқудан күткен нәтижелеріне табысты қол жеткізу үшін қажетті ECTS сынақтық бірліктеріндегі (кредиттердегі) оқу жүктемесінің сандық өлшемі» [6]. Ғылыми-техникалық мәтіндердегі дефиницияларға, мысалы, «**Геоэкология** - жалпы экологияның жер қойнау байлықтарын барлау және өндіру кезіндегі қоршаған ортаға әсерін зерттеу, бақылау саласы» [7, 46 б.].

Тағы бір ғылым және техникалық әдебиеттерде жиі кездесетін дефиниция түрі операциялық дефиниция болып табылады. Операциялық дефинициялар шамалар категорияларының ұғымдарына тән, онда анықталатын шаманы алу, табу тәсілі көрсетіледі, объектілер үшін арнайы өлшеу операциялары сипатталады. Мысалы, күштің, массаның, жылдамдықтың физикалық ұғымдары осы шамаларды өлшеу үшін қажетті эксперименттің қысқаша сипаттамасымен анықталады. Мысалы, «**Өлшенді, сынама** – көпшілігінде отын құрамын анықтағанда алынатын отындық сынама мәлиері» [7, 140 б.].

Айқын емес дефиницияларға мәнмәтіндік, аксиомалық, индуктивтік анықтамалар жатады. Ғылым және техника әдебиеттерінде ең жиі кездесетін дефиниция түрі – аксиомалық дефинициялар болып табылады. Әсіресе математика, физика сияқты нақты ғылымдарда жиі кездеседі. Мысалы, «**Шығыс коэффициенті** дегеніміз – массалық шығыстың G нақты шамасының теориялық шығысындағы G' бөлісі (қатынасы)» [11, 30 б.]. Аксиомалық дефиниция – ұғымның ғылыми анықтамасының ең жоғарғы түрлерінің бірі. Аксиомалық дефиницияның ерекшелігі - аксиомалық мәнмәтін қатаң шектеулі және тіркелген болып табылуында.

Мәнмәтіндік дефиниция айқын емес дефинициялардың қатарына кіреді. Адамзатқа қажет ұғымдар кездесетін мәнмәтіндер кез келген мәтін үзіндісі айқын емес дефинициясы болып табылады. Мәнмәтін ұғымды басқалармен байланыстыра отырып түсініктің жанама мазмұнын анықтайды. Мәнмәтіндік дефиницияда сөздер жанды болып келеді және дефиниция өзінше дербес өмір сүреді. Күнделікті өмірде кездесетін дефинициялардың барлығы мәнмәтіндік дефинициялар болып келеді. Ал ғылым тілінің нақтылықты, дәлдікті талап еткенменде ғылыми-техникалық сөздіктер мен әдебиеттерде бұл дефиницияның түрі көп кездеседі. Мысалы, «*Темірдің коррозия өнімдерінің қақтары негізгі екі түрлі физикалық-химиялық қасиеттерге ие қабаттардан тұрады. Ішкі қабат тығыз, металмен қатты (мықты) тіркелген. Ол металдың бетіндегі коррозия құбылысы басталғанда пайда болады. Сыртқы қабаты жұмсақ, едәуір кеуекті, металл бетімен нашар (әлсіз) тіркелген*» [12, 206 б.].

Академиялық терминге мысал: «*Бағалау (Assessment/Evaluation)* – бұл талдау нәтижесінде жинақталған мәліметтер мен айғақтарды түсіндіру. Баға бағдарламаның білімдік мақсаттарына қол жеткізу деңгейін, студенттердің оқу нәтижелерін айқындап, бағдарламаны жетілдіруге қатысты шешімдер мен әрекеттерге алып келеді» [6].

Тағыда математикалық және логикалық жүйелердің объектілерін анықтауда индуктивті не-семе рекурсивті тәсіл қолданылады, ондай анықтама индуктивтік дефиниция деп аталады. Мысалы, «Саптама торламаның ені B^1 – торламаның шебіне перпендикулярды ені (шебі дегеніміз – айналым жылдамдығына параллельді сызық)» [11, 32 б.]. «Өлшеу құралының сезімталдығы (S) осы құралдың шығыс сигналының өзгерісінің өлшенетін шаманы өзгертуге шақыратын қатынаспен сипатталады, яғни: $S = \Delta L / \Delta X$, мұндағы, ΔL – шығыстағы сигнал өзгерісі; ΔX – өлшенетін шаманың өзгерісі» [13, 79 б.].

Қорыта айтқанда, дефиницияның жоғарыда айтылған түрлерін қарастырып, ұғымдарды анықтаудың теориялық және практикалық қызметте маңызды рөл атқарады. Жоғарыда келтірілген мысалдардан байқағанымыз академиялық терминдердің мәнін ашуда дефиницияларының барлық түрін табуымызға болады. Бірақ, негізінен академиялық терминдерге берілетін дефинициялардың сипаттамалы, санамалы, аралас және партитивтік түрлері көп пайдаланылады. Ал ғылыми-техникалық мәтіндерде қолданылатын дефиниция түрлерінің ауқымы кеңдеу екенін белгілі болды. Қоршаған дүние заттары мен құбылыстар туралы адам санасындағы білім қорының нақтылығы мен дәлдігі ұғымның ақиқат шындықты тануда маңызды болып табылады. Ғылым және техникада барлық негізгі ұғымдарға дефинициялар беріледі, осы тұста ұғымдардың дәл анықтамасының теориялық ғана емес, практикалық маңызы бар. Ұғымдардың мағынасын анықтауда, дефиниция заттар мен құбылыстарды басқа заттар мен құбылыстардан ажыратуға мүмкіндік береді. Бұл жерде ең маңыздысы дефиницияның ұғым және терминмен тығыз байланыста екендігі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Малбақов М. Бір тілді түсіндірме сөздіктің құрылымдық негіздері. – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2002. – 368 б.
2. Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии (Научный доклад дисс. док.). – М., 1990.
3. Досмайллова А.Н. Қазақ терминологиялық дефиниция метамәтінінің семантикалық-құрылымдық сипаты // Филол. ғ. к. ... дисс. авторефераты. – Алматы, 2009. – 32 б.
4. Виноградов В.В. Вступительное слово // Вопросы терминологии. – М.: изд-во АН СССР, 1961. – С. 3-10.
5. Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке: XI – XVII вв. – Л.: Наука, 1970. – 383б.
6. Жоғары білім беру ұйымдарын мамандандырылған (бағдарламалық) аккредиттеу стандарттары // Негізгі ережелер. – Астана, 2015. – 30 б.
7. Кабашев Р.А. ж.б. Жылу техникасы: Оқулық/ Р.А.Кабашев, А.К.Кабашев, А.К.Кадырбаев, А.М.Кекилбаев. – Алматы: «Бастау» баспаханасы, 2008. – 425 б.
8. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
9. Алиярова А.Б., Алияров Б.К., Алиярова М.Б., Жонкешов Б.С. Жылуэнергетика терминдерінің түсіндірме сөздігі (қазақша-орысша, орысша-қазақша). – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2014 ж. – 412 б.
10. Арбатский Д.И. Толкования значений слов. Семантические определения. – Ижевск: Удмуртия, 1977. – 100 с.
11. Бақытжанов И., Иманқұлов Э. Бу және газ турбиналары мен компрессорлар: Оқулық. – Астана: Фолиант, 2010. – 184 б.
12. Бақытжанов И. Жылу электр станцияларының қазандық қондырғылары: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2015. – 336 б.
13. Бектібай Б.Ж. Жылуэнергетика саласындағы өндірісті метрологиялық қамтамасыздандыру: оқу құралы / Б.Ж.Бектібай, Р.ҚМанатбаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 306 б.

Джунисова А.А.

кандидат филологических наук, доцент, ЮКГУ имени М. Ауезова,
город Шымкент, Республика Казахстан

Мырзаш Дана

студент 4-го курса филологического факультета, ЮКГУ имени М. Ауезова,
город Шымкент, Республика Казахстан

ПРИЗНАКИ НЕРЕАЛИСТИЧЕСКОГО И РЕАЛИСТИЧЕСКОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В СКАЗКЕ «ПТИЧИЙ ЯЗЫК»

Аннотация. В статье сказка «Птичий язык» рассматривается в системном аспекте. Наша цель – выявить признаки содержания и формы эпического произведения. В статье особое внимание обращается на нереалистическое и реалистическое изображение на всех четырех этапах анализа эпического произведения по принципу изоморфизма. Реалистический и нереалистический характер изображения, выявленный на первом этапе, систематически подтверждается на втором этапе конфликтом личности. В результате вместе с выявленным характером изображения, жанром, жанровой формой, конкретизируются и тема, идея, родовые признаки и стиль произведения.

Ключевые слова: нереалистический и реалистический характер изображения, метод изображения, конфликт личности, содержание и форма, тема и идея.

Түйін. Бұл мақалада «Птичий язык» ертегісі жүйелі түрде қарастырылады. Ұстаған бағытымыз – эпикалық шығармадағы мазмұндық және пішіндік белгілерін айқындау. Мұнда эпикалық шығарманы изоморфтық қағида бойынша талдау жасаудың барлық төрт кезеңінде реалистік емес және реалистік бейнелеуге басты назар аударылады. Бірінші кезеңде анықталған реалистік емес және реалистік бейнелеу сипаты екінші кезеңде жүйелі түрде тұлғаның қақтығысы арқылы дәлелденеді, соңынан үшінші кезеңде реттеледі, төртіншісінде аз белгілеріне тап болады. Нәтижесінде анықталып отырған бейнелеу сипатымен бірге ертегінің жанрлық пішіні, жанры, жанрлық түрі нақтыланып, шығарманың тақырыбы, идеясы, эпикалық белгілері, стилі анықталады.

Summary. In this article fairytale «Ptichiy yazyk» is considered in the systematic plan. The main aim is identification of substantial and formal signs in fabric of epic work of fairytale. Thus the special attention is paid to a problem of the unreal and real image at all four analysis stages of epic work by the principle of isomorphism. The unreal and real character of the image revealed at the first stages systemically confirmed on the second through the conflict of the personality, then will be corrected on the third, finding the signs on the fourth. As a result for comprehension of character of the image the genre form, a genre, a genre version are concretized, the subject, ideal, patrimonial sings, style of fairytale work are revealed.

Введение

Мы обращаемся к сказке «Птичий язык» основываясь не на традиционном, а на системном подходе к ее изучению.

На сегодняшний день избранные нами произведения русского устного народного творчества «Птичий язык» не стали объектом исследования, что определяет актуальность работы. Актуальность исследования обусловлена также дискуссионностью теоретических проблем литературоведения (метод изображения, жанровая форма, жанровая разновидность), которые отражены в теме и раскрываются на конкретном материале. Одним из путей решения этих актуальных проблем является методология и методика комплексного изучения художественного произведения, которую мы пытаемся развивать.

В работе мы руководствовались концепцией методологии и методики четырехуровневой системы содержания и формы художественных текстов эпоса, лирики, драмы, разработанной А.Е. Кулумбетовой и отразившейся в анализе каждой из произведений.

Метод – это художественное отражение писателем действительности в свете его мировосприятия соответствующими принципами и средствами.

Жанр в нашем понимании – содержательно-формальной компонент системы произведения («тип тематического завершения произведения»).

Жанровая разновидность – оценка автором изображаемых явлений с социальных, психологических, философских, лирических позиций, связывается с доминирующими структурными уровнями в

АЦ и названии, порой адекватными друг другу, а также с доминирующими типами начальных синтагм каждой смысловой части, а также с рисунком РИУ, завершающим текст.

Под стилем мы вслед за Б.С. Мейлахом, Ю.Г. Нигматуллиной понимаем не творческую индивидуальную манеру писателя, а форму процесса мышления – романтическую, реалистическую, романтико-реалистическую.

Основная часть

Анализ названия «Птичий язык». Функция его изучения заключается в раскрытии в нем уровней содержания (ИТУ, РИУ) и формы (СКУ,ЗУ). Благодаря им определяем признаки содержания (фабула), содержания и формы (ЗС), формы (характер изображения и жанровая разновидность) системы текста [1]. Обратимся к словарному значению названия сказки «Птичий язык» – непонятная, бессмысленная речь. На основе словарного значения определяем его знаковый смысл [2]. Он – в чувстве неприятия. Антоним – принятие. В этом суть фабулы. Контекстуальный антоним к названию «Птичий язык» – человеческий язык обуславливает нереалистический характер изображения. Роль другого главенствующего название уровня – СКУ – в передаче психологического внутреннего конфликта.

Второй этап – определение верхней (завязки) и нижней (развязки) границы настоящего времени (НВ). НВ совпадает с 7 абзацем по второму и восьмому критериям (с последним событием или переживанием в жизни героя, близкими по времени к читателю; с цикличностью переживаний, событий, действий): «Вот плывет лодка по морю, а навстречу ей корабль на всех парусах летит. Увидел корабельщик мальчика, жалко ему стало, взял его к себе, расспросил про все и обещал держать и любить его, как родного сына.

На другой день говорит мальчик новому отцу:

– Соловей-де напевает, что подымется буря, поломают мачты, прорвет паруса; надо поворотить в становище.

Но корабельщик не послушался.

И впрямь поднялась буря, поломала мачты, оборвала паруса,

Делать нечего, прошлого не воротишь; поставили новые мачты, поправили паруса и поплыли дальше.

А Вася опять говорит:

– Соловей-де напевает, что навстречу идут двенадцать кораблей, все разбойничьих, во полон нас возьмут!

На этот раз корабельщик послушался, приворотил к острову и видел, как те двенадцать кораблей, все разбойничьих пробежали мимо. Выждал корабельщик сколько надобно и поплыл дальше» [3]. Нижней границей хронотопа НВ является последний абзац: «После того король...». Объектной темой в этом произведении является конфликт личности: в центре повествования – купеческий сын, который становится королем по предсказанию соловья-вещуна и воссоединяется с родителями, отказавшимися от него. Суть конфликта определяет нереалистический характер изображения и психологическую жанровую разновидность. Наличие экспозиции – примета малой жанровой формы.

Третий этап. Нижней границей хронотопа настоящего времени, или развязкой «Птичий язык», являются последние 4 абзаца: «После того король взял мальчика к себе и жил он при нем в большой милости и чести; вырос и стал молодец молодцом, женился на королевне и взял в приданое полцарства.

Вздумалось ему как-то поехать по разным местам, по чужим землям, людей посмотреть и себя показать: собрался и поехал странствовать.

В одном городе остановился он ночевать: переночевал, встал поутру и велит, чтоб подали ему умываться.

Хозяин принес ему воду, а хозяйка подала полотенце; разговорился с ними королевич и узнал, что-то были отец его и мать, заплакал от радости и упал к их ногам родительским; а после взял с собою в город Хвалынск, и стали они все вместе жить-поживать да добро наживать». Тема активного центра – чувство *неожиданности*. Доминирует *эпический род*: повествуется о путешествии Василия; о встрече и воссоединении его с родителями после долгой разлуки. *Лирический род* передается через экспрессивную лексику, который имеет большое значение в понимании психологических переживаний героев («заплакал от радости», «упал к их ногам», «жить-поживать да добра наживать»). Примета *драматического рода* проявляется через «событие самого рассказывания». *Жанровая форма* в

АЦ малая, исходя из объема (4 абзаца из 4 предложений), 2 ситуаций, 2 героев (главные герои - мать и отец, и упоминание короля и королевны). *Тип начальной синтагмы* (ТНС) АЦ («После...») – *философско-психологический*, так как раскрывает вопросы обстоятельства времени, и неожиданном чувстве. В *последнем предложении* развязки отсутствуют антонимы («Хозяин принес ему воду, а хозяйка подала полотенце; разговорился с ними королевич и узнал, что-то были отец его и мать, заплакал от радости и упал к их ногам родительским; а после взял с собою в город Хвалынский, и стали они все вместе жить-поживать да добро наживать»). *ПС* – в неожиданности, антоним – ожидаемое. Неожиданное связано с перевоплощением обычного мальчика в короля, ожидаемое – с предсказанием птички, которое сбылось – обретение героем родителей. В *СЧ* есть реальные детали («король и мальчик», «хозяин и хозяйка», «отец и мать»), которые раскрывают *философско-психологический конфликт неожиданности и ожидаемого*. *Первичное читательское восприятие* заключается в понимании счастливого конца. В свете *романтического* изображения предстают приметы сказки: сказочные герои король, королевна и счастливый конец. Другими его приметами являются чудесное перевоплощение купеческого сына в короля, внимание к внутренним переживаниям героев, резкий конфликт между неожиданностью и ожидаемым. Приметами *экспрессионизма* являются *экспрессивная лексика* и *прием повтора* («подала» – 2, «стал» – 2, «молодец» – 2, «после» – 2, «переночевал» – 2, «по» – 2, «он» – 2, «взял» – 3, «его» – 3) с доминированием символики цифры 2 (волнение), раскрывая чувства и переживания героя в ситуации обретения родителей.

Функция четвертого этапа – раскрыть изоморфизм как принцип системности между признаками *содержания* и *формы* в активном центре и 3 СЧ текста.

1МФ совпадает с началом текста и является *экспозицией*, отражая тему предназначения. *Эпический род* повествует о купце и купчихе, которым бог подарил сына; конфликте между мальчиком и родителями. *Лирический род* представлен в 1МФ экспрессивной лексикой («говори без утайки», «да сказать боюсь», «со слезами вымолвил», «огорчил», «по смерти», «отказал добра», «соловей поет») и приемом повтора («пел» – 3, «мальчик» – 3, «купца с купчихою» – 2, «дал» – 2, «соловей» – 2, «Вася» – 2, «проговорил» – 2, «предвещает» – 2). Признаки *драматического рода* проявляются через диалог и «событие самого рассказывания». *Жанровая форма* в 1МФ – малая ввиду 2 ситуаций, 5 абзацев из 7 предложений, 4 героев (отец, мать, сын и соловей). *Жанровая разновидность 1МФ* – психологическая, так как идет конфликт между сыном и родителями. *ПП* (На ту пору вылетел из клетки соловей-вещун, прилетел в лодку и сел мальчику на плечо) имеет авторский антоним («вылетел» – «прилетел»). *Потенциальный смысл 1МФ* – в *предназначенности*, а антоним – *действительность*. Пара авторских антонимов в смысловой части («Я знаю, что соловей поет» – «да сказать боюсь») раскрывают конфликт между предназначенностью и действительностью.

Содержательные признаки прогностического ПС 1МФ «Птичьего языка»: 1. ПС определяет предмет последующего изображения – предназначенности: все последующее повествование о дальнейшей судьбе своих родителей. 2. При сопоставлении ПС 1 МФ (предназначенность) со знаковым смыслом названия сказки (неприятие) не обнаруживаем контраста смыслов. А это указывает на отсутствие подтекста. 3. Формальные функции ПС: 1. Верность определения предмета последующего изображения подтверждает верность определения нами критерия верхней границы хронотопа НВ. 2. Отсутствие подтекста в 1 МФ произведении «Птичий язык» изоморфно «порядку» в АЦ согласно жанру сказки. 3. В обозначении доминирования романтического метода с чертами экспрессионизма, символизма, экзистенциализма. И по объему малой жанровой формы. ПС связан с разумом которому противостоит естественные чувства.

Следы ОТ: судьба, предвещенная соловьем-вещуном (неожиданность) испугала родителей (действительность). В свете *романтического* изображения предстают приметы сказки: зачин («в одном городе жил купец и с купчихою»); соловей-вещун; мальчик, который понимает птичий язык. Обратим внимания на значение имени Василий – означает «царственный», «царский», а также переводят как «царь». Ярким признаком романтизма выступает резкий конфликт между предназначенностью и действительностью: родители, как только узнали, что их ждет, немедленно избавились от сына. Отсюда, чувство страха является экзистенциальным штрихом. Приметами *экспрессионизма* выступают *экспрессивная лексика* и *прием повтора* с доминированием символики беспокойства (2), подтверждающие ПС 1МФ.

Тема 2МФ – в *послушании*. Доминирующий *эпический род* обусловлен повествованием о встрече мальчика с новым отцом, о предсказании соловья. *Лирический род* передается через экспрессивную

лексику («жалко ему стало», «любить его», «делать нечего», «прошлого не воротишь»). *Драматический род* обусловлен диалогом и «событием самого рассказывания». *Жанровая форма* 2МФ – малая: 7 абзацев из 9 предложений, 2 ситуации, 2 главных героя (отец и сын) с упоминанием соловья. Тип начальной синтагмы 2МФ («Вот плывет лодка по морю...») – *психологический*. В ПП («Выждал корабельщик сколько надобно и поплыл дальше») нет антонимов. *Потенциальный смысл* 2МФ – в *послушании*, антоним – *игнорирование*. В содержании СЧ есть ключевая пара антонимов («корабль» – «лодка», «надо поворотить в становище» – «не послушался»), последняя из которых, являясь ключевой, подтверждает выявленный нами конфликт. *Следы ОТ*: игнорирование отцом предсказания соловья-вещуна в первый раз (неожиданность), следование предупреждениям соловья во второй раз (ожидаемое). Сквозь призму *романтического* изображения предстают сказочные приметы: чудесное – мальчик, который понимает птичий язык; разбойники, соловей-вещун (чудесный помощник). *Экспрессивная лексика и прием повтора* («навстречу» – 2, «увидал» – 2, «мальчик» – 2, «соловей-де напевает» – 2, «буря» – 2, «поворотить» – 2, «послушался» – 2, «плывет» – 3, «корабль» – 3, «корабельщик» – 3, «поплыл» – 3, «паруса» – 4) с доминированием *символики* цифры 2 (беспокойства) выражают чувства и переживания мальчика при встрече с новым отцом.

Тема фокуса – в решении. В нем повествуется о приказе короля отжить от дворцовых окошек ворона с ворониhoю; о сыне, отправленном отцом к королю для решения проблемы; об объяснении Васи королю, почему они здесь летают; о разрешении спора птиц королем. *Лирический род* передается через экспрессивную лексику («угомону не дают», «отжить от дворцовых окошек», «сможет отжить», «голова отрублена», «положили головы под топор», «позволь пойти», «сколько ни уговаривал», «ну, ступай», «птичий крик», «просят рассудить», «кричат ворона с ворониhoю»). *Драматический род* обусловлен диалогом и «событием самого рассказывания». *Жанровая форма* фокуса – малая: 10 абзацев из 11 предложений, 4 ситуации, 3 главных героя (отец, сын и король). Тип начальной синтагмы («Ни мало, ни много прошло времени...») – *психологический*. В *последнем предложении* («Только изрек король это слово, ворон с вороненком полетели вправо, а ворониha – влево») есть пара антонимов («ворон с вороненком полетели вправо» – «ворониha – влево»). *Потенциальный смысл* – в *решении*, антоним – *тупик*. В содержании СЧ есть ключевая пара антонимов («ежели кто сможет отжить от дворцовых окошек ворона с ворониhoю, тому король отдаст в награду полцарства своего и меньшую королевну в жены» – «кто возьмется за такое дело, а дела не сделает, тому отрублена будет голова», «недоброе случится» – «на себя пеняй»), последняя из которых, являясь ключевой, утверждает выявленный нами конфликт. *Следы ОТ*: благодаря *решению* проблемы мальчик обретает невесту и полцарства (ожидаемое). На романтическое изображение указывают сказочные приметы: сказочные герои (король, охотники, корабельщик и купеческий сын), антитеза люди и птицы, царь и купеческий сын; указ царя с его условием; выполнение условия царя и как следствие вознаграждение. *Экспрессивная лексика и прием повтора* («король» – 7, «ворон с ворониhoю» – 4, «дворцовыми окнами» – 2, «отжить» – 2, «жена» – 2, «дело» – 2, «Вася» – 2, «корабельщик» – 2, «ваше величество» – 2, «принадлежит» – 2, «сын» – 2, «отец» – 2) с доминированием *символики* цифры 2 (беспокойства) передают озабоченность царя причиной нарушения его покоя, корабельщика за жизнь Васи как родного сына.

Заключение

1. Ф В произведении «Птичий язык» имеются 2 МФ (темы), 1Ф (проблема, или кульминация) и АЦ (развязка), указывающие на малую жанровую форму. Очевидно соответствие жанровой формы критерию художественности, обусловленному, во-первых, связи «порядка» и «хаоса»: доминанта сочетается с отклонениями от нее. Во-вторых, присутствием одного фокуса. В-третьих, количеством героев (2-4 главных и второстепенных), ситуаций (2-4) и объема (4-11 предложений).

2. Ф Наблюдается синтез признаков трех родов литературы во всех СЧ при доминировании эпического.

3. СФ Очевидно преобладание психологического типа начальной синтагмы (АЦ, 1 МФ, 2МФ, Ф) во всех 4 СЧ «Птичий язык». В АЦ – философско-психологический. Разнообразие жанровой разновидности – признак соответствия критерию художественности.

4. С Доминирование знаков во всех СЧ «Птичий язык» свидетельствует о переходе конкретно-исторических проблем современности в общечеловеческий масштаб.

5. СФ Мы наблюдали изоморфизм СЧ «Птичий язык» и в плане методов изображения. При до-

минировании романтического проступали и черты экспрессионистского, символистского, экзистенциалистского изображения.

6. С ОТ (неожиданность – ожидаемое) пронизывает все СЧ, а, в свою очередь, конфликты двух МФ подготавливают Ф, он и раскрывает суть развязки, т.е. АЦ. Таким образом, мы обращаем внимание на изоморфизм содержания всех СЧ «Птичий язык».

7. С ОТ и конфликты всех СЧ выражают борьбу между естественными чувствами и разумом [антропологическим (А) и просветительским (П) принципами эстетического идеала]. АЦ – неожиданность (П), 1 МФ – предназначенность (П), 2 МФ – послушание (А), Ф – решение (П). Очевидно доминирование разума над естественными чувствами. Это позволяет нам определить идею (инвариантную, т.е. низменную тему – ИТ) произведения «Птичий язык».

8. СФ ПЧВ (понимание) совпадает со вторичным читательским восприятием (ИТ, т.е. идея). По жанру – сказка.

9. СФ ОТ и ИТ дополняют друг друга, обосновывая реалистический стиль мышления. Но романтическое содержание эстетического идеала коллективного сознания, антонимы в АЦ, повествовательная интонация его – показатель романтико-реалистического стиливого синтеза.

10. СФ Итак, произведение «Птичий язык» – малое по жанровой форме, по жанру – сказка. Представляет синтез трех родов литературы. По жанровой разновидности – философско-психологический. По стилю – романтико-реалистический стиливой синтез, по методу изображения – романтический с чертами экспрессионистского, символистского, экзистенциалистского.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакас Г.К., Мырзабекова А.К. Система содержания и формы лирического, эпического и драматического художественного текста. Учебное пособие. – Алматы: Искандер, 2008. – 178 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 547, С.794
3. Круглов Ю.Г. Русские народные сказки: Кн. для самост. чтения. 4-6 кл. Сост., автор предисл., примеч., словаря Ю.Г. Круглов. – М.: Просвещение, 1983. – С. 214-216.

Джунисова А.А.,

кандидат филологических наук, доцент,
ЮКГУ имени М. Ауезова, город Шымкент, Республика Казахстан

Айту Г.М.,

студент 4-го курса филологического факультета,
ЮКГУ имени М. Ауезова, город Шымкент, Республика Казахстан

ПРИМЕТЫ СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В РАССКАЗЕ Ю. НАГИБИНА «ЖИЛИЩА БОГАТЫРЕЙ»

Аннотация. В статье рассказ Ю. М. Нагибина «Жилища богатырей» изучается в системном плане, цель которой выявление содержательных и формальных признаков в ткани эпического произведения. Изоморфизм адекватен закономерной связи «хаоса» и «порядка в соотносительности содержания и формы изучаемых категорий в системе текста. В результате конкретизированы жанровая форма, жанр, жанровая разновидность, раскрыты тема, идея, родовые приметы, стиль.

Ключевые слова: метод, жанр, жанровая форма, жанровая разновидность, стиль.

Түйін. Бұл мақалада Ю. Нагибиннің «Жилища богатырей» әңгімесі жүйелі түрде қарастырылады, эпикалық, шығарманың мазмұндық және пішіндік белгілерін анықтау зерттеудің басты мақсаты болып табылады. Мәтін жүйесінде мазмұн мен қалып сәйкестігінде изоморфизм «хаос» пен «тәртіптің» заңды байланысына тең. Нәтижесінде жанрлық пішін, жанр, жанрлық түр анықталып, сонымен қоса тақырып, идея, эпикалық белгілері және стилі нақтыланды.

Summary. In this article story IU. Nagibin «Zhilisha bogatyrey» is considered in the systematic plan. The main aim is identification of substantial and formal signs in fabric of epic work of story. Isomorphism is adequate to natural communication of «Zhilisha bogatyrey» and «order» in correlation of the contents and a form of the studied categories in system of the text. As a result for comprehension of character of the image the genre form, a genre, a genre version are concretized, the subject, ideal, patrimonial sings, style of story work are revealed.

Введение

Мы обращаемся к рассказу «Жилища богатырей» основываясь не на традиционном, а на системном подходе к ее изучению.

На сегодняшний день избранное нами произведение русского писателя Ю. Нагибина («Жилища богатырей») еще не стал объектом исследования, что определяет актуальность работы. Актуальность исследования обусловлена также дискуссионностью теоретических проблем литературоведения (метод изображения, жанровая форма, жанровая разновидность), которые отражены в теме и раскрываются на конкретном материале. Одним из путей решения этих актуальных проблем является методология и методика комплексного изучения художественного произведения, которую мы пытаемся развивать.

В работе мы руководствовались концепцией методологии и методики четырехуровневой системы содержания и формы художественных текстов эпоса, лирики, драмы, разработанной А.Е. Кулумбетовой и отразившейся в анализе каждой из произведений.

Метод – это художественное отражение писателем действительности в свете его мировосприятия соответствующими принципами и средствами.

Жанр в нашем понимании – содержательно-формальной компонент системы произведения («тип тематического завершения произведения»).

Жанровая разновидность – оценка автором изображаемых явлений с социальных, психологических, философских, лирических позиций, связывается с доминирующими структурными уровнями в АЦ и названии, порой адекватными друг другу, а также с доминирующими типами начальных синтагм каждой смысловой части, а также с рисунком РИУ, завершающим текст.

Под стилем мы вслед за Б.С. Мейлахом, Ю.Г. Нигматуллиной понимаем не творческую индивидуальную манеру писателя, а форму процесса мышления – романтическую, реалистическую, романтико-реалистическую.

Основная часть

Функция первого этапа – раскрыть главенствующие уровни содержания и формы [Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакас Г.К., Мырзабекова А.К., 2008, с. 178]. Всегда доминирует уровень речи. Благодаря ЗУ мы обращаемся к словарному значению слов названия «Жилища богатырей»: жилище – помещение, в котором живут, можно жить; богатырь – герой русских былин, совершающий воинские подвиги [Ожегов С.И., 1986, с. 47, 167]. На основе словарного значения выявляем *знаковый смысл* названия: стойкость. Фабула заключается в изображении борьбы между стойкостью и податливостью. ЗУ помогает раскрыть такой формальный признак, как нереалистический характер изображения через подбор к названию контекстуального антонима: жилища богатырей – жилища обычного человека. Помимо ЗУ в названии произведения Ю. Нагибина доминирует и СКУ через его конфликт и систему образов, указывающих на психологическую жанровую разновидность.

Функция анализа второго этапа – определить в рамках хронотопа настоящего времени объектную тему, то есть конфликт личности.

Верхняя граница хронотопа настоящего времени соотносится со вторым критерием – с последним событием или переживанием в жизни героя – и начинается со следующего предложения («... Клушинскую школу перевели в колхозное правление» [Нагибин Ю.М., 1976, с. 2-4]). Объектная тема заключается – в психологическом конфликте между супругами Алексеем Ивановичем и Анной Тимофеевной («– Гагарины любят волю, умеют жить, умеют радоваться – говорит Алексей Иванович, в начале супруга Анна Тимофеевна не соглашается с ним, и в конце добавляет – Тут я с тобой согласная, что б ни случилось, держи хвост морковкой – и заключает разговор»), что формирует как психологическую жанровую разновидность, так и нереалистический характер изображения. Жанровая форма – малая ввиду экспозиции и количества кульминации. Содержание и тип объектной темы уточняются при анализе активного центра.

Третий этап – анализ активного центра, то есть развязки. Доминирует *эпический род*: повествование об Алексее Ивановиче, предавшемся героическим воспоминаниям и реакции жены и детей. Признак *драматического рода* – «событие самого рассказывания», диалог. Приметы *лирического рода* – выразительная лексика («Гагарины всегда отличались бойцовой породой – заявил он, горделиво оглядывая семейное застолье», «Ладно тебе, Аника-воин! – прикрикнула Анна Тимофеевна, не любившая подобных разговоров», «Батяка мой Иван Гагара первый кулачный боец во всем уезде был», «Сказал бы лучше – первый выпивоха и дебошир», «Подумаешь, заслуга! В моей семье не дрались. Мы народ пролетарский, путиловской закваски», «Папаня, а правда, он, поддамши, избу разваливал? – спросил старший Валентин», «Шатун, перекасти-поле... – вставила Анна Тимофеевна», «Размечтался!.. Шумел, колобродил Иван Гагара, а пропал не за грош» [Нагибин Ю.М., 1976, с. 2-4]), отражающая чувства и переживания героев. Жанровая форма – *малая*: 35 предложений, 1 ситуация, 4 героя (главные – Алексей Иванович, Анна Тимофеевна, второстепенные – Зоя, Валентин). Тип начальной синтагмы («...За самоваром Алексей Иванович...») – *психологический*. В *последнем предложении* («Тут я с тобой согласная, что б ни случилось – держи хвост морковкой!.. – заключила Анна Тимофеевна») нет авторской установки. Потенциальный смысл – чувство *солидарности*, антоним – *несогласие*. В *смысловой части* есть антонимы («заявил горделиво» – «прикрикнула», «отменный мастер, герой, победитель» – «Шатун, перекасти-поле», «шумел, колобродил» – «пропал не за грош»), которые подтверждают психологический конфликт между чувством солидарности и несогласием. *Первичное читательское восприятие* заключается в понимании реакции героини ввиду авторской установки в развязке. Признаками *постмодернистского* изображения выступают: во-первых, ирония, которая улавливается в реакции Анны Тимофеевны («Ладно тебе, Аника-воин») в отношении мужа: «Аника» – это не просто имя, оно имеет скрытый смысл: в переводе с греческого «а» значит «не», «ника» значит победа. «Аника-воин» также является героем русской народной сказки. В ней он утверждает, что не испытывает никакого страха перед смертью, но когда горбатая предстает перед ним, умоляет ее пощадить и простить за свою самоуверенность. В наше время «Аникой-воином» называют человека, который лишь хвастается своей храбростью, но при реальной опасности всегда трусит; во-вторых, перетекание разных чувств между супругами – согласия и несогласия: Ивана Гагару супруг считает первым кулачным бойцом во всем уезде, а Анна Тимофеевна – первым выпивохой и дебоширом. *Реалистично* переданы воспоминания героя о своем предке. Учет повторяющихся слов («он» – 5, «а» – 5, «Анна Тимофеевна» – 5, «и» – 4, «герой» – 3, «Гагарины» – 2, «Алексей Иванович» – 3, «Иван Гагара» – 2, «пролетарский» – 2, «пути-

ловский» – 2, «я» – 2, «первый» – 2, «героический, героизации» – 2, «завсегда» – 2, «правду, правда» – 2, «семейное, семье» – 2, «умел» – 2, «против» – 2) с символикой цифры 2, выражающем беспокойство.

Четвертый этап – анализ микрофокусов и фокусов в обратном движении от развязки. Произведение состоит из трех микрофокусов (МФ) и одного фокуса (Ф).

Первый микрофокус выражает чувство *заинтересованности*. Повествуется об экскурсии; о селе Клушино; о русских богатырях; о следах древней дороги; о насыпи. Лирический род выражается экспрессивной лексикой («печалился», «сумрачный голос», «отчаянно крикнул», «тщетно зывала»), эпитетами («тихая Гжатская земля», «ожесточенная битва») и приемом повтора («учительница» – 3, «Ксения Герасимовна» – 2, «сказала» – 2, «поведет» – 2, «экскурсия» – 3, «насыпь» – 3, «земля» – 3, «русский» – 3) с преобладанием цифры 3 – завершения. Признаками драматического рода проявляется через диалог и «событие самого рассказывания». Жанровая форма 1 МФ – малая (5 ситуаций, 4 героя, 3 абзаца из 20 предложений). Тип начальной синтагмы («Учительница...») 1МФ – психологический в связи с эмоциональными переживаниями героев на фоне войны. ПП («Никто ее не слушал, и учительница, подобрав в шаг юбку, припустила вдогон») имеет авторских автонимов. Потенциальный смысл 1МФ – беспомощность, его антоним – настойчивость. Смысловая часть содержит антонимические пары («тихая Гжатская земля» – «поле ожесточенных битв», «молчали» – «сообразил», «глухо» – «твердо», «победа» – «конец», «русские войны» – «Гетман Жолкевский», «тщетно зывала» – «припустила вдогон»), последняя из которых подтверждает выявленный нами конфликт беспомощности и настойчивости. Постмодернистский метод изображения обусловлен отражением состояния замешательства учительницы («тщетно зывала», «никто ее не слушал», «припустила вдогон») – перетекание одного состояния в другой. Неоднозначность («может быть») как другая его примета отразилась в следующем выражении: «Но может быть, Юре Гагарину только почудился сумрачный голос далекого предка?». Романтический метод изображения обусловлен резким контрастом изображения экскурсии школьников и неожиданного нападения немцев и, следовательно, внутреннего состояния учительницы и школьников в данных ситуациях. Картина натиска вражеских самолетов вполне реалистична. Чувство страха – экзистенциальная черта.

Тема второго микрофокуса – в *неизбежности*. Повествуется о времени, когда они достигли Клушино; о Дуне почтальонше, которая лежала навзничь, головой в лопухи; о горе Насти. Лирический род выражается экспрессивной лексикой («услышали плач», «рыдания стали громче», «горько плакала», «сильно и умело отвела», «открылась рыжая пестрядь», «капризный рот», «черные заплаканные глаза», «восхитился Пузан», «строго сказала», «по-взрослому ответила», «сказала решительно»). Драматический род выражается диалогом, прямой речью и «событием самого рассказывания». По объему (44 предложений) – средняя жанровая форма, а по количеству ситуаций (3) и героев (5: из них 2 главных: Ксения Герасимовна, Настя, 3 второстепенных: Дуня, Пузан, Пека Фрязин) наблюдаем синтез малой и средней жанровой формы при доминировании малой. ТНС 2 МФ («Когда они достигли Клушино...») – психологический в связи с переживаниями персонажей и состоянием души Насти. В последнем предложении («–Пойдем, будешь со мной жить...») отсутствует авторская установка. В смысловой части присутствуют антонимичные пары («достигли» – «убрался восвояси», «пестрядь веснушек» – «сплошную веснушку», «черные заплаканные глаза» – «на смех всунули два уголька», «помолчала» – «сказала»), первая из которых, являясь ключевой, выражает психологический конфликт неизбежности и случайности. Постмодернистский метод проявляется в неоднозначности реакции и перетекании чувств у учительницы, то есть растерянности («чуть помолчала, что-то соображая внутри себя») и принятия решения («–Слезам горю не поможешь, – сказала она решительно. – Пойдем, будешь со мной жить...»). Романтический метод изображения выражается через контраст ситуации – горько плачущую девочку и учительницу, которая неожиданно зовет ее к себе жить. *Экспрессионизм* проявляется через восклицательный знак («–Ага!», «–Вот это да!»), функцию многоточия («–Дуня... почтальонша...», «–Папка в этом...», «–Пойдем, будешь со мной жить...»), сарказм («–Сравнил тоже!»), прием повтора («Клушино» – 2, «Дуня» – 4, «Ксения Герасимовна» – 5, «ребята» – 2, «кулаки» – 2, «сказала» – 2, «откуда» – 2) с символикой доминирующей цифры 2 в значении беспокойства за дальнейшую судьбу маленькой Насти. Штрихи *экзистенциалистского метода изображения* – страдания и слезы Насти, тема смерти и отчаяния, чувство одиночества. Реалистично изображается реакция героев на последствия атаки врага.

Содержательные признаки прогностического ПС 2МФ «Жилища богатырей» Ю. Нагибина: 1. ПС определяет предмет последующего изображения – неизбежности: все последующее повествование о последствиях нападения немцев и поведения героев. 2. При сопоставлении ПС 2 МФ (неизбежность)

со знаковым смыслом названия произведения Ю. Нагибина (стойкость) не обнаруживаем контраста смыслов. А это указывает на отсутствие подтекста. 3. Формальные функции ПС: 1. Верность определения предмета последующего изображения подтверждает верность определения нами критерия верхней границы хронотопа НВ. 2. Отсутствие подтекста в 2 МФ произведении «Жилища богатырей» изоморфно «порядку» в АЦ согласно жанру рассказа. 3. В обозначении доминирования постмодернистского метода с чертами экспрессионизма, символизма, реализма, романтизма, экзистенциализма. и по объему средней жанровой формы, а по количеству синтез малой и средней жанровой формы при доминировании малой. ПС связан с естественными чувствами, которому противостоит рассудочное.

Тема фокуса эпического произведения «Жилища богатырей» – *в недоразумении*. В нем повествуется о встревоженной и обозленной Ксении Герасимовне, возмущенной поступком Юры и Насти; о дискуссии между учительницей и Юрой; о сожалении Ксении Герасимовны, попросившей прощения у своего ученика. Признаками *драматического рода* являются «событие самого рассказывания» и диалог. *Лирический род* передается через экспрессивную лексику («встревоженная и обозленная Ксения Герасимовна», «сумрачно проворчал», «огорченно спросила», «слегка покраснела», «ветрела Настя»). Жанровая форма – средняя: 29 предложений, 3 ситуации и 5 героя (главные – Ксения Герасимовна, Юра Гагарин, Настя Жигалина; второстепенные – Анна Тимофеевна, Алексей Иванович). Учет повторяющихся слов («но» – 2, «Ксения Герасимовна» – 4, «дышали» – 2, «воздухом» – 2, «Настя» – 2, «я» – 3) с символикой цифры 2, в значении беспокойства. Жанровая разновидность («...Но пока настал черед сладким пышкам...») – *психологический и лирический* (функция многоточия в конце смысловой части указывает на слияние чувств автора, читателя и героя). В *последнем предложении* («Учительница увела разочарованную Настю, но Юра успел – уже в сенях – вручить своей подруге кулечек с теплыми пышками...») нет авторской установки. Потенциальный смысл – *недоразумение*, антоним – *понимание*. В *смысловой части* есть антонимы («сладкие пышки» – «кисленькое», «обижает» – «не обижал»), которые подтверждают лирико-психологический конфликт между недоразумением и пониманием. Неоднозначность реакции Ксении Герасимовны, то недовольной (несогласие), то слегка покрасневшей и просившей прощения у Юры, покинувшей дом Гагариных из-за чувства неловкости своим поведением (чувство солидарности) является признаком постмодернистского изображения и отражения следов объектной темы. В свете *постмодернистского изображения* обращает внимание и состояние «разочарованной Насти»: ей близка учительница, которая ее приютила на время, но в то же время девочка разочарованна поведением недовольной учительницы. Она уходит с ней, потому что понимает, что небезразлична учительнице. *Экспрессионистский метод* продиктован обилием восклицательного знака («–Явились – не запылились!», «–Видали!», «Ладно, пошли домой, Настасья!»), многоточия («–Воздухом они дышали, поганцы!..», «–Ведет себя кое-как...», «–...дерется, товарищей обижает», «–Вспомни, что было после уроков...»), символикой цифра 2 в приеме повтора, подтверждающих выявленный нами потенциальный смысл микрофокуса. *Реалистично* изображение внутреннего мира героев, а также состояния возмущения Ксении Герасимовны действиями Юры и Настеньки.

Заключение

1. Ф В произведении «Жилища богатырей» имеются 3 МФ (темы), 1Ф (проблема, или кульминация) в АЦ (развязка), указывающие на малую жанровую форму с признаками средней формы (в объеме: 2 МФ – 44 предложения, 3 МФ – 66 предложения). Очевидно соответствие жанровой формы критерию художественности, обусловленному связи «порядка» и «хаоса»: доминанта сочетается с отклонениями от нее.

2. Ф Наблюдается синтез признаков трех родов литературы во всех СЧ при доминировании эпического.

3. СФ Очевидно преобладание психологического типа начальной синтагмы (АЦ, 1 МФ, 2МФ, 3 МФ, Ф) из 5 СЧ «Жилища богатырей» Ю. Нагибина. В фокусе и 3 МФ – психологическая и лирическая. Разнообразие жанровой разновидности – признак соответствия критерию художественности.

4. С Доминирование знаков во всех СЧ «Жилища богатырей» свидетельствует о переходе конкретно-исторических проблем современности Ю. Нагибина в общечеловеческий масштаб.

5. СФ Мы наблюдали изоморфизм СЧ «Жилища богатырей» Ю. Нагибина и в плане методов изображения. При доминировании постмодернистского проступали и черты экспрессионистского, символистского, романтического, экзистенциалистского, реалистического изображения.

6. С ОТ (солидарность – несогласие) пронизывает все СЧ, а, в свою очередь, конфликты трех МФ подготавливают первый Ф, он и раскрывает суть развязки, т.е. АЦ. Таким образом, мы обращаем внимание на изоморфизм содержания всех СЧ «Жилища богатырей» Ю. Нагибина.

7. С ОТ и конфликты всех СЧ выражают борьбу между естественными чувствами и разумом [антропологическим (А) и просветительским (П) принципами эстетического идеала Ю. Нагибина]. АЦ – солидарность (А), 1 МФ – беспомощность (А), 2 МФ – неизбежность (П), 3 МФ – удовлетворение (А), Ф – недоразумение (П). Очевидно доминирование естественных чувств над рассудочным. Это позволяет нам определить идею (инвариантную, т.е. неизменную тему – ИТ) «Жилища богатырей». Ю. Нагибин утверждает в качестве прекрасного гармонию естественных чувств и духовности.

8. СФ ПЧВ (понимание) совпадает со вторичным читательским восприятием (ИТ, т.е. идея), что характерно для жанра рассказа при малой эпической форме. Однако, наблюдаем нарушение соотношения «хаоса» и «порядка» в жанровом плане: во всех смысловых частях присутствуют антонимы (то есть «порядок»).

9. СФ ОТ и ИТ дополняют друг друга, обосновывая реалистический стиль мышления Ю. Нагибина. Но романтическое содержание эстетического идеала писателя, антонимы в АЦ, повествовательная интонация его – показатель романтико-реалистического стиливого синтеза.

10. СФ Итак, «Жилища богатырей» Ю. Нагибина – малый по жанровой форме с чертами среднего, по жанру – рассказ. Представляет синтез трех родов литературы. По стилю – романтико-реалистический стиливой синтез, по методу изображения – постмодернистский с чертами экспрессионистского, символистского, экзистенциалистского, романтического и реалистического. По жанровой разновидности – психологическая с чертами лирического.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кулумбетова А.Е., Джунисова А.А., Садуакас Г.К., Мырзабекова А.К. Система содержания и формы лирического, эпического и драматического художественного текста. Учебное пособие. – Алматы: Искандер, 2008. – 178 с.
2. Ожегов С.И. 0-45 Словарь русского языка: Ок. 5700 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С. 167,47.
3. Нагибин Ю.М. Жилища богатырей // Ю.М. Нагибин. Маленькие рассказы о большой судьбе. – М.: Советская Россия, 1976. – С. 2-4.

Ибраева Жанар Кулматовна,
доктор филологических наук, и.о. профессора
Факультет филологии и мировых языков
КазНУ имени аль-Фараби,
г. Алматы, e-mail: zhanar.kulmat@gmail.com

Несипбай Гульдана Бериковна,
преподаватель, факультет филологии и мировых языков
КазНУ имени аль-Фараби,
г. Алматы, e-mail: guldana_beknova95@mail.ru

THE CHOICE OF TEACHING METHODS IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

Резюме. В данной статье представлен обзор системы обучения в КазНУ имени аль-Фараби. В статье проанализированы действующие образовательные программы по лингвистическим специальностям, когда ведущими выступает интегрированный подход в обучении. Представлен анализ новых и традиционных методов обучения.

Ключевые слова: учебный процесс, метод, методика обучения, магистерская диссертация.

Summary. This article provides an overview of the training system in the al-Farabi Kazakh national University. The article analyzes the existing educational programs in linguistic specialties, when the leading is an integrated approach to learning. The analysis of new and traditional methods of teaching is presented.

Key words: educational process, method, teaching methods, master's thesis.

Түйін. Бұл мақалада әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да оқу жүйесіне шолу жасалған. Мақалада лингвистика мамандықтары бойынша қолданыстағы білім беру бағдарламалары талданды, онда жетекші ретінде оқытудағы интеграцияланған тәсіл қолданылады. Оқытудың жаңа және дәстүрлі әдістерін талдау ұсынылған.

Түйінді сөздер: оқу үдерісі, әдіс, оқыту әдістемесі, магистрлік диссертация.

An overview of the period of development of higher education during the years of independence in Kazakhstan allows us to speak about the tangible progress of the entire system of higher education (as, indeed, other levels – primary, secondary, and postgraduate education). It is known that government policy is aimed at reforming the system of higher education to meet the needs of a modern competitive economy based on international experience. To achieve this objective, the government of Kazakhstan has adopted a number of important documents, among which the updated Law of the Republic of Kazakhstan «On education» (2007, with amendments and changes in 2011-2014), the State program of education development in the Republic of Kazakhstan (2005-2010, 2011-2020, 2016-2019), the Law of the Republic of Kazakhstan «On science» (2011, with amendments and changes in 2015), was adopted by the Law «On status of teacher» and other normative documents.

The main orientation of the educational policy of Kazakhstan is the integration into the world space. Mass and systematic education has a decisive influence on the processes taking place in the spiritual life, economy and politics of the whole state.

At the same time, we note that over the past period there have been both quantitative and qualitative changes in the higher education of the Republic. With the adoption of the Bologna Convention, universities made a gradual transition to a level system. The first university in the country, which signed the Magna Charta Universitatum and completely switched to a three-stage system of training bachelor-master-doctoral PhD – al-Farabi Kazakh national University. At the first stages of the transition, the University adopted a two-level system – *bachelor and master*. Magistracy of KazNU was opened in 1996. It was a breakthrough project in the educational space of the CIS countries. Since in most countries of the former USSR the traditional five-year education system was still maintained. Today, KazNU is the flagship of the national education. In the educational process, the bachelor plays a leading role, because it is the basic level of higher education, which is the fundamental basis for the professional formation of the future specialist.

Educational philological programs of al-Farabi Kazakh national University offer high-quality language training, which allows graduates to successfully engage in research, teaching, management and expert activities.

Today, the theory of anthropocentric and integrative learning is accepted in linguo-didactic science. The theory of integration goes back to the problem of interdisciplinary education, widely studied in modern Russian pedagogy. We note that one of the first to study interdisciplinary connections in the theory and practice of learning in the early 70 years of the twentieth century was A.A. Beisenbayeva [3, 4]. According to the scientist, the content of humanitarian education should reflect the integration of knowledge of various disciplines around the interaction of man and nature, which inevitably leads to qualitatively new characteristics of scientific knowledge. They appear as a specific synthesis, an alloy of scientific knowledge and humanistic orientations [4].

The review of curricula, academic calendar in the specialty «Foreign language: two foreign languages» allowed to draw a conclusion about the demonstrated completely new approach to the construction of the trajectory of the educational process. The student receives a proper language training, however, and the theoretical basis. In addition to the classical courses «Introduction to linguistics», «History of linguistic teachings», «Latin language» the student gains knowledge in modern linguistic areas «Psycholinguistics», «Contrastive linguistics», etc.

The introduction of innovative teaching methods is a productive way to improve the efficiency of education. It is known that in education in the second half of the XX century the direction of innovation as the theory and practice of new processes in education was designated. According to A. K. Mynbayeva and Z. M. Sadvakasova, the features of innovative learning are the following: work ahead of the curve, anticipation of development; openness to the future, constant restlessness, imbalance of the system, in particular, the person; focus on the individual, its development; mandatory presence of elements of creativity; type of relationship (cooperation, collaboration, mutual assistance) [5, p. 36]. Indeed, the current level of development of the country and society as a whole is on the path of innovative education, the main goal of which is the formation of a specialist with innovative thinking. This goal involves the introduction of new requirements for domestic education in general and the educational process in particular. Today, Kazakhstan's education is faced with a huge competition of the Western and East Asian market of educational services, actively cooperating with potential applicants and students.

In the process of training a competitive specialist teaching should be built taking into account the formation of qualities that reveal professional, social and personal competence, which in turn will ensure the success of performance of the tasks arising in its future production and humanitarian activities in the development of society.

If we look at the review of teaching methods used in the teaching of linguistic disciplines, it becomes obvious that the learning trajectory should be built on the basis of the continuity of traditional and innovative methods and techniques of learning. Experience has shown that only their synthesis will achieve results in the educational process.

So, for example, the course «Psycholinguistics» as an organic part of the cycle of linguistic disciplines reveals the problems in the formation and perception of speech in their correlation with the system of language, as well as in the psychology of human communication and thinking. This course is taught in the 1st year (spring semester) and is based on general linguistics, cognitive linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, the whole cycle of General philological disciplines studied in the bachelor's degree, knowledge of the peculiarities of national and cultural specificity of the mentality of native speakers and other languages, as well as the initial knowledge of psychology and sociology. It should be noted that the course is both theoretical and applied in nature, manifested primarily in the fact that psycholinguistic research is widely used in language teaching, in the study of the pragmatic impact of mass communication, automatic translation, computer science, medicine in the study of diseases of the central nervous system, linguistic criminology, etc., which, accordingly, involves the use of various traditional and innovative methods of training.

Firmly proven in the last decades *method of brainstorming* is successfully applied in the conditions of graduate education. This method refers to the methods of collective discussion, the search for a solution which is carried out by the free expression of the views of all participants in the discussion. For example, at the seminars «Writing and reading as types of speech activity» the students are given such tasks as «The advantage of oral speech» and «New types of texts. Electronic text». Using the method of brainstorming undergraduates should offer a large number of options for solving problems. The purpose of this method is to organize a collective mental activity to find an unconventional solution to the problem of oral and written communication, which is especially important in the technological age of the use of electronic texts. Note that the format of submission, receipt and processing of information has changed dramatically, which primarily affected the language, language choice, language preference. Modern people save on their own time and physical resources.

For example, for the preparation of the seminar on this topic to undergraduates it was enough for one day, whereas 5-6 years ago this would require about 4-5 days (selection of the optimal time of preparation of the seminar, a trip to the library, work with the catalog, the expectation of the book (in its absence) in reading room, reading and preparation of synopsis, the way back home or to the dorm, etc.).

In teaching psycholinguistics the SWOT analysis method with the allocation of four categories is widely used: Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats.

When studying the topic «Psycholinguistics impact. Speech the image of a politician» to solve the problem of linguistic and speech features of the image of a politician, it is proposed to make a SWOT-table with the identification of the *strengths and weaknesses* of the chosen politician-bilingual or monolingual; the *opportunities* that will bring a solution to the problem are language proficiency, switching from one language to another depending on the situation, the use of speech strategies and tactics in political communication; *threats* that can bring an unsolved problem, for example, incorrectly constructed text, wrong choice of communication strategy with the electorate, promises, etc.

It should be noted the applied importance of such forms and methods of training in the current state of society, when the possession of one or even two languages is insufficient, when the success and competitiveness of the future professional requires knowledge of two or more languages, the ability to quickly and painlessly switch from one language to another, to be able to build communication with native speakers.

The method of SWOT analysis forms the ability to analyze and predict. As you know, innovative methods are common to many sciences and industries – sociology, psychology, economics, management theory, politics, pedagogy and linguodidactics, etc. The task of SWOT-analysis is to be able to create a structured description of the situation with respect to which you need to make any decision.

With all the variety of modern methods of teaching in the magistracy, the most popular and reasonable is the choice of the project method. The main purpose of the project method is to provide the learner with the opportunity to independently acquire knowledge in the process of solving practical tasks and problems that require the integration of knowledge from different subject areas. The method of projects as a pedagogical technology involves a set of research, search, and problem methods, creative in its essence. The teacher in the framework of the project plays the role of developer, coordinator, expert, consultant [5].

In unanimous opinion of scientists (E.A. Polat, I.A. Fateeva) certain requirements to use of a method of projects were developed:

1. the presence of a significant research, creative plan of the task/ problem that requires integrated knowledge, research search for its solution;
2. practical, theoretical, cognitive significance of the proposed results;
3. independent (individual, steam, group) activity of students;
4. structuring the content of the project (with indication of step-by-step results);
5. the use of research methods that provide a certain sequence of actions ... [6].

Among the variety of types of project work (monoproject, creative project, role-playing project, information project, etc.), in our opinion, the most important is the training of undergraduates in research projects, since the research project is the first stage of the scientific program of the future research specialist, the end result of which is a master's thesis. And scientific research is a complex, structured process carried out on the basis of the fulfillment of a number of requirements.

When planning a research project, undergraduates need to get acquainted with all the stages and requirements for this kind of research. First of all, it is necessary to identify the purpose and objectives of the chosen research topic. Undergraduate should be well-versed in modern scientific areas and be able to justify the relevance of the subject of research. Offering the problems of the projects on psycholinguistics, it is important to take into account the trends in the development of modern society and linguistic science. In this regard, undergraduates are offered such topics of projects as «Children's bilingualism: a tribute to fashion or reality?», «Bilingual society: pros and cons», «Language manipulation in the media», «Method of semantic differential in the analysis of color meanings», «Analysis of speech errors and reservations», «Speech impact in advertising communication» and many others.

A special place in the preparation of the project is the selection of sources of information and grouping of factual material, the development of bibliography and historiography of the research problem. Since the project can be an independent study, or be part of the work on a master's thesis, it is important to choose the right methods of analysis, stages of work corresponding to the internal logic of a small study.

One of the most popular forms of knowledge assessment is essay writing. First of all, consider the definitions of the term «essay», which offer lexicographical sources. Thus, the dictionary of foreign words defines the *essay* [franz. – *essai*] as a genre of criticism, journalism, etc. – prose study, representing general or preliminary considerations about any subject or on any occasion, often random [1, p. 593]. Authoritative edition – «Literary encyclopedic dictionary» gives a more complete definition of the term with a clarification of its history as a genre: «Essay-a prose work of a small volume and free composition, expressing individual impressions and considerations on a particular occasion and issue, and certainly do not claim to defining or exhaustive interpretation of the subject. As a rule, the essay suggests a new, subjectively painted word about something and has philosophical, historical, biographical, journalistic, literary criticism, popular scientific or purely fictional character» [2, p. 516].

For a complete definition of the essay we consider it possible to refer to its brief history as a literary and later scientific genre. According to sources, for the first time as a special genre form of the essay was used by the French philosopher and writer of the Renaissance Michel Montaigne in the book «Experiments» (*Les Essais*, 1580). As you know, Montaigne introduced the word «essay», which meant «experience», «attempt» to do something, because he considered his knowledge so limited that any verbal discussion of a subject had to open something in it. Despite his deceptively modest motto, «What do I know?», the main subject of research Montaigne made himself. He wanted to know what kind of person was he himself, and through himself to discover the nature of all mankind [3]. In English literature the emergence of essay associated with the name of the English poet and playwright, Francis Bacon who calls the compositions published in the form of books in 1597-1625 the English name essays. A word **essayist** (eng.essayist) – i.e. the author of the essay; the writer who writes essayistic works it was for the first time used in 1609 by the English poet and the playwright Ben Johnson [2, p.516; 3].

The genre of the essay expresses individual impressions and considerations on a particular issue and certainly does not pretend to a defining or exhaustive interpretation of the subject. As a rule, the essay involves a new, subjectively colored description of something and can have a philosophical and linguistic, historical and biographical, journalistic, critical, scientific and popular character. Some researchers, depending on the theme and nature of the proposed allocate the following types: philosophical, artistic, historical, spiritual and religious, literary and critical essays. In form they are divided into reviews, notes, letters, lyrical miniatures. An important role is played by the method of presentation, depending on which the essay is divided into narrative, descriptive, critical, analytical, essay classification and others.

It should be noted that the genre of essay in domestic education has become popular relatively recently, while in foreign countries essay is one of the main forms of passing the entrance exam. In recent years, Kazakh universities, colleges, as well as numerous educational centers began to actively use the essay as a form of knowledge assessment. So, for example, when passing the IELTS (International English Language Testing system) tests for study and/or immigration to the UK, Canada, Australia and New Zealand and TOEFL (Test of English as a Foreign Language) – a similar system used to assess knowledge for further study and work in the United States, it is necessary to be able to write an essay. Accordingly, there was a lot of reference books, recommendations on how to prepare for writing and submission of the essay. Here are some of them: «Three types of essays on IELTS» [<http://yvision.kz/post/307719>], «IELTS Writing: how to write IELTS essay? » [<http://elf-english.ru>] and many others.

It should be noted that when entering the master's degree in «Linguistics» of al-Farabi KazNU one of the mandatory tasks of the entrance exam is to write an essay on a specific topic.

However, as experience shows, students do not always correctly understand the essence of the essay and in many cases cannot distinguish it from the report, essay, presentation.

Meanwhile, writing an essay is an extremely useful and important form of independent work of the future linguist, as it allows the author to learn how to clearly and correctly formulate his idea, structure and analyze information, build an algorithm of cause-and-effect relationships, illustrate the provisions of the relevant examples, justify and argue conclusions.

Since the volume of the essay, as a rule, varies from 2 to 8 pages, the undergraduate in the preparation of the preliminary plan is necessary to structure its elements: the definition of the problem; presentation of the author's own vision of the problem (1-3 questions); conclusions; if there are references, you must provide a short list of literature. If we turn to the content of the essay, it should include a self-analysis of the problem with the use of concepts and analytical tools considered within the discipline, should contain conclusions summarizing

the author's position on the problem. Depending on the specifics of the linguistic discipline essay forms can be differentiated: it can be an analysis of the available statistical, quantitative, qualitative, sociolinguistic data on the studied problem, the analysis of the actual material, the selection and comprehensive analysis of examples, points of view, illustrating the problem, etc.

The essay, in our opinion, helps the future linguist to fully master the theoretical and practical material, to critically assess the situation, to learn how to prove, to build an algorithm of cause-and-effect relationships, to formulate a problem and to propose ways to solve it. When preparing an essay, it is important for a master's student to learn how to work with analyzed sources that involve analysis and generalization of the material rather than abstracting data. The citation of the sources is no less important here. Undergraduates should clearly know that quotes are necessary only where it is impossible to convey the exact meaning or author's style without them. Unfortunately, excessive use of quotations leads to text load. However, quoting the massive fragments of the text violates the coherence of the presentation. Quoting from sources that represent the same point of view or one of the illuminating aspects of the study might compromise the neutrality of the article.

Thus, the preparation and writing of essays – is, first of all, the development of undergraduates scientific and linguistic worldview, deepening knowledge about the genre of essays; the ability to create written texts in the genre of essays; improving the skills of coherent writing, the ability to analyze and summarize the findings. In conclusion, it should be noted that when drawing up the academic plan of the specialty it is extremely important to take into account both the general direction of the specialty, as well as the specifics of individual disciplines, where special attention should be given to the independent work of future specialists.

REFERENCES:

1. <http://www.kaznu.kz/ru/3417>
2. The regulation on graduate and doctoral studies al-Farabi KazNU/ / Academic policy of al-Farabi Kazakh National University. – <http://kaznu.kz/content/files/pages/folder15266/%C2%A714.pdf>
3. Beysenbayeva A. A. The Importance of interdisciplinary connections in the educational work of the school. – Diss. c.p.s – Alma-ATA, 1970.
4. Beisenbayeva A. A. Modern civilization: integration of science and practice in the world educational space as a pedagogical problem. – Materials of the international scientific-practical conference “Integration of science and practice in the world educational space. – Almaty, 2003. – P. 14.
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Polat E. S. method of projects at foreign language lessons/ / Foreign languages at school – № 2, 3-2000
7. Rules of organization of independent work of students / / Academic policy of al-Farabi Kazakh national University. – <http://kaznu.kz/content/files/pages/folder15266/%C2%A720.pdf>
8. Mynbayeva A.K., Sadvakasova Z. M. Innovative teaching methods, or how interesting it is to teach. – Almaty, 2009. – 344 p.
9. Dictionary of foreign words. – Moscow: Russian language, 1987. – 608 p.
10. Literary encyclopedic dictionary: edited by V.M. Kozhevnikov and p. A. Nikolaev. – M.: Soviet encyclopedia, 1987. – 750 p.
11. Essay. – Circumnavigation: universal popular science online encyclopedia. – http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/ESSE.html

Есеналиева Ж.Ж.

филология ғылымдарының докторы,
Абылай хан атындағы КазХҚЖӨТУ доценті,
Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: prof.esenalieva@mail.ru

ҰЛТТЫҚ КОНЦЕПТОСФЕРАНЫ АНЫҚТАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Заманауи когнитивтік лингвистиканың базалық ұғымы – концептосфера. Мақалада концептосфераның құрылымы, құрамдас бөліктері, ерекшеліктері сөз болады. Сондай-ақ, қазақ тіл біліміндегі концептосфераның орны және ұлттық концептосфераны анықтаудың нақты жолдары анықталады.

Тірек сөздер: когнитивтік лингвистика, концепт, концептосфера, ментальды-информациялық бағыт, этномәдени бағыт.

Есеналиева Ж.Ж.

доктор филологических наук, доцент
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
город Алматы, Казахстан, e-mail: prof.esenalieva@mail.ru

СПОСОБЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

Аннотация. Базовое понятие современной когнитивной лингвистики – концептосфера. В статье рассматриваются особенности и структура концептосферы. А также определяется место концептосферы в казахском языкознании и способы определения национальной концептосферы.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, концептосфера, ментально-информационное направление, этнокультурное направление.

Esenalieva Zh.Zh.

doctor of philology, docent of Kazakh Ablai Khan University
of International Relations and World Languages,
Almaty city, Kazakhstan, e-mail: prof.esenalieva@mail.ru

WAYS TO DEFINE THE NATIONAL CONCEPT SPHERE

Summary. The basic concept of modern cognitive linguistics - the conceptual sphere. The article discusses the features and structure of the concept sphere. It also determines the place of the concept sphere in Kazakh linguistics and the ways of determining the national concept sphere.

Keywords: cognitive linguistics, concept, concept sphere, mental-informational direction, ethnocultural direction.

Когнитивтік лингвистика – тіл білімінің заманауи бағыттарының бірі, антропоцентристік парадигманың шеңберіне енетін тоғыспалы ғылым саласы. Когнитивтік лингвистика тілдің танымдық табиғи болмысын зерттейтін, тілдің танымдық қызметін көрсететін ғылым. Когнитивтік лингвистиканың, танымдық лингвистиканың негізгі ұғымдарының бірі – **концептосфера**.

Бұл терминді алғаш қолданған академик Д.С. Лихачев. Ғалым: «концептосфера - әр халықтың семантикалық сөз мағынасынан кең ұғым, ол халықтың не жеке адамның тілі мен ақыл-ойы», - дейді. Д.С.Лихачев концептосфераның кең мағынада түсінілуін ұсынады: «В совокупности потенции, открываемые в словарном запасе отдельного человека, как и всего языка в целом» можно назвать *концептосферой*». Ғалымның ойынша, ұлттық тілдің тұтастай концептосферасы жеке адамның шындықты концептуализациялау нәтижесі болатын жеке индивидуалды концептосфералардан құралады. Индивидуалды концептосферадан өзге ұлттық қауым ішіндегі белгілі бір әлеуметтік және

мәдени қауым концептосферасы да болады. Д.С.Лихачев осы ойды әрі қарай жалғастырып, орыс тілінің ұлттық концептосферасындағы мынадай концептосфераларды: «инженер-практик», «отбасы» концептосфераларын бөліп көрсете келе концептосфераны 3-ке бөледі: индивидуалды, әлеуметтік, мәдени. [Лихачев Д.С., 1993, с.29].

Индивидуалды концепт жеке индивидтің ойлау және сөйлеу белсенділігі- мен тығыз байланысты, тікелей адамның тәжірибесіне сүйенетін концепт. Әлемді қабылдау және эмоционалды тәжірибе, әр индивидтің осы тәжірибені әр түрде түсінуі концептті түрлендіреді, жаңа ақпарат қосады, кеңейтеді, және жаңа концепт тууына әсер етеді.

Адам кей уақытта ойланады, сезінеді, уайымдайды, сол себепті адамның өмір сүру салты өзгеріп кетуі мүмкін. Сондықтан индивидуалды концепт - динамикалық білім. Бірақ, басқа жағынан қарағанда, әр индивидтің тәжірибиесі - жеке тәжірибе. Сондықтан индивидуалды концепт субъективті бағытта қаралады. Индивидуалды тәжірибие белгілі ортаға тән бола алмайды, себебі ол тек жеке адамның өзіне ғана байланысты. Индивидуалды концепт өзінің индивидуалдылығына қарамастан бағыт-бағдары кең. Ол өте кең контексте - әлемді жеке тұлғаның қалай қабылдауына қарап қалыптасады.

Мәдени концепт – ұлт мәдениетінің ерекше қасиетін хабарлаушы ақпарат. Э.Оразалиева бұл мәселе туралы мынадай пікір білдіреді: «Мәдени концепті когнитивті концепті сөзінің беретін мәнінен өзгеше. Мәдени концепт – лингвомәдени таным бірлігі, онда ұлттық мәдениет көріністерінің жиынтығын бейнеленеді» [Оразалиева Э., 2007, 1286].

Қазақ халқының дүниетанымында, рухани болмысы мен тіршілігінде, қазақ «әлемінің тілдік бейнесінде» көптеген іргелі концептілер мен олардың өрісіне енетін культуремалар жүйесі кездеседі. Ол концептілерді тұтас мәдени концептосфера аясында қарастыруға болады. Мәдени концептің жеке индивидуалды концептен айырмашылығы ол жеке адамның сөйлеу және ойлау құрылымдарымен тығыз байланысты емес, ол халықтың мәдениетімен байланысты. Мәдени концепті зерттеушілер концепті мәдениеттің негізгі құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Мысалы Ю.С.Степанов: «Мәдениет-бұл концептілердің жиынтығы және олардың арасындағы қарым-қатынас», -деп көрсеткен. В.И.Карасик және Г.Г. Слышкин концепт және мәдениеттің қарым-қатынасы жайлы: «Мәдениет концепті анықтайды. Концепт-мәдени жобаның ментальды элементі» деген еді.

Танымал шетелдік лингвист А. Вежбицкая «концепт» терминінің орнына «мәдениеттің түйінді сөздері» деген ұғымды қолданады. Бұл да мәдени концептпен бірдей. Түйінді сөздер ғалымның айтуы бойынша, мәдениет үшін маңызды және айрықша орын алатын сөздер [Вежбицкая А., 1996, с.152].

Ал З.Д. Попова, И.А. Стернин концептосфераны белгілі бір халықтың концептілерінің реттелген бір жиынтығы, ойлаудың ақпараттық базасы деп анықтайды.

Біз бұл жұмысымызда қазақ тіл білімінде осы концептосфера термині қалай қолданылады және ұлттық концептосфераны анықтау жолдары қандай деген мәселеге тоқталмақпыз. Одан бұрын қазіргі заманауи когнитивтік лингвистиканың екі бағытын жіктеп көрсеткіміз келеді:

1. ментальды-информациялық немесе американдық-батысеуропалық бағыт.
2. этномәдени немесе мәскеулік бағыт.

Ментальды-информациялық және этномәдени бағыттағы когнитивтік лингвистиканың қарастыратын өзекті мәселесі: адам және адамзат тілі. Алайда бұл екі бағыттың ол мәселеге көзқарасы әртүрлі.

Ментальды-информациялық бағыттағы когнитивтік лингвистикада

1. адам – қандай да бір этносқа, мәдениетке қатыссыз ақпаратты қабылдаудың, сақтаудың және тасымалдаудың белгілі бір жүйесі ретінде қабылданады,

2. тіл– ментальдық ерекшелік яғни, адамдық когницияның құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Ментальды-информациялық бағыттағы когнитивтік лингвистикада нақты, жеке ұлттық тіл емес жалпы адамзат тілі сөз болады» [Исабеков С.Е., 2010, с.216].

Жоғарыдағы екі бағыттың тағы бір ерекшелігі - олар әртүрлі когнитивтік құбылыстарды және мәселелерді қарастырады және оларды әрқалай түсіне отырып, алдарына әртүрлі зерттеу міндеттерін қояды.

Ментальды-информациялық бағыттағы когнитивтік лингвистика көбіне зерделейтін ұғымдары: когниция, когнитивтік жүйе, адамның психикасы, адам когнициясының құрылымы мен қызметі, адам организмінде болатын физиологиялық, психологиялық, когнитивтік процестер, білім, өзін-өзі тану, адамның танымдық қызметі, адамзат тілі т.б.

Этномәдени бағыттағы когнитивтік лингвистиканың ерекшелігі – ол әртүрлі когнитивтік құбылыстарды және мәселелерді қарастырады және оларды әрқалай түсіне отырып, алдына әртүрлі зерттеу міндеттерін қояды.

Этномәдени бағыттағы когнитивтік лингвистиканың басты назар аударатын негізгі ұғымдары: «әлем бейнесі», «әлемнің тілдік бейнесі», «әлем моделі» немесе «когнитивтік модель».

Қазақ тіл білімі осы екі бағыттың қайсысының жолымен келеді деген сұраққа жауап берсек, этномәдени немесе мәскеулік бағытты ұстанып келеміз.

Қазақстандық ғалымдардың да еңбектерінде концептосфера – когнитивтік лингвистикадағы маңызды тұжырымдамалардың бірі болып табылады. Ғалым Г. Хамитованың айтуынша «Концептосфера» термині өзіне көлемділіктің, тұтастықтың, үшқырлылықтың (трехмерность) образды коннотацияларын енгізіп, онтологиялық құбылыстың мәнін дәл бейнелейді». Концептосфера көп қырлы, кеңістіктік, тұтастықтық құбылыс ретінде көрінеді, әйтсе де ол халықтың әлемтануымен, әлемді қабылдауымен, тарихымен менталитетімен, мәдениетімен байланысты ашық жүйе. Кез-келген тілдің концептосферасының үшқырлылығы оның тілмен, рухани мәдениетпен, объективті шындықпен өзара байланысы мен өзара әсерлесуі нәтижесінде қалыптасады. Осыдан концептосфераның мынадай негізгі белгілері шығады:

1. көлемділік, ол халықтың мәдени тәжірибесі, мәдени дәстүрі мен түсініктерінің байланысын білдіреді;

2. тұтастық, себебі концептосфера белгілі бір халықтың тұтас ұлттық мәдениетін сипаттайды.

3. үшқырлылық, тілді халықтың мәдениеті, тарихы, әлемтануы мен әлемді қабылдауын өзіне енгізетін кеңістіктік, барлығын қамтитын құбылыс ретінде көрсетеді; [Хамитова Г., 2004, 656].

Профессор З. Ахметжанова қазақ ұлттық концептосферасына тән мынадай ерекшеліктерді көрсетеді:

1. Қазақ концептосферасында негізгі орын Адамға, адамның әлеуметтік жағдайына беріледі. Сондықтан Адамға қойылатын доминантты сұрақтар: «Сен кімсің?», «Өмірдегі, қоғамдағы сенің орның қандай?», «Сен қоғаммен, адамдармен қалай араласасың?».

2. Қазақ концептосферасында ең басты концепт «Адам». Кәміл адам (Е.Ж) жасайтын факторлар: тәрбие, еңбек, білім.

3. Кәміл адам үш негізгі компоненттен тұрады: ақыл (рационалды) + жүрек (эмоционалды) + қайрат (қиыншылықты жеңуге көмектесетін ішкі күш).

4. Адам – социумның бір бөлігі. Адамның қасиеттері тек өзіне ғана емес, қоғамға да қатысты. Сондықтан «Адам» концептісіне байланысты фразеологизмдер мен паремиялар бір-біріне қарсы «жақсылық», «жамандық» сияқты концептілермен ұштасып жатады.

5. Қазақ лингвомәдениетінде адамды алға жетелейтін - ақыл.

– Ақыл сезімді нокталайды,

– Ақыл біліммен қосылса үлкен жетістікке жеткізеді,

– Ақылды адам басқаларға қандайда бір жағдайда дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі.

6. Қазақ концептосферасында қазақи менталитетті көрсететін, бойында философиялық, экономикалық мотивтер мен әдет-ғұрыптық, адамдық қарым-қатынас нормалары, сонымен қатар туыстық қатынас ерекшеліктер қамтылған «Туыстық», «Ағайын» концептері айрықша орын алады.

7. Қазақ лингвомәдениетіндегі концептосферада ерте дәуірден біздің заманымызға дейін ерекше нақтыланған мінез-құлық этикеті орын алады. Ол әсіресе туыстық қатынаста: үлкендер мен кішілер арасындағы, алыс-жақын туыстар арасындағы, күйеуі мен әйелі арасындағы, ата-ана мен балалары арасындағы сыйластық түрінде көрінеді.

8. Қазақ концептосферасындағы әлемнің тілдік бейнесін адам құндылықтарын көрсететін «Намыс», «Қанағат», «Қонақжайлық», «Дастархан», т.б. ядролық концептілер құрайды. Бұлардың ішінде «Намыс», «Қанағат» концептілері – ұлттық символға айналған концепттер [Ахметжанова З.Қ., 2012, с.37].

Осылайша, ұлттық тілдің тұтастай концептосферасы жеке адамның шындықты концептуализациялау нәтижесі болатын жеке индивидуалды концептосфералардан құралады. Индивидуалды концептосферадан өзге ұлттық қауым ішіндегі белгілі бір әлеуметтік және мәдени қауым концептосферасы да болатынын көрдік.

Белгілі бір тілде сөйлеуші адамдар қалыптастырған және олардың жадында сақталған концептілер тілдің концептосферасын құрайды. Концептосфера - концептілерді жасаудың, халықтың

менталитетін анықтаудың қайнар көзі. Концептосфера – бұл ой-пікір сферасы, халықтың және жеке тұлғаның когнитивті сана-сезімнің ақпараттық базасы болып табылады. Дүние жүзінде тілдің зерттелуі халықтың концептосферасын зерттеуге септігін тигізеді, себебі концептосфера әлемнің когнитивті мүшеленуін белгілейді. Тіл арқылы біз концептосфераға қол жеткізе аламыз. Ұлттық концептосфера әрбір этномәдени қауымдастық өкілдерінің тілдік бейнесінде өзіндік ерекше белгілермен көрініс табады. Әрбір концептінің вербалдануының нақты этномәдени тәсілі болады. Белгілі бір концептінің мағыналық мәні оның тілдік, қарым-қатынастық меңгерілуінен байқалады.

Сөзімізді түйіндей келе, екі сұраққа жауап бергіміз келеді.

1. Концептосфера деген не?

- Белгілі бір халықтың концептосферасы нақты ұлттық-мәдени қауымдастыққа тән және оның спецификасы мен бірегейлігін көрсететін концепттердің жиынтығы болып табылады;
- Концептосфераны тіл білімінің аясы ретінде қарасақ, оның бірліктері концепттер болады;
- Әр ұлттың концептосферасын үңіліп зерттесек, сол ұлттың белгілі уақыттағы құндылықтарын анықтауға болады;
- Концептосфера бір-бірімен байланысты концептілердің бір ізді жиынтығы.

2. Ұлттық концептосфераны қалай анықтауға болады?

- Ұлттық концептосфера жеке адамның шындықты концептуализациялау нәтижесі болатын жеке индивидуалды концептосфералардан құралады;
- Ұлттық концептосфераны халықтың мәдениетінің ерекшеліктерін зерттеу арқылы анықтауға болады;
- Концептосфераны құрастыру мен байытуда аса маңызды рөл атқаратын тұлғалар: жазушылар (әсіресе ақындар); халық ауыз әдебиетін таратушылар; белгілі бір кәсіп иелері;
- Ұлттық концептосфераны анықтаудың жолы: сол ұлттың ауыз әдебиетін және жазба әдебиетін зерттеу, тарихи мәдени тәжірибесін зерттеу, ол этностың концептілерін интерпретациялау;
- Ұлттық концептосфераны анықтау үшін оны құраушы концептілер арасындағы байланысты білу қажет. Бұл байланыс адам мәдениетінің деңгейімен, белгілі бір қауымға кіретіндігімен және оның жеке даралығымен айқындалады;
- Белгілі бір ұлттың тарихымен танысып, ұлт тағдырында маңызы зор ұғымдарды зерттеу;
- Ұлттың мәдениетімен танысу арқылы олардың әр қырын ашу т.б.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нұрдәулетова Б. И. «Когнитивтік лингвистика» («5B011700-Қазақ тілі мен әдебиеті» және «5B012100-Қазақ тілінде оқытпайтын мектертердегі қазақ тілі мен әдебиеті» мамандықтарына арналған оқулық): Оқулық. – Алматы: Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011. – 515 б.
2. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка //Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. - М.: Академия. 1997. - С. 280-282.
3. Оразалиева Э.Н. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы. Ғылыми монография. – Алматы: Ан Арыс, 2007. – 312 б.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996, -416с.
5. Исабеков С.Е. Основы когнитивной лингвистики. - Астана, 2010 – С.381.
6. Сүлейменова Э.Д, Мәдиева Т., Шаймерденова Н. Және т.б: жалпы ред. бастқ, Сүлейменова Э.Д. Тіл білімі сөздігі. –Алматы: Ғылым, 1998. –540б.
7. Хамитова Г.А. Культурная концептосфера в языке и принципы ее вычленения // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. 2004 . №2
8. Ахметжанова З.К. Очерки по национальной концептологии. – Алматы: Издательство «Елтаным», 2012.
9. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1985. – 8-том.

Маханбет Алуа,
магистрант, журналистика факультеті,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНДАҒЫ РУХАНИ МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ КӨРІНІС ТАБУЫ

Түйін: Мақалада қазіргі таңда еліміздің телеарналарының рухани мәселелерді насихаттау және қоғамдық сананы өзгерту бағытында атқарып жатқан жүйелі істері сөз болады.

Бүгінгі таңдағы мазмұны мағыналы, тақырыбы ауқымды, сөзі өтімді де тиімді, қуатты әрі пәрменді бұқаралық ақпарат құралдары егеменді еліміздің өсіп-өркендеуі жолында өз үлестерімен игі ықпал жасау үстінде.

Кілт сөздер: рухани жаңғыру, телевизия, қоғамдық сана.

Резюме: В статье рассматривается проблема духовности и морали в современном обществе, когда встает необходимость изменить сознание народа для возрождения нового общества. Телевидение и работа журналиста имеют огромное влияние на нравственное воспитание молодежи. Образование, обучение и воспитание – главный мотиватор развития духовности молодого поколения.

Ключевые слова: духовность, нравственность, духовное возрождение, общественное сознание.

Summary: The article deals with the problem of spirituality and morality in modern society, when it becomes necessary to change the consciousness of the younger generation for the revival of a new society. Television and journalist work has a huge impact on the moral education of young people. Education - the main motivator of the development of generation's spirituality.

Keywords: public consciousness, spirituality, morality, television and journalist .

*Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі,
яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси
және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай,
олардың өзегіне айналады».*

Елбасы Н.Ә. Назарбаев

Еліміздің ХХІ ғасырдағы бүкіл даму жолдары мен бағыттарын біз бұқаралық ақпарат құралдарынсыз көз алдымызға еш елестете алмаймыз.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың межелеп берген сарабал саясатын барша жұртшылыққа байсалды әрі нақтылы түсіндіретін еліміздегі барлық ақпарат құралдары, оның ішінде телевизия қоғамның даму, уақыттың ілгері жылжу ырғағына үнемі, әрі жедел үн қосып келеді. Бүгінгі таңдағы мазмұны мағыналы, тақырыбы ауқымды, сөзі өтімді де тиімді, қуатты әрі пәрменді бұқаралық ақпарат құралдары егеменді еліміздің өсіп-өркендеуі жолында өз үлестерімен игі ықпал жасау үстінде.

Елбасымыз алға қойған мақсатқа жету үшін зымырап бара жатқан заманға сай болуды көздеген. Үшінші жаңғыруға байланысты 2017 жылғы Қазақстан халқына дәстүрлі жолдауда бес басымдықты айқындап бергенін және бұл мақсаттың қай-қайсысы да ғылым мен білімге бйиланысты болғандықтан, оны іске асыруда отандық ғалымдардан қажырлы еңбек, ақыл-ой игілігі талап етілетінін айтты. Өйткені ХХІ ғасыр – ғылым мен білімнің ғасыры. Әсіресе, қолданбалы ғылымның көз ілесіпс жылдамдықпен дамып келе жатқанына тоқталды. Небәрі 15 жылда болған серпінді технологиялық өзгерістер әлемді Төртінші өнеркәсіптік революцияға аяқ бастырды. Сондықтан ғалымдардан жаңа көкжиектерге көз тігіп, зерттелмеген кеңістіктерді игеру талап етіледі. Жаңа ғасырмен бірге гендік инженерия, нано, IT технология, жаңа материалдар шығару болашақ ғылымның негізгі трендтеріне айналатыны анық. Бірен-саран ғалымның некен-саяқ шұғылданғаны болмаса, бұл салаға ғылым жаппай бет бұра қойған жоқ, сондықтан түрен түспеген тың сала қалпында тұр [1].

Елбасымыздың «Рухани жаңғыру» бағдарламасын насихаттау бағытында еліміздің телеарналарында түрлі телехабарлар ұйымдастырылып келеді. Мәселен, 24kz телеарнасының «Сұхбат» хабарының 12 наурыздағы санында ҚР Мәдениет және спорт министрі Арыстанбек Мұхамедиұлы арнайы қонақ болып, Наурыз мейрамын халықтық мерекеге айналдыру үшін жасалатын жүйелі шаралар туралы кеңінен әңгімеледі. Ең алдымен, «Амал» дәстүрін насихаттау туралы айта келіп, бұның тек еліміздің Батысында ғана тойланатынын, ал неге бұл мерекелік шараға жалпыхалықтық сипат бермеске деген

ойын ортаға салды. Сонымен қатар биылғы жылы алғаш рет Ұлыстың ұлы күнін тойлаудың жаңа форматы енгізілетініне тоқтала келіп, оның бір ғана мысалы ретінде, Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты өткен жылдың желтоқсан айындағы мақаласында айтылған «Қызғалдақтың Отаны – Қазақстан» деген сөзін дәйектеме ретінде қарастыра отырып, наурыз мейрамында жастар болсын, жалпы жұртшылық бір-біріне қызғалдақ гүлін сыйлау дәстүрін енгізу. Бұл ұсыныстың қолдау табатынына сенім білдірді.

Министр бұған қоса, қазақтардың ұлттық киімді тек наурызда ғана киіп шығатынын және ұлттық шапанымыздың тойдан тойға үлестіріліп, соңында мазаққа айналдырғанымыз туралы айта келіп, мұндай ерсі қылықтың тек қазаққа ғана барлығына жаны ауыратынын айтты.

Мұндай көпшілік көрерменді ойландыратын және нақты ұсыныстар айтылған сұхбаттар көптеп ұйымдастырылса деген ой туады.

«Қазақстан» телеарнасының 2019 жылдың наурыз айындағы (12.03. 2019) «Жаңалықтарында» «Әлеуметті қамқорлық» деген айдармен еліміздің Қарағанды облысының Бақаш қаласының жастарының Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жолында жасап жатқан нақты істері сөз болды. Нақтырақ айтсақ, Балқаш қаласының «Рухани жаңғыру» орталығының қызметкерлері арнайы мобильді топ құрып, «Жастарды жұмыспен қамту орталығының» атқарып жатқан жұмыстарының тиімділігін арттыру бағытында үй-үйді, қаланың халық көп топтасқан жерлерін аралап, жұмыссыз немесе жұмыс іздеп жүрген тұрғындарды анықтап, оларға өздеріне жұмыс берушілерден келіп түскен өтініштер негізінде жұмыстар ұсынған. Осының нәтижесінде біраз жастар өздеріне қолайлы ұсыныстарды қарастырып, жұмысқа қол жеткізген.

Бұл бастама қала тұрғындарының көп бөлігінің «Жұмыспен қамту орталығы» сияқты арнайы мемлекеттік бағдарлама негізінде жұмыс атқаратын ұйымдардың бар екендігінен хабардар емес екендігін көрсеткен. Осылайша Балқаш қаласының жастар ұйымдары өздерінің белсенділіктерімен көпке үлгі болып қана қоймай, жақсы нәтижелі істің жаршысы болды.

Өткен жылдың желтоқсан айында Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы жарияланған болатын. Бұл бағытта да телеарналарымыз еліміздің тарихы мен мәдениетін насихаттайтын және ұлықтайтын бағдарламаларды ұйымдастыруды жүйелі түрде қолға алуда. Мысал ретінде «Хабар» телеарнасынан апта сайын көрермендер назарына ұсынылатын «Ұлы дала өркениеті» атты бағдарламаны атап өтуге болады. 13 наурыздағы санында хабарға белгілі тарихшы М.Әбсеметов арнайы қонақ болып, Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында айтылған «Мұрағат – 2025» туралы сөз қозғады. Бұл бастаманың қазақ ұлтының шынайы әрі тарихи бұлтартпас дәлелдерге сүйенген тарихын жазу үшін таптырмас әрі нағыз керекті қадам екенін айта келіп, біздің тарихымыздың ашылмаған беттері туралы деректердің Еуропаның, Қытайдың мұрағаттарында жинақталып жатқанын айтты. Осыған қатысты нақты ұсыныстарын білдірді.

Елімізде саламатты өмір салтын насихаттайтын спорттық шаралардың, оның ішінде марафондардың жиі ұйымдастырылатынын көріп жүрміз. Ел халқының бұл бағыттағы шараларға қазіргі таңда белсенділігі жоғары екендігі көз қуантады. Бұл орайда еліміздің бұқаралық ақпарат құралдарының үлесінің қомақты екенін айта кеткен жөн.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы ұлттың алдағы кезеңдегі жүріп өтер айқын жолын көрсеткен тарихи құжатқа айналды. Сана сезімі биік, дүниетанымы мол, парасаттың, мәдениеттің, салт-дәстүрдің құндылығын түсінген адамға бұл мақалада ұлттың алдағы кезеңдегі жүріп өтер бағыт жолы айқындалған.

Рухани мәселе адамның санасын күрт өзгерту, сайып келгенде, қоғам жаңғыруының ең күрделі, ең қиын саласы [2].

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының жарияланғанына бір жыл өтпесе де, түрлі медиаресурстар, әсіресе, әлеуметтік желілер арқылы кең және жан-жақты талқылануда [3].

2017 жылдың сәуір-қараша айында Институт жүргізген әлеуметтік медианы талдау негізінде бағдарламалық мақаланың талқылаудың келесі ерекшеліктерін атап өтуге болады:

Біріншіден, «Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласын белсенді талқылау байқалады. Мақаланың бағдарламалық жобаларын талқылау үрдісі мен көпшіліктік пікірталастар оның жеке тармақтары шеңберінде тоғысқан. Атап айтқанда, қоғамдық пікірталастар қазақ әліпбиінің латын қарпіне көшуі мен «Туған жер» жобасы мәселесіне қатысты белсенді жүзеге асты.

Бұл үрдіс осы бағытқа қатысты ақпараттық материалдардың басымдығымен байланысты. Мысалы, парламенттік тыңдаулар барысында қазақ тілінің латын қарпіндегі бірыңғай стандарты тұсаукесерінің орын алуына қатысты осы мәселе бойынша әлеуметтік медиа аудиториясының қызығушылығы айтарлықтай өсті. Әлеуметтік медиа пайдаланушылар «100 жаңа есім» жобасына қызығушылық танытты.

Екіншіден, жарияланымдар ең көп саны әлеуметтік желілер бойынша Facebook алаңында орын алған, ол – 73%, тақырыптың талқылануы негізінен сараптамалық қоғамдастық тарапынан басым болды.

Үшіншіден, әлеуметтік медианың негізгі ерекшеліктерінің бірі тақырыптық хэштегтерді пайдалану мүмкіндігімен байланысты. Көптеген пайдаланушылар тарапынан қолдауға ие болған хештегтер тренд жасауға және сол арқылы талқылауға тағы да көбірек пайдаланушыларды тарту мүмкіндігін тудырды. Осылайша, бағдарламалық мақала аясында келесі хэштегтер іске қосылды: #руханижаңғыру, #рухани, #100новыхлиц, #100жаңа есім, #болашаққабағдар, #latin, #МодернизацияСознания, #Туғанжергетазым, #ru'hani'jan'g'uyu', #latynqarpi, #Қазақстанкиеліжерлер, #Қазақстан100нысан, #Атамекенім, #туғанжер және т.б.

Төртіншіден, «Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының жекелеген бағыттарын онлайн талқылау түрлі онлайн-форумдар арқылы кең таралды, оларды орталық мемлекеттік органдар да, жергілікті атқарушы органдар да белсенді түрде ұйымдастырып отырды.

Осылайша, әлеуметтік желілерде бағдарламалық мақаланы қоғам тарапынан талқылаудың жеткілікті белсенділігі байқалды. Қазіргі уақытта, цифрлық ғасырдағы мемлекеттік басқаруда қоғамдық көмекті пайдалану «краудсорсинг» деп аталады, яғни тұрғындарды шешім қабылдайтын «ресурс» ретінде қолдану мүмкіндігі деп аударуға болады. Бұл әдістің негізгі артықшылықтарының бірі - мәселелердің кең ауқымын талқылау үрдісіне азаматтардың басым бөлігін тарту мүмкіндігі.

Қазіргі таңда еліміздің телеарналары мәдениет және рухани мәселелерді толыққанды насихаттап, бұл бағытта жүйелі жұмыстар жүргізіп жатыр деп айта алмаймыз. Рухани жаңғыру мәселесі ол бір-екі жылдың мәселесі емес екенін де ескергеніміз жөн.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Назарбаев Н. ҚР ҰҒА 70 жылдық мерейтойында сөйлеген сөзі // «Егемен Қазақстан» газеті, 2017 жыл, 23 ақпан, А. Аханбайқызы.
2. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 12 сәуір 2017, <http://www.akorda.kz>.
3. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы әлеуметтік желілерде белсенді талқылануда . 06.02.2018, bnews.kz сайты.
4. Ералиева Ж. «Рухани жаңғыру – жеке тұлғаға рухани-адамгершілік тәрбие берудің негізі», мақала, Қазақстан мұғалімі, №6, 2017 ж.

Олькова И.А.,

доцент, зав.кафедрой «Иностранные языки», к.ф.н.,
Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева,
Казахстан, г. Петропавловск, irina_m_a@mail.ru

Какимова М.Е.,

к.ф.н., доцент, зав.кафедрой «Германо-романская филология»,
Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева,
Казахстан, г. Петропавловск, mkakimova2009@mail.ru

АССОЦИАТИВНО-ВЕРБАЛЬНЫЕ СЕТИ ОЦЕНОЧНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ: КОГНИТИВНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Түйін: Бұл мақалада аксиологиялық мәндердің төрт түрінің орыс және ағылшын тілдеріндегі ассоциативті өрістерінің салыстырмалы талдауларының нәтижелері ұсынылған, атап айтқанда, жалпы бағалау, психологиялық немесе зияткерлік, этикалық және эстетикалық мәндер. Міндеттерді зерделеудің антропоцентрилік және когнитивтік тәсілдері шеңберінде сыңа ұшырау семантикасын талдау жүргізілді. Орыс және ағылшын аксиологиялық сын есімдерінің ассоциативті-ауызша желілеріне талдау зерттелетін тілдерде ұлттық сәйкестіліктің көрініс ерекшелігін анықтады.

Түйін сөздер: ассоциативті-ауызша желі, семантикасы, сыни, аксиологиялық мәні, танымдық ерекшеліктері.

Резюме: В данной статье представлены результаты межъязыкового сопоставительного анализа ассоциативных полей русских и английских прилагательных четырех типов аксиологических значений, а именно общеоценочного, психологического или интеллектуального, этического и эстетического значений. Анализ семантики адъективов проводился в рамках антропоцентрического и когнитивного подходов к исследованию значения. Проведенный анализ ассоциативно-вербальных сетей русских и английских аксиологических прилагательных позволил выявить специфику проявления национального самосознания в изучаемых языках.

Ключевые слова: ассоциативно-вербальная сеть, семантика, прилагательное, аксиологическое значение, когнитивные особенности.

Resume: This article presents the results of a cross-language comparative analysis of the associative fields of Russian and English adjectives of four types of axiological meanings, namely, general evaluation, psychological or intellectual, ethical and aesthetic meanings. The analysis of the adjectives' semantics was carried out within the framework of the anthropocentric and cognitive approaches to the study of meaning. The analysis of associative-verbal networks of Russian and English axiological adjectives revealed the specificity of the manifestation of national identity in the languages being studied.

Key words: associative-verbal network, semantics, adjective, axiological meaning, cognitive features.

Введение

Современная лингвистика развивается как антропоцентрическая наука и открывает все новые и новые способы изучения особенностей человеческой психологии и мышления через язык, который содержит богатый материал для анализа как индивидуальных, так и национальных особенностей сознания носителей того или иного языка. Одним из таких способов является анализ ассоциативно-вербальной сети (АВС), набора реакций, возникших у носителей языка на определенный стимул, располагающихся в порядке убывания их частотности. Сопоставительный анализ ассоциативных полей русских и английских прилагательных четырех типов аксиологических значений, по-нашему мнению, позволяет выявить специфику проявления национального самосознания носителей изучаемых языков.

Для межъязыкового сопоставительного анализа ассоциативных полей прилагательных с оценочным значением были отобраны семь прилагательных русского языка (*хороший, плохой, лучший, худший, добрый, интересный, прекрасный*) и их эквиваленты в английском языке (*good, bad, best, worst, kind, interesting, excellent, beautiful*). Количество прилагательных английского языка, отобранных для анализа, превышает количество прилагательных русского языка на одно слово. Это объясняется тем,

что у русского слова «прекрасный» имеются два эквивалента в английском языке «*excellent, beautiful*», отражающие два основных значения прилагательного «прекрасный»: 1) *чудесный, великолепный, отличный*; 2) *красивый*. Представляется нужным отметить, что в ассоциативном поле русского прилагательного «прекрасный» также реализованы эти два значения.

Основная часть

Анализ лингвистической литературы показал, что ассоциация рассматривается современными лингвистами, по крайней мере, в трех аспектах: 1) исследование ассоциаций являет собой способ определения языковой способности человека; 2) изучение ассоциаций открывает путь к выявлению особенностей социального познания человека и определяет принадлежность индивида к той или иной культуре; 3) анализ ассоциаций ведет к выявлению когнитивных особенностей носителей того или иного языка.

Первой точки зрения придерживается Ю.Н. Караулов, по мнению которого, «ассоциативный словарь являет язык в его предречевой готовности, обнажая сокровенный, скрытый от прямого наблюдения способ «держания» языка в памяти его носителя, приоткрывая таинственную завесу над святой святых, над тем, как устроена языковая способность человека, человека говорящего и понимающего» [Караулов Ю.Н., 1994, с.191]; [Караулов Ю.Н., 1999, с.105]. Второй выделенной выше точки зрения придерживается Р.М. Фрумкина, которая пишет, что: «Ассоциация – это связь между некими объектами или явлениями, основанная на личном, субъективном, опыте. Такие связи человек усваивает через социальное познание, т.е. через свое существование в культуре» [Фрумкина Р.М., 2001, с.189] и определяет ассоциацию как «феномен культуры». Третья точка зрения определяет позиции таких ученых, как А.А. Залевская [Залевская А.А., 1985, С.150-171.] и А. Вежицкая [Вежицкая А. 1997], по мнению которых, изучение ассоциаций, возникающих у носителей того или иного языка, ведет к выявлению когнитивных особенностей той или иной нации. Ведь «ассоциативная характеристика слова соотносится не только с редуцированным лексическим значением, но и связана с миром знаний народа – носителя языка, со структурой языковой личности» [Гиздатов Г.Г., 1997, с.67].

Если рассматривать когницию в широком понимании этого понятия, то представляется возможным утверждать, что все вышеобозначенные точки зрения характеризуют разные стороны познавательной деятельности человека: 1) способ хранения знаний; 2) знания, связанные с культурой и социумом, в котором живет человек; 3) мир знаний в целом. Следовательно, три определенные выше точки зрения не противоречат друг другу, а лишь рассматривают разные грани познавательной, или когнитивной деятельности индивида. Если за модель хранения и репрезентации знаний принять одну из самых распространенных моделей семантической сети [Гейвин Х., 2003], то ассоциативно-вербальная сеть будет представлять собой мини-модель структурной организации человеческого сознания. Поэтому анализ ассоциативно-вербальных сетей (АВС) представляется целесообразным в диссертационном исследовании, так как он позволяет выявить когнитивные особенности носителей разных языков, относящихся к разным культурам, живущих в разных социумах.

Знания народа складываются из суммы знаний каждого отдельно взятого индивида, которые характеризуются как индивидуальными особенностями их хранения, организации и т.д., так и универсальными когнитивными структурами, присущими не только народу в целом, но и всему человечеству. Когнитивные структуры универсальны в том смысле, что «в сознании всех народов имеются одни и те же структуры» [Дурет-Андерсон П.В., 1995, с.3]. Однако у каждого народа имеется большое количество национальных когнитивных особенностей, которые могут быть выявлены посредством анализа языка при помощи исследования АВС. Изучение совокупности АВС носителей определенного языка может привести к выводам о когнитивных особенностях нации, говорящей и думающей на этом языке.

Особенно интересным представляются исследования АВС тех понятий, которые 1) лично касаются каждого носителя языка (такие, как *дом, мать, я, home, mother, me*); 2) непосредственно связаны с деятельностью человека (предметы быта, артефакты); 3) являются абстрактными понятиями важными для понимания особенностей восприятия жизни, ее смысла и целей (*счастье, любовь, благополучие, happiness, love, well-being*), так как вышеперечисленные понятия характеризуются субъектной направленностью и помогают наиболее четко представить национальную языковую картину мира и определить когнитивные особенности того или народа. Еще одной категорией которую, по нашему мнению, важно изучить при помощи метода ассоциативного анализа, является категория оценки, поскольку последняя как нельзя более ориентирована на субъект, оценивающего индивида, и выявляет ценностную ориентацию как отдельных людей, так и нации в целом.

Выбранные нами оценочные прилагательные представляют четыре типа аксиологических значений по классификации Н.Д. Арутюновой, в которой ученым выделено девять типов аксиологических значений: общеоценочное и восемь частнооценочных значений [Арутюнова Н.Д., 1988]. Вышеперечисленные слова относятся к следующим типам оценочных значений: общеоценочное значение (*хороший, плохой, прекрасный, good, bad, excellent*); психологическое (интеллектуальное) значение (*интересный, interesting*); этическое значение (*добрый, kind*); эстетическое значение (*прекрасный, beautiful*). Материалом для исследования стали также прилагательные, обозначающие высшую степень проявления позитивных и негативных качеств у прилагательных общей оценки (*лучший, худший, best, worst*).

Используя данные «Русского Ассоциативного Словаря» под редакцией Ю.Н. Караулова [Караулов Ю.Н., 1994], «Словаря ассоциативных норм русского языка» под редакцией А.А. Леонтьева [Леонтьев А.А., 1977], «The Associative Thesaurus of English» [Kiss G.R., Armstrong C., Milroy R., 1992] и электронной версии он-лайн «Ассоциативного Тезауруса Английского языка» мы построили свою версию ассоциативного поля на основе анализа своего фактического материала.

За основу для определения семантических моделей S-R (стимул-реакция) были взяты типы семантических отношений, связывающие стимул, т.е. признак, а в данном случае оценочное прилагательное, и реакцию, выделенные Ю.Н. Карауловым. Этими моделями являются: S – нейтральный носитель признака, S – синонимическое обозначение признака, S – антоним, S – носитель признака с отрицательной оценкой, S – сопутствующий положительный/отрицательный признак (квазисиноним/квазиантоним), S – степень признака, S – оценка признака, S – указание на страну или нацию, S – дейксис, S – знак наличия признака, S – грамматическое варьирование признака, S – фразеологическое варьирование признака. Для более полного и углубленного изучения когнитивных особенностей оценочной деятельности носителей русского и английского языков список отношений S-R дополнен нами на основании языкового материала ассоциативных полей обоих языков некоторыми типами семантических отношений S-R, которые представляются существенными для выявления когнитивных особенностей оценки в исследуемых языках. В дополнительный список видов S-R вошли: S – религиозное понятие или образ, S – генерализованное высказывание (суждение, житейское правило), S – сказочный персонаж, S – номенклатурное обозначение (торговая марка, название учреждения), S – слово на иностранном языке, S – наглядный образ, S – область науки/профессиональная направленность, S – соотнесение признака со своим “Я”, S – семантическое варьирование признака, S – персоналии (имена собственные).

Следующим этапом исследования стал анализ ассоциаций на указанные оценочные прилагательные, целью которого являлось определить, какие типы семантических отношений S-R наблюдаются в ABC русского и английского языков. Фрагмент анализа представлен в Таблице 1.

Таблица 1

Реализация семантических реакций S-R в ABC русского и английского языков

Типы реакций на оценочные прилагательные-стимулы	Хороший	Good	Плохой	Bad	Добрый	Kind
Нейтральный носитель признака	друг !	boy, girl 1	человек !	boy 1	Человек !	Person 2
Носитель признака с отрицательной оценкой	дурак 2		балбес, идиот, хулиган 3	idiot, loser 2		
Квазисиноним	добрый, мягкий, умный 1	true, honest 1	злой, ненужный, вредный 2	wicked, wrong, insensitive 1	Мягкий, великодушный, интеллигентный 1	Gentle !
Оценка признака	очень приятно, нравится 3				Молодец, люблю, Зря, это плохо 1	Like 1
Религиозное понятие или образ		God 1		God, sin, apple, hellish 2	Бог, религия священный 3	Soul 2

В таблице “!” обозначает, что данная реакция является первой по частотности в ABC того или

иного оценочного прилагательного. Цифры от 1 до 3 определяют уровень частотности реакций в АВС. Первые десять реакций в статье ассоциативного словаря обозначены цифрой 1, следующие десять - цифрой 2, цифра 3 служит для обозначения остальных реакций в АВС.

Следующая задача анализа состояла в выявлении универсальных семантических отношений, то есть наблюдаемых и в русском, и в английском языках, распределение типов реакций по частотности, определение преобладающих типов моделей S-R в сопоставляемых языках и, как следствие, выявление отличий. В задачи анализа входило также выявление реакций, которые встречаются только в русском или только в английском языках.

Первой по частотности ассоциативной реакцией на прилагательные оценки в русском языке оказалась реакция «нейтральный носитель признака», в то время как в английских ассоциативных полях оценочных прилагательных реакция этого типа стоит на втором месте, уступая реакции «антоним», которая в свою очередь занимает второе по частотности место в русских АВС. Тот факт, что обе эти реакции находятся на первых двух местах сопоставляемых языков, говорит об их универсальности, объясняемой универсальностью категорий человеческого мышления: отнесение признака к предмету/объекту и нахождение полярного признака. Однако, несмотря на универсальность вышеуказанных реакций, оказалось целесообразным сравнить содержательное наполнение слов, обозначающих носителей оценочных признаков, то есть определить, что чаще всего подвергается оценке в русском и английском языках. Для этого был проведен анализ первых десяти слов, указывающих на объект оценки в обоих языках. Пример списка этих реакций представлен в таблице 2.

Таблица 2

**Список первых по частотности реакций на стимул «нейтральный носитель признака»
в АВС оценочных прилагательных русского и английского языков**

Оценочное прилагательное	Реакции на стимул «нейтральный носитель признака»
Хороший	Друг, человек, день, муж, мальчик, парень, товарищ, вкус, поступок, дом
Good	Boy, girl, heart, song, weather, day, money, clothes, dinner, result
Плохой	Человек, день, товарищ, друг, мальчик, муж, ответ, сон, урок, ученик
Bad	Boy, men, crime, habit, lad, mistake, odour, sex, show, sport
Лучший	Друг, подарок, ученик, вариант, день, человек, спортсмен, ответ, товарищ, выход
Best	Man, bet, butter

Имеющиеся слова-реакции, обозначающие объекты оценки, распределяются по следующим группам: 1.Люди: а) любой из; б) родственники, семья; в) друзья; г) физические данные; д) профессия, род занятий; 2.Предметы быта, материальные ценности; 3.Поступки, действия, результаты деятельности; 4. Спорт, развлечения; 5. Окружающая среда; 6.Абстрактные понятия.

Все перечисленные виды объектов оценки встречаются и в русских, и в английских АВС, но в каждом из языков наблюдаются преобладающие реакции на каждое прилагательное - стимул по сравнению с другим. Последние частично представлены в таблице 3.

Таблица 3

Преобладающие реакции на оценочные прилагательные в АВС русского и английского языков

Оценочное прилагательное	Преобладающие реакции в русских АВС	Преобладающие реакции в английских АВС
1	2	3
Хороший \ Good	друзья; родственные отношения	предметы быта, материальные ценности
Плохой \ Bad	друзья; родственные отношения; специальность, род занятий	поступки, действия, результат деятельности; окружающая среда; спорт, развлечения
Лучший \ Best	специальность, род занятий; окружающая среда;	любой из; спорт, развлечения

1	2	3
Худший \ Worst	специальность, род занятий; окружающая среда; любой из	предметы быта, материальные ценности
Добрый \ Kind	Друзья	поступки, действия, результат деятельности; окружающая среда
Интересный \ Interesting	специальность, род занятий	спорт, развлечения; окружающая среда;
Прекрасный \ Excellent, Beautiful	----	поступки, действия, результат деятельности; предметы быта, материальные ценности; род- ственные отношения

Из таблицы 3 видно, что в ABC носителей русского языка преобладают следующие объекты оценки: друзья; специальность, род занятий; родственники, семья. В ABC носителей английского языка наблюдается большее количество таких объектов оценки как: предметы быта, материальные ценности; поступки, действия, результаты деятельности; окружающая среда; спорт, развлечения.

Таким образом, можно сделать вывод, что для носителей русского языка характерно оценивание в системе «Человек – Человек», тогда как для носителей английского языка характерной является оценка в системе «Человек – Действительность». Как известно, человеческие отношения являются субъективными по своей природе, действительность же более объективна. Следовательно, проведенный анализ свидетельствует о доминировании материально-ценностной направленности для носителей английского языка как оценивающих личностей и о субъективной направленности носителей русского языка при выборе объекта оценки.

Для получения более полной картины когнитивных особенностей оценки в русском и английском языках был проведен сопоставительный анализ всех ассоциативных реакций, встречающихся в ABC обоих языков, с целью выявления преобладающих реакций. Этот анализ показал, что в русском языке преобладают следующие типы реакций: генерализованные высказывания (суждения, житейские правила); степень признака; оценка признака; дейксис; слова на иностранном (английском) языке; наглядные образы; сказочные персонажи; синонимическое обозначение признака.

ABC носителей английского языка отличают от ABC носителей русского языка следующие типы ассоциативных реакций: указания на область науки (названия различных наук); знак наличия признака; грамматическое и семантическое варьирование признака.

Генерализованные высказывания и оценки тех или иных признаков которые уже сами по себе обладают оценочной семантикой, можно вполне обоснованно объединить в одну группу реакций, выражающих отношение носителей языка. Интересно, что в английских ABC не наблюдается наличие суждений по поводу анализируемых стимулов и оценки признаков мало представлены в ABC. Суждения, наблюдаемые в ABC русского языка типа *хороший – нет таких, редкость, показалось, но иногда довольно плох, это с какой стороны посмотреть; добрый – не может быть злым, приятный во всех отношениях, самый лучший человек; прекрасный – редко встречается; интересный – очень редко, стоит посмотреть, не оторваться и др.* основаны на житейском, личном опыте носителей языка. Наличие большого числа подобных реакций, возникающих на оценочные прилагательные, свидетельствует о значительной доле субъективности в оценочной деятельности, осуществляемой носителями русского языка. Важным представляется отметить, что суждения об оценочных прилагательных, встречающихся в русских ABC, характеризуются в основном негативной заряженностью (см. подчеркнутые примеры, приведенные выше). Даже на прилагательные, обозначающие положительную оценку, возникает много отрицательных ассоциаций. И это касается не только реакций-суждений, но и других, например, *хороший – дурак, подлец, плут; добрый – дурак*. Эти факты выявляют, по всей видимости, склонность носителей русского языка к негативно-направленному мышлению и немалую долю пессимизма при восприятии мира.

Следующей особенностью ABC русского языка является большее по сравнению с английским языком количество реакций “S – степень признака” (*хороший – очень; плохой – очень, слишком, до жути и др.*). При обозначении степени признака наблюдается преобладание высокой степени позитивного или негативного, то есть оценочные прилагательные располагаются в таком случае на полярных концах оценочной шкалы. Особенностью дейксиса в ABC носителей русского языка является преобладание указания на предмет речи (*он, они*), что свидетельствует о склонности оценивать других, а не себя, то есть, как уже говорилось выше, оценивание происходит главным образом в системе “Человек -

Человек”. Большое количество ассоциативных реакций “S – сказочный персонаж”, “S – религиозное понятие\образ” (причем стоит отметить, что реакции, указывающие на героев из сказок, присутствуют только в ABC носителей русского языка, например, *Золушка, гномик, Елена Прекрасная, рыцарь и др.*) говорит о склонности к идеализированию и вере в высшие силы.

В ABC русского языка в сравнении с английскими ABC преобладает образность и наглядность в реакциях (*добрый – улыбка, интересный – глаза, плохой – человек в сером, милиционер, лучший – крокодил, добрый – волк, слон и др.*), что выявляет особенность прототипического мышления носителей русского языка, которая заключается в том, что прототипические образы – “ типовые представления” [Телия В.Н., 1996, с.201] оценочных признаков связываются чаще всего с людьми и животными. В английских же ABC тоже наблюдается наличие прототипических реакций, но они отличаются от русских тем, что типичные образы, ассоциируемые с тем или иным оценочным прилагательным связываются не с людьми и животными как носителями этих признаков, а с предметами или цветообозначениями (*bad – cane, worst – blackness, bad – black и др.*), что вновь свидетельствует о более материальном восприятии мира носителями английского языка.

Как говорилось выше, особенностью ABC носителей английского языка по сравнению с ABC носителей русского языка является большее количество реакций, называющих ту или иную область науки (*excellent – maths, interesting – geography, geology, Latin и др.*), которые указывают на то, чем занимается, увлекается, кем работает носитель языка. Тот факт, что человек ассоциирует положительные оценочные прилагательные с какой-то определенной отраслью наук, отображает, по всей видимости, главную особенность европейского и западного образования - его узкую специализацию.

Еще одним отличием английских ABC от русских является “грамматическое и семантическое варьирование признака”: *bad – worse, best – better, good, worst – bad, excellent – in, good – at; kind – of, type, sort*. В такого рода реакциях отражается языковое самосознание носителей языка, которое определяется как “представление носителей языка о том, на каком языке они разговаривают и с каким народом они себя идентифицируют” [Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., 2002, с.140]. В случае с оценочными ABC английского языка языковое самосознание проявляется в указании на наиболее употребляемые предлоги и выявлении грамматических правил (степеней сравнения прилагательных, являющихся исключениями), например, *good – better – the best; bad – worse – the worst*. В то время как в русском языке пункт “грамматическое и семантическое варьирование признака” характеризуется синонимическим обозначением признака (*хороший – пьяный*). Это различие объясняется, по нашему мнению, особенностями языкового строя сопоставляемых языков.

Ассоциативная реакция «соотнесение оценочного прилагательного-стимула со своим «Я» характерна как для русского, так и для английского языков. Что объясняется, по всей видимости, универсальной эгоцентричностью психологической организации человека, положительным в основном отношением к своей персоне. Такие реакции, как *я, мой, те* наблюдаются главным образом в статьях ABC прилагательных, обозначающих положительную оценку. Однако в русском языке в отличие от английского соотнесение со своим «Я» присутствует и в статье реакций на стимул «худший» в виде сравнения «чем я», что однако тоже подразумевает характеристику себя как хорошего, лучшего, чем некто плохой.

Представляется необходимым также отметить, что в ABC носителей английского языка наблюдается большее по сравнению с ABC русского языка реакций, указывающих на страну проживания и национальную принадлежность респондентов (*best – British, Beautiful – Wales*), причем эти реакции входят в первую по частотности группу. В русских ABC тоже прослеживается проявление национального самосознания, которое выявляется в основном через ассоциации, связанные с духом волшебной народной сказки (*Елена Прекрасная, добрый молодец и др.*). Такая специфика проявления национального самосознания свидетельствует о более развитом чувстве патриотизма у носителей английского языка.

В проанализированных ABC оценочных прилагательных русского и английского языков были выявлены ассоциативные реакции, присутствующие только в русских или только в английских ABC. Только в русских ABC наблюдаются следующие реакции: сказочные персонажи, генерализованные высказывания (суждения, житейские правила) и дейксис, тогда как только в английских ABC присутствуют: указания на определенную область науки и номенклатурные обозначения. Этот факт вновь свидетельствует о направленности оценки, осуществляемой носителями русского языка, на

человеческие отношения, то есть в системе «Человек – Человек», в то время как носители английского языка больше склонны к оцениванию в системе «Человек – Действительность».

Выводы

Проведенный анализ ассоциативно-вербальных сетей некоторых оценочных прилагательных русского и английского языков показал, что:

– Аксиологическая деятельность мышления носителей русского языка характеризуется большей субъективностью и направленностью на человеческие отношения, т.е. оценивание происходит в системе «Человек-Человек», тогда как аксиологическая деятельность носителей английского языка осуществляется в большей мере в системе «Человек-Действительность» и является более объективной;

– Для носителей английского языка как оценивающих личностей характерно доминирование материально-ценностной направленности, тогда как для носителей русского языка характерна духовно-ценностная, субъективная направленность при осуществлении аксиологической деятельности;

– Национальное самосознание при оценивании проявляется для русских и английских оценивающих личностей по-разному: если для носителей русского языка – это ссылка на народные сказки, то для носителей английского языка – это указание на национальную принадлежность и страну проживания, что свидетельствует о более развитом чувстве патриотизма среди носителей английского языка и склонности носителей русского языка к идеализированию и вере в высшие силы;

– Процентное соотношение положительных и отрицательных оценочных прилагательных в русском и английском языках, а также результаты анализа ассоциативно-вербальных сетей выявили, что при оценивании носители английского языка мыслят более позитивно по сравнению с носителями русского языка, склонными к негативно-направленному мышлению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – Москва, 1988. – 341с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва, 1997. – 416 с.
3. Гейвин Х. Когнитивная психология. – Санкт – Петербург, 2003. – 272 с.
4. Гиздатов Г.Г. Когнитивные модели в речевой деятельности. – Алматы, 1997. – 176 с., с. 67
5. Дурет-Андерсон П.В. Ментальная грамматика и лингвистические супертипы // Вопросы языкознания. – 1995. – №6. – С. 24-31.,с.3
6. Залевская А.А. Информационный тезаурус как база речемыслительной деятельности // Исследования речевого мышления в психолингвистике. – Москва, 1985. – С.150-171.
7. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь: Книга 1: Прямой словарь: от стимула к реакции. – Москва, 1994. – 295с., с.191;
8. Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. – Москва: ИРЯ РАН, 1999. – 180с. , с.105.
9. Леонтьев А.А. Словарь ассоциативных норм русского языка. – Москва, 1977. – 275 с.
10. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы, 2002. – 170 с., – с.140
11. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва, 1996. – 288с., – с.201
12. Фрумкина Р.М. Психолингвистика. – Москва, 2001. – 320 с., – с.189
13. Kiss G.R., Armstrong C., Milroy R. The Associative Thesaurus of English. – Edinburgh, 1992. – 1539 p.

**Рамазанова Шайгүл Әмірғалиқызы,
Өмірбекова Роза Қалдыбекқызы,
Мекебаева Ләйлә Адамқызы,**
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценттері
shaigul69@mail.ru

ӘДІЛДІК ПЕН АДАЛДЫҚТЫҢ ЖАРШЫСЫ

Түйін. Бұл мақалада қазақ ұлтының сүйікті мифтік кейіпкері, әділеттілік пен адалдықтың жаршысы, көне заманнан бері халқымызбен бірге жасасып келе жатқан тарихи тұлға Алдар көсе жайында сөз қозғалады. Қазақ ортасына орнығып, санасына сіңген Алдар көсе бейнесінің тарихтағы орны, адамдық тұлғасы, азаматтық болмыс-бітімі сараланып, ұрпаққа рухани нәр берер ұлттық кейіпкер ретінде қарастырылған. Зерттеуші Алдар көсенің ақиқаттың алдаспаны болғанын тілге тиек ете отырып, оның іс-әрекетін бүгінгі күнмен, қазіргі қоғаммен сабақтастыра, салыстыра отырып зерттеп-зерделейді, осы тұрғыдан ой қорытып, түйін түйеді. Қазақ ғылымындағы ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, автор өз ойын, өз көзқарасын ашық білдіре келе, Алдар көсенің қазақ ұлтының кейбір тоғышар өкілдерінің бойындағы ашкөздікті, олардың мінез-құлықтарындағы міндер мен кесірлі қылықтарын әшкере етуші және айыптаушы кейіпкер екенін ғылыми тұрғыда нақты дерек-дәйектермен дәлелдеп берген.

Кілт сөздер: қазақ ұлты, әділеттілік, адалдық, тарихи тұлға, ғылыми зерттеулер, көзқарас, ұлттық кейіпкер.

Резюме. Эта статья о мифическом герое казахского народа, пионере справедливости и честности, историческом деятеле Алдаре Косе, который работает с нашим народом с древних времен. В центре казахского языка Алдар Косе считается местом истории, человечества, цивилизации и национальным героем поколения. Исследователь Алдар Косе обратил внимание на тот факт, что он был обманщиком истины, и изучил свою работу с современным обществом, сравнив ее с современным обществом, и сосредоточился на этой точке зрения. Основываясь на научных исследованиях в казахской науке, автор четко изложил свою точку зрения и научно доказал, что Алдар Косе - герой и клеветнический герой казахской нации, некоторые из всадников казахской нации, их жадность и поступки.

Ключевые слова: казахского народа, справедливость, честность, исторические деятели, научные исследование, национальные герои.

Summary. This article is about the mythical hero of the Kazakh people, the pioneer of justice and honesty, historical figure Aldar Kose, who has been working with our people since ancient times. In the center of the Kazakh language, Aldar Kose is considered a place of history, humanity, civilization and the national hero of the generation. Researcher Aldar Kose drew attention to the fact that he was a deceiver of truth, and studied his work with modern society, comparing it with modern society, and focused on this point of view. Based on scientific research in Kazakh science, the author clearly stated his point of view and scientifically proved that Aldar Kose is a hero and a slanderous hero of the Kazakh nation, some of the horsemen of the Kazakh nation, their greed and actions.

Key words: Kazakh nation, justice, honesty, historical personality, scientific research, attitude, national hero

Кейінгі кездері халқымыздың сүйікті кейіпкері, әділеттілік пен адалдықтың ту ұстаушысы ретінде санамызға сіңіп, өмірімізбен біте қайнасып кеткен тарихи тұлға – Алдар көсе туралы әркім әртүрлі әңгімелердің ұшығын шығара бастады. Оны адамды алдап-арбаушы, өскелең ұрпақтың таным-түсінігін тарылтатын, теріс жолға бағыттайтын жағымсыз кейіпкер ретінде көрсетіп, сын садағына алып, қатаң айыптаушылар да қылаң бере бастады. Бұл шынында да солай ма? Әрине, үстірт қараған адамға солай көрінуі де мүмкін, бірақ Алдар көсенің өмірі мен іс-әрекетіне көңіл көзімен зерделей қарасаңыз, мәселенің бер жағын шала шолмай, ар жағына тереңірек үңілсеңіз, оның шын мәнінде халықтың ой-арманы мен мақсат-мүддесіне орай тірлік істеген жағымды кейіпкер екенін анық байқайсыз. Ал сыңаржақ сыншыларымыздың айтып жүргені, Алдар көсенің миссиясы мен өмірлік философиясын жете түсінбегендік деп білеміз. Алдар жағымды кейіпкер ғана емес, ой салушы образ, кім болса да асып-таспау керектігін ескертуші, жаңғыртушы тұлға.

Міне, Алдар қазақ санасына сіңген, қазақ ортасына орныққан, қазақ салтымен сабақтас, халқымызбен бірге жасасып келе жатқан кейіпкер. Қазақ үшін Алдар аңыздары әлі де талай ғасырларды артқа тастап, алға асады. Әлбетте, Алдар жайлы аңыздардың барлығы дерлік қараға қарасқанын тілге тиек етеді. Алдардың байығаны, алдап алған мал-мүлкін жинап байлар қатарына қосылғаны хақында бірде-бір аңыз жоқ. Әсіресе бүгінгі ұрпақтар ұлағат алу үшін де, Алдар ашқан ақиқат керек, себебі біреу

ғана бүгінгі байлардың сараң немесе жомарт екені, соншама байлықпен билікті қалай иемденгенін халық арасында ашып айту үшін де Алдарлар керек. Қара басының қамын күйттейтін арам пиғылды, екі жүзді, екі есті, мұнафиқ Алдарлар емес, елдің есесін қайтаратын қайырымды, елді мейірім мен шапағатқа бөлейтін Алдарлар ауадай қажет. «Кім бір күнде байып шыға келсе, бір жылда дарға асылып тұратыны сөзсіз» – деп Леонарда Да Винчи айтпақшы, бір күндік, бір жылдық байларды ойландыру һәм жамандықтан сақтандыру үшін де аса қажет.

Адам атамзаманнан ақиқатты аңсап, қиянаттың қамшысынан қорғанатын, қорғайтын қолдаушы іздеумен келе жатыр; ол ел есіндегі ертегілер, аңыздар ма, қиялдан құйылған кейіпкерлер ме, мәселе сол кейіпкерлердің күні бүгінге дейінгі қажеттілік көшінің басында тұруында. Міне, Алдар да адам баласының айызын қандыру үшін, ақиқатқа арашашы болып, көпшіліктің көкейіндегісін тап басатын, тура айтатын кенеулі кейіпкер.

Алдар жайлы аңыз әңгімелер бүкіл түркі халықтарында бар, бірақ басым көпшілігі қазақ аңыздары мен ертегілері екен. Әлкей Марғұланның айтуынша: «Алдар көсе жайлы аңыз, ертегілер әу баста қазақ даласында туып, кейіннен түрікмен, қырғыз, татарларға тараған». Ауыз әдебиеті қарқындап тұрған тұста, көшпелілердің мидай араласып жатқан заманында Алдардың атағының аспандауы әділеттілікті аңсаудан, ақиқатты іздеуден, шындыққа шөліркеуден екені бесенеден белгілі. Қалай болғанда да Алдардың даңқы күні бүгінге дейін қазақ даласын шуағына бөлеп тұр. М. Әуезов: «Алдар көсе жайындағы қазақ айтатын әңгімелер көпке мәлім, көп қызықтаған, алыс заманнан келе жатқан әңгімелер» депті. Сол сықылды Алдарды қызықтаушылар көп, себебі Алдардың амалы – халықтың назарын қаратып қана қоймай, ажарын кіргізеді, әр заманның адамдары Алдар әрекетінен өзінше берекет табады. «Күн сайын бір күн шықпайды, күн тұрақты түрде өзгеріп отырады» деп Гераклит айтқандай, Алдар ертеде өмір сүргенімен, әр заман сайын оқырмандары өзгереді де, заманның заңына қарай өзі үшін өзектісін алады.

Алдар ақиқаттың арашашысы, алданғандардың алдағандардан есесін қайтарады, есебін түгелдейді. Қай ғасырда да, қай қоғамда да, қай жерде де, алданғандар – аткөпір, ізгілікті іздеушілер – ұшан теңіз, жапа шеккендер – жапа тармағай, бәрінің зары – бір, заманы – бөлек, зар заман болсын, бар заман болсын, өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам, бір тұтам нәрсені ұстап-тұту кім-көрінгеннің қолынан келе бермейді. Алды-артын абайлайтын Алдар керек, адам баласы керек нәрсесіне қолы жеткенінше асығады, сондықтан да алдамшының алдын орап, бетпердесін сыпыру үшін де Алдар керек. Сондықтан да Алдардың әкесінің:

Арсыз заман азаптап,
Жаннан тойдым, қарағым.
Арашашы болсын деп,
Алдар қойдым қарағым, –

деуінде негіз бар, заманның арлысы болады деп кім айтыпты, адамның арлысы болмаса, заманның арлысы қайдан болсын?!

Алдардың әкесі Алдан өмір бойы алданып ғұмыр кешсе, Алдар алданбай, адамды алдап күн көреді, алдап емес-ау, адалдыққа “арашашы” болып, әке өсиетін орындайды. Әке өсиетінде кедей-кепшіктің мұңы мен зары, көл-көсір көз жасы бар «әйтпесе, жаннан тойдым қарағым» деп айтпас еді ғой. Алдар бейнесі – адам бейнесі, адам болғанда да бір адам емес, заманмен арбасқан мыңдаған, миллиондаған адам, оның ішінде ақиқатты естігісі келмейтіндер де бар. Алдар екеуіне де керек, естілерді есіркеу, жоқ-жітікті жарылқау үшін де, ал өзінен өзгені көргісі келмейтіндерді келемеждеп, көзінің еті өскендерді тәубесіне түсіру үшін де керек. Алдар адамдарға ғана емес, замандарға керек кейіпкер, қоғам бар да – адам бар, адам бар да – алаң бар, қожайын бар және қызмет етушілер бар. «Қожайын болу үшін, саясаткер құлдың да кейпіне енеді» деп Шарль де Голь айтқандай, Алдар алдаушы ғана емес, әлсізді жақтаушы, тойымсыз байшыкештер пен бишікештерді масқаралаушы тұлға, яғни сол заманның саясаткері десе де болады.

Аленді Алдардың түп-тегі туралы дәйекті деректер болмағанымен, оның түрік тектес халықтардан шыққаны айқын, анық, дау тудырмайтыны белгілі. Ә. Марғұланның Алдардың туған жері – қазақ топырағы деуінде шындық бар. Қорқыт та, Қожанасыр да, Алпамыс батыр да түркі халықтарының бір сыпырасында бар болғанымен, оқиғалар желісі, оқиғалардың өткен орындары, киім-киісі, жүріс-тұрысы, сөйлеген сөздері, іс-әрекеттерінде қазаққа тән сипаттар анық байқалады. Өзбек, түрікмен,

иран, ертегілеріндегі жекелеген образдар немесе Алдардың әртүрлі лақап аттармен қылаң беруінің де өзіндік себептері бар болар. Қай заманда болмасын елді қанаушылар және қаналушылар болатыны белгілі, ол өзбек пе, түрікмен бе, ирандық па бәрібір елден елге, жерден жерге ауызша таралып кетеді, ұстанған ұстанымы, бет алған бағыты, шығарған шешімі, бір сөзбен айтқанда идеясы көптің көңіліне қона кетеді. Ал Алдар болса сол идеяларды іс жүзінде жүзеге асырушы. «Біз идеяны игермейміз, идеяның өзі қолды-аяққа тұрғызбай, бізді шаршы топқа алып шығады да, күш сынастырады. Барлық батырлар мен көшелі күрескерлер де солай болған» дейді Генрих Гейне. Өзбекті өңдендіріп, түрікменді түрлендіріп, ирандықтарды иландырып тұрған да – идея, Алдар болса, сол идеяны игеруші, тыңға түрен салушы.

Қазақ арасындағы Алдар жайлы аңыздардың түбі бір түрік тектестерге таралуы – табиғи құбылыс, ал енді интернетті әлем тұтас, түгел пайдаланып отырғанымен, ол бағдарламаны жасаушылардың қожайындары бары белгілі. Ауыз әдебиеті үлгілерінің де әу баста иелері бар екенін біз білеміз, ал Алдардың тарихи тұлға екенін дәлелдейтін дерек көзі мардымсыз, тіпті жоқтың қасы болғанымен, қазақ арасынан, рамадан руынан, үргеніш шөлінен екенін ескертетін мәліметтер де жоқ емес. Алдар туралы аңыздардың басын құрап, әлденеше том құрастыруға болады, ал түрік тектес ұлттардың қайсысында да соншалықты қыруар қазына жинақталған.

Қазақ ертегілерін оқып отырсаңыз, бір белден бір белді басып, бір қырдан асып, бір қырды басып Алдар келе жатады, үстіндегі киімі де тозығы жеткен, басындағы тымағының да түсі оңып кеткен, неге, егер Алдар алғанының бәрін үйіне әкеліп толтырып қойса, осындай мүсәпір күй кеше ме, Алдар айналасына осынысымен ғана құнды. Қожанасыр да, Жиренше шешен де, алдыңыздағы Алдар да әлдеқашан байып кетер ме еді бәлкім, бірақ оларды халықтың назары жібермейді, елден ерекше күй кешкісі келмейді. Алдар сонысымен де қымбат. Алдар айналасындағы кейіпкерлердің бірді-екеуіне ғана ат үсті аялдасақ, олардың таза қанды қазақ екенін көріп білуге болады. Мәселен, Шықбермес Шығайбай ма, Бізбикеш пе, істеп отырған кәсібі, тігіп отырған кестесінен төгіліп тұрған бояулар да қазақ даласының алуан түрлі гүлдерінің хош иістері аңқып тұрады, тіпті төрге шығып малдасын құрып отыруының өзі өзге халықтарға ұқсамайды. Үй ішіндегі ұстанып-тұтылатын тұрмыстық бұйымдардың өзінен қыр қазақтарының үлгі-өрнектері анық, айқын аңғарылады. Сонымен қоса сөз саптауы, сөйлеу мәнері, отырыс-тұрысы басқа ұлттардан бөлек, басқа екенін мойындатады. Алдар көсе қазақ арасынан шыққан кейіпкер екенін ескертетін Ә. Марғұлан, Б. Адамбаев, М. Әуезов пікірлерімен қоса, ауыз әдебиетін зерттеуші Е. Тұрсыновтың зерттеулерінде де Алдар ақиқатын алдымызға жайып салып, жөн-жоба сілтейді. Қай ғасырда күн кешкені анық, айқын бола қоймағанымен «XIV-XVI ғасырларда өмір сүрген» деп Б. Адамбаев болжам айтады.

Алдардың миығында-мысқыл езуінде күлкі бар, мысқыл болғанда да ащы мысқыл, күлкі болғанда да – кекесін күлкі бар. Бүгінгі қазақ қоғамындағы топ-топ жік-жікке бөлінген, беталды құла байыған байшыкештерді әжуалау үшін Алдар ауадай қажет. Бір сөзбен айтқанда Алдар көсені бүгінгі өмірмен байланыстырып балаларға арналған жүз сериялы мультфильм мен жүз кітапша шығарса да артық етпес еді.

Алдар кімдікі – әрине қазақтікі, дау да жоқ, дамай да жоқ, оған қазақтың рухани да, моральдық та құқы бар. Ауыз әдебиетін зерттеушілер пікірін зерделей отырып, алайда олар теория (тілге тиек) ғана, практика тұрғысынан Алдардың анық бейнесін алдымызға кесе-көлденең тарту, тарту-таралғы жасау керек. Ол бүгінгі қоғам кейпін, адам кейпін түбегейлі өзгерту үшін жасалатын жасампаз қарекет.

Ұлы қазақ даласының ұрпақтары үлгі тұтатын кейіпкерлердің ішінде Алдар көсенің болуы кездейсоқтық емес «егер, ғажайыптар қасыңызда тұрса, қадірі қашар еді, олар өйткені ғажайыптар ғой, себебі шын мәнінде көзге көрінбей әрекет етеді деп Анатолий Франс айтқан екен. Алдар көсенің өзі де, сөзі де, таяғы да – ғажайыптың ғажайыбы. Оның аңсайтыны – азаттық ар мен ожданнның, ұят пен ынсаптың азаттығы. Ал, көксейтіні – көріпкелдік, кемел келешекке апаратын азаттық, кемел кісінің көксейтін көріпкелдігі. Адам баласының қанында тәуелсіздік бар, ол адам қанының құрамындағы ақиқатты аңсайтын, онсыз тұра алмайтын, өмір сүре алмайтын тәуелсіз түйіршіктердің, тәуелсіз қан түйіршіктерінің барлығы, олар өле-өлгенше жалғандықпен жауласады. Ал Алдар көсе болса, сол тәуелсіз түйіршіктерден туындаған тұлға. Кейіпкер ретінде де аңыз адам ретінде де – Алдар көсе қазақ топырағының тыңайтқышы, ал тыңайтқыш атаулы – адамды да, қоғамды да, заманды да тыңайта түседі.

Қазақ ұлты – жасампаз ұлт, яғни жан-дүниесі ізгіліктен жаратылған, ал Алдар ізгіліктің дәнін себуші, іздеуші, із кесуші ғана емес, қолма-қол жүзеге асырушы тұлға.

Қорыта айтқанда, Алдар көсе қазақ ұлтының бойындағы кереғар қылықтар мен мінезіндегі міндер мен ашкөздікті айыптаушы адам. Аңыздың астарында – ақиқат, ақиқаттың жапсарында кешегі, бүгінгі, ертеңгі өмір, кеше кісілер бүгін де, ертең де өмір сүре береді. Бірақ олардың оғаш, оспадар қылықтарын күлкі қылып, жарнамалап отыру үшін де Алдар көсе сықылды кейіпкерлер қажет-ақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы: Көркем әдебиет, 1959. - 559 б.
2. Ғабдуллин М. Халық ауыз әдебиеті. – Алматы: Жазушы, 1971. – 464 б.
3. Қазақ ертегілері. III том, – Алматы: 1964. - 495 б.
4. Марғұлан Ә. О характере и исторический обусловленности казахского эпоса// Известия АН КазССР, серия историческая. -1946. -№ 2, - С. 80.
5. Турсунов Е. Генезис казахской бытовой сказки. – Алматы: Дайк-пресс, 2004. -192 б.
6. Бальзак О. Собрание сочинений в 20 томах, Том XI. –М.: Гослитиздат, 1958. - 565 с.
7. Толстой Л. Собрание сочинений в двадцати двух томах, том семнадцатый публицистические произведения. – М.: Художественная литература, 1984. – 911 с.
8. Гейне Г. Собрание сочинений в двух томах, Т.2. – М.: Прогресс, 1984. – 311 с.
9. Винчи Х.Д. Собрание сочинений в двух томах, Т.1. – М.: Художественная литература, 1975. 333с.
10. Адамбаев Б. Шешендік сөздер, – Алматы, 1973. - 234 б.
11. Монтескье Ш. Собрание избранных речей, – М.: Лениздат, 1961. 158 с.
12. Шарль Де Голль. Большая книга афоризмов, – М.: Изд-во ЭКСМО, 2002. - 105 с.
13. Достоевский Ф. Собр.соч. – М.: Лениздат, 1993. – 670 с.

Сүйеркүл Ботагөз Мырзабайқызы,
ф.ғ.д., А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері,
Алматы., Қазақстан, akbotakoz@mail.ru

Лепесбай Гүлім Сакенқызы,
6M021300 – Лингвистика мамандығының 2-курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан, lepesbay123@gmail.com

ҚАЗІРГІ АУЫЗША СӨЗЖҰМСАМЫНДАҒЫ БҰЙРЫҚ, ТІЛЕК МӘНДІ ҚОЛДАНЫСТАРДЫ ТЕОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Түйіндеме: Мақалада функционалды грамматиканың ауқымды бөлігін қамтитын модальділік ұғымын танудағы ғалымдардың ой-пікірлері талданады. Қазіргі қазақ ауызша сөзжұмсамындағы бұйрық, тілек мәнді қолданыстарға теолингвистикалық талдау жасалады. Діни мәтіндердегі бұйрық және тілек реңктерінің құрылымдық сипаттамалары зерттеледі. Лексикалық модальділік пен грамматикалық модальділік туралы сөз етіледі.

Тірек сөздер: модальділік, бұйрық модальділігі, теолингвистика, теолингвистикалық талдау, лексикалық модальділік, грамматикалық модальділік.

Аннотация: В данной статье анализируются идеи ученых по распознаванию понятия модальности, охватывающие большую часть функциональной грамматики. Был проведен теолингвистический анализ использования побудительной модальности в современной казахской устной речи. Структурные характеристики повелительного и изъявительного наклонений рассматриваются в контексте религиозных текстов. Также в статье упоминаются лексическая модальность и грамматическая модальность.

Ключевые слова: модальность, побудительная модальность, теолингвистика, теолингвистический анализ, лексическая модальность, грамматическая модальность.

Abstract: This article analyzes the opinions of the scientists in recognizing the concept of modality, that covers main part of functional grammar. Theolinguistic analysis of meaningful use of word order in modern Kazakh verbal system is being conducted. Structural characteristics of orders and desires are studied in religious texts. Also article is mainly intended to draw attention to the lexical and grammatical modality.

Key words: modality, imperative modality, theolinguistics, theolinguistic analysis, lexical modality, grammatical modality.

Функционалды грамматиканың ауқымды бөлігін қамтитын модальділік ұғымы қазіргі тіл білімінде жан-жақты қарастырылып жүр. Ғылыми көзқарастардың көптігінен біртұтас тұжырымды пікір әлі қалыптаспаған. Сондықтан, модальділік ұғымының ғылыми тұжырымдары толық шешімін тапты деуге әзірге ерте. Оның негізгі факторларының бірі осы ұғым семантикасының алуан түрлі қызметтеріне байланысты.

Модальділік – семантикалық категориясы. Адамға модальді реңктермен сипатталатын эмоциялар тән. Адам баласы ақиқатты танудағы сан түрлі мағыналық реңктерді бейнелеу қызметі функционалды грамматиканың негізгі нысанына айналып отыр. Модальділік ұғымы психология, философия, әдебиеттану, лингвистика ғылымдарының аясында ғана емес, болмыстың барлық мүмкіндіктерін саралап, сипаттайтын мағыналық, мазмұндық қырларға аса бай ұғым ретінде жан-жақты қарастырылады. «Ақиқат немесе жалған», «дәлелденген немесе дәлелденбеген» ұғым мәнін айқындауды негізге алатын семантикалық категория ретінде кең ұғым саналады.

Модальділікпен айтушының (жазушының) ақиқатқа грамматикалық, лексикалық, фразеологиялық, интонациялық құралдарымен бұйыру, талап ету, сендіру, қажеттілікті таныту, растау, болжау, қоштау, күдіктену, мақұлдау немесе теріске шығару, мәжбүрлеу, сенім білдіру мен сенімсіздік таныту семантикасы секілді толып жатқан қызметтер тән. Осы семантиканың мағынасын білдіруде ауызша тілде интонация, тілдік бірліктер, жазбаша мәтіндерде тыныс белгілер ерекше қызмет атқарады. Интонация, морфологиялық, лексикалық, лексика-грамматикалық, сөзжасамдық, синтаксистік, пунктуациялық белгілер осы ұғымдардың орталық және шеткері аймағын қамтитын тілдік бірліктер болып табылады.

Когнитивті-прагматикалық аспект тұрғысынан бұйрық модальділігін зерттеу басқа аспектілермен салыстырғанда, осы категорияның мәнін ашуға, сөйлеушінің когнитивтік белсенділігі мен сөйлеушінің

айту серпінін анықтайтын және іске асырылатын жағдайдың прагматикалық сипаттамасымен салыстыруға мүмкіндік береді.

Бұйрықты сөйлем туралы еңбектерді қарастыра келе байқағанымыз – қазақ тіл білімінде бұйрықты сөйлем жөніндегі зерттеулер жоқ екендігіне және әлі де толық қарастырылмаған. Қазақ тіліндегі бұйрықты сөйлем жайындағы ең алғаш мағлұматты А.Байтұрсынов бұйрықты сөйлемге анықтама берумен шектелген. Одан кейінгі басқа зерттеулерде оның жасалу жолдары мен интонациясы ғана сөз етіледі. сынды ғалымдардың пікірлері негізге алынады. Қазақ тіліндегі бұйрықты сөйлем жайындағы ең алғаш мағлұматты Қазақ тіл білімінде бұйрықты сөйлемдерде түрлі модальді реңктер берілетіні туралы кезінде А.Байтұрсынов та жазған. Көрнекті ғалым «модальділік категориясы» деген терминді қолданбағанымен, бұйрықты сөйлемдердегі модальдылық реңктерді анықтап, семантикалық топтарға жіктеп, сипаттайды. «Тіл тағылымы» еңбегінде автор қазіргі қолданыстағы бұйрықты сөйлемдерді «тілекті сөйлемдер» деп атап, мынадай анықтама береді: «Көңіл тілегі түрлі айтылады: 1) бұйрық түрде; 2) өтініш түрде; 3) ақыл түрде; 4) жай тілек түрде» [1, 298-299 б.].

Кез келген сөйлемде оқиға, жағдайға қатысты алуан түрлі модальдік реңк болады. Сөйлемнің модальділігі айтылған ой-пікірге толықтай қатысты болса, райдың модальділігі етістік баяндауышқа қатысты болады. Сөйлемде айтылатын шындыққа үстемеленіп, екінші модальдік реңк үстейді. Сөйтіп ерекше грамматикалық категорияны – рай категориясын тудырады [2, 2003, 354 б.].

Рай категориясын зерттеуші түркітанушы ғалымдар – Н.З. Гаджиева, Н.К. Дмитриев, Н.Г. Агазаде, У.Б. Алиев, Ж. Киекбаев, А.А. Ахундов, Х.Г. Нигматов, Е.И. Коркина, Н.А. Баскаков, А.Н. Кононов, Ш. Шукуров, М.В. Зайнуллин, Ф.А. Ганиев, А.А. Коклянова, Ф.Ю. Юсупов, Д.Г. Тумашева және т.б. еңбектерінде рай түрлерін тануда алшақтық байқалады. Оған райдың мағыналық жағынан да, сан жағынан да, форма жағынан да аса бай категория болғандығы, сондай-ақ, райлық мәндер туғызатын формаларға зерттеушілердің әркілі көзқараста болуы себеп болса керек. Мысалы, өзбек тілінде Ш. Шукуров райдың үш түрі – ашық, шартты, бұйрық бар десе [3, 89 б.], А.Н. Кононов 4 түрлі рай – ашық, шартты, бұйрық, қалау түрлерін жатқызады [4, 305 б.]. Ы.Маманов 1966 жылы жарық көрген “Қазіргі қазақ тілі. (Етістік)” деген оқулығындарайдың 6 түрін көрсетеді. Олар: ашық рай, қалау рай (а) ерікті: ғы кел, ә) тілекті: -ғай), шартты рай, шарттылық рай (-р еді, -атын еді), бұйрық рай, өтініш рай (-у етті, -са етті). Кеңестік ғалымдардың ішінде модальділік категориясын семантикалық категория ретінде зерттеген А.В. Бондарко [5, 15 б.] болатын. Модальділік мәселесі – бүгінгі күндегі тіл білімінде түрлі көзқарастар мен пікірлерге ие болған, тіл зерттеушілерінің назарын ерекше аударып отырған мәселелердің бірі. Модальдік мәселесін әр қырынан қозғаған зерттеушілер қатарында орыс лингвистикасында В.В.Виноградов, И.П.Распопов, Н.Ю.Шведова, Н.В.Бондаренко, Г.В.Колшанский, В.А.Белошапкина және т.б. атауға болады.

Етістіктің модальдік мағынаны білдіру қызметіне алғаш арнайы назар аударған академик В.В.Виноградов болды. Оның модальдікті синтаксиске байланысты қарастырғанымен, көбіне морфологиялық қырына зер салып отырғаны, морфологиялық тәсілдер есебінде модальдік мағына білдірушілерге шақ, рай тұлғаларын жатқызғаны анық. Солай болса да, ғалымның пікірінше, сөйлем мағынасын айқын айырудың бір жағы – оның модальдік мағынасын айыру [6, 58 б.].

Жалпы түркі тектес халықтардың тіл біліміне арналған салалық зерттеулерінде модальдылық категориясы туралы ақпарат молынан ұшырасады. Бұл тұлғалар – бұйрықты сөйлемдер арқылы берілген көп қырлы модальді реңктер, модальділік категориясының семантикалық мағыналары болып табылады. Ы.Маманов 1966 жылы жарық көрген “Қазіргі қазақ тілі. (Етістік)” деген оқулығындарайдың 6 түрін көрсетеді. Олар: ашық рай, қалау рай (а) ерікті: ғы кел, ә) тілекті: -ғай), шартты рай, шарттылық рай (-р еді, -атын еді), бұйрық рай, өтініш рай (-у етті, -са етті). [7, 156 б.] Қазақ тіл білімінің негізін салушы А.Байтұрсынұлы: «Етістікте 14 рай бар деп, райдың он бес түрін көрсетеді: тұйық, билік, ашық, шартты, ереуіл, реніш, қалау, сенімді, сенімсіз, болжал, мұң, көніс, қайрау, азалы, теріс [8, 234 б.]

Қазақ тіл ғылымында айтушының қолданысындағы сан қырлы модальдік реңк мәндеріне көңіл аударған профессор Қ.Жұбанов болатын [9, 158 б.]. Осы мәселе қарастырылған ғылыми зерттеулер, пікірлер көптеп ұшырасады.

Модальдылықты құрылымдық және функционалдық тұрғыдан зерттеген Л.С. Дүйсенбекованың зерттеу еңбектерін атағанымыз жөн [10, 22 б.]. Осы категорияның мағыналық реңктерін өрістерге бөліп топтастырған С.Құлманов болатын [11, 2004, 34 б.]. Контекстегі бұйрықты сөйлемдердің модальді реңкі үнемі контекстік семантика ерекшелігіне сәйкес құбылып отырады. Тіпті бұйрық берудің

өзінде астарлы модальді реңк болады. Айтушының сөзінде хабарлау, сұрау, бұйрық, растау, жокқа шығару секілді негізгі мақсатты коммуникативтік ойлары анық түрде емес, алуан түрлі субъективтік модальдылықтың элементтерімен күрделеніп келеді, бұл ұлттың менталитеті мен танымына тікелей қатысты болады.

Бұйрықты сөйлемдер туралы қазіргі азды-көпті зерттеулерге қарасақ, қызық жайды байқауға болады.

Зерттеушілердің бірі бұйрықты сөйлемнің айтылу мақсатына қарай және сөйлем түрі екенін және оның атының басталуын профессор М. Балақаевтың есімімен байланыстарды, екінші бір зерттеуші әдістемеге қатысты кітабында бұйрықты сөйлемнің 70 жылдардан бері ғана орын алып келе жатқандығын ескертеді. Екеуі де шындық. Демек, қазақ білімінде профессор М. Балақаевтың 1959 жылы орыс тілінде жазылған кітабында қазіргі ұрпақ өкілдеріне бұйрықты сөйлем деген терминді ұсынып, оның сұраулы, хабарлы және лепті сөйлемдерден айырмашылығын ашық көрсетті. Содан кейін мектеп шәкірттерінің де тиісті оқулықтары арқылы сөйлемнің бұл түрімен таныса бастағаны рас.

Талданған тілдік деректерге сүйене отырып, бұйрық рай жұрнақтары арқылы жасалған бұйрықты сөйлемдердің қызметі, модальділікке қатысты көп қырлы қызметі болатынын аңғардық. Және бұл сөйлемдердің жан-жақты қолданысы тек контексте анықталады деп қорытуға негіз бар.

XX ғасырда ғылымда тілдік модальдылықтың тек негізгі түрлері ғана емес, сонымен қатар оның жүзеге асырылуының ең негізгі формалары, оның грамматикалық көрсеткіштері, оның қызметтері және толық коммуникативті құрылымдардың және сол сияқты тағы басқаларды құрудағы рөлі толықрақ сарапталды және модальдылық түсінігінің өзі күні бүгінге дейін тілдік, квазия тілдік және тіл мағынасына қатысты түрлі салаларды қамтитын бірмағыналы құбылыс емес. Бұл осы күнге дейін модальдік, тілдік мағынаны құрудағы түрлі тілдік тәсілдердің қатысын көрсететін талаптар жүйесі жасалмағандығымен түсіндіріледі. Модальділік предикатив параметрлерінің бірі ретінде саналады және шақ категориясымен қатар сөйлемнің грамматикалық мағынасын анықтайды. Осы көзқарастың шеңберінде көп теориялар жасалды, алайда осы күнге дейін лингвистикалық модальділік категориясының шекарасы мен мәртебесі жайлы сұрақ бірдей шешім тапқан емес. Әсіресе неғайбіл модальділіктің әр түрлі белгілерін сипаттау әрекеттерінде көптеген даулы сұрақтар бар. Осылайша, неғайбіл модальдылығының шекарасының өзі қазіргі ғылымның көзқарасы бойынша онша айқын емес көрсетіледі. Осы күнге дейін неғайбіл модальдік тілдік мағынаны құруда тілдік тәсілдерге анық талаптар жүйесі жасалған жоқ, сондықтан неғайбіл модальділікті зерттеу маңызды және өзекті болып табылады.

Бұйрықтық өрісінің орталығы (ядро) бұйрық рай категориясы болып табылады. Бұйрық райдың II жақ жекеше және көпше түрі нағыз бұйрық мағынаны білдіреді: – Базаралы екеуін де ұстап, сүйретіп әкеліндер! – деді. – Ұстандар, жігіттер (М. Әуезов); – Енді, кейде, оян, ойлан! (Б. Майлин).

Бұйрық райдың II жағының жекеше және көпше түрінде іс-әрекеттің орындаушысы (адресат) неме тыңдаушылардың (адресаттардың) тікелей өзі болып табылады. [12, 218 б.].

Бұйрық райдың II жақ тұлғалары прагматикалық тұрғыдай директивті (бағытталған) жағдаяттарды білдіреді және сол себепті мәтінде өте жиі ұшырасады. II жақ тұлғасының бұйрық мағынаны білдіретіндігі ешкімнің күмәнін тудырмайтындықтан, оларды *нағыз* бұйрықты сөйлемдер деп атаймыз.

Модальдылық – сөйлеу актісінің барлық мағыналық–мазмұндық жүйесіне тән сипат болып саналады. Модальдылық лингвистикалық, психологиялық, логикалық, танымдық қасиеттерімен ерекшеленеді. Адам бойында сан алуан, рухани және дене қасиеттері бар. Олардың бәрі оның сөзі арқылы бейнеленеді. Соның ішінде адамның қуану, шаттану, еркелеу, шошу, ашулану, ызалану, күдіктену, күшейту, әсерлеу, құптау, құптамау, қостау, жақтырмау, сену, мүмкіндік, қажеттілік, болжалдық, күдік, күмән, іске қосу, амалды істеуге қозғау салу, түрткі болу, ұсыныс жасау, кеңес беру, тілек айту, өтініш ету, жалыну, бұйыру, талап ету, сезімнің алуан түрлі алаңдаулары, уайым, күйзеліс, қуаныш, қасірет, қобалжу, ренжу, әсерлену, мұңаю т.б. сияқты эмоционалдық әлемін сипаттайтын тілдік құралдар модальділік ұғымының аясында қамтылады. Қазақ тіл білімінде модальдік мәселесін зерттеу 1927 жылдан кейін ғана қолға алынды.

М.З. Закиев: «Сөйлемде ... сөйлеу мазмұны туралы, сөйлеуші жақ туралы, өзі туралы, сөйлеу жағдайы мен оның құрылысы туралы әрдайым қатынас білдіреді және бұл қатынастар шындыққа деген айтушы қатынас немесе модальділік қатынас деп аталады», – деген тұжырым айтады [13, 51 б.].

Сонымен, тіл біліміндегі пікірлерді саралай келе, «модальділік» құбылысын жалпы шындыққа айтушының субъективті көзқарасының белгіленуімен байланысты алуға болады. Жалпы сөйлемдегі баяндау, яғни предикаттық, ақиқат-шындыққа деген айтушы тарапынан қатысты болады және ақиқат, ақиқат емес іс-сапа ретінде не ерік-талап реңкі ретінде беріледі.

Сөйтіп, сөйлем модальділігі, бір жағынан, айтушының шындық-ақиқат жөніндегі қатынасына, екінші жағынан, баяндау мазмұны жөніндегі қатынасына негізделеді. Модальдік тілдің коммуникативтік функциясының жемісі болып табылады. Осыдан келіп морфологияда модальділікті білдіретін әр түрлі амал-тәсілдер пайда болады. Олардың ішіндегі ең басты әрі жетекші роль атқаратын түрлері – модальдік мағынаның лексикалық, морфологиялық және интонация арқылы берілуі. Тілдік модальділік – грамматикалық құбылыс. Демек, тілдік модальділікті білдіретін құралдар қызметінде фонетикалық, интонациялық, лексика-грамматикалық (көмекші сөздер), синтаксистік және айтылған хабарға сөйлеушінің қатынасын көрсететін басқа да жекелеген грамматикалық амал-тәсілдер қолданылады. Соның арқасында кейбір жеке мәнді сөздер (қыстырма сөздер) сөйлеуде модальділік мәнге ие болады.

Модальділіктің қызметі сөйлеушінің қимыл-әрекетке көзқарасын білдіруімен байланысты. Қимылға деген субъектінің көзқарасы түрлі болуы заңды. Осымен байланысты модальдік құрылымдардың мағынасы да түрліше болып келеді. Сөйлеушінің көзқарасындағы мұң, болжал мағыналарының рай тұлғалары арқылы берілетіндігі жөнінде алғашқы мәлімет А.Байтұрсынов еңбектерінде кездеседі. Бұл жердегі ғалымның нұсқауы – етістік формантты баяндауыштарда рай тұлғалары арқылы модальдік мағына үстеу орайы пайда болатыны [14, 51 б.]. Демек, сөйлемнің жалпы модальділігі туралы сөз қозғалмайды. 1967 жылы шыққан «Қазақ тілінің грамматикасы» атты еңбекте: «Сөйлем мазмұнының ақиқат шындыққа қатынасы және сөйлеушінің ол жөніндегі пікірі тіл білімінде сөйлемнің модальділігі деп аталады» деген анықтама берілген болатыны [15, 72 б.].

Ал Т.Сайрамбаев сөйлемдегі предикаттықтан кейінгі мәселе модальділік екенін көрсете отырып, «сөйлемнің ең негізгі қаңқасынан кейінгі мәселе сол сөйлем арқылы адамның қуану, шаттану, еркелету, шошу, ашу-ыза, күдіктену, күшейту, есерлеу, құптау-құптамау, жақтырмау, сену, мүмкінділік, қажеттілік, болжалдық, т.б. қасиеттерді, яғни, осылардың семантикалық белгілерін айқындау – екінші орындағы үлкен мәселе... Сөйлемнің бойындағы мұндай қасиеттердің барлығы да модальдік белгісі арқылы беріледі» деген ой айтады [16, 18 б.]. Қазақ тіл білімінде синтаксистік модальдік мағынаны айыру жайында алғаш сөз еткендер ішінде А.Қалыбаева, Н.Оралбаева, О.Төлегенов, Т.Сайрамбаев, М.Балақаев, Р.Әміров, Е.Жанпейісов сынды ғалымдарды атауға болады. Модальдік мағына туралы аталған ғалымдардың пікірлері, негізінен, орыс тіл білімін зерттеушілердің көзқарастарымен астарласып жатады, яғни модальдік мағына ретінде оларда да жалпы шындыққа деген айтушының көзқарасын таниды. Мәселен, О.Төлегенов «айтушы көзқарасын білдіріп, предикатты саралайтын мағына – модальдік мағына» деп, В.В.Виноградовтың пікіріне қосылады. Ал Қ.Мамаділов аналитикалық етістіктің модальдік құрылымдарын морфемдік құрамы мен мағыналық қызметі тұрақтанған бір тілдік құбылыс ретінде қарастырады да, оны «морфо-синтаксис шеңберінде тану керек» деген тұжырым жасайды, яғни А.Байтұрсынұлы көрсеткен бағытпен іздестіреді. Біздіңше, сөйлем модальділігі баяндау мазмұнына деген айтушының субъективтік көзқарасына негізделеді. Өйткені сөйлеу барысында айтушы шындықты белгілі бір мезгілге, жаққа, орайақатыстылығы жағынан онда баяндалған іс-әрекеттің қалайша, қандай жағдайда болғанын, болып жатқанын, оның кімге арналғанын т.б. жақтарды түрліше бағалап береді.

Модальділік ең алдымен сөйлемде көрінеді. Сөйлем модальділігі тілдің негізгі өзек категорияларына жатады. Ол барынша айқынырақ түрде және алуан түрлі реңктерді білдіреді. Сөйлемде айтылған хабардың ақиқат-шындыққа қатынасы болып табылады. Жалпы модаль сөздер, олардың лексика-семантикалық ерекшелігі қазіргі жалпы тіл білімінде де, қазақ тіл білімінде де өзекті мәселелердің қатарына жатады. Предикаттық қатынастан кейін синтаксистік құрылымның күретаыры осы модальділік мағына болып келеді. Модаль сөздер тілдегі модальділік және предикаттылық құбылыспен тығыз байланысты. Предикаттылық сөйлем мазмұнының ақиқат-шындықпен жалпы арақатынасын (соотнесенность) білдіреді. Ал сөйлемде айтылған хабардың ақиқат шындыққа қатынасы модальдік қатынас болып табылады. Яғни сөйлеуші өзінің бұл хабарын қалай түсінеді, өз тарапынан оған қандай сипаттама береді, ақиқат шындыққа қалай қарайды – модальдік қатынастың мәні міне осында.

Қазіргі қазақ ауызша сөзжұмсамындағы бұйрық, тілек мәнді қолданыстарға теолингвистикалық талдау мақсатында арнайы дайындалған кестені толтырту арқылы оқушылар, студенттер, аудармашылар, оқытушылар және маман емес адамдар арасында эксперимент жүргізілді. Информанттардың

жалпы саны — 60, олардың 54-і қазақ тілін еркін меңгерген, ана тілім деп есептейді. Ал алтауы қазақ тілін еркін сөйлемей, түсіне алады.

Информанттардың жас мөлшері — 13 жас пен 56 жас аралығы.

Эксперимент жүргізілген уақыт: 2017 - 2019 жылдар аралығы.

Эксперимент мақсаты—Қазіргі қазақ ауызша сөзжұмсамындағы бұйрық, тілек мәнді қолданыстарға теолингвистикалық талдау. Діни мәтіндердегі бұйрық және тілек реңктерінің құрылымдық сипаттамалары зерттеу. Бұйрық, тілек мәнді қолданыстар қызметі мен мағынасын ажырату арқылы осы тұлғаларды информанттардың тілдік санасындағы қызметін анықтау.

Эксперимент тапсырмалары сауалнама түрінде жүргізілді: Сауалнама сұрақтары:

1. Адамды сендіру үшін «Уаллахи деп айтшы», - деп жатады. Бұл сөздің мағынасын айта аласыз ба? Бұлай айту дұрыс па, әлде бұрыс па? Құранның хадистерінде «Менің атымнан ант бермендер» деп айтылған деген ойға көзқарасыңыз?

2. «Құдай қаласа» деген сөзді бір күнде аз дегенде неше мәрте айтасыз?

3. «Алейһис соләту уәс сәләм» немесе «салла Аллаһу алейһи уәс-сәләм» деп салауат айтасыз ба? Салауат айту мәнін түсіндіре аласыз ба?

4. Әулетіңізде немесе дос-жарандарыңыздың отбасында үлкен той. Шілдехана тойы немесе үйлену тойы 6 сөйлеммен айтылар тілегіңізді жазыңыз. (сұраққа жауап беруге 10 минут)

5. Сіздің ойыңызша келесі тіркестердің қайсысы дұрыс айтылмаған? (астын сызыңыз)

– Құдай сақтасын / Құдай сақтағын

– Тіл-көзден сақтағай / Тіл көзден сақтағыр

– Алла жәннәттік етсін / Алла жәннәттік еткіл

6. «Субханаллах» және «Астағфируллах» сөздерінің мағынасы қандай? Ұқсас жағдайларда қолданыла беретін, бірінің орнына бірі жұмсалатын сөздер ме?

7. Сізге келесі айтылымның қайсысы жақын, қайсысын жиі айтасыз? (астын сызыңыз, мүлде қолданбасаңыз астын сызудың қажеті жоқ)

– «Иншалла», «Мәшалла», «Әлхамдуллилах»

– «Құдайға шүкір», «Құдай қаласа», «Алла жазса», «Бұйыртса»

Нәтиже мен талқы. Сонымен, эксперимент нәтижелерін зерделей келе мынадай қорытындыға келдік: Діни мәтіндердегі бұйрық және тілек реңктерінің құрылымдық сипаттамалары зерттеледі. оның нәтижелері бойынша мектеп жасындағы оқушылар мен кәсіптік немесе жоғары білім алушылар, орта жас пен егде жастағы, зейнет жасындағылар болып пікірлер екіге жарылды. Оқушылар, білім алушылардың басым бөлігі қазақ сөзжұмсамындағы араб тілінен тікелей алынған тіркестер мен сөздерді түсінбейтіндігі, олар үшін ыңғайлы, түсініктісі қазақ тіліндегі баламалары ғана екендігі анықталды. Орта және егде жастағылар үшін «Субханаллах» немесе «Астағфируллах» сөздерінің мағынасы түсінікті, қолданыста жиі жұмсалатыны анықталды. Яғни сауалнама нәтижелері бойынша мәліметтер қатысушылардың 68%-ның діни сауаты бар, 42% — толық сауатты емес, білімі аз топты құрады. Салалар бойынша қызметіне байланысты қарастырғанда діни қызметкерлер, имамдар — 100%, дәрігер — 54%, техникалық ғылыми бағыт мамандары — 48%, мұғалімдер — 69% дұрыс пікірлер білдіріп, сауалнама бойынша маңызды мәліметтер айтты.

Сонымен, қатынас тілде түрліше көрініс тауып, түрліше концептуалданады. Модальділікпен айтушының (жазушының) ақиқатқа грамматикалық, лексикалық, фразеологиялық, интонациялық құралдарымен бұйыру, талап ету, т.б. қызметтер тән. Осы семантиканың мағынасын білдіруде ауызша тілде интонация, тілдік бірліктер, жазбаша мәтіндерде тыныс белгілер ерекше қызмет атқарады. Когнитивті-прагматикалық аспект тұрғысынан бұйрық модальділігін зерттеу басқа аспектілермен салыстырғанда, осы категорияның мәнін ашуға, сөйлеушінің когнитивтік белсенділігі мен сөйлеушінің айту серпінін анықтайтын және іске асырылатын жағдайдың прагматикалық сипаттамасымен салыстыруға мүмкіндік береді. Ол адам санасында тіл арқылы түзіліп, белгілі бір жағдаятқа қатысушылардың субъектілі-объектілі қатынастары туралы тілдік білімдерге негізделеді. Жіктеуші сипатта болумен қатар ол тіл жүйесі мен сөйлеушіге бағытталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы // Алматы: Ана тілі, 1993. — 298-299 б.
2. Будагов Р.А. Введение в науку о языке: Учебное пособие. — М.: Добросвет-2000, 2003. — 544 с.

3. Шукуров Ш. Наклонения и времена глагола в письменных памятниках узбекского языка в сравнительном освещении: Автореф. дис... канд. филол. наук //Шукуров Ш. Ташкент, 1974. – 89 с.
4. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 305 с.
5. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. –Ленинград: Наука, 1984. – 15 с.
6. Виноградов В.В. Русский язык // – Москва: АН ССР, 1972. – 58 с.
7. Маманов Ы. Қазіргі қазақ тілі. (Етістік) – Алматы: Мектеп, 1966. –156 б.
8. Байтұрсынов А. Тілтағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 234 б.
9. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 1966. – 341 б.
10. Дүйсенбекова Л.С. Функционально-семантический аспект категории повелительного наклонения в казахском языке: автореферат. ...канд. филол. наук. –Алматы, 1993, – 21 с.
11. Құлманов С.Қ. Қазақ тіліндегі мүмкіндік модальділігінің функционалды-семантикалық өрісі: филол. ғылым. Канд. ...автореф.: 10.02.02. – Алматы, 2004. – 34б.
12. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. М., 1980.
13. Закиев М.З. Синтаксический строй татарского языка. – Казань: Изд. Казан. ун-та, 1963. – 198 с.
14. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 51 б.
15. Қазақ тілінің грамматикасы. – Алматы: Ғылым, 1967. – 264 б.
16. Сайрамбаев Т. Сөз тіркесі және жай сөйлем синтаксисі. – Алматы: Рауан, 1991. – 18 б.

Наубай Б.Н.¹, Кузембекова Ж.Ж.²

¹PhD докторант, ²PhD, и.о. доцента

Казахского национального университета им. аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, zh.kuzembekova@gmail.com

РАЗВИТИЕ ИДЕИ ПОЛИЯЗЫЧИЯ В КАЗАХСТАНСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

В данной статье рассмотрены различные взгляды отечественных и зарубежных ученых на развитие идей полиязычия в казахстанской образовательной системе. Также в статье проведен краткий анализ современной языковой ситуации и языкового планирования в условиях полиязычного информационного пространства XXI века, функционирующего в соответствии с принципами открытого общества и глобализационных процессов развития государств.

Ключевые слова: полиязычие, языковая личность, триединство языков, полилингвальное образование

B.N. Naubay¹, Zh.Zh. Kuzembekova²

¹PhD student, ²PhD, Associate Professor

of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, zh.kuzembekova@gmail.com

DEVELOPMENT OF THE IDEA OF MULTILINGUALISM IN KAZAKHSTAN EDUCATIONAL SYSTEM

This article describes the different views of domestic and foreign scientists on the development of the ideas of multilingualism in Kazakhstan educational system. The article also provides a brief analysis of the modern language situation and language planning in the conditions of the multilingual information space of the 21st century which operates in accordance with the principles of an open society and globalization processes of state development.

Keywords: multilingualism, language personality, trinity of languages, multilingual education.

Наубай Б.Н.¹, Кузембекова Ж.Ж.²

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ¹PhD докторанты,

²PhD, доцент м.а. Алматы қ., Қазақстан

e-mail: naubay.balgat2@gmail.com, zh.kuzembekova@gmail.com

КӨПТІЛДІЛІК ИДЕЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДАМУЫ

Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың көптілділік жайлы идеяның қазақстандық білім беру жүйесінде дамуы жөнінде әр түрлі пікірлері қарастырылған. Сонымен қатар, мақалада ашық қоғам қағидалары және мемлекет дамуының жаһандану үрдістерімен сәйкес келетін, XXI ғасырдың көптілді ақпараттық кеңістігіндегі шарттар аясында, заманауи тілдік жағдаят және тілдік жоспардың қысқаша талдауы жүргізілген.

Кілт сөздер: көптілділік, тілдік тұлға, тілдің үштұғырлылығы, көптілді білім беру.

Язык – основная форма проявления национального и личного самосознания, которому принадлежит особая роль в формировании казахстанского патриотизма. Сегодня знание языков получает новое общественное измерение, оказываясь в одном ряду со «столпами», определяющими развитие общественного производства – трудом, землей, финансовым капиталом и выдвигает

образование в число глобальных факторов общественного развития. Эта новая роль образования переносит язык в число ценностей в качестве залога востребованности личности. Исходным пунктом в определении стратегической цели является социальный заказ общества. В этой связи одна из тенденций современного мира является выдвижение языковой личности в качестве стратегического ориентира образовательной политики, что обусловлено как самой сущностью данного феномена, так и статусом речевого развития личности как основы любого образования.

Исследователь Салханова Ж. Х. отмечает: «Востребованность языкового знания и языковой личности в полиязычном информационном пространстве XXI века, функционирующим в соответствии с принципами открытого общества, объяснима с позиций расширения политических, экономических, научных, культурных и иных связей» [1]. Сегодня актуальным является вопрос о триединстве языков, инициированный Президентом Н. А. Назарбаевым. В «Послании народу Казахстана» в числе 30 приоритетных направлений развития государства Н.А. Назарбаев называет такой компонент как духовное развитие народа Казахстана и триединую языковую политику:

«...Во-вторых, предлагаю начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков». Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [2, с.12]. Статья 9 Закона РК «Об образовании» гласит о том, что «все организации образования, независимо от форм собственности, должны обеспечить знание обучающимися казахского языка как государственного, а также изучение русского и одного из иностранных языков» [3, с.2]. В условиях полилингвального информационного пространства одним из приоритетных свойств личности становится его языковое сознание и языковая компетентность.

До сих пор остается неясным термин «свободное владение», так как нет критериев его определения. Развитие и совершенствование двуязычия проходит, по мнению ученых, определенные этапы и уровни владения языком. Завершающая стадия предполагает полное двуязычие. Однако, достижение одинакового совершенства в обоих языках, как считают исследователи, встречается очень редко и практически невозможно [4; 5]. Знание нескольких языков является государственной политикой в области образования многих стран (Франция, Королевство Нидерланды, Бельгия, Швейцария, Швеция, Люксембург, Финляндия и др.).

В последнее время во многих странах актуальным становится идея полиязычия в образовании и развитие компетентности в языке. Этой теме в Казахстане посвящено много работ, в особенности работа Салхановой Ж.Х. Исследователь рассматривает проблемы компетентностного языкового образования. Также в ее работе конкретизируется содержание понятий «компетенция», «компетентность» и «ключевые компетенции» в языке. Исследователь подчеркивает значимость и актуальность данной идеи, а также дает обоснование важности повышения уровня компетентностного владения языком в условиях полиязычия и отмечает: «Природа компетентности своеобразна, нельзя утверждать, что она напрямую вытекает из обучения. Правильнее говорить о том, что компетентность является следствием не столько процесса обучения, сколько степени развитости самого ученика, его личностного роста, наличия опыта и компетенций, способности посредством полученных в процессе обучения знаний, умений и навыков решать учебные и практические задачи. Компетенции складываются в процессе компетентностного обучения, сущность которого состоит в том, что ученик ставится в такие учебные ситуации, когда выход необходимо искать ему самому, принимая оптимальные решения. Также здесь помимо предметных знаний необходимо знаний правил коммуникации, осознание роли адресата и адресанта, которые также должны развиваться в рамках компетентностного подхода» [1].

Согласно Конституции Республики Казахстан, в отношении использования мировых языков нет никаких ограничений. Все большая открытость нашей страны, развитие и укрепление межгосударственных политических, экономических и культурных связей, интернационализация всех сфер жизни способствует тому, что полиязычие становится реально востребованным. Социальный аспект полиязычия связан с выявлением общих функций каждого из наиболее востребованных в обществе языков. Отечественный ученый-лингвист Э.Д. Сулейменова, рассматривая проблемы языковой политики, отмечает, что на данный момент статусное планирование и корпусное строительство государственного языка в Казахстане все еще не совпадают и вопросы пропаганды, обучение казахскому языку не теряет своей актуальности [6]. Незнание языков может обречь будущее

поколение на потерю конкурентоспособности на рынке труда, как за пределами, так и внутри страны, на изоляцию, невозможность полноправно участвовать в диалоге культур. Образовательная политика в области обучения предметам гуманитарного цикла основывается на признании важности всех языков и создании необходимых условий для развития полиязычия на территории нашего государства.

В настоящее время повышается роль английского языка и как источника знания о нашей стране: о наших национальных обычаях, традициях, культуре и достижениях. Английский язык – средство приобщения народов, проживающих на территории Казахстана, к мировому образовательному пространству. Объективная тенденция роста популярности английского языка обусловлена геополитическими и социально-экономическими факторами. При этом наблюдается новая тенденция: параллельное использование казахского и английского языков без посредничества русского языка людьми, для которых казахский язык является родным. Определенная часть молодого поколения владеет тремя языками в равной степени и на сегодняшний день эта тенденция прогрессирует. Наряду с английским возрастает интерес к китайскому, корейскому, арабскому, японскому и другим языкам, что свидетельствует о расширяющихся возможностях полилингвального образования.

В странах Европы в настоящее время является актуальной проблема – достижения полиязычия в относительно короткие сроки. В этой связи, Салханова Ж.Х. отмечает: «В этом плане находят распространение две модели усвоения второго языка: модель рецептивного усвоения второго языка, при которой каждый из участников общения говорит (пишет) на своем родном языке, но понимает своего партнера, также говорящего (пишущего) на своем родном языке. Для усвоения языка по данной модели требуется значительно меньше времени, чем для активного его усвоения. Данная модель с успехом используется во многих регионах Европы: Польше, Белоруссии, Украине, в Скандинавских странах и приемлема для взаимосвязанного обучения родственными языкам» [1].

В школах нашего государства изучаются не только мировые языки, но и языки народов, проживающих на нашей территории. Сближение культур, наличие меняющихся парадигм образования, необходимость переориентации образования со «знаниецентрического» на «культуросообразное», перехода от разграничения к объединению, от подозрительности к толерантности в широком понимании этого слова делает полилингвальное образование неизбежным знаковым явлением, особенно у нас, в стране с пестрым национальным составом. На наш взгляд, изучение того или другого иностранного языка должно учитывать социально-экономические и культурно-исторические связи наших регионов, а также их этнокультурные реалии. Каждый регион имеет свою социально-экономическую специфику, свои приоритетные международные связи, образовательные возможности, потребности в кадрах.

Отечественный исследователь Н. Анарбек отмечает: «Идея лингвистического плюрализма, формирование многоязычной личности, которая способна общаться на родном, государственном, русском, иностранном языке воплощается с первых дней независимости Казахстана. Важно, насущно государственный язык превратить в язык общения, так как для всех остальных языков есть условия развития: существует школы для отдельных этнических групп и преподаванием предметов на родном языке; распространенность и твердая позиция русского языка в нашем обществе не вызывает сомнений; мода на западную культуру и интерес к образованию за рубежом являются сильнейшими мотивами изучения иностранных языков» [7].

Социальный заказ общества – это подготовка трехязычной личности в условиях полилингвального образования. Цели и задачи языкового образования реализуются в системе непрерывного образования на уровнях средней общеобразовательной школы, средних и высших профессиональных учебных заведений. Стратегической целью является становление, воспитание, развитие трехязычной личности, владеющей профессиональной языковой компетенцией. При этом выпускники школ Казахстана должны быть патриотами своей страны, понимать и воспринимать новые тенденции в развитии общества, владеть тремя языками – государственным казахским, официальным русским и одним из иностранных языков, где предпочтение отдается изучению английского языка, осознавать значение государственного языка как залога стабильности в многонациональном обществе, а также уметь адаптироваться к изменяющимся социально-экономическим условиям.

Миссия государственного языка не только обеспечение целостности народа Казахстана, но и ориентир на духовное развитие каждого гражданина как личности, основа политики формирования толерантного общества. Английский язык является языком международного общения. Владение английским языком повышает конкурентоспособность выпускников вузов на рынке труда и позволяет

им претендовать на получение престижных «топовых» должностей в различных организациях. Без знания английского языка невозможна полноценная профессиональная деятельность любого специалиста. Русский язык является языком межнационального общения среди народов Республики Казахстан и всех стран СНГ. Поликультурность казахстанского общества сформирована, главным образом, за счет знания русского языка. Исходя из вышеизложенных трактовок и собственного опыта, считаем, что в многонациональном государстве полиязычие неизбежно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Салханова Ж.Х. Компетентность и компетенции. Алматы: Қазақ университеті, 2013. 177 с.
2. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности: Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Астана, 2010. 36 с.
3. Закон об образовании Республики Казахстан. Астана, 2007. 35 с.
4. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих // Социологические исследования. М.: Просвещение, 1976. 240 с.
5. Кусаинова Д.С. Преподавание иностранного языка в контексте инновационного обучения // Межд. Науч.-практ. конф., посвященная 20-летию МАБ. Алматы, 2008. С.148.
6. Сулейменова Э.Д. Понятие смысла в современной лингвистике. Алма-Ата: Наука, 1989. 160 с.
7. Анарбек Н. О понятийно-категориальном аппарате сравнит. педагогики // В мире образования. 2007. №5. С. 7-12.

Шаймерденова Н.Ж.,
доктор филологических наук, профессор
Казахстанского филиала МГУ
имени М.В. Ломоносова
Казахстан, г. Астана, e-mail: 777nursulu@mail.ru

Бурибаева М.А.
кандидат филологических наук, доцент
Евразийского национального университета
имени Л.Н. Гумилева
Казахстан, г. Астана, e-mail: mainura_b@mail.ru

Аманжолова Д.Б.
кандидат филологических наук, доцент
Евразийского гуманитарного института
Казахстан, г. Астана,
e-mail: jemima.aman@gmail.com

ЗАИМСТВОВАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ОТ ПЕТРА I К ТРУДАМ ПРОФЕССОРА Н.И. ГАЙНУЛЛИНОЙ

В мировой истории эпоха Петра I заслуживает особого внимания. История изучения заимствований показывает, что каждый историко-культурный период в развитии языка отличается и заслуживает особого описания. Вместе с тем, мы останавливаемся именно на петровском периоде заимствований, поскольку он связан с именем казахстанского ученого, русиста, посвятившего научно-исследовательскую деятельность изучению языковой личности и вклада Петра I в развитие русского языка. Таким образом, в настоящей статье мы рассматриваем, с одной стороны, проблемы заимствований и личность Петра I как реформатора русского языка, с другой стороны, вклад профессора Н.И. Гайнуллиной в изучение Петровской эпохи и языковых изменений, наблюдаемых в этот период развития русского языка.

Ключевые слова: заимствования, реформа русского языка, петровская эпоха, варианты, вариативность.

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕР: І ПЕТРДАН ПРОФЕССОР Н.И. ГАЙНУЛЛИНАНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНЕ ДЕЙІН

Әлемдік тарихта І Пётрдың дәуірі ерекше көңіл бөлуді талап етеді. Кірме сөздердің тарихына шолу жасасақ тілдің дамуындағы әрбір тарихи-мәдени дәуір бөлек сипаттауды қажет етеді. Мақалада авторлар

Пётрдың дәуіріне ерекше тоқталады, себебі бұл ғасыр орыс тіл білімінің зерттеушісі, өзінің бүкіл ғылыми-педагогикалық ғұмырын І Пётрдың тілдік тұлғасы мен оның орыс тілінің дамуына қосқан үлесіне арнаған қазақстандық ғалымның есімімен байланысты. Сонымен, мақалада, бір жағынан кірме сөздердің мәселесі мен І Пётрдың орыс тілі реформаторы ретіндегі тұлғасы қаралса, екінші жағынан, профессор Н.И. Гайнуллинаның Петр дәуірін зерттеуде қосқан үлесі мен сол замандағы тілдік өзгерістер зерттеледі.

Тірек сөздер: кірме сөздер, орыс тілінің реформасы, Пётрдың дәуірі, варианттар, варианттылық.

BORROWINGS IN THE RUSSIAN LANGUAGE: FROM PETER I TO THE WORKS OF PROFESSOR N.I. GAINULLINA

In world history, the era of Peter I deserves special attention. The history of the study of borrowing shows that each historical and cultural period in the development of a language is different and deserves a special description. We also pay great attention to the Peter's period of borrowing, it is associated with the name of a Kazakhstani scientist, Russianist, who devoted research activities to the study of the linguistic personality and the contribution of Peter I to the development of the Russian language. Thus, in this article we consider, on the one hand, the problems of borrowing and the identity of Peter I as a reformer of the Russian language, on the other hand, the contribution of Professor N.I. Gainullina in the study of the Peter's era and the language changes observed in this period of development of the Russian language.

Key words: borrowing, reform of the Russian language, era of Peter, versions, variability.

*Посвящается памяти
доктора филологических наук, профессора
Надежды Ивановны Гайнуллиной*

Введение

Русский язык как язык живой (естественный язык) функционирует в современном обществе и передается из поколения в поколение естественным путем, испытывая на себе (как и все естественные языки) языковое взаимодействие, отражающееся в заимствовании различных словообразовательных элементов, слов, фразеологизмов.

Как показывает история, в русском языке наблюдается большое количество заимствований из «мертвых» греческого, латинского, старотюркских, древнеиранских, старославянского языков, которые в разные периоды проникали с разной интенсивностью. Наиболее активно заимствования были представлены в XVII в., когда расширялись национальные экономические, культурные, военные и иные связи, и закладывались основы русской нации. В этот период бурно развивались научно-техническая, военная, мореходная и другие направления, что вызвало проникновение в русский язык слов и выражений из западноевропейских языков. Одновременно в русский язык стала входить административная лексика.

В истории русского языка эпоха Петра Великого заслуживает особого внимания, хотя история заимствований показывает, что каждый историко-культурный период в развитии языка отличается и заслуживает своего внимания. Вместе с тем мы останавливаемся именно на петровском периоде заимствований, поскольку он связан с именем казахстанского ученого, русиста, удивительного человека, посвятившего всю свою научно-исследовательскую деятельность изучению языкового развития и вклада Петра I в развитие русского языка.

В данной статье мы рассматриваем, с одной стороны, (1) проблемы заимствований и языковую личность Петра I как реформатора русского языка, а также его вклад в развитие языка, в частности, процессов заимствований; с другой стороны, (2) вклад профессора Н.И. Гайнуллиной в изучение Петровской эпохи и языковых изменений, наблюдаемых в данный период развития русского языка.

1) Проблемы заимствований и личность Петра I как реформатора русского языка.

В теории и практике заимствования часто сталкиваются две крайности. С одной стороны, происходит перенасыщение речи и языка иностранными (иноязычными) словами и оборотами, которое вызывает негативную реакцию общества и желание заменить иностранное слово исконным (политика пуризма); с другой – иностранное (иноязычное) слово входит в язык параллельно с уже имеющимся и долгое время они функционируют, «не уступая» друг другу и обозначая одно и то же.

Вместе с тем многие заимствования так прочно вошли в русский язык (совершенно «обрусели») и не имеют эквивалентов, оставаясь единственными наименованиями соответствующих реалий, что сейчас они воспринимаются носителями языка как родные слова. Трактовка их значения порой

становится псевдонаучной, наблюдается народная этимология, индивидуальная трактовка, не основанная на этимологических разысканиях, научных доказательствах, и где выдвигается вольное толкование. Здесь значимыми становятся рассуждения лингвистов-этимологов, которые обращаются к этимону, чтобы дойти до истины. Именно поэтому необходимо осторожно и внимательно относиться к самим процессам заимствования и его результатам.

Освоение иноязычной лексики необходимо рассматривать с учетом функционально-стилевого закрепления языковых средств. Например, в одних случаях обращение и использование иноязычных книжных слов стилистически не оправдано, а в других – обязательно, так как эти слова составляют неотъемлемую часть лексики, закрепленной за определенным стилем и которая обслуживает определенную сферу общения.

При этом в зависимости от преобладающих традиций, сложившихся в данном языке, предпочтение может отдаваться прямому заимствованию или калькированию. Выбор языка(ов)-источника(ов) и пути проникновения заимствований в те или иные формы существования данного языка определяется особенностями военных, культурных, политических и экономических контактов, а также идеологическими общественными установками. Например, по идеологическим причинам в древнерусский период и позже (X–XVI вв.) письменным путем заимствовались и калькировались почти исключительно греческие слова (но не латинские и не из восточных языков), в то время как устным путем (с XII–XIII вв.) в язык приходило большое число тюркизмов [1].

Петровская эпоха (время «лексического взрыва») характеризуется многоканальным заимствованием: обильные заимствования шли одновременно из многих источников – живых языков Европы (прямо и опосредованно), из латинского – в различные сферы применения лексики (в общеупотребительную, научную, военную и др.). При этом почти всегда выбор языка-донора заимствований и сферы заимствования при контактировании определялись экстралингвистическими факторами.

Если обратиться к процессам заимствования настоящей эпохи, то в эпоху глобализации и технологического прогресса очевидным становится тот факт, что к числу тесных культурных и языковых контактов можно отнести примеры взаимодействия народов, живущих не только по соседству, но и в географической удаленности друг от друга. Интенсивный обмен информацией и культурными ценностями привел в движение целые пласты лексики контактирующих языков, буквально всколыхнул мировое языковое пространство и усилил поток заимствований из английского языка (что особенно характеризует это пространство). В современном русском языке наблюдается активный (интенсивный) рост специальной терминологии, что вызвано, прежде всего, потребностями научно-технической отрасли, глобализационными и технологическими процессами, обусловившими устойчивую тенденцию к расширению международной терминологии, единых понятий в сфере информационных технологий, явлений современной науки.

Обращение к истории русского языка свидетельствует о том, что процесс заимствования терминов в русский язык был различным. Так, если в начале XVIII в. терминология заимствовалась в русский язык из немецкого языка, в XIX в. – из французского языка, то в середине XX в. она заимствуется главным образом из английского языка (в его американском варианте). Специальная лексика стала важнейшим источником пополнения словарного состава русского общелитературного языка, однако лингвисты-русисты считают, что проникновение иностранных слов следует разумно ограничивать.

Как известно, в разные периоды развития русского литературного языка оценка проникновения в него иноязычных элементов была неоднозначной: в связи с активизацией процесса лексических заимствований обычно усиливается и противодействие ему. При этом важна роль личности в нормализации русского языка и расширении языковых контактов, в языковом развитии и процессов заимствований. Так, Петр I требовал от своих современников не злоупотреблять нерусскими словами. М.В. Ломоносов в «теории трех штилей», выделяя в составе русской лексики слова различных групп, не оставил места для заимствований из неславянских языков. Создавая научную терминологию, он последовательно стремился находить в языке эквиваленты для замены иноязычных терминов, подчас искусственно перенося подобные образования в язык науки. Против засорения русского языка модными в то время французскими словечками выступали и А.П. Сумароков, Н.И. Новиков. Вместе с тем, наблюдается и обратный процесс, например, в XIX веке представители карамзинской школы, молодые поэты во главе с А.С. Пушкиным боролись за использование лексических заимствований в

русском языке, так как они отражали передовые идеи французского просветительства, но цензура в этот период исправляла такие заимствованные слова, как *революция*, *прогресс*, видя в данных словах инакомыслие.

Иноязычная лексика, которая активно заимствовалась русским языком, характеризует времена правления Петра I. Преобразовательская деятельность Петра I стала предпосылкой к реформе литературного русского языка. Церковнославянский язык не соответствовал реалиям нового светского общества [2], начались языковые преобразования, которые создали условия для дальнейшего развития русского языка. Можно рассматривать Петра I как личность, внесшую большой вклад в развитие языка, в этот период были проведены следующие реформы русского письма:

- из алфавита устранен ряд ненужных букв: *омега*, *пси*, *юс большой* (греческие, старославянские буквы) и др.;

- округлены и упрощены начертания буквы *о*;

- реформированный шрифт получил название *гражданского*.

- Петр I и его помощники обратились к московскому диалекту, который уже использовался в качестве основы московского делового языка;

- в данный период шло активное (часто насильственное) заимствование из немецкого, английского, голландского и других языков, в особенности, если речь шла о новых артефактах и реалиях, элементах быта, фрагментах и деталей западноевропейской культуры;

- шел процесс полного и/или частичного освоения иноязычных слов в русском языке.

Огромное влияние на язык того времени оказало проникновение целого ряда иностранных слов, преимущественно военных и ремесленных терминов, названия некоторых бытовых предметов, новых понятий в науке и технике, в морском деле, в администрации, в искусстве и т.д. С петровских времен существуют в русском языке такие заимствованные иностранные слова, как *алгебра*, *оптика*, *глобус*, *апоплексия*, *лак*, *компас*, *крейсер*, *порт*, *корпус*, *армия*, *дезертир*, *кавалерия*, *кантора*, *акт*, *аренда*, *тариф* и мн. др. Голландские слова появились в русском языке преимущественно в петровские времена в связи с развитием мореходства. К ним относятся *балласт*, *буер*, *ватерпас*, *верфь*, *гавань*, *дрейф*, *лабиринт*, *лоцман*, *матрос*, *рея*, *руль*, *флаг*, *флот*, *штурман* и т.д. Из английского языка в это же время были также заимствованы термины из области морского дела: *баржа*, *бот*, *бриг*, *вельбот*, *мичман*, *ихуна*, *катер* и др.

Примечательно, что сам Петр I негативно относился к обилию иностранных слов, требуя быть «как можно вразумительней» и не злоупотреблять заимствованиями. Однако тесные языковые контакты и появление новых реалий требовали активного заимствования.

Не случайно возник интерес к деятельности Петра I у профессора Н.И. Гайнуллиной, поскольку проблемы языковой личности и их роли в истории языкового развития затрагивают многие аспекты, связанные с языковыми контактами, историей того или иного периода, языковой среды. Казахстанский ученый, работая над темой исследования, формировалась как языковая и профессиональная личность, постигая шаг за шагом жизнь и строительство нового города, который и стал стимулом к вхождению иноязычных слов в русский язык.

Научная работа о петровской эпохе, выполненная тогда еще соискателем и молодым ученым Н.И. Гайнуллиной, связана с городом на Неве. Поездки в Санкт-Петербург и работа в Центральной районной библиотеке имени М.Е. Салтыкова-Щедрина были частыми в ее молодые годы. В настоящей статье также отмечается важность научно-исследовательской среды, в которой велся поиск материалов и апробация исследований, связанных с языковой личностью и проблемами заимствования.

2) Вклад профессора Н.И. Гайнуллиной в изучение Петровской эпохи и языковых изменений данного периода.

Казахстанская русистика связана с именами многих выдающихся лингвистов, среди которых особое место занимает научная и педагогическая деятельность доктора филологических наук, профессора, почетного заведующего кафедрой Казахского национального университета имени аль-Фараби (Астана, Казахстан) Надежды Ивановны Гайнуллиной. Она стала знаковой фигурой в эпоху становления школы русистов Казахстана, продолжателем Махмудовской школы и хранителем знаний историко-культурного развития русского языка. Ее имя навсегда останется среди плеяды ученых, занимающихся исторической лексикологией и семантикой, так как она сделала значительный вклад в изучение заимствованной лексики в русском языке, являлась великолепным знатоком истории русского

литературного языка, а в Казахстане – единственным исследователем эпистолярного наследия Петра Великого и его языковой личности (исследования в данном направлении затем продолжили ученики). Тем самым она сделала важный вклад в мировую лингвистическую науку.

В 1973 году Н.И. Гайнуллина защитила кандидатскую диссертацию на тему «Заимствованная лексика в «Письмах и бумагах императора Петра Великого» (к проблеме освоения слов иноязычного происхождения в Петровскую эпоху)» [3], в 1996 году – докторскую диссертацию на тему «Эпистолярное наследие Петра Великого в истории русского литературного языка» [4]. Исследования, посвященные эпистолярному наследию Петра I, еще при жизни Н.И. Гайнуллиной получили международное признание, а ее труды – монографии, учебники и статьи имели огромную популярность.

В своих трудах Н.И. Гайнуллина привлекает большой аутентичный материал и описывает факты варьирования фономорфологического характера новых для русского языка заимствований и особенности их ввода в русскую языковую среду. Так, в работе она указывает на варьирование, которое, «как правило, наблюдается в сфере заимствований именно Петровской эпохи» [3, с. 12]. Тем не менее, позволим себе отметить, что вариативность хронологически возникла гораздо раньше, что обнаружено многими учеными-славистами, а также нами на примере тюркских заимствований в памятниках русской письменности XI-XVII вв. [5].

Под «вариантом» Н.И. Гайнуллина понимает «семантически взаимомотивированную фонетическую и морфологическую модификацию одного и того же слова» [3, с. 48]. При описании способов освоения заимствованных слов в русском языке ею представлена подробная классификация фонетических и морфологических вариантов. Так, рассматривая первый тип варьирования, она отмечает, что «в результате различного рода субституций (подстановок, замен) иноязычные слова при адаптации проходят стадию фонетического варьирования, в результате которого постепенно вырабатывается нормированный вариант звучания и слово окончательно адаптируется к русской лексической системе» [6, с. 156].

Исследователь выделяет несколько причин фонетического варьирования, возникших под влиянием источника заимствования. К ним относятся:

- 1) варианты, явившиеся результатом заимствования одного и того же слова из разных языков (например, амнистия (пол. *amnistja*, фр. *amnistie* – амнистия (гр., лат. *amnestia*) с *e* в середине слова;
- 2) варианты, возникшие под влиянием контаминации (например, *квартира* в ряду вариантов *квартира* (нем. *quartier*, франц. *quartier*) – *кватера* (пол. *kwatery*);
- 3) варианты, появившиеся под влиянием некоторых орфоэпических особенностей языка-прототипа (например, *винкельгак-винкелгак*).

Другими же причинами фонетического варьирования, возникших под влиянием русского языка являются следующие:

- 1) субституции в области вокализма (например, *бомба-бумба*);
- 2) варианты, связанные с редукцией гласных в безударном положении (например, *фарватер-варватер*);
- 3) варианты, вызванные субституциями в области консонантизма (например, *баркхоут-баркгоут*); варианты, возникшие под влиянием ассимиляции (уподобления): *инфантерия-инфантария*;
- 4) варианты, возникшие под влиянием метатезы (например, *перспектива-преспектива*).

Для филологов важно знать все причины фонетического варьирования и, думаем, что анализ, проведенный Н.И. Гайнуллиной, мог бы быть экстраполирован на другие эпохи и привлечение более широкого материала представляет весь лингвистический ландшафт вхождения иноязычных слов в русский язык.

При морфологическом освоении заимствованных слов Н.И. Гайнуллина выделяет две группы – морфологические варианты, вызванные влиянием языка-источника и морфологические варианты заимствованных слов, вызванные грамматической аналогией с русским эквивалентом. Так, при первом типе отмечаются: варианты заимствованных существительных, составляющих основную часть слов иноязычного происхождения и связанных с их родовой характеристикой (например, *флот-флота*); варианты с «орфоэпическим фактором» (например, *верф* (муж.р.) – *верфь* (жен.р.)); варианты, возникшие вследствие влияния различного характера финали одного и того же слова в разных языках (например, *манир-манира*). При втором типе варианты возникают под влиянием родовой принадлежности русского эквивалента на родовое оформление заимствованного слова в момент его вхождения в русский язык (например, *резерв-резерва* (*резерва-засада*)).

Необходимо отметить, что Н.И. Гайнуллина обратила внимание, собрала большой аутентичный материал и изучила детально процесс варьирования лексических единиц в русском языке древне- и среднерусского периодов. До настоящего времени данный аспект в лингвистике остается до конца не исследованным, а проблемы адаптации заимствованных слов и причины их варьирования в памятниках письменности – не решенными. В своей монографии она отмечает: «Действительно, специальных работ по проблеме варьирования заимствованных слов конца XVII – начала XVIII вв. в науке до последнего времени не было. Известные диссертационные работы и статьи середины 50-х – начала 70-х гг. XX в. <...>, в большей или меньшей степени касающиеся иноязычной по происхождению лексики исследуемого нами периода, как правило, констатируют наличие тех или иных вариантов, не углубляясь в объяснение причин такого варьирования» [7, с. 57].

Затрагивая вопрос об орфографической норме, по отношению к петровской эпохе, Н.И. Гайнуллиной вводится понятие «норма переходного периода». Изучая языковую ситуацию конца XVII – первой четверти XVIII вв., она отмечает, что «в последние три десятилетия наблюдается определенный сдвиг в решении данной проблемы, что выражается в четко установленных критериях различного понимания нормы применительно к донациональному и национальному периодам истории русского литературного языка. Так, одним из существенных отличий в этой области является введение понятия «скрытой кодификации» (Филин, 1981, с. 189) в языке донационального периода. Суть ее ученые видят в том, что в этот период функции нормы выполняют образцовые, авторитетные произведения, в которых и была реализована современная им литературная норма» [4, с. 33]. Кроме того Н.И. Гайнуллина обратила внимание на процессы глоссирования к иноязычным словам в «Письмах и бумагах Петра Великого». Ее труды написаны хорошим академическим русским языком и могли бы послужить образцом для изучения научного стиля речи. Думаем, что еще предстоит детально изучить все ее работы и проникнуться в научную лабораторию ученого, который через всю свою жизнь пронес увлеченность одной темой, был руководителем кафедрой и руководителем у соискателей, обращавшихся к проблеме историко-лингвистического направления в филологии, а также дальше развивали идеи ученого.

Заключение

Н.И. Гайнуллина до последних дней своих оставалась влюбленной в науку – в русистику в целом и историческую лексикологию русского языка в частности. Считала филологию интереснейшей областью науки и человеческого познания. В этом она была всегда благодарна своим учителям, которых никогда не забывала и упоминала при каждом случае. В 2017 году в Национальной академической библиотеке Республики Казахстан (г. Астана) в рамках Научно-просветительского проекта «Эпоха и личность» состоялся научный семинар «Эпоха в зеркале языка: лингвистическое наследие Н.И. Гайнуллиной».

Все работы Н.И. Гайнуллиной связаны с петровской эпохой. Личность Петра I в развитии мировой культуры в целом и русской истории в частности уникальна, неповторима, и уже многие столетия привлекает внимание ученых гуманитарных отраслей наук. Комплексные лингвистические труды, посвященные его неповторимой личности, при активном описании его деятельности в отдельных статьях, очерках и главах практически отсутствуют. Весомый вклад в детальное филологическое изучение личности Петра I, его эпистолярного наследия, в исследование заимствованной лексики в Петровскую эпоху внесла Н.И. Гайнуллина.

Актуальность и значимость обращения к знаковым памятникам прошлого, связанным с именем Петра I, Н.И. Гайнуллина определила следующим образом: «... способность через язык раскрыть роль отдельной личности в его истории, ее вклад в эволюционные внутриязыковые процессы и ее влияние на судьбы русского языка, которые в наши дни приобретают все большее значение в новых культурно-исторических условиях как для национальной самоидентификации, так и для уяснения роли языка в истории народа. Именно в таком ракурсе интересна роль не просто отдельной личности, а личности значимой, колоритной, крупной и потому оставившей свой неизгладимый и неповторимый след не только в памяти народа, но и в его языке» [7, с. 4]. Таким образом, полное описание всех этапов освоения иноязычных слов данного периода осуществлен профессором Н.И. Гайнуллиной, которая и описала все случаи фонетической и морфологической адаптации языковых единиц в русском языке. Она подчеркивала, что чаще всего заимствование происходит на лексическом уровне, и в момент, когда слово входит в лексическую систему русского языка, подчиняясь его словообразовательным моделям

независимо от этимона, считается принадлежностью системы русского языка, поскольку теперь уже заимствованное слово подчиняется законам и правилам правописания русского языка. Этот важный постулат Н.И.Гайнуллиной повторяла и на лекциях по «Исторической лексикологии» (ее авторский спецкурс) и по «Истории русского литературного языка».

Научная дальновидность и великодушие профессора Н.И. Гайнуллиной проявились также в том, что она при жизни передала безвозмездно всю свою домашнюю библиотеку в дар Национальной академической библиотеке в городе Астане, поскольку считала, что новая столица и молодежь, обучающаяся там в вузах, непременно должна иметь в своем фонде редкие исторические словари русского языка – XI-XVII вв., XVIII вв. и многие другие редкие книги, журналы, статьи. В общем количестве она передала в дар библиотеке более 200 наименований книг. Н.И.Гайнуллиной всегда считала, что именно молодое поколение сможет многое решить, изучить, описать, а филологическую науку еще ждут новые открытия и научные разыскания.

Сегодня, когда 2019 год объявлен в Казахстане годом молодежи, а в странах СНГ – годом книги, мы вспоминаем всех, чьи труды являются надежной научно-методологической базой для новых поколений, чья научная честность и преданность науке являются образцовыми. Сегодня как никогда важна роль наставников, поэтому общение с Надеждой Ивановной Гайнуллиной, теплота ее сердца, любовь к филологии выражена в тех мероприятиях, которые проводятся в рамках Научно-просветительского проекта «Эпоха и личность» [8], одним из ярких героев которого была наш Учитель и наставник – доктор филологических наук, профессор Н.И. Гайнуллиной.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бурибаева М.А. Тюркизмы на страницах древних книг (лексическая вариативность). – Астана: ИД «Сары-Арқа», 2009.
2. Виноградов В.А. О единстве и взаимодействии языка и культуры // Решение национально-языковых вопросов в современном мире: Страны СНГ и Балтии. – М., 2010.
3. Гайнуллиной Н.И. Заимствованная лексика в «Письмах и бумагах императора Петра Великого» (к проблеме освоения слов иноязычного происхождения в Петровскую эпоху): дис. ... к. филол. н. – Алма-Ата, 1973.
4. Гайнуллиной Н.И. Эпистолярное наследие Петра Великого в истории русского литературного языка: дис. ... д-ра филол. наук. – Алматы, 1996.
5. Бурибаева М.А. Тюркизмы в русском языке: от вариантов к норме. – М.: Флинта-Наука, 2014. – 320 с.
6. Гайнуллиной Н.И. Лексикология русского языка: Уч. пос. для студ. филолог. фак-в унив. 2-изд., перераб. и доп. – Алматы: Казак университеті, 2003. – С. 156.
7. Гайнуллиной Н.И. Заимствованная лексика в Петровскую эпоху: Процессы адаптации. – Алматы: Казак университеті, 2008. – С. 57.
8. Эпоха и личность-2017: Гайнуллиной Надежда Ивановна: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=NZeDY8BhBeU&t=2s&pbjreload=10>
9. Гайнуллиной Н.И. Времен связующая нить (Исторический очерк к 50-летию кафедры русской филологии) / "Творческий контекст" кафедры русской филологии: Юбилейный сборник к 50-летию кафедры. – Алматы: Казак университеті, 2012. – С. 5-31.
10. Казахстанская лингвистика на рубеже веков: docendo discimus. Festschrift in honor of professor N.Shaimerdenova: Коллективная монография / Под общ. ред. Э.Д. Сулейменово. – Астана: Фолиант, 2013. – 312 с.

Янг Юань,
Магистрант II курс, КазНУ имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, Алматы
E-mail: 962128794@qq.com

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Түйін. Мақалада халықаралық дипломатиялық жұмыстың қыры мен сыры кеңінен қарастырылады. Дипломатиялық жұмыстың аударма ісімен тығыз байланысты екендігі аян. Сондықтан да бұл ғылыми мақалада аударма ісінің халықаралық байланыстар жүйесінегі алатын орны мен аударманың жасалу ерекшеліктеріне жан-жақты талдау жасалынған.

Annotation. The article deals with the problem of increasing the role of the information element in international professional diplomatic activity. This study examines the main problems associated with the translation of political texts within a theoretical framework developed by researchers working in the field of translation studies, and analyzes the terminological features of a special language used for all types of text. Consideration of the theoretical basis is accompanied by an analysis of a specific text, which is then spoken in Chinese and translated into Russian and Kazakh.

Keywords: Diplomatic translation, history, translator, translational transformations, diplomatic documents.

Аннотация. В статье рассматривается проблема повышения роли информационного элемента в международной профессиональной дипломатической деятельности.

В данном исследовании рассматриваются основные проблемы, связанные с переводом политических текстов в теоретических рамках, разработанных исследователями, работающими в области переводческих исследований, и анализируются терминологические особенности специального языка, используемого для всех типов текста. Рассмотрение теоретической основы сопровождается анализом конкретного текста, на котором затем говорят на китайском и переводят на русский и казахский язык.

Дипломатический перевод осуществляется в рамках дипломатических миссий, канцелярии премьер-министра и министерства иностранных дел. У него есть свои правила и особенности с гибкостью.

Дипломатические переводчики должны обладать широкими знаниями, честностью и конфиденциальностью, понимание контекста имеет решающее значение в дополнение к верности, понятности и элегантности. Переводы имеют важные роли в поддержании теплых дипломатических отношений между народами на протяжении всей истории.

Выводы призваны подчеркнуть тот факт, что нет никаких рецептов для перевода дипломатического текста или политической речи, потому что перевод – это не только технический процесс, который использует процедуры перевода и применяет операции перевода, но также вопрос понимания культурных, исторических и политических вопросов, ситуации и их значение с верностью в том, что делают.

Дипломатический перевод требует быть трудолюбивой личностью, чтобы сделать идеальную карьеру.

Ключевые слова: Дипломатический перевод, история, переводчик, переводческие трансформации; дипломатические документы.

Введение

Бурное развитие государства за рубежом деятельность в контексте нынешнего глобального процессы – глобализация и информационное общество строительство – причина глубокого интереса в научном анализе международных дипломатических деятельности. Как правило, ученые пытаются учесть текущие проблемы в комплексе, т.е. через зрелище различных научных областей. Так, например, оно уже стало актуальным обсудить сферу современной дипломатии и, в частности, одно из важнейших средств текст – в лингвистике, теории перевода, социология и имиджология.

Перевод определяется как передача значения текста на исходном языке с помощью эквивалентного целевого языка текста. Роль переводчика заключается в преобразовании текста с исходного языка на целевой язык [7; 131].

Мир перевода, как правило, представляется нам одним из трех аспектов: академический, исследовательский и, наконец, профессиональный перевод [1; 27].

В переводе много полей, почти столько же, сколько есть искатели приключений в этой благородной и сложной области:

- Экономический перевод - не слишком выгодный;
- Юридический перевод - иногда очень предвзятый;
- Научный перевод, чья химия часто ускользает от нашего понимания; а также

– Технический перевод, который заставляет нас ненавидеть космическую синергию автомобиль или отражение экрана на компьютере. Последнее, вероятно, самый известный, так как на него приходится около 90% перевода рабочая нагрузка по всему миру.

Помимо них есть и другие, возможно, столь же важные и к сожалению, в равной степени неизвестно, как

- Перевод в международных органах или агентствах;
- Перевод рекламы;
- Общественный перевод (с услугами, предлагаемыми иммигранту сообщество в таких странах, как Австралия или Канада, оно выполняет очень важная социальная функция).
- Аудиовизуальный перевод обязательно станет самым динамичным в ближайшие несколько лет, но это также тот, где наиболее чудовищные ошибки найдены.
- Дипломатический перевод, о котором мало кто когда-либо слышал [1; 32].

Письменный и устный перевод играют важную роль в поддержании дружественных дипломатических отношений между странами. Многие документы, такие как меморандум о взаимопонимании (МОВ) в культурном или техническом сотрудничестве, подписанные между суверенными странами, должны быть точно переведены, не оставляя места для неясностей или неправильного толкования. Любая ошибка может дорого обойтись позже в виде несостоявшихся меморандумов о взаимопонимании или натянутых отношений между воюющими странами, так же устные переводчики пользуются большим спросом, когда главы государств или другие высокопоставленные лица встретиться со своими коллегами из других стран во время государственных визитов.

Напоследок несколько десятилетий контакты между странами росли по мере страны принимают активное участие в международных делах. В то же время различные этнические группы стали более осознавать свою идентичность и прав. Это привело к пониманию языковых прав как человека прав.

Таким образом, участники международных конференций, будь то всемирная торговая организация. Встречи или климатические конференции любят выступать с речами и вести переговоры на родном языке. В конце встречи итоговые документы должны быть точно переведены на языки участников конференции. Эти документы часто используются в качестве основы для будущих переговоров и встреч. Следовательно, нет места для двусмысленности или недопонимания из-за перевода [2]. Если коротко взглянуть на историю языков, используемых в дипломатии, то документы, которыми обменивались страны Европы, были в то время доминирующими на одном языке. До 18 века это была латынь, но с тех пор французский язык стал общепринятым языком дипломатии.

Но в 20-м веке английский появился как доминирующий дипломатический язык. С момента образования Организации Объединенных Наций, 5 языков, а именно. Китайский, французский, английский, испанский и русский были приняты для дипломатической переписки. В Европейском Союзе все 12 языков стран-членов, которые присоединились первоначально, были признаны официальными языками, но список неизбежно будет расти, поскольку все больше стран-членов присоединяются к Союзу. Но в целом доминирующая роль определенного языка является следствием политического, экономического, стратегического, культурного или иного доминирования одной страны над другими странами в международных отношениях. Важность языка в дипломатии настолько значительна, что дипломаты проходят специальную языковую подготовку перед тем, как их отправят на работу. Многие университеты в Европе, Азии и Америке проводят последиplomные курсы, ведущие к получению степени магистра в области устного перевода [3].

Принципы и правила дипломатических переводов

Дипломатический перевод представляет собой одно из самых сложных, передовых и самых сложных переводческих мероприятий в современном мире. Он отличается от других переводов тем, что касается национальных интересов и международных отношений, является политически чувствительным и поэтому очень требовательным, поэтому общий критерий перевода не подходит для дипломатического перевода.

Дипломатический перевод осуществляется в дипломатической обстановке, дипломатические представительства, посольства или консульства. В определенных аспектах мы могли бы связать этот тип перевода с переводом, осуществляемым в международных органах, с точки зрения типа переведенных текстов и установленных конвенций. В дополнение к переводам, которые выполняются в дипломатических центрах, такие как должность премьер-министра и министерство иностранных дел. Однако дипломатический перевод имеет свои правила и особенности.

1. Дипломатические переводчики должны иметь широкий круг знаний и быть хорошо знакомыми с международными делами и, в частности, с политическим, социальным и экономическим положением своих стран [1; 30].

2. Безопасность и конфиденциальность всегда имеют решающее значение в профессиональном переводе, и, в частности, в отношении клиента. Дипломатичный перевод не является исключением из этого. Кроме того, конфиденциальность вероятно, гораздо важнее и компромисс в этой области, чем в любой другой области перевода, поскольку это предполагает безопасность одного или нескольких стран. Мы не говорим здесь, что переводчик становится своего рода Джеймсом Бондом - нет, это происходит только в фильмах. Сегодня большинство конфиденциальных вопросов связано с такими секрет «имеет значение, как сельское хозяйство. Любопытно, не так ли? В любом случае, несколько степеней конфиденциальности дипломатических документов в Английский может быть установлен:

- Неклассифицированно: доступно для всех или классифицировано.
- в конфиденциально или конфиденциальный.
- Секрет или совершенно секретно.

Кроме того, стоит упомянуть, что касается конфиденциальности, является вопрос о профессиональных несовместимостях. Может ли переводчик в посольство занимается другой переводческой работой? В принципе ответ – да, при условии, что характер работы и ее развитие не влечет за собой конфликта интересов. В любом случае настоятельно рекомендуется получить разрешение и четко заявить, что оно не будет вмешиваться в дипломатические задачи в любом случае [1; 32].

3. Понимание контекста крайне важно: только так и нет, иначе можно адекватно понять смысл переведенного фразы, что перевод документов получился наиболее аутентичный. Наряду с максимально точным эквивалентом перевод важна и другая цель: перевод должен быть прост и легко читаем. Как правило, тексты официального стиля сложны в сам, поэтому в дополнение к ним усложняют, переводя документы, эксперт просто не имеет права. Есть универсальное правило восприятия здесь: чем легче текст, тем легче читать и слушать чтобы он более эффективно достигал цели. Только тогда это можно говорить о полном обмене юридическими данными [5; 25]. Иногда специалисты при переводе документов, тем не менее, сталкиваются явления полной непереводаемости, когда с наилучшей волей в мире найти эквивалент для концепции невозможно. В этом случае, если мы сталкиваемся с таким явлением, как концептуальный пробел или лакуна.

Однако компетентный переводчик, выполняющий перевод документов обязан найти выход в этом случае.

В своей теории политической эквивалентности Янг формулирует четыре принципа достижения политической эквивалентности, и для каждого из них он ссылается на реальный случай, когда неправильные цитаты, неверные интерпретации и неправильные переводы вызвали политические события. Четыре принципа заключаются в следующем [6; 130]:

1) Полное понимание политического контекста, говорящего и точная передача смысла времени на дипломатическом языке. Для этого он утверждает, что значения слов и их коннотации меняются со временем и средой, и объясняет, что даже одна и та же идиома или литературные иллюзии могут иметь разные значения в разных контекстах или в конкретной политической среде.

2) Передача политического значения получателем на популярном языке формы путем высокой интеграции доступности информации о политике переводная версия с эффектом оригинальной версии.

3) Работа в направлении динамической, а не формальной политической эквивалентности.

4) Обратит внимание на баланс исходного языка и целевого, контекст исходного языка и контекст, и аудитория, и оратор, без предвзятости в обе стороны (что он называет «двойной идентификацией»).

В то время как китайский переводчик и теоретик перевода Ян Фу поставил принципы перевода на трех основаниях;

- верность, качество верности в переводе оригинала текст и представляя те же идеи.
- понятность, перевод прост и понятен для понимания.
- элегантность, качество изящества и стильности внешнего вида или образом; стиль, а также быть приятно гениальным и простым.

Эта трехсторонняя модель широко ценится в Китае как логичная и изощренное расширение принципов возникло из древнего буддийского перевода Священных Писаний, в котором подчеркива-

лась как достоверность содержания, так и понятность выражения. По общему мнению в Китае, триада Яна Фу, передающая исходный текст с совершенно непонятным языком и соответствующим стилем, предлагает идеальное сочетание прошлых принципов перевода и вечнозеленой парадигмы перевода.

Хотя некоторые из этих правил носят общий характер или ставятся для перевода литературы, но их можно применять к дипломатическому переводу. В целом все эти принципы будут направлены на достижение одной цели, которая заставляет переводчика составлять четкие, понятные и не отклоняющиеся от исходного текста. В то же время эти правила не являются жесткими, и переводчик может маневрировать в пределах своей границы.

Роли дипломатического перевода.

Письменный и устный перевод играют важную роль в поддержании теплых дипломатических отношений между народами на протяжении всей истории.

На деле переводчикам поручается общая профессиональная переводческая работа и услуги посольского перевода посредством выполнения функций образованных грамматиков, компетентных писателей, исследователей культуры и дипломатов-любителей. Кроме того, человеческий перевод остается лучшим способом перевода на дипломатическом фронте по той простой причине, что культурные причуды лучше решать людям, а не просто компьютерным программам [7; 43].

Проблемы и трудности в дипломатическом переводе.

Надо признать, что не все участники беседы обладали одинаково широкими знаниями по вышеуказанным темам. Однако было важно, чтобы переводчики могли передать значение говорящего в каждом конкретном случае. Таким образом, ради успеха переводчики или должны обладать как широкими знаниями о мире в целом, так и лингвистическим регистром, отражающим детали самых различных областей.

Иногда именно переводчик должен помочь говорящему (даже главе государства) более точно выразить свои мысли [4; 10].

Заключение

Послевоенное пришествие интернационализованного и глобализованного общества в результате вступления нескольких государственных и негосударственных субъектов. Внешние отношения стран привели к своего рода «демократизации» дипломатического процесса, повышая важность общения между странами. Этот быстро развивающийся международный контекст также оказал влияние на практику перевода, вследствие чего деятельность перешла от средств общения, ограниченных людьми писем и образованной аудитории, как это было в прошлом, к полному и многогранному профессии.

В рамках дипломатического перевода на уровне дипломатических отношений, который уважает правила и методы юридического перевода, хотя повторение иногда может испортить эстетическую ценность стиля текста. Некоторые переводчики не занимают достаточно времени, чтобы понять исходный текст; поэтому они часто заканчиваются дословными и неоднозначными переводами.

Хорошие переводчики должны передавать идеи, принимая во внимание различные элементы, такие как целевая аудитория и ее культура; чем больше они уважают такие принципы, тем лучше их переводы были бы. Идеальный дипломатический перевод даст лучшую репутацию стране в дипломатическом сообществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Luque, Adrián Fuentes, An Approach to Diplomatic Translation, Translation Journal, Volume 3, No. 4, October 1999.
2. <https://www.onehourtranslation.com/translation/blog/TranslationandDiplomacy>.
3. <https://www.Diplomacy.edu/language/TranslationandInterpretation>.
4. Baranyai, Tamas, The role of translation and interpretation in the diplomatic communication, SKASE Journal of Translation and Interpretation, 5(2), 1-12, 2011.
5. Chan, Elsie, Translation Principles and the Translator's Agenda: A Systemic Approach to Yan Fu, In "Cross cultural Transgressions: Research Models in Translation: V. 2." Theo Hermans (Editor), Routledge, Oxford, UK, 2014.
6. Sanatifar, Mohammad Saleh, Lost in political translation/ (Mis)translation of an intertextual reference and its political consequences: the case of Iran, The Journal of Specialised Translation, 129-149, Issue 24 – July 2015.
7. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации: учебное пособие. Изд. 4 – е, испр., – М.: КомКнига, 2006. – 160 с

Чжанга,
магистрант КазНУ им Аль-Фараби, факультета
филологии и мировых языков

Научный руководитель: профессор Светлана Ашимханова,
КазНУ им Аль-Фараби факультета филологии и мировых языков

ПЕРЕВОДЫ РАССКАЗОВ А.П. ЧЕХОВА НА МОНГОЛЬСКИЙ И КИТАЙСКИЙ ЯЗЫКИ

***Түйін.** Қытай мен Моңғолияда шығармашылықтың барлық түрлері қызықты. Чехов, бірақ оның кішкентай нысандары үшін ерекше қарым-қатынас дамыды. Аудармашылар Чехов шығармаларының көркемдік ерекшеліктеріне үлкен назар аударады, олар түпнұсқа тілінен нақты аудармада қиындықтар тудырады. Олардың ішінде типтік жағдайлар, әңгімелердің атаулары, лингвистикалық ерекшеліктері, стилі, кейіпкерлердің сөйлеуі (монологтар, диалогтар), көркемдік мәліметтер және олардың символикасы. Осы мақалада біз Қытай мен Моңғолияда танымал және зерттелген Чеховтың кейбір әңгімелеріне жүгінеміз.*

***Аннотация.** В Китае и Монголии интересны все формы творчества А.П. Чехова, но особое отношение сложилось к его малым формам. Большое внимание переводчики уделяют художественным особенностям произведений Чехова, которые представляют некоторые трудности при дословном переводе с языка оригинала. Среди них можно назвать типичные ситуации, названия рассказов, лингвистические особенности, стиль, речь героев (монологи, диалоги), художественные детали и их символизация. В данной работе мы обратимся к некоторым рассказам Чехова, популярным и изучаемым в Китае и Монголии.*

***Ключевые слова:** А.П. Чехов, перевод, рассказы, русский язык, монгольский язык, китайский язык.*

***Resume.** In China and Mongolia, all forms of creativity are interesting. Chekhov, but a special relationship has developed to his small forms. Translators pay great attention to the artistic features of Chekhov's works, which present some difficulties in literal translation from the original language. Among them there are typical situations, the names of stories, linguistic features, style, the speech of the characters (monologues, dialogues), literary details and their symbolization. In this article, we turn to some of the stories by Chekhov, that are popular and studied in China and Mongolia.*

Перед переводчиком художественных произведений стоит непростая задача: необходимо не просто заменить чужое иностранное слово, а сделать его родным, своим. Он должен суметь максимально близко передать весь тот смысл, который вкладывал в это слово писатель. Переводчик это тот же, по сути, творец. Сложность заключается в том, что далеко не к каждому слову можно подобрать соответствующий ему во всех смысловых значениях перевод. В каждом языке есть слова, которым трудно подобрать замену в иностранном языке в связи с отсутствием некоторых понятий в другой культуре. Если переводчик плохо знаком с реалиями, встречающимися в переводимом тексте, то он не сможет дать адекватное толкование для иностранного читателя.

В творчестве А.П. Чехова реалии присутствуют в огромном количестве, отражая быт XIX века в разных слоях населения. Их можно разделить на смысловые группы. Воспользуемся классификацией, предложенной В.С. Виноградовым:

1. бытовые реалии (жилище, имущество, одежда, пища, виды труда и занятия, денежные знаки, единицы меры, музыкальные инструменты, народные танцы и песни, народные праздники, игры, обращения);
2. этнографические и мифологические реалии (этнические и социальные общности и их представители, божества, сказочные существа, легендарные места);
3. реалии мира природы (животные, растения, ландшафт, пейзаж);
4. реалии государственно-административного устройства и общественной жизни (административные единицы и государственные институты, общественные организации, партии; промышленные и аграрные предприятия, торговые заведения; основные воинские и полицейские подразделения и чины; гражданские должности и профессии, титулы и звания);
5. ономастические реалии (антропонимы, топонимы, имена литературных героев, названия компаний, музеев, театров, ресторанов и т.п.);
6. ассоциативные реалии (вегетативные символы, анималистские символы, цветовая символика, фольклорные, исторические, литературно-книжные аллюзии и языковые аллюзии).

Перевод явлений, не имеющих эквивалента в языке, можно осуществить несколькими способами:

1. Заимствования, которые воспроизводят в переводящем языке форму или произношение реалии (ср. транскрипция и транслитерация);
2. Кальки, воспроизводящие поморфемный состав слова или словосочетания;
3. Аналоги, которые представляют собой наиболее близкое по значению слово переводящего языка, однако оно может быть употреблено, как правило, только в данном контексте;
4. Лексические замены, которые образуются в процессе переводческих трансформаций;
5. Описание, используемое тогда, когда остальные способы не уместны или не представляется возможным их использовать.

Реалии, которые хорошо известны, чаще всего переводятся при помощи транскрипций, транслитераций или калек. Малоизвестные реалии переводчики предпочитают сопроводить комментарием или описанием. Если же реалия малозначительна, не несет в себе национального колорита, то она может быть заменена аналогом или опущена совсем.

Переводом произведений должны заниматься люди, хорошо знакомые с культурой и мировоззрением носителей языка оригинала. Кроме того, они и сами должны обладать писательским даром и языковым чутьем, чтоб суметь донести художественность и образность, вложенную автором в текст произведения. В Монголии и Китае переводчиками часто становились те, кто жил некоторое время в России (или СССР), оканчивали международные университеты.

В Монголии в 1938 году в литературном журнале «Шинэ толь» («Новое зеркало») был опубликован рассказ А. П. Чехова «Патриот своего отечества» в переводе Дашдоржийна Нацагдоржа - известного монгольского прозаика, поэта, общественного деятеля. Он стоял у истоков современной монгольской литературы.

Позже вышел первый сборник рассказов Чехова под названием «Попрыгунья» (1956), переводом которого занимались Б. Ринчин, П. Чойжил и Б. Дэмчигдорж. Второй сборник назывался «Палата № 6» (1969), он вышел в переводе и под редакцией Г. Амара. Далее были изданы сборники «Душечка» (2003) и «Бумажник» (2007) в переводах писателя Д. Цоодола, а также «Детские рассказы» (2004) в переводе Д. Одонхорлоо.

Чехов был одним из первых русских писателей, чьи произведения сделались известными китайскому читателю. Можно выделить пять периодов в истории переводов его произведений и распространения среди китайских читателей:

1. Конец XX – начало XIX вв.
2. Революция 1917 г. и движение 4 мая 1919 г.
3. 1937 г. (национально-освободительная война против японского империализма).
4. 1949 г. (образование КНР).
5. Эпоха реформ после 1976 г.

Первым его рассказом, полностью переведённым на китайский, стал «Черный монах» (1906). Пропагандист русской литературы У Тао сделал перевод с японского. И еще долгие годы переводы будут делаться через языки-посредники – японский и английский. Естественно, многое было переведено неверно, большинство реалий, упоминаемых в произведении, остались читателям непонятны.

В 1909 г. был опубликован перевод «Палаты № 6». Затем появился «Сборник зарубежных рассказов», включивший рассказы Чехова «В усадьбе» и «В ссылке» с переводом Лу Синя и его брата Чжоу Цзожэня. Также значительным событием можно считать публикацию 22 рассказов А.П. Чехова в сборнике «Праздные суждения на бытовые темы» (1916). Они были переведены на мертвый литературный язык вэньянь, но, несмотря на это, образованные читатели могли по достоинству оценить талант русского прозаика.

Писатель Мао Дунь, ставший позже министром культуры Китая и председателем Союза китайских писателей, был главным редактором шанхайского ежемесячника «Сяошо юебао» («Проза»), где опубликовал множество произведений русской классической литературы, в том числе и рассказы Чехова.

Также одним из самых известных переводчиков Чехова в Китае считается Жу Лун. С 1950 по 1958 год он опубликовал «Антологию рассказов Чехова», включившую более 200 рассказов. С 1980 по 1999 год они были переизданы, что говорит о неугасающем интересе к чеховскому наследию.

Большая часть произведений Чехова переводилась на китайский язык в период образования Нового Китая, а глубокими исследованиями творчества писателя занялись в конце XIX века. Наибольший

вклад в изучение произведений русского классика сделал профессор Восточно-Китайского педагогического университета Чжу Ишэнь. Он издал две книги: «Новелла Чехова» (1984) и «Чехов - характер, творчество, искусство» (1994). В современном китайском чеховедении известен Ли Чэньминь, опубликовавший в 2007 году монографию «Чехов и литературный мир».

Разберем некоторые ранние рассказы А.П. Чехова, широко известные не только русскому, но монгольскому и китайскому читателю, сделаем анализ их переводов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александрова Д. Н. Экономические интересы России в Монголии и роль приграничных регионов // Вестник Бурятского государственного университета. - 2012. - №8.
2. Баасансурэн Т. Монголия и Россия. Вечные соседи. М., 2002.
3. Ван Дань. «Чехов и Лу Синь: историко-генетические и типологические аспекты». Дис. к.ф.н. – М.: МПГУ, 1996.
4. Вигилянская О.В. Принцип личной актуальности в жанрово-родовых трансформациях произведений раннего А.П. Чехова // Вектор науки.
5. Тольяттинский государственный университет. № 2 (20). 2012.
6. Го Эцюань. Русская и советская литература в Китае. Пекин, 1987.
7. Гэ Баоцюань. Произведения Чехова в Китае // Шицзе вэньсюе. 1960. № 1.

ТАРИХ
ИСТОРИЯ
HISTORY

Meldibekova Z.A.,
 c.sc. (in history), assistant-professor
 International Information Technology University,
 Republic of Kazakhstan, Almaty,
 E-mail: zmeldibekova@mail.ru

THE LARGEST ETHNIC GROUPS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN KAZAKHS

Annotation. *The article discusses some pages of the history of the transition of the Kazakh mono-ethnic society to a multi-ethnic, events and processes that led to a large-scale reduction in the number of Kazakhs, for example, such an event as the “Great Jute”. According to statistics, there are indicators of the proportion of Kazakhs in the total population after the deportation in the 30-40s; the analysis of the restoration and growth of the number of local ethnic population in the postwar period was also conducted.*

The modern history of Kazakhstan shows the restoration of demographic advantage due to a number of reasons and circumstances, and the country’s national policy. The article shows both the regions of the country where Kazakhs have a numerical and percentage advantage, and the proportion of Kazakhs in the composition of the entire urban population separately. Particular emphasis is placed on the change in the number and proportion of Kazakhs in the composition of the population of Almaty in the period 1989-2016.

Key words: *poly-ethnic society, specific weight of the Kazakhs, national policy, oralmans.*

Introduction.

The article objectively, from a modern conceptual position, examines the history of the development of the ethnic population of the republic. A detailed analysis of the population of the Kazakhs, the national composition of the whole country and in individual regions was carried out. The characteristic is given as the most numerous ethnos of the country during the years of development of the Republic of Kazakhstan.

From the first years of independence, the national policy in Kazakhstan was built in accordance with the principles of equality of citizens, regardless of national, racial or religious affiliation. Today, a new stage has come, when a new Kazakhstani civic identity is being formed, based on a nationwide patriotic idea «Mangilik El», and nominated by the first President Nazarbayev N.A.

Consolidation of Kazakhstan society, the formation of a unified system of basic values while preserving the diversity of interests of various segments of society is a super urgent task, especially in the context of globalization.

Relevance. Today, the RK has developed and is introducing the “Concepts of strengthening and developing Kazakhstani identity and unity”, due to the objectives of the Strategy “Kazakhstan - 2050”: a new political course of the established state”, as well as the fourth direction. “Identity and Unity” of the Plan of the Nation of the first President of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev N.

«100 concrete steps: a modern state for all» to form a nation of a unified future. [On approval of the Concept of strengthening and development of Kazakhstan’s identity and unity. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of December 28, 2015 No. 147.1; План нации Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. «100 конкретных шагов: современное государство для всех». //www.akorda.kz/ru].

Consequently, at the present stage, the relevance of the problem being investigated is doubly enhanced and is due to the tasks of forming a new civic identity.

Meanwhile, the end of the twentieth century was marked for Kazakhstan by the complication of the ethno-demographic situation, which was characterized by a significant reduction in the total number and the number of some of the largest ethnic groups as a result of the migration outflow.

Task. Therefore, preserving the multi-ethnic composition of the country’s population, uniting the efforts of all ethnic groups to create a civic identity, which allows ensuring equality of all citizens of the country and the development of national cultures and languages, becomes the main task of state policy. The ethnic history of modern Kazakhstan is becoming increasingly important for representatives of historical science.

This work will help to get acquainted with the history of ethnic Kazakhs, to trace changes in the national structure, to identify the quantitative and qualitative characteristics of the Kazakh population in the period of independence. Just as it does not claim to cover all the problems of the history of an ethnic group in Kazakhstan, this is an attempt to give a general idea of the problem.

The practical value is that the generalized material, theoretical aspects, conclusions and recommendations can be used for teachers, undergraduates and students who want to study the history of Kazakhstan in more depth and detail.

Kazakhs are an indigenous people who formed the Kazakh khanate more than 550 years ago. However, due to the migration from the European regions of the Russian Empire by the middle of the XIX century there was the breach of the ethnic homogeneity of the Kazakh society. Several subsequent waves of migration resulted in the loss of Kazakhs dominance in their historical territory.

Until the beginning of the XX century Kazakhs absolutely dominated in the composition of the population of Kazakhstan. At the beginning of the twentieth century, as a result of Stolypin resettlement policy in Kazakhstan there was a significant growth of the Russian-Ukrainian population. By 1911, the share of Kazakhs decreased to 67.2% of the population.

The collectivization campaign and drought in 1930s caused a severe famine, which was popularly called “the Great jute”. In order to survive, the part of Kazakhs left for the herds in China, neighboring Central Asian republics and Russia. There was no single opinion on the number of victims of the famine. Since the 1990s of the XX century, the problem of forced collectivization and catastrophic famine (Great jute) became the topic of serious research among Kazakh historians who tried to reveal one of the most difficult, understudied and banned tragic pages of the history of Kazakhstan. In 1992, a special Commission was formed under the Presidium of the Supreme Soviet of the Republic of Kazakhstan to address this topic thoroughly. The Commission established the exact figure of 1.8 million Kazakhs who died as a result of starvation. Later, in Russian and Kazakh languages a numerous other studies provide various estimates of the losses of the Kazakh people from hunger. Based on the materials of secret archives of NKVD/OGPU/KGB of Kazakhstan, in his monograph T. Omarbekov gives a figure of 3,379 thousand people [Омарбеков Т. Казахстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері: көмекші оқу куралы / Т. Омарбеков. – Алматы : Елорда, 2003. – 149 с.]. M. Tatimov considered that losses among Kazakhs made 2 300 thousand people [Татимов М. Б. Трагедия Великой степи: о демографической катастрофе в Казахстане в тридцатые годы / М. Б. Татимов // Мысль. – 2009. – № 6. – С. 55–60. Татимов М. Б. Зұлмат пен зардап: мешін жылғы демографиялық апат туралы тарихи талдау және саясаттанымдық зерттеу = Голощекинский голодомор: чернотелые пятна в исторической демографии Казахстана / М. Б. Татимов. – Алматы : Елорда, 2010. – 193 с.]. He argues that is an act of genocide. V. Mikhaylov supports his claim in the book “Great jute “

[Михайлов В. Хроника великого джута / В. Михайлов – Алматы: Жалын,

1996. – 403 с. Михайлов В. Великое бедствие / В. Михайлов. – Алматы : Казахстан, 1990. – 201 с.]. A.N. Alekseenko believes that taking into account all possible amendments, the losses of the Kazakh population amounted to 1,840 thousand people or 47.3% of the ethnic population in 1930 [Алексеев А. Н. Население Казахстана, 1920–1990 гг. / А. Н. Алексеев. – Алматы : Ғылым, 1993. – 126 с.].

Sultan Khan Akkuly gives the figure of 4 million 68 thousand dead Kazakhs based on the calculations of the outstanding Kazakh socio-political figure A. Bukeikhan, [Султан Хан Аккулы (Жусип). Потери казахов от голода 1932–1933 годов составили 4 миллиона 68 тысяч человек [Электронный ресурс] / Султан Хан Аккулы (Жусип) // Abai.kz. – Режим доступа: <http://abai.kz/post/18790>]. Western researchers also disagree on the number of victims. S. Whitcroft believes that the Kazakh famine claimed the lives of about 1.5 million people, while the vast majority of these deaths are ethnic Kazakhs [Vistyplenie N.N.Nazarbayeva na III Vsemirnom kurultaye kazakhov v 2005 //www.akorda.]. According to S. Cameron the victims of famine were 2.5 million ethnic Kazakhs [Cameron S. Hungry Steppes: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934. : dis. ...

Dr. East. Sciences: 07.00.02 / S. Cameron. – Yale, 2010.— 220 liters]. M. B. Olcott says that the loss of the Kazakh famine constitutes from one third to one half of their whole number, but Robert Conquest holds other opinion [Olcott, MB, Collectivization in Kazakhstan / MB Olcott, ROS. overview. – 1981. – T. 40, No.

2. – P. 122-142. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror by Hunger / R. Conquest. London: OPI, 1988. - 621 p.].

In addition, more than a million Kazakhs fled famine and persecution.

The Kazakh SSR along with the Kyrgyz (and the Karelo-Finnish SSR which was liquidated in 1956) was one of the Soviet Union republics with minority number of titular nation for a long time. This situation began to develop in the 1930s, not only as a result of large losses of the Kazakh population as a result of famine, but also because of the resettlement of several million people to the territory of Kazakhstan from other republics of the USSR.

In the period from 1935 to 1940 there were constant deportations of Poles from Western Ukraine, Belarus and Lithuania (about 120 thousand people). During the World War Second, Germans were forcibly resettled to Kazakhstan from the Volga region, Chechens, Ingush and other peoples from the Caucasus. In the 1950s and 1960s more than a million residents of Russia, Ukraine and Belarus moved to the Republic in connection with the campaign of virgin lands.

As a result, the proportion of Kazakhs, who made 57.1% of the total population of the Republic in 1926, decreased to 38% in 1939, and did not exceed 30 % in 1959. Only in the 1990s, the proportion of Kazakhs has exceeded the 50%. At the same time, in the post-war period for the Kazakhs (as well as for other indigenous peoples of Central Asia) was characterized by relatively high birth rate, while the birth rate of Russian and other European peoples of Kazakhstan (more than 60% of the population of the Republic in the 1930s-1980s) was steadily decreasing, especially in Khrushchev and Gorbachev period. At the end of the 1960s the migratory balances of Kazakhstan became negative, but the mass exodus of the European population began in the late 1980s. By the late 1980s in the Republic more than half of the children were born in Kazakh families. In the late 1980s-early 1990s, the birth rate of all the peoples of the USSR significantly decreased. The population growth of Russians decreased from the level of simple reproduction to strongly narrowed reproduction, the Kazakhs from the level of expanded reproduction to the level of simple, which led only to a slight slowdown in natural growth and a slight increase in middle age.

In the middle of the XX century Kazakhs were only a third of the total population but in the 1970s there was repopulation of the nation due to natural increase in population. In 1989 the number of Kazakhs made 6 534 616 people, in 1999 – 7 985 039, in 2009-10 096 763 and in 2016-11 748 179 people.

According to the results of the first census 1999 of Kazakhstan there are 4480 thousand Russians (29,9 %) and 7985,0 thousand Kazakhs (53,4 %). Consequently, by 1999 the Kazakhs had regained their demographic advantage which was lost during the period of power modernization. The Kazakhs have shown a high growth rate since 1989 their number has increased in 1,8 times – with 6 to 11 534 616 748 179 people in 2016.

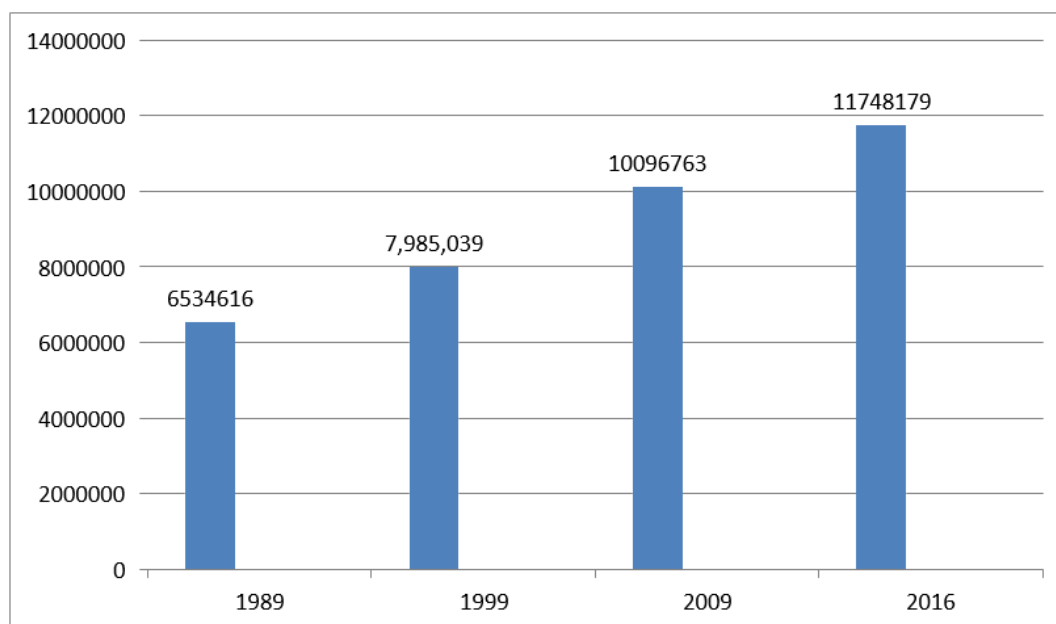

Figure 8 – Dynamics of the number of Kazakhs in 1989-2016

As it is seen, from 1989 to the present time there is a steady process of growth in the number of Kazakhs. Between the censuses of 1989 and 1999 the growth rate was 1 450423. The main growth of the Kazakh population occurred in the period between the censuses of 1999 and 2009 when there were 2 111724 people. From 2009 to 2016, the number of Kazakhs increased by 1 651416 people. Based on the growth rate, it can be assumed that by the time of the next national census planned for 2019, the total increase will exceed the figures of 1999-2009. Overall, for the entire period from 1989 to 2016 the number of the Kazakh population increased by 5 213563 or 44.4 %.

There is an increase in the number and proportion of Kazakhs in all regions of Kazakhstan.

Table 12

Number of Kazakhs by regions in 1989-2016

Region	1989	Share in % в 1989	2016	Share in % в 2016
Kazakhstan	6535616	39,7	11748179	66,48
Akmolinsk	224809	13,5	375156	50,40
Akt'yubinsk	407222	55,6	681880	81,68
Almaty	767276	45,3	1376925	70,71
Atyrau	338998	79,8	547677	92,12
Eastern Kazakhstan	686469	45,3	828343	59,37
Zhambyl	507302	48,8	805956	72,55
Western Kazakhstan	351123	55,8	478638	75,16
Karaganda	459184	24,9	697275	50,35
Kostanai	279459	22,9	350905	39,71
Kyzylorda	511976	79,4	734376	95,98
Mangistau	165043	50,9	565721	90,26
Pavlodar	268512	28,5	385794	50,87
Northern Kazakhstan	111631	18,6	197037	34,62
Southern Kazakhstan	1012265	55,7	2072281	72,93

From 1989 to 2016 there was a significant increase in the number and proportion of Kazakhs in all areas. In 1989, only in two regions – Atyrau and Kyzylorda the share of the Kazakh population exceeded 79%. The population growth was little more than 50% in Aktobe, West Kazakhstan and South Kazakhstan. However, the Northern regions-North Kazakhstan (18.6%) and Akmola (13.5%) showed minimum growth by 2016. In Atyrau region the share of Kazakhs reached 92.12%, Mangistau – 90.26%, and Kyzylorda – 95.98 %. In all other regions, currently the share of Kazakhs is from 59.37 to 81.8 %. Only in two regions – North Kazakhstan and Kostanay the share of the Kazakh population is still low-from 34.62 to 39.71 %. But even in these regions the increase amounted to 16, 02 to 16.81% between 1989-2016. And in Akmola region Kazakhs managed to increase their share from the lowest in 1989 13.5 %to 50.40%, more than 3.7 times.

Table 13

Number of Kazakhs in the regions of Kazakhstan in 2016

	All population	Kazakhs	Share %
RK	17 670,6	11 497,4	65,07
North	2 956,214	1 308,9	44,3
West	2693,054	2 273,9	84,4
East	1396,019	828 343	59,3
South	6664,866	4 989,5	74,9
Center	1384,889	697 275	50,4

Today the resettlement of Kazakhs by region is more balanced. Although they are still concentrated in western and southern Kazakhstan with the share of 84.4% and 74.9 %, all other regions have upward trend. Thus, in 2016 in the Eastern region the share of Kazakhs exceeded 59%, in the Central region – above 50 %. Only in Northern Kazakhstan the share of the Kazakh population is 44.3 %.

That is, in all regions except the North, where until 1989 the number of Russians was much higher than the number of Kazakhs, now this ratio has changed in favor of the Kazakh population.

The growth of the urban population among the Kazakhs has become a clear trend. Since 1989 Kazakhs have increased their representation in cities by 75.6%. And by 2006 in the entire urban population the proportion of Kazakhs rose by 24 % and amounted to 50.6%. Currently, the titular ethnos accounts for more than half of the population of the cities of Kazakhstan.

The specific ratio of citizens and villagers in the composition of the population of the ethnic group came up to equal indicators – 49.4% and 50.6% in 2016 which illustrates the intensification of urbanization processes of the Kazakhs. In comparison with 1989, when the share of urban residents in the Kazakh population was 38.4%, it is possible to observe an increase in the proportion of 11 points, or 28.6%, with a similar decrease of villagers.

In 2013, the majority of citizens were Kazakhs. Only in 2010-2013 the number of Kazakh urban population increased from 4833131 to 5456746. In 2016, the Kazakhs constitute the 58,82 % of the residents. Especially the change in the ratio of Russians and Kazakhs is noticeable by the population of the capital of Astana, where in 2016 out of 872619 citizens, 658901 or 75.5% were Kazakhs.

The dynamics of the transformation of the ratio of Kazakhs in the population of Almaty is an interesting case which is given below in graphics.

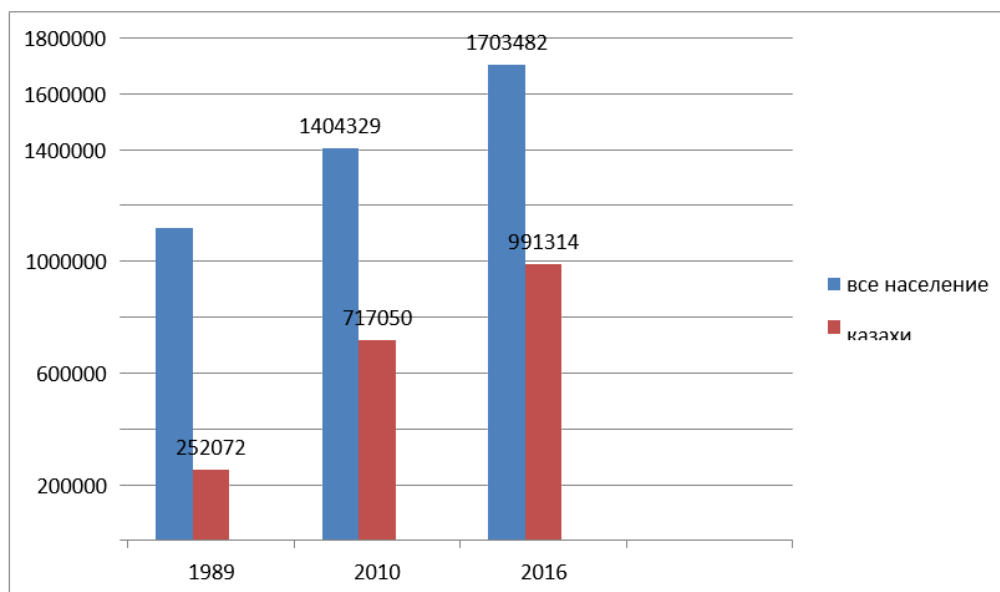

Figure 9 – Dynamics of the growth in the number of Kazakhs in the population of Almaty in 1989-2016.

In 1989 the share of Kazakhs barely reached 22.7 %, in 2010 it rose to 51.1%, and in 2016 Kazakhs constitute more than 58% - 991314 out of 1703482 residents of the southern capital. Growth for this period is 2.6 times.

The current trends are the rapid growth in the number of citizens among the Kazakhs, who are predominant in total, rural and urban population. At the same time, an important factor in the growth of Kazakhs was the immigration process. Between 1991-2016 Kazakh immigrants provided 1 million people which is about 10% of the number of all Kazakhs of Kazakhstan. From the very beginning of independence, the state migration policy in the Republic of Kazakhstan determines the repatriation of ethnic Kazakhs to their historical homeland as one of the key directions.

In order, to have a clear idea of Oralmans' identity. Oralmans are ethnic Kazakh repatriates who move to Kazakhstan from neighboring countries (Uzbekistan, China, Turkmenistan, Russia, Kyrgyzstan), as well as a number of other Asian countries (Mongolia, Iran, Afghanistan, Pakistan, etc.).

Currently, 4 to 5 million ethnic Kazakhs live outside Kazakhstan and represent quite numerous Diasporas according to various sources. Let us define the concept of Diaspora. G. M. Mendikulova believes: "in modern political science, the term Diaspora refers to one of the six categories of ethnic policy and characterizes "a group of an ethnic minority that has resettled, lives and operates in the host country, but has strong sentimental and material links with the country of origin." As for the Kazakh Diaspora, in her opinion: "the Kazakh Diaspora was created by long-distance migrations, which had a temporary, then passed into a constant duration; with the crossing of external borders, first, from Kazakhstan to China, Russia, Central Asian States, Afghanistan and Iran, and then all over the world" [Мендикулова Г.М. Казахская диаспора и ирредента: история и современность. // mfa.kz 28.09.03. <http://www.kazakh.ru/>].

This researcher emphasizes that it is impossible to confuse the Diaspora and irredenta. Under irredentism it implies the Kazakhs, "living on the adjacent territories of Kazakhstan, Russia (Astrakhan, Orenburg, Kurgan, Omsk, Gorno-Altai Autonomous oblast), Uzbekistan (Syrdarya, Chirchik, Kyzylkum, Marsascula) and China (regions of Altai, Tarbagatai, Ili, Khulja, Erenkabyrgi, Barkol-Kumul in Xinjiang)". The difference is that they were not immigrants but indigenous people who live on their own territory.

In the modern international political science the term "irredenta or reunification of nation" means ethnic minorities who inhabit the territory adjacent to the state dominated by their compatriots. Outside their country, the non-reunited nations (as opposed to the Diaspora, which are created by the migration of ethnic groups in other countries that are not their historical homeland) came in the result of wars, annexations, disputed borders or complex colonial models" [Plan nacji Prezidenta Republiki Kazahstan Nazarbayeva N.A. «100 konkretnykh shagov : sovremennoe gosudarstvo dlya vseh». //www.akorda.kz/ru].

According to G. M. Mendikulova at the beginning of The XX century more than 4 million 142 thousand Kazakhs lived outside of Kazakhstan. Most of the Kazakhs inhabit in Uzbekistan - 1.500.000, China - about 1,500,000, Russia is 800,000, in the CIS - 187.000. In Non-CIS States the most numerous Kazakh Diasporas lived in Mongolia - 83.000, Afghanistan-30.000 people. There were

10.000 Kazakhs in Turkey and Iran, 7.000 in Canada, 5.000 in Pakistan, 2.000 in Germany and France, 1,000 in the USA and Saudi Arabia. In Australia -900, Austria -700, Argentina – 500, great Britain – 300, Sweden and Jordan – 200, Israel, Syria – 100. Denmark, Switzerland, Holland, Norway, Morocco, Egypt, Belgium, Taiwan have less than 100 Kazakh people.

In 2005 in his speech at the 3rd World Kurultai of Kazakhs, the President of Kazakhstan N.Nazarbayev gave the following assessment: "currently, the Kazakhs live in over 40 countries, and the majority of them in neighboring States of Kazakhstan. According to the latest data, Uzbekistan is home to one and a half million Kazakhs in China — 1 million 500 thousand in Russia — about a million in Turkmenistan — 100 thousand in Mongolia — 80 thousand in Kyrgyzstan — 45 thousand Kazakhs. From other countries Kazakhs are the most numerous and live compactly in Turkey, Iran and Afghanistan. In Europe, the Kazakhs represented by hundreds, and in the countries of North and South America they are few in number. [Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror by Hunger / R. Conquest. - London: OPI, 1988. - 621 p.].

On September 29, 1992 by decision of the 1st World Kurultai of Kazakhs the World Association of Kazakhs (WAK) was created, the World community of Kazakhs — the international non-governmental organization of Republican significance. 800 delegates from 33 countries established the World Association of Kazakhs and unanimously elected N. A. Nazarbayev as Chairman of the Presidium. The Association has divisions and representations in 19 countries of the world. According to the Association, more than 5 million Kazakhs live in 43 countries.

The largest percentage of ethnic Kazakhs abroad are the descendants of those who left the Soviet Union in the 1920s and 1930s, fleeing repression, forced collectivization and famine, which brought suffering to most of the Kazakh population. It is estimated that 200,000 Kazakhs left the Soviet Union, moving mainly to China, Mongolia, India, Afghanistan, Iran and Turkey, while the number of Kazakhs in the neighboring Soviet republics in the period from 1926 to 1930 increased by 2.5 times, amounting to more than 794,000 people.

The main countries of departure of Oralmans are located in territories from East Asia to the Middle East and Western Europe. In the period from 1991 to 2005, the main countries of origin of oralmans were Uzbekistan (285 409), Mongolia (71 507), Turkmenistan (41 787), China (22 117) and Russia (18 632).

Among the countries of departure were Turkey, Afghanistan, Pakistan and Tajikistan; a number of Oralmen came from other CIS countries, Eastern Europe, Denmark and Israel.

953 908 Kazakhs repatriated to Kazakhstan from 1991 to 2015. The majority of Oralmen — 61.5% came from Uzbekistan, 14.3% from China, 9.3 % from Mongolia, 6.8 % from Turkmenistan, 4.6 % from Russia and 3.5% from other countries. In 2005, the number of Oralmen was about 80% of all immigrants who arrived in the country. Between 1991-2010 according to the migration programme including the new program “Nurly Kesh” (“ Svetloe kochevie”) more than 192 thousand or 750 thousand families of Oralmen arrived in the Republic.

The number of Oralmen who returned to Kazakhstan from 1991 to 2014 is more than 952 thousand people. For 25 years (from 1991 to January 1, 2016) 957 764 Oralmen arrived in Kazakhstan.

Formal quotas and criteria for the status of Oralmen were only approved in 1997. In 2009, President Nursultan Nazarbayev increased the number of repatriated families to 20,000 from 15,000 per year. The government budgeted 17 billion tenge (about 130 million dollars) to support returnees.

The maximum number of persons who can obtain this status and move to Kazakhstan is determined annually by the President of the country (with the indication of the countries from which they come, and the regions of Kazakhstan where they should settle).

At the same time, the legislation of Kazakhstan allows ethnic Kazakhs to move themselves without the state help respectively, without the right to receive any subsidies or benefits. Upon arrival in Kazakhstan, such Oralmen receive citizenship in the accelerated terms for an average of three to four months. The number of these people who came without the state support is more than people arrived under the state program. They are particularly resettled citizens from the CIS countries, as well as wealthy Kazakhs.

Repatriates have a single common—they are part of the Kazakh people and are native speakers of the Kazakh language. One of the significant reasons that prevent repatriated Kazakhs from quickly adapting to the land of Kazakhstan is ignorance of the Russian language. The lack of knowledge of the Russian language is more typical for Chinese, Iranian and Afghan returnees. For Mongolian Kazakhs, this problem is not so acute since many of them got higher education in the former USSR or other socialist countries, as mentioned above.

The highest concentration of Oralmen is South Kazakhstan region, Almaty region, Mangistau region, including the city of Zhanaozen, as well as the cities of Almaty, Astana and Taraz. Most of the Oralmen of the last wave seek to settle in the capital or major regional centers, where it is easier to find a job. Since 2014, the cities of Astana and Almaty were excluded for resettlement.

REFERENCES:

1. Алексеенко А. Н. Население Казахстана, 1920–1990 гг. / А. Н. Алексеенко. – Алматы : Ғылым, 1993. – 126 с.
2. Выступление Н.А.Назарбаева на III Всемирном курултае казахов в 2005 году. //www.akorda.kz
3. Назарбаев Н.А. В потоке истории. Астана, 1999.
4. Назарбаев Н.А. Политика мира и согласия. Астана, 2008.
5. Михайлов В. Великое бедствие / В. Михайлов. – Алматы : Казахстан, 1990. – 201 с.
6. Михайлов В. Хроника великого джута / В. Михайлов –Алматы: Жалын, 1996.– 403 с. Мендикулова Г.М. Казахская диаспора и ирредента: история и современность. // mfa.kz 28.09.03. <http://www.kazakh.ru/>
7. Омарбеков Т. Казахстан тарихынын XX ғасырдагы озекти маселелери: комекши оку куралы / Т. Омарбеков. – Алматы : Елорда, 2003. – 149 с.
8. План нации Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. «100 конкретных шагов: современное государство для всех». //www.akorda.kz/ru 10.Султан Хан Аккулы (Жусип). Потери казахов от голода 1932–1933 годов составили 4 миллиона 68 тысяч человек [Электронный ресурс] / Султан Хан Аккулы (Жусип) // Abai.kz. – Режим доступа: <http://abai.kz/post/18790>.
11. Татимов М. Б. Трагедия Великой степи: о демографической катастрофе в Казахстане в тридцатые годы / М. Б. Татимов // Мысль. – 2009. – № 6. – С. 55–60.
12. Татимов М. Б. Зұлмат пен зардап: мешін жылғы демографиялық апат туралы тарихи талдау және саясаттанымдық зерттеу = Голощекинский голодомор: черно- белые пятна в исторической демографии Казахстана / М. Б. Татимов. – Алматы : Елорда, 2010. – 193 с.
13. Bromley Yu.V. Essays on the theory of ethnos. М.: Nauka, 1983. - 312 pp., P.57-58.
14. Gumilev L.N. From Russia to Russia: Essays on ethnic history. М., - 1992, p.214.

15. On approval of the Concept of strengthening and development of Kazakhstan's identity and unity. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of December 28, 2015 No. 147.
16. Уиткрофт С. Годы голода: сельское хозяйство СССР, 1931–1933 / Р. Дэвис, С. Уиткрофт. пер. с англ. О. Ю. Вздорик. под ред. Л. Ю. Пантиной. – М. : Фонд «Президент. центр Б. Н. Ельцина», 2011. – 542 с.
17. Cameron S. Hungry Steppes: Soviet Kazakhstan and the Kazakh Famine, 1921–1934. : dis Dr. East. Sciences: 07.00.02 / S. Cameron. – Yale, 2010. –220 liters.
18. Olcott, MB, Collectivization in Kazakhstan / MB Olcott, ROS. overview. – 1981. – Т. 40, No. 2. – P. 122-142.
19. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror by Hunger / R. Conquest. - London: OPI, 1988. - 621 с.

Mukhtar Kozha
Historical Sciences Doctor, Professor,
Khoja Ahmet Iassauy International Kazakh and Turkish University

Begaliyeva Aysha
Senior teacher, Al-Farabi Kazkh National University

TURKESTAN IS THE CAPITAL OF THE KAZAKH KHANATE

Abstract. *In this article characterize the history of Turkestan. On the basis of historical sources the authors analyze how the city of Yassy became Turkestan. In the XVI and before the XIX centuries Turkestan city was the political, administrative, religious and economic center of the Kazakh Khanate.*

Key words: *Yassy, Turkestan, sources, Kazakh Khanate, capital.*

Мұхтар Қожа
Тарих ғылымдарының докторы, профессор,
Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік университеті

Бегалиева Айша
аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ТҮРКІСТАН – ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ АСТАНАСЫ

Аңдатпа. *Мақалада Түркістан қаласының тарихы қарастырылады. Авторлар тарихи деректерге сүйеніп Яссы қаласы қалай Түркістан қаласына айналғанын талдайды. XVI ғ. – XIX ғ. басында Түркістан Қазақ хандығының саяси, әкімшілік, діни және экономикалық орталығы болды.*

Кілт сөздер: *Яссы, Түркістан, деректер, Қазақ хандығы, астана.*

Мухтар Кожа,
доктор исторических наук, профессор
Международного казахско-Турецкого университета имени Ходжа Ахмета Яссауи

Бегалиева Айша,
ст.преподаватель КазНУ им. Аль-Фараби

TURKESTAN – СТОЛИЦА КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Аннотация. *В статье рассматривается история города Туркестана. На основе исторических источников авторы проанализируют как город Яссы стал Туркестаном. В XVI-начала XIX вв. город Туркестан был политическим, административным, религиозным и экономическим центром Казахского ханства.*

Ключевые слова: *Яссы, Туркестан, источники, Казахское ханство, столица.*

Kazakh people and cities. Before the abolition of the Khan's power in 1816, cities were an integral part of the Kazakh history and culture. Many Persian-Turkic works and especially Russian sources contain valuable information about the late medieval urban centers of South Kazakhstan. The cities in Kazakh Khanates are also recorded by Chinese chronicles. Telling about the Kazakh Senior Zhuz (according to Chinese sources "Western Kazakh Horde"), the Ching source notes: "This Horde resembles the Eastern Horde in the lifestyle, but it has cities" [1]. In the chapter on the Middle Zhuz people in the Ching epoch: "At present the Khan's ulus is called Otrayuyz (Otyrar), the residence of Eshim khan. He lives in the city of Kashtyn" [2].

As the Kazakh Khanate strengthened and its territories expanded during the stability periods the number of cities subordinate to the steppe rulers grew, and sometimes their power extended to the large urban centers

of Central Asia, but in troubled times of civil strife and defeat Kazakh people lost most of the main commercial and urban infrastructure of their state in Southern Kazakhstan.

The largest trade and craft centers of the Kazakh Khanates were Turkestan, Tashkent, Sairam, Sozak, Syganak, Sauran and Otyrar. They performed administrative, economic, cultural functions in the state. All the cities and towns had fortifications. Sauran was one of the best fortresses of Turkestan. Bukhara khan Abdullah called siege-stone-making machines for the siege of the city [3].

Most of the cities of Kazakh Khanate in the sources had centuries-old history, but some towns and fortresses of the khanate were built by the direct order of the Kazakh rulers. We present a summary of the fortifications, erected by Kazakh khans and other steppe rulers in the XVI- XVIII centuries.

In his work "Badai al-wakai" Vasifi mentioned the fortress Jatan, built by the Kazakh khan Takhir in the first half of the XVI century "to repel the Kalmak troops" [4]. Tole bi (bi- judge who resolve controversial issues) of the Senior Zhuz built a fortified headquarters on the bank of the Chirchik river: "from Tashkent with a short distance at noon I built a town on the canal from the Tsyrtsyut River to Tashkent and populated various residents here ... living in that town, they plow and sow bread for him, Tyule-bi". Moreover, the fortress occupied such an important strategic position that "if he wants, the current channel immediately can be dammed and put in another direction, Tashkent people would die because of water scarcity for arable land" [5].

Abylai Khan (1711 -1780) "built the walled house for his son Adil sultan at the request of the Kirgiz-Kazakhs of the Great Horde at the Talash river and founded the village of Karakalpak people near him, accustomed to arable farming" [6]. Judging by major-general N.G.Ogarev's report, the khan restored the city Zhetikent. "His children Adil, Urustyam and Tok sultans remained on this side of Turkestan city, rebuilt by Abylai, not far from the town of Itneente" [7]. There is a message about the construction of fortification on the river Syrdarya by Kara-Bulat, a rich Kazakh man from the Junior Zhuz at the end of the XVIII century [8].

The fortifications for protection were erected not only by the representatives of nobility, also by some Kazakh clans. So according to "Journal of sub-lieutenant and ataman Telyatnikov's campaign in Tashkent (May 1796) "the wandering place of the Great Horde in Usunsk volost is along the Arys river. ... in many places small clay fortresses were built by the Kaisaks (Kazakhs) of that volost, and they locked up their wives and children in case of attack of any enemy" [9]. Besides the clay fortresses, there were stone fortifications. F.Nazarov pointed out that the Kazakh people "have stone fortifications to protect from robbery and black/stone/ Kyrgyz attack near which you can see the cultivated fields and moving yurts" [10]. In the Karatau mountains archaeologists identified two stone fortresses as Kyrk-Kyz and Bala-Kurgan of the XV-XVIII centuries. Nearby there is a burial ground. Judging by the tamgas, there are representatives of all three Kazakh zhuzes among the buried [11].

In a number of sources there is information about the Kazakh people, living in the late medieval cities of South Kazakhstan. In the document relating to the end of the XVI century Arabs, Turks, Kazakhs and Karakalpaks were mentioned as the population of Syganak [12]. According to the report on Teush-Mergen's trip to Turkestan city in 1693, "the Kazakh people that live in that city with Tevki (Tauke) Khan are about 1000 men and women" [13]. In the journal record of negotiations of 1740 the head of Argyn tribes Nyaz Batyr is noted as a resident of Turkestan city [14]. In addition to the aforementioned fortified town, Tole bi of the Senior Zhuz had a house in Tashkent, where his wife and two sons lived [15]. Except the representatives of Kazakh elite, there were also impoverished people in the cities. Saying about the towns between Tashkent and Turkestan in 1735, the merchant S.Arslanov noted that they were inhabited by the sarts, "the poor Kirgiz-Kaisaks live among them" [16]. In his story about the settlement geography of the people from the Senior Zhuz, A.I. Levshin notes that "some people live in Tashkent, Turkestan and neighboring villages" [17]. According to Y.P.Gavardovsky, "many Kirgiz people of this horde (the Middle Zhuz - *author*) have already established permanent settlements near the Karatau mountains and in Tashkenya (Tashkent) [18]. According to Christopher Bardanes, in the second half of the XVIII century the part of Kazakh people of the Senior Zhuz "live in their houses in Tashkent and Turkestan, Tasanak and Susak, although they have their tents in the steppes, where they go in summer, those who are already accustomed to city life and close to some handicrafts also plow the land and sow wheat, spring rye, barley, millet and white wheat..." [19]. In the late feudal Bukhara there was a separate quarter of Kazakh people, consisting of 15 houses [20].

The process of transformation of the Kazakh nomads into settled population is evidenced, for example, by the statements of the inhabitants of Shymkent city at the beginning of the XX century that "they are descendants of people from Otyrar and Turkestan, and not of pure sart type, but a mixture with Kyrgyz people".

According to eyewitnesses, the current inhabitants of Turkestan city differed little from the steppe inhabitants by their language and anthropological type [21].

In the ethnic composition of modern Kazakh people there are a number of clans, originating from urban residents [22]. In the first place, these are Sunak and Khoja groups [23, 24, 25]. Sunaks are the descendants of people from Syganak. The names of some modern divisions of Khoja as Otyrar-Khoja, akkorgan are directly related to the urbonyms of late medieval cities of South Kazakhstan and indicate the place of their ancestors' residence. Thus, during the Kazakh Khanate there was a transformation and infiltration of nomadic Kazakh people into settled population. During the urban culture decline a part of settled settlements, adapting to the new situation, merged with the steppe inhabitants [22].

The cities of Syrdarya and Karatau became the main political, economic and cultural centers of the Kazakh Khanate [26]. However, this process was preceded by the struggle between the Kazakh rulers and Timurids (Medieval Central Asian Turkic-Mongolian dynasty), Shaybanids (ruling dynasty in the Bukhara Khanate) and other rivals for the cities of Middle Syrdarya.

After the death of Abulkhair, the ruler of the state of nomadic Uzbeks, Kazakh khans began to fight for the cities. According to written sources, one of the first major cities under the Kazakh power was Suzak on the northern slopes of Karatau and stretched out to the steppe. Archaeologists have identified a number of small settlements of the XVI-XVIII centuries in Suzak district, in particular, Kultobe and Ran [27]. Zhanibek's eldest son Mahmud-Sultan became the ruler of Suzak.

The founders of Kazakh Khanate sought to return Turkestan city that belonged to their great-grandfather and father (Oryskhan and Barak). In the last three decades of the XV century Timurids, Shaibanids and Kazakh Khans fought for the Syrdarya cities. According to "Tavarikh-i guzida-yi Nusrat-name", in 1470 "Kilai Khan came to Turkestan as an enemy" [28]. Zhanibek's son Irenji sultan became the owner of Sauran.

In 1472 Muhammad Shaibani again tried to establish himself in the cities of Turkestan. Suzak became the main base of the Kazakh people during the struggle with Shaibanids for the Syrdarya cities. According to "Shaibani-name", the Kazakh rulers "collected infantrymen and cavalry from the people of Suzak and environs of Kara-Kurun, united [them into one] to a large army" [29]. In the fight with the Kazakh people Shaibani was defeated and had to go to Khorezm.

In the early 90s of the XV century Shaibani captured Otyrar, Sauran and Yassy with the support of Mogul Khan. At the end of the XV century the struggle between Kazakh Khans and Muhammad Shaibani ended with a temporary peace. The northern part of Turkestan with Syganak, Sauran and Karatau area with Suzak and other settlements remained under the rule of Kazakh Khans [30].

In the XVI century the war for Turkestan city continued. In Alam-ara-yi Shah Ismail Safavi's manuscript, recently discovered in Iran, there is information about the region of "thousands of cities and villages", the governors of which are appointed by Kasym Khan. Moreover, this area was in the south "to the plain of the Tashkent mountains and Barkent" [31] i.e. the present south Kazakhstan, bordering with Tashkent and known as a city and district Sairam in the Middle Ages. Thus, most cities of the Middle Syrdarya became the part of Kasym's Khanate [32]. At the same time the Kazakh Khans captured Saraichyk in the west of Deshti-Kipchak and according to Mirza Muhammad Khaydar, at that time Buryndyk Khan was in Saraichyk [36]. Kasym's death and the troubled period of this city in the XVI century made the Kazakh rulers leave Saraichyk and soon it again became the central city of Nogai Horde. During the Kazakh Khanate consolidation the power of the steppe khans extended to a number of cities in Central Asia, and Kazakh people lost some of the cities of Turkestan region in those troubled times. Only by the end of the XVI century Kazakh people got all the cities of historical region of Turkestan and Tashkent city.

HOW THE CITY OF YASSY BECAME TURKESTAN

In the sources of the XV-XVII centuries middle course of the Syrdarya is named by its geographical name Turkestan. The historical region of Turkestan included the narrow strip, extending along the left bank of the Syrdarya, and the wider one along the right bank. It was bounded by the Karatau mountain range in the northeast and the watershed of Chirchik and Badam valleys, by Sairam in the south [33].

On the background of decay of the Central Syrdarya cities in the XV century the importance of Yassy increased as a political, administrative and economic center of the historical region of Turkestan. At the beginning of the XVI century Ibn Ruzbihan Isfahani noted the new role of Yassy: "Yassy city is the tomb of His Ho-

liness Hadji, an extensive and fruitful possession and the capital of Turkestan region" [34]. Ottoman historian Mahmud al-Kafavi (died in 1582) wrote about "Yassy, as the seat of Turkistan king" [35].

In the late medieval sources Yassy was called either "Yassy fortress" or "Turkestan fortress" due to the events of 70-80s in the XVI century [36]. The change of the name Yassy is explicable only in the context of political and economic history of the Syrdarya region in the XIV-XV centuries.

In the XII-XIV centuries Yassy was a small town. In the second half of the XIV century Middle Syrdarya basin belonged to Ak Orda. According to "Chingiz-name" by Utemis-haji, the ruler of Ak Orda (ancestor of the Kazakh Khans; 1361-1375) Urus Khan "became a great sovereign and ruler of the vilayets of all Turkestan region" [37].

The residences of Ak Orda rulers were usually in Syganak, less often in Sauran. In the XIV century Yassy was a small town. The spread of Islam in Deshti-Kipchak and the acceptance of Islam by the Chingizids (Genghis Khan descendants) contributed to the growth of Yassy settlement, where there is a holy place, the grave of Khoja Ahmed Yasawi.

In the Timurid historiography the city Yassy is mentioned for the first time in connection with the war between Amir Temur and Tokhtamys Khan (1376-1395). Both sides waged a long war for the cities in the Middle Syrdarya. In the last quarter of the XIV century Temur established his control over the lands near Syrdarya and his governors were located in Otyrar. At the end of the XIV and beginning of the XV centuries the grand mausoleum-hanaka of Khoja Ahmed Yasawi was built there. Temur's governors were in the capital city of the region Otyrar. After Temur's death his governor in Otyrar participated in civil strife and even tried to seize the power from Timurids, which led to the defeat of Otyrar in 1411. In 1455 Timurids had to suppress a new insurgency in Otyrar. After these pogroms Otyrar stopped playing the role of administrative center of the historical region of Turkestan and minting coins by the middle of the XV century. At the same time extraordinary events occur in Yassy: the inner fortresses were erected and the mint began to function. According to "Fatah-name" by Molla Shadi and "Shaibani-name" by Kamal al-Din (Shir-) Ali Binai, the residence of Timurid governor Sultan Ahmed was here [38]. Later the city became the center of Shaibanid governors in Turkestan region [39].

Three richly decorated carved columns of the old mosques in Turkestan date back to the XV century. Judging by the inscription on one of columns, they originate from a mosque, built in 875/1470-71 by the order of Emir Muhammad ibn Buka ibn Amir Dadkh; master carver was Isa [40]. The position of Yassy (capital) contributed to its transformation into the center of economic and commercial life of the region. According to Fazlallah ibn Ruzbihan Isfahani: "goods and precious items are brought to Yassy and bargaining takes place there, it is the place where merchants unload goods and the place of departure for other countries" [41].

Now the claims to Yassy meant the claims to the whole Turkestan. Turkestan became associated with the name of the capital city of the region, which led to the parallel coexistence of the two city names, and then to the replacement of Yassy by Turkestan. Mahmud ibn Wali, a historian of the XVII century, wrote: "Today Turkestan is a city of Saksi and people call it Yassy" [39]. However, the urbonym Yassy is found also in the sources of the XVIII century. As P.I. Rychkov wrote in the middle of the XVIII century, Turkestan "has another name Yassy, which is older than Turkestan" [42]. Among the local population there was one more name of the city as Aziret. The origin of this urbonym is due to the tomb of Ahmed Yasawi, whose honorary names is Khaziret-i Turkestan, and Aziret is in an abbreviated version that became one of the names of Turkestan.

Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi and its adjacent territory from the XV century turn into the burial place of representatives of the ruling houses and elites of eastern Deshti-Kipchak. 60 meters from the main portal of the Khoja Ahmed Yasawi mausoleum, there is a beautiful mausoleum for Abulkhair Khan's (1429-1468) wife Rabia Sultan Begim, who died in 1485 [43].

One of the founders of the Kazakh state (1465/66-1474) Zhanibek Khan's daughter Aman Bike was buried in the jamaat-khana of the mausoleum. The following inscription is carved on the grave: "This is the tomb of the forgiven, pardoned (by God), pious, chaste Aman Bike Khanym, Zhanibek Khan's daughter, and Barak Khan's granddaughter. (Died) on the date of the month Rajab of 925/June-July 1519 [45; 46].

THE CAPITAL CITY OF THE KAZAKH KHANS

Turkestan was finally included into the Kazakh Khanate (1466-1847) at the end of the XVI century. This is evidenced by the Kazakh Khans charter about the appointment of attendants – mutawalli and shaykh

al-Islam of the mausoleum of Ahmed Yasawi in Turkestan. Currently in A.L.Kun's (an orientalist) personal archive (St. Petersburg) there are copies of Tavakkul (Taukel) Khan's letters dated to 1006/1597-1598 and 1014/1605-1606 [47]. According to Kadir-Ali-bi, Tavakkul-Khan's brother and Shigai Khan's son Ondan (1580-1582) was buried in the Turkestan pantheon "Ondan sultan's deeds in different places ... he was an extremely great hero - shooter ... During Shigai Khan (he) was the head of the army. His actions are known and obvious ... in his 30s he came to his end. His tomb under the shelter of Khoja Ahmed Yassawi ... [there] he was buried" [48].

One of the Kazakh Khans with the power extended to Turkestan was Tursun-Muhammad Khan (1613-1627). In 1867 during his trip to Turkestan the orientalist P.Lerch saw fifteen letters (charters) sent to Turkestan saint from various owners, and also Tursun Khan's letter dated 1035/1625-26 was among them [49]. The copies of this Kazakh ruler's letters are stored in St. Petersburg [47].

The official residence of Kazakh Khans at the end of XVII and the beginning of XIX centuries was Turkestan city. It is believed that Esim Khan (1598-1614; 1627-1628) was the first to place his stake in Turkestan. The famous historian Abilgazy wrote about his three-month stay at Esim Khan in Turkestan [50].

In the book of the Dutch burgomaster and merchant N.Witsen Turkestan was the residence of "Tevki Khan, the ruler of Kazak regions". The description of the city is noteworthy: "It is surrounded by water; the earthworks are covered with sand with flat rotundas. The rotunda at Tevki (Tauke) Khan's house was built of air-dried brick. There are six rotundas up to the city gates and they are made of raw bricks. The walls of the city are strong enough compared to other cities. The length of the wall along the perimeter is more than one mile, and this is approximately one fifth of the German mile" [51]. In the Russian embassy archives the description of Turkestan at the end of the XVII century has been preserved: "And Turkestan city was built of air-dried brick, and in other places of burnt brick. That city is in height of 3 sazhen (Russian measure of length, equivalent to 2,13 metres), in thickness of 2 arshins (0.711 m.) and a sazhen, in a circle of 500 sazhen and there are arrow slits on the walls. In this city the tower passes through a quarter of the gate. The Kazakh people, who live with Tevki Khan in that city, are about 1000 men and women" [52].

During Tauke Khan's reign (no later than 1672 - 1715) the number of cities under the Kazakh authority in the Syrdarya reached 32 [53]. Referring to the information of the merchant from Tobol, N.Witsen says: "while thirty-two small towns can be identified in Kazakh territories as a whole". The management of cities was carried out through governors, appointed by the khan and chosen from his relative-sultans. According to N.Witsen, during Tauke Khan, the ruler of Suzak was "Abla-sultan" (Abylai-sultan, future Abylai Khan's grandfather), Sauran - Kaz-Sultan (Kazhi, Abulhair Khan's father), Syrnak (apparently Syganak) - Ishim-Sultan, Karnak - Haip-Sultan, Ikana - "Bulat-Sultan" (Abulmambet Khan's father), Otrova (Otyrar) - Tursun Khan, Sairam - Karabas-sultan [54].

When the khans left the capital cities in Turkestan and Tashkent, they left their people devoted to khan. In Tashkent during Zholbarys Khan (1720-1739) one of them was "Tulya Bi (Tole bi), the most distinguished Kaisak of the Great Horde, who is more honored than the khan in Tashkent" [55]. In Turkestan the person, trusted by the khan was "Nyaz-batyr, the most distinguished foreman of the Middle Horde", who is known as a great power during Shemyak Khan in Turkestan and the ruler of Turkestan after the khan's death" [56].

The Kazakh Khans received foreign ambassadors in Turkestan. The reception of Russian ambassadors by Tauke Khan on July 22, 1694 is stored in Russian sources. It is noteworthy that during these negotiations the Kazakh Khan demanded equal relations, stating that both the Turkish Sultan and Persian Khan are not higher than he: "what way is Turkish Sultan or Kyzylbash Shakh higher than Tevki (Tauke) Khan? They are the same as he is" [57].

On the plan of Turkestan city, compiled in 1743 by the Russian envoy Major Karl Miller, the fenced under-triangular area with a tower inside the city is marked with the word "khan's" [58].

Russian sources note that "Kaiyp Khan has the capital city Terkustan (Turkestan)" [59]. Turkestan was the residence of Abulhair (1719-1748), senior Kazakh Khan in the period from 1719 to 1724 with short breaks. At the beginning of the XVIII century Turkestan and Sairam was captured by Dzungars. In 1724 Abulhair freed Turkestan from Dzungars and for about a year kept the city and villages under his control, but in early 1725 he had to leave South Kazakhstan under the pressure of superior enemy [60].

Solemn ceremonies of the Kazakh Khans' enthronement took place in Turkestan. In 1737-1738 Sultan Abulmambet "Pulat Khan's son in Turkestan was the most distinguished among the nobles of Kirghiz-Kaisak (Kyrgyz-Kazakh) clans as Argyns, Aktai and Uvakhirey and others..." [61]. A remarkable message about the

solemn election of Abylai as the senior Kazakh Khan: "... in 1771 ... all our notable and eminent people, the khans of the Kazakh yurt Uch-Alach, cities and steppe areas, as well as notable people of Turkestan yurt agreed to appoint me in charge of all the khans. According to our custom and according to the rules of previous khans in Turkestan, where our holy Haziret Khoja Ahmed Yasawi died, Fatiha (the first surah of the Kuran) was read at his grave and I was appointed khan ... " [62]. Thus, in the late middle ages the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi served as the coronation site of the supreme Kazakh rulers. The sultans, biis, influential people of the three zhuzes and "noble people of Turkestan yurt", city representatives took place in the ceremony of electing the senior khan.

The arrival of Kazakh Khans in Turkestan was held solemnly. According to the source on June 24, 1744: "As Abulmamet Khan approached the city, there was such a meeting and not a single person left in the city ... And at the ceremony copper pipes, ... which are longer than a sazhen were playing... and beating in clay drums, like pots with leather tires. And besides, three cows were brought to be bowed to him in their manner, the khan made a circle three times as a sign of his welcome for reception ... Khan came to the city solemnly. And as he entered, firstly, he drove into their main mosque, to the place of saint ..." [63].

Meetings of the highest Kazakh nobility were held in Turkestan. The source recorded the arrival of the famous Kazakh bi in Turkestan Tole Alibek-uly in July, 1744: "... the most prominent Kaisak (Kazakh) Tulya bi came to Turkestan from the Great Horde ... to see Abulmamet Khan" [64].

In the 60s of the XVIII century there was a real threat of Chinese invasion of Kazakhstan and Central Asia. In 1762 Chinese ambassadors came to Abulmambet Khan (1748–1771) and Abylai sultan and reported the Bogdykhan's intention to send troops to make sacrifice according to Chinese custom, at the tomb of Khoja Ahmed in Turkestan with the onset of spring. In 1763 due to the threat of war, a kurultai (congress) gathered in Turkestan, and according to some sources there were six thousand influential people of the Kazakh land. At the kurultai they decided to support the anti-Ching coalition of the Muslim peoples of Central Asia, led by the Afghan Shah Ahmad Shah Durrani (1747–1773) [65].

The towns near the Syrdarya represented the main material-technical base and trade-urban infrastructure of the Kazakh Khanate. They played an important role in the trade of nomads with agricultural areas. Ruzbihan writes about the historical region of Turkestan: "Many goods, fat sheep, horses, camels and other valuable goods, such as fur coats of sable and squirrel, tight bows, white birch arrows, silk fabrics and other precious items come to this country from Deshti, Haji Tarkhan. Since Syganak is the well-maintained center in relation to the Deshti inhabitants, the merchants from Deshti-Kipchak to the Adil River ... made Syganak a place of their warehouses (and) bring goods here" [66].

Written and archaeological sources indicate that the people of the cities in South Kazakhstan grew cotton and weaved. N.Witsen notes that in Turkestan city "trading goes on with cotton fabrics, red and white, of the lowest quality that the Bukharians produce here in the Kazak regions" [67]. In Ikan there is information about the development of local fabrics production in Turkestan district: "there is abundant cotton paper from which they have woven things and they sell the excess" [68].

Firearms were bought at the market in Turkestan or in the cities of Central Asia. According to Teush-Mergen, "in the markets of Turkestan they sell good handguns [69]. The lead deposit was "a lot in the mountain called Suvundu near Turkestan, and everyone who needs take and pour bullets" [70].

The sources say about the Kazakh rulers' interest in the economic prosperity of cities. N.Witsen writes about Turkestan: "There is a fair there. Tevki Khan himself rides a horse with a bow and quiver of arrows over his shoulder to open a trade" [71]. At the meeting with representatives of Russia the Khan's governor in Turkestan Nyaz-Batyr raised the issue of trade and stated on behalf of the "best people" that "they strongly wish to continue trading to Turkestan ... and to Tashkent without difficulty".

Turkestan and other cities of the same historical area played an important role in the spiritual life of Kazakh people. There were mosques, khanaka - the centers of the Sufi orders, the tombs of Muslim saints. In 1691 in response to questions about the cities of the Kazak Horde, the envoys of Galdan Boshoktukhan reported that "in the cities there are great mosques, where they gather for the prayer" [73]. There were many holy sites in Turkestan, and the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi was one of the most revered shrines of Central Asia. Another name of the city, Aziret, was distributed to the local population. Urbonym is recorded in the materials of D.Telyatnikov and A.Beznosikov's trip in Tashkent in 1796-1797: "Turkestan, and Aziret in Kaisak (Kazakh)" [74]. Turkestan was also known as Aziret-Sultan: "The regional city Turkestan, otherwise called Aziret-Sultan, is revered as a sacred place by the Mohammedans, because there are many monuments

and tombs with ashes of saints” [75]. The origin of these urbonyms is associated with the honorary name of Yasawi-Khaziret-i Turkestan or Aziret. It is another city name.

One of the first descriptions of the famous mausoleum in European literature is given in Witsen’s book: “The grave of the holy man Aziret-khoja is in astana” “There is a building in this city, and it is called “astana” ... the walls are painted in different colors, certain places with gilding, and two turrets above. Inside this astana there are more than hundred rooms. In one of the rooms there is a cauldron of human height ... The grave of the holy man Aziret-khoja is in this astana” [76].

Turkestan was one of the centers of confessional education and medieval science, since a number of maktab and madrasas functioned in the city and it is mentioned by the Turkestan author Abd al-Gafur Turkistani [77]. The children of the steppe elite studied here. Settling in the village Karnak under Turkestan, Sultan Kenessary indulged in “contemplative life under the guidance of ishan Rahman-Izler” [78].

In Turkestan, the manuscript “Kissa Dastan of Genghis Khan” was written by the order of Kazakh sultan Ali Akbar (Karabash Muhammad sultan’s son) in 1228/1813. It contains a number of unknown data on genealogy and the burial sites of Kazakh Khans and other rulers of Central Asia [79].

In the XVIII century the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi was the burial place of the highest Kazakh nobility. In 1759 speaking with Chinese envoys, the sultan of the Middle Zhuz Abylai mentioned Turkestan city as “the burial place of older generation” [80]. The author of the first monographic study about the Kazakh people at the end of the XVIII century, I.G.Andreev noted the special status of Turkestan city, where “the khans and sultans of their generations, who honoured Khazret-Sultan since ancient times for holiness, were buried there” [81].

M.-S.Bekchurin published a special article about the monument in 1866, where he pointed out that “inside the temple ... all Turkestan sheikh al-Islams, khojas, seids, all former hakims (administrators) of Turkestan and most honorable biis (outstanding people) of kongyrat were buried there ... and the graves of some Kyrgyz sultans of the Middle and Little Hordes, famous Abylai Khan and all the ancestors of Abulkhair, the rulers of Turkestan” were also there [82].

According to the manuscript “Kissa Dastan of Genghis Khan” Taukkal Muhammad Bahadur-Khan (Tauke Khan) (1672-1715), Shah Muhammad Bahadur-Khan (Semeke Khan) (1741-1745) were buried in Turkestan. According to this source, Esim Khan (1598–1614; 1627-1628) was buried in Tashkent in Shai-khantaur. Most likely, Esim (Eshim), Sameke Khan’s younger son and Tauke Khan’s grandson was buried in the small mausoleum in the khanaka of Khoja Ahmed Yasawi. The khan ruled in the 50s of the XVIII century, 1798 [83].

In the memory of the old-timers of Turkestan of the XIX - XX centuries that reflected in the literature, the graves of famous Kazakh Khans of the XVIII century were most of all impressed and they were associated with the victories of the Kazakhs over the Dzungars. In the diary of A.K.Gaines, who lived in Turkestan on September 26 to September 1 in 1866, the graves of two Kazakh Khans Abylai and Zholbarys were described: “we were shown Abylai Khan’s grave, made of marble ... And another historical figure Zholbarys (Yolbars) Khan of the Great Horde is buried not far from Abylai. The grave of Zholbarys is covered with a carved wooden lattice. On the clay pedestal near it there is a whole bunch of ovis argali heads with huge horns. Mullahs say it is a gift of the Kyrgyz people, who come to pray at the tomb of Yolbars” [84]. According to the story of Askar-Koja, the influential descendant of Khoja Ahmed Yasawi, whom A.K.Gaines visited on August 27, 1866: “Yolbars was the Great Horde Khan and with his subjects he wandered on the Syr-Chu and the Karatau mountains, the places now occupied by the Great Horde, belonged to the Kalmyks before their destruction by Manjurs” [85]. The corridor in the plan of the mausoleum in 1884, the khan’s tomb is marked as “Yolbars Khan” [86].

Judging by the publication of N.S.Lykoshina, who visited the khanaka of Khoja Ahmed Yasawi with the Kazakh pilgrims, the tomb of Abylai turned into a holy place: “When we entered the right side of the mosque and went to Abylai Khan’s tomb, my companion began to pour the floor for his Kyrgyz acquaintance’s soul and for his own ... Muslims firmly believe that to be buried near the saint is a sure way to free themselves from the wrath of God on the day of judgment, because the saint intercede for all those, who were buried at a certain distance from his grave ... and with such faith the Kyrgyz people arrange their hills near Abylai Khan’s grave” [87]. Therefore, Abylai Khan’s burial place was well known both to the residents of Turkestan and steppe people (the information is given in the monographs by O. Ismagulov, M. Kozha, A. Ismagulova [88]).

I.G. Andreev writes about the burial of Abulfeiz sultan (? -1783) in Turkestan: “He died in 1783 and in 1784 his body was taken to Turkestan by his son” [81]. And more than 120 years after this Kazakh ruler’s death

Kurbangali Khalidi tells about the place of his grave in the holy place for the Kazakh people [89]. The ruler of Middle Zhuz people, Bokei Khan (no later than 1735–1819) was also buried here [90]. Kasym's grandson writes about the burial of his father in the khanaka of Khoja Ahmed Yasawi [78]. According to N.N.Balkashin Kenesary's elder sister Bopai is also in Khoja Ahmed Yasawi mosque [91]. According to the legends at the end of the XIX-XX centuries, Kazybek Keldibekuly (1667-1763), the great bi of the XVIII century and one of the authors of the steppe code of laws "Jetti Zhargy" (Seven Charters), Shakshak Zhanibek and Shon bi found eternal peace in the khanaka of Khoja Ahmed Yasawi. Legends say that famous steppe knight-batyr Kanzhygali Bogembay was also buried there.

Unfortunately, in the Soviet period of history the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi was considered only as a monument of medieval architecture, not as a pantheon, the burial place of many prominent representatives of the Kazakh people. In the course of restoration work some ancient burials were destroyed and most of the gravestones were moved without proper fixation and research. Some tombstones were used for the foundation of mausoleum and lost to science [92]. With the independence of Kazakhstan the work to clarify the historical people, buried in the mausoleum is being carried out. A list of prominent steppe elite representatives of the medieval and modern era, buried in Turkestan, has been made on the basis of surviving epitaphs, data of written sources and folk legends.

In the XVI and before the XIX centuries Turkestan city was the political, administrative, religious and economic center of the Kazakh Khanate. The khans received foreign ambassadors, elected supreme rulers and conducted kurultais that decided the historical fate of the Kazakh people. The representatives of the three zhuzes and historical Turkestan region proclaimed Abylai as the khan of all Kazakh zhuzes. Many prominent figures of the steppe elite: khans, biis, batyrs are buried here and therefore, the study of the history of Turkestan in the Kazakh Khanate period is one of the urgent tasks of historical science of our state. Without studying the history of Turkestan, it is impossible to reconstruct the past and understand the present independent Kazakhstan.

REFERENCES:

1. Bichurin N.Y. Sbranie svedenii po istoricheskoi geografii Vostochnoi i Sredinnoi Azii. Cheboksary: Chuvashskoe gosudarstvennoe izdatelstvo, 1960. S.573.
2. Bichurin N.Y. Sbranie svedenii po istoricheskoi geografii Vostochnoi i Sredinnoi Azii. Cheboksary: Chuvashskoe gosudarstvennoe izdatelstvo, 1960. S.570.
3. Pishchulina K.A. Prisyrdar'inskiye goroda i ikh znacheniiye v istorii kazahskikh hanstv v XV – XVII vekah // Kazahstan v XV – XVII vekah. – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 17-18.
4. Materialy po istorii kazahskikh hanstv XV - XVIII vekov (izvlecheniya iz persidskikh i turkskikh istochnikov). – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 181.
5. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 6. Almaty, 2007. S. 98.
6. Levshin A.I. Opisaniiye kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaysatskikh, ord i stepei. Almaty: Sanat, 1996. S. 256.
7. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 6. Almaty, 2007. S. 143.
8. Levshin A.I. Opisaniiye kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaysatskikh, ord i stepei. Almaty: Sanat, 1996. S. 298, primechanie 4.
9. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 6. Almaty, 2007. S. 162.
10. Nazarov F. Zapiski o nekotorykh narodakh i zemlyah sredney chasti Azii. M.: Nauka, 1968. s.32.
11. Akishev K.A. Srednevekovyye rabaty i kurumy Karatau // Izvestiya NAN RK. Seriya obshchestvennykh nauk, 1994, № 5.41-43.
12. Pishchulina K.A. Prisyrdarinskiye goroda i ikh znacheniiye v istorii kazahskikh hanstv v XV – XVII vekah // Kazahstan v XV – XVII vekah. – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 48.
13. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 1. Almaty, 2005. S.405.
14. Kazakhsko-russkiye otnosheniya v XVI- XVIII vekah. Alma-Ata, 1961. S. 164.
15. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 6. Almaty, 2007. S. 96.
16. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 6. Almaty, 2007. S. 99.
17. Levshin A.I. Opisaniiye kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaysatskikh, ord i stepei. Almaty: Sanat, 1996. S. 294..
18. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 5. Almaty, 2007. S. 400.
19. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 4. Almaty, 2007. S. 168.
20. Sukhareva O.A. Kvartal'naya obshchina pozdnefeodal'nogo goroda Bukhary. M., 1976. S. 232, 320.
21. Dobrosmyslov A.I. Goroda Syrdarinskoy oblasti: Kazalinsk, Perovsk, Turkestan, Auliye-Ata i Chimkent. – Tashkent, 1912

22. Hodjayev M. Komponenty gorodskogo i osedlozemledelcheskogo proishozhdeniya v etnicheskoi strukture kazakhov // Ata-mura. Sbornik statei, posvyashchennyi 75-letyu Yuzhno-Kazahstanskogo oblastnogo istoriko-kraevedcheskogo muzeya. Shymkent, 1995. S. 33-40.
23. Grodekov N.N. Kirgizy i kara-kirgizy Syrdarinskoi oblasti. Yuridicheski byt. T.I. Tashkent, 1889, prilozheniye 2.
24. Tynyshbayev M. Materialy k istorii kirgiz-kazakskogo naroda. Tashkent, 1925.
25. Kenesbaev I. Kazak tilinin frazeologyalyk sozdigi. – Almaty: Gylym, 1977.
26. Pishchulina K.A. Prisyrdar'inskiye goroda i ikh znachenije v istorii kazahskih hanstv v XV – XVII vekah // Kazakhstan v XV – XVII vekah. – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 5-49.
27. Zholdasbayev S. Materialnaya kultura kazakhov XV – XVIII vv. **Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk.** Alma-Ata, 1975. S. 23-27.
28. MIKH, s.21.
29. MIKH, s.106.
30. Pishchulina K.A. Kazakhskoe hanstvo v XV v. // Istoriya Kazakhstana s drevneishikh vremen do nashih dnei. T.2. Almaty, 1997. S.342-344.
31. Atygayev N., Zhandosova Z. Istoricheskiye nahodki. Rukopisi zagovorili // Mangi el, 2013. № 2. S. 44-47.
32. Pishchulina K.A. Vzaimootnosheniya praviteley kazakhskogo gosudarstva s uzbekskimi hanami Maveran-nakhra v nachale XVI v. // Istoriya Kazakhstana s drevneyshih vremen do nashih dnei. T.2. Almaty, 1997. S.367-368.
33. Pishchulina K.A. Prisyrdarinskiye goroda i ih znachenije v istorii kazahskih hanstv v XV – XVII vekah // Kazakhstan v XV – XVII vekah. – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 11.
34. IKPI. T. 5. S. 207.
35. IKAI. T.3. S. 158.
36. Pishchulina K.A. Prisyrdarinskiye goroda i ih znachenije v istorii kazahskih hanstv v XV – XVII vekah // Kazakhstan v XV – XVII vekah. – Alma-Ata: Nauka, 1969. S. 19, kom 102.
37. Utemish-khadzhi. Chingiz-name. Alma-Ata: Gylym, 1992. S. 113.
38. MIKH, S. 69, 101, 118.
39. Kozha M. Yasy-Tukistan tarihy (Erte zamannan XVIII gasyrdyn ayagyna deyin). Istoriya Yasy-Turkeстана (S drevneishih vremen do kontsa XVIII veka). Almaty: Kazakparat, 2000. S. 24-26.
40. Pugachenkova G.A. O reznyh derevyannyh kolonnah XIV–XV vv. v g. Turkestane // Izvestiya Akademii nauk Kazakhskoy SSR. Seriya arhitekturnaya. 1948, vyp. 1. S. 48.
41. IKRI. V t. Almaty, 2007. S. 208.
42. Makhrud ibn Vali. Bakhr al-asrar fi manakib al-ahyar // Materialy po istorii Sredney i Tsentralnoy Azii X–XIX vv. Tashkent: Fan, 1988, s. 244.
43. IKRI-4. Almaty, 2007. S. 64.
44. Masson M.E. Mavzolei Khodja Akhmada Yasevi. Tashkent: Syr-Darinskoye otделение Obshchestva izucheniya Kazakstana, 1930. S. 8.
45. Akhmerov P.N. Nadpisi mecheti Ahmeda Yasavi // Izvestiya Obshchestva arheologii, istorii i etnografii pri Imperatorskom Kazanskoy universitete. Tom XIII, vyp. 6. Kazan, 1896. S. 545.
46. Schaibanidische Grabinschriften. Herausgegeben von Baxtiyor Babadjanov, Ashirbek Muminov, Juergen Paul. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1997. S. 167.
47. Muminov A.K., Kumeikov B.E. i dr. Istoricheskiye dokumenty mavzoleya Khodja Akhmada Yasavi. Astana, 2017. s. 45, 50-56.
48. Kazakhstan tarihy turaly turki derektemeleri. T. V. Almaty: Daik-Press, 2006.169-b.
49. Lerkh P. Arheologicheskaya poyezdka v Turkestanski krai v 1867 g. Sankt-Peterburg, 1870. S. 21.
50. Kazakhstan tarihy turaly turki derektemeleri. T. V. Almaty: Daik-Press, 2006. 195-b.
51. Istoriya Kazakhstana v zapadnyh istochnikah XII – XX vv. T.6. Almaty, 2006. S. 66-67.
52. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 1. Almaty, 2005. S. 405.
53. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. T. 1. Almaty, 2005. S. 379.
54. Istoriya Kazakhstana v zapadnyh istochnikah XII – XX vv. T.6. Almaty, 2006. s. 67.
55. Materialy po istorii Kazakhskoy SSR, Alma-Ata, 1948, s. 97.
56. Kazakhsko-russkie otnosheniya v XVI- XVIII vekah. Alma-Ata, 1961. S.164
57. Knyazhetskaya E.A. Puteshestviye tobolskogo kazaka Fedora Skibina v Kazachyu ordu v 1694-1696 gg. // Strany i narody Vostoka. Vyp. XXII. M.,1980. S.68.
58. Erofeeva I.V. Simvoly kazakhskoi gosudarstvennosti. Almaty, 2001. S. 8.
59. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikah. Tom 2. Almaty, 2005. S. 297.
60. Erofeeva I.V. Khan Abulhair: polkovodets, pravitel i politik. Almaty: 1999. S. 123-125.
61. Moiseev V.A. Dzhungarskoye khanstvo i kazakhi v XVII- XVIII. Alma-Ata, 1991. S. 86-87.

62. Erofeeva I.V. Sobytiya i ludi Kazakhskoy stepi (epoha pozdnego srednevekovya i novogo vremeni) kak obyekt istoricheskoy remistifikatsii // Nauchnoye znaniye i mifotvorchestvo v sovremennoy istoriografii Kazakhstana. Almaty, 2007. S. 208.
63. Materialy po istorii Kazakhskoy SSR. T. II, chast 2. 1741-1751 gg. Pod redaksiei M.P. Vyatkina. Alma-Ata, 1948. S. 96.
64. Materialy po istorii Kazakhskoy SSR. T. II, chast 2. 1741-1751 gg. Pod redaksiei M.P. Vyatkina. Alma-Ata, 1948. S. 97.
65. Suleimenov R.S., Moiseev V.A. Iz istorii Kazakhstana XVIII veka (o vneshnei i vnutrennei politike Ablaya). Alma-Ata, 1988., 1991, s. 105.
66. Fazlallakh ibn Ruzbihan Isfahani. Mihman-name-yi Bukhara: (Zapiski buharskogo gostya). Moskva, 1976. S.116-117.
67. Istoriya Kazakhstana v zapadnykh istochnikakh XII – XX vv. T.6. Almaty, 2006. s. 68.
68. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikakh. T. 6. Almaty, 2007. S. 162.
69. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikakh. T. 1. Almaty, 2005. S.405.
70. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikakh. T. 6. Almaty, 2007. S.30.
71. Istoriya Kazakhstana v zapadnykh istochnikakh XII – XX vv. T.6. Almaty, 2006. S. 66-67.
72. Kazakhsko-russkiye otnosheniya v XVI-XVIII vekakh. Alma-Ata, 1961. S. 164.
73. Istoriya Kazakstana v russkikh istochnikakh. T. 1. Almaty, 2005. S. 397.
74. IKRI-6. S. 160.
75. IKRI-6. S. 259.
76. Istoriya Kazakhstana v zapadnykh istochnikakh XII – XX vv. T.6. Almaty, 2006. s. 67.
77. Babadzhanov B., Muminov A. Abd al-Gafur Turkistani i ego rasskazy o stranstvyah // Izvestiya Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan, Natsionalnoy Akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Serya obshchestvennykh nauk. 2002, № 4 (239). S. 9.
78. Kenesarin A. Kenesary i Sadyk. Pervod, predisloviye i primechaniya E.T. Smirnova // Khan Kenesary. Uralsk, 1992. S.16.
79. Kozha M.B., Zhandarbek Z.Z. Navershiye znameni i rukopis khana Aliakbara // Kazakhi Evrazii: istoriya i kultura. Sbornik nauchnykh trudov. Omsk-Pavlodar, 2016. S. 150-153.
80. KTKD-3
81. Andreev I.G. Opisaniye Sredney ordy kirgiz-kaisakov. Almaty, 1998. S. 40-41.
82. Bekchurin M.-S. Opisaniye mecheti Azreta, nahodyashcheisya v Turkestane // Turkestanskaya oblast. Zametki statskogo sovetnika Bekchurina. - Kazan, 1872. S. 55-56.
83. Kozha M.B., Zhandarbek Z.Z. Navershie znameni i rukopis khana Aliakbara // Kazakhi Evrazii: istoriya i kultura. Sbornik nauchnykh trudov. Omsk-Pavlodar, 2016. S. 150-154.
84. Sobraniye literaturnykh trudov A.K. Geinsa. T.2. SPb, 1898. S. 274-275.
85. Sobraniye literaturnykh trudov A.K. Geinsa. T.2. SPb, 1898. S. 280-281.
86. Mallitskiy S. Istoriko-arhitekturnoye znachaniye mecheti Khazreta Yassaviskogo v gor. Turkestane // Protokoly zasedanii soobshcheniya chlenov Turkestanskogo kruzha lyubitelei arheologii. God 12. Tashkent, 1908. S. 6-28.
87. Lykoshin N.S. Sueveriya kirgiz, svyazannye s Turkestanskoy mechetyu Hazret Sultana // Turkestanskiye vedomosti, 1902. - №17.
88. Ismagulov O., Kojas M., Ismagulova A. Abylai-khan. Istoriko-antropologicheskoye issledovaniye. Turkestan, 2016.
89. Kurbangali Halid. Tauarih hamsa (Bes tarih). Almaty, 1992. 114-b.
90. Zapiski general-mayora S.B. Bronevskogo o kirgiz-kaysakah Sredney Ordyy // Otechestvennyye zapiski. Ch.40-42. SPb., 1830. S. 419.
91. Balkashin N.N. O kirgizakh i voobshche o podvlastnykh Rossii musulmanah. SPb., 1887. S. 21.
92. Tuyakbaev M. Turkistanda jerlengen tarihi tulgalar. Almaty, 2000. 27-28-bb.

**ӨНЕР
ИСКУСТВОВЕДЕНИЕ
ART**

Байтерекова Н.И.,
аға оқытушы
Давлетова В.М., Уксикбаев Е.З.,
оқытушылар
Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ.,

ТАНЫМДЫҚ ФИЛЬМДЕР ҚҰРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Түйін. Мақалада танымдық фильмдер құру технологиясы білім беру саласын дамытудағы ықпалы негізделген. Қазіргі технологиялардың дамуына байланысты танымдық фильмдерді құру әдістері көрсетіліп, қажеттілігі мазмұндалған.

Кілттік сөздер: мультимедиа, анимация, мультипликация, оқыту фильмдері, Flash бағдарламасы.

Резюме. Статья основана на воздействии технологий познавательных фильмов в развитие образования. В связи с развитием современных технологий рассмотрены методы создания познавательных фильмов и необходимости использования.

Summary. The article is based on the impact of cognitive film technology in educational development. Due development of modern technologies methods of creating educational films and the need for their use are considered.

Білім беруді ақпараттандыру үдерісі негізінде Қазақстанда электронды білім беру контенттерін әзірлеуде заманауи бағдарламалық жабдықтарды қолдану жұмыстары жанданып келеді.

Қоғам өмірін ақпараттандыру және онымен байланысты компьютерлік технология құралдарын жан-жақты дәріптеу, кәсіби білім беру жүйесінің дамуына айтарлықтай ықпал етеді.

Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану – оқыту іс-әрекеттері мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпараттық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасының білімді ақпараттандыру жүйесін одан әрі дамыту үрдісін оқып-үйренудің ақпараттық ресурстары болып табылатын программалық құралдарды дайындамай жүзеге асыру мүмкін емес. Олардың ақпараттық қызметтерінің де ауқымы кең, мысалы, бақылайтын және тест жүргізетін бағдарламалар, компьютерлік ойындар, ақпараттық жүйелер, оқыту орталары болып табылатын электрондық оқулықтар және мультимедиялық бағдарламалар.

Мультимедия бұл – әртүрлі ақпараттарды өңдеу құралдарын қолдану және жұмыс істеу; ақпаратты бейнелеудің түрлі типтері мен ақпараттық ресурс.

Мультимедиялық технологияларға енетіндер:

- әртүрлі ақпараттарды көрсету мен өңдеу технологиясы негізінде жасалған ақпараттық ресурс;
- түрлі мәліметтерді көрсету мен оларды өңдеуге арналған компьютерлік бағдарламалық қамтамасыздандыру;

- әртүрлі ақпараттар түрлерімен жұмыс істеуге арналған компьютерлік аппараттық қамтамасыздандыру;

- дәстүрлі статикалық бейнелеуді (мәтін, сурет, бейнелер) және түрлі динамикалық ақпарат түрлерін (музыка, видео, үзінділер, жандандырулар және т.б.) өзіне біріктіретін аса ақпарат түрі.

Сонымен, кең ауқымда «мультимедия» термині ақпараттық технологиялар спектрін білдіреді, яғни қолданушыға (бір уақытта көрермен, тыңдаушы, оқитында болып кете беретін) тиімді әсер ете алатын әртүрлі бағдарламалар мен техникалық құралдарды қолдану.

Кейде, жақсы мультимедиялық оқу-әдістемелік құралды дайындау қиын кәсіби мәселе, өйткені оған пәнді білу мақсаты және арнайы бағдарламалық қамтамасыздандыруды білетін және құралды құрастырып жасайтын жақын таныс адамы болуды керек етеді. Оған қоса, мультимедиялық оқу құралы CD-ROM жинақтауышында ұсынылуы қажет не компьютерге қолдануы үшін Интернет арқылы қол жетімді болуы қажет.

Қазіргі білім беру мекемелерінде осы мақсатта экрандық техникалық құрал компьютер көмегімен кең қолданылуда.

Оқытудың көрнекілік құралын екі үлкен топқа бөлуге болады: бейне әдісі және ұсыну әдісі.

Бейне әдісі оқушыларға кесте, сызба, карта, плакаттар түрінде көрсету, ұсыну құралдарын ұсынады.

Ұсыну әдісі әдетте ұсыну аспаптармен байланысты. Олар бейнефильмдер, кинофильмдер, техникалық қойылым, аспаптар мен тәжірибелерді көрсету.

Негізінен көрнекіліктерді қолдануға «ақпарат» түсінігі мазмұнын иілігіш күшімен ақпараттық коммуникациялық технологиялар мен информатика пәні бөлінбес бөлігі болып табылуда.

Ал, ақпараттық коммуникациялық технологияларда бірнеше ұғымдарды біріктіретін жиынтықты аңғаруға болады: объект туралы жаңа сапалы ақпаратты алу, мәліметтерді жеткізу мен өңдеу, жинау әдістері мен қолдану құралдарының жиынтығы.

Оқушылардың оқу үдерісіндегі танымдық іс-әрекеттерін қалыптастыру үшін С.Жақыпов өз еңбегінде «сабаққа әр түрлі бейнелі көрнекіліктерді, логикалық сызба, шартты-графикалық құралдарды қолдану қажет. Бұл оқушылардың оқу үдерісіндегі танымдық іс-әрекетін жандандырып өз бетімен жұмыс жасауға және оны меңгеруге төзімділігін арттырудың бірден - бір тәсілі болады» деп көрсеткен [3].

Сондай-ақ, ақпараттық технологияларды былайша түсіндіруге болады: есептеу техникасы мен микропроцессорға негізделген бағдарламалық-аппараттық құралдар мен құрылғылар, яғни мәліметті алу, жинақтау, сақтау, процедуралауды ұйымдастыратын қазіргі заманғы ақпараттық алмасу жүйесі мен қорлары болып табылады.

Бұл технологиялардың әсері келесі жетістіктермен байланысты: компьютер көмегімен мәліметті өңдеудің автоматтандырылған мүмкіндіктері, жинақтаудың жаңа құралдары, байланыс құралдарының дамуы т.б.

Анимация – (лат. animatio — жандандыру, тірілту) – көрсетілім кезінде экранда заттың, суреттің, қуыршақ немесе силуэттің, түсті дақтың қимылын сезінуге мүмкіндік беретін түсірілім серияларын құрудың әдістері.

Мультипликация – (от лат. multiplicatio — үлкейту, өсіру, көбейту) — қозғалмайтын суреттерді (кадрлар) пайдалану арқылы бірнеше жиілікте бір-бірімен ауыстыратын қозғалмалы бейне иллюзиясын құрудың техникалық тәсілдері.

Анимация түрлері:

– Графикалық (сурет салу) анимация – анимацияның классикалық түрі болып табылады, онда объектілер қолмен жасалады.

– Көлемді (материалдық) анимация – материалдық әлемнің жекелеген элементтері бар заттар (қуыршақтар, саз, инелер және т.б.).

– Компьютерлік анимация – бұл компьютер көмегімен жасалатын анимацияның түрі. 3D және 2D бөлінеді (соның ішінде флеш-анимация).

Мультфильм жасау технологиялары:

– Мультфильм – суреттер;

– Пластинді мультфильмі;

– Мультфильм аппликациясы;

– Объект анимациясы;

– Пәндік анимация;

– Сусымалы анимация

Негізгі кадрлар аниматормен ұйымдастырылады, аралық бірдей кадрлар арнайы бағдарлама арқылы жасалады. Бұл әдіс дәстүрлі мультфильм анимациясына жақын, тек орындаушының рөлі компьютер ғана емес, адам болады.

Қазіргі заманғы технология әлемінде балаларға теледидарға немесе компьютерге кіруді шектеуді қамтамасыз ету өте қиын. Ақпараттың барлық түрлерінің қатарында балаларға қажет нәрсені қамтамасыз ету мүмкін емес. Сондықтан қажетсіз қорқулардан, жылаудан және стресстен құтылу үшін 10 жастағы балаларға арнап фильмдер жүктеп салу керек.

Балаларға мейірімділік, достық, адалдықты үйрететін фильмдерді көруге пайдалы. Жақсы балалар туралы ертегілер көру үшін өте ыңғайлы. Ол сондай-ақ жақсы мультфильмдер қамтиды: Сприт, Lion King, Rapunzel, Bambi. Арнайы балалар фильмдерін көруге болады.

«Balapan» – қазақстанның балаларға арналған бірінші арнасы. Аудиторияда үш пен он жас аралығында жас көрермендер тамашалайды. басты ерекшелігі - ақпаратты қазақ тілінде таратады. Теле арна «Қазақстан» телеарнасының қорында құрылған.

Бұл арна 2010 жылдың жиырма жетінші қыркүйегінде құрылған. Балаларға арналған тұңғыш арна тәулігіне он бес сағат, яғни 900 минут, жеті жарымнан он жарымға дейін хабар таратады.

Максаты бұл кабельдік желінің : Жас ұрпақтың санасына ана тілінің қадір-қасиетін сіңіре отырып, білім мен тәрбие көзі болу және адамгершілікке, еңбекке баулу, дүниетанымын қалыптастыру мақсатында жасалған маңызды қадамдардың бірі. Ол оқу-танымдық, спорттық, ойын-сауықтық, анимациялық және интеллектуалдық тележобаларды жарыққа шығарып, әр баланың сенімді серігіне, рухани жетекшісіне айналды.

www.sabaktar.kz – Қоғамдағы жаңалықтар, ұстаздарға, тәрбиешілерге, студенттерге, оқушыларға керекті мәліметтер, қызықты деректер, әдебиет әлемі, тілектер, мерекелер, сабақ жоспарлар, ашық сабақтар сайттан таба аласыздар.

Оқыту фильмдері

Жоғарыда аталғандарға қосымша балаларға арналған білім беру фильмдерін көру өте пайдалы. Мұндай фильмдерде жануарлар туралы немесе түрлі физикалық немесе химиялық құбылыстар туралы түрлі ғылыми фильмдер бар. Осы фильмдердің көбі балаларға арнап түсіріледі және оқушыларға қызықты және түсінікті түрде айтылады.

Жануарлар туралы қызықты фильмдерді көру балаларға ұнайды, сондықтан оларға Natural Geographic арнасын көруге мүмкіндік бере аласыз. Мұндай бағдарламаларда әлемнің түрлі бөліктерінен түрлі жануарлардың өмірі туралы қызықты және қол жетімді әңгімелер айтылады. Бұл қызықты ғана емес, сондай-ақ көп ақпаратты ала алады, өйткені ол бұрын білмеген нәрсені біледі, тіпті тіршілік ету ортасын және жануарларды да көре алады.

Мектеп оқушылары үшін фильмдермен оқыту әртүрлі мектеп пәндерінде де болуы мүмкін. Мұндай фильмдер ертегі кейпінде жасалады. Олар қызықты және терминдермен жүктелмейді, бірақ балаларға осы немесе басқа жағдайда не болып жатқанын түсінуге мүмкіндік береді.

Егер балалар белгілі бір фильмге немесе объектке қызығушылық танытса (мысалы, бала жылқылар туралы фильмдерді көргісі келсе), оған мүмкіндігінше түрлі фильмдерді ұсынуға тырысыңыз. Балалар ересектерге қарағанда әлдеқайда көп ақпаратты жинайды, сондықтан оларға мүмкіндігінше көп ақпарат пен білім беру өте маңызды.

Windows Movie Maker бағдарламасында өте оңай түсінуге болады, себебі ол барлық нәрсені дерлік жасайды. Тіпті жаңадан бастағандар үшін бұл қиындықсыз фильм жасай алады. Горизонтальды және тік мәзірлердің қарапайым дизайны, сондай-ақ бірнеше қарапайым түймешіктерді фотосуреттерден, бейнелерден және кескіндерден бейнені жасау кезінде үлкен қызығушылықпен суреттеуге болады.

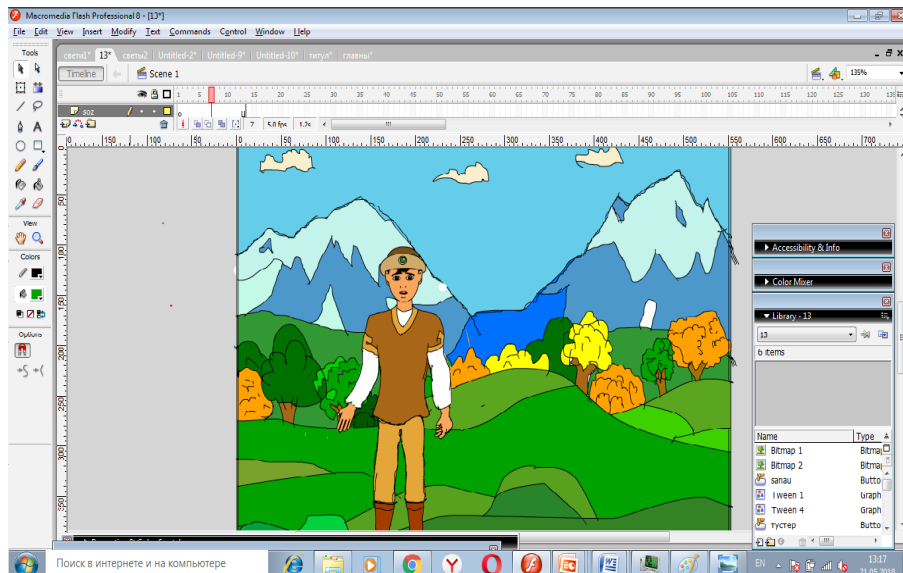
Негізінде, Flash фильмдердегі қозғалыс (динамика) белгілі бір уақыт аралығында экзemplярдың қандай да бір қасиетінің (мәселен, координаты, түсі, көлемі, анықтығы, т.б.), яғни күйінің өзгеруі арқылы қамтамасыз етіледі. Экзemplярдың әр бір күйіне фильмнің жеке кадры (Frame) байланысты болады. Экзemplяр күйіндегі өзгеріске сәйкес келетін кадр шешуші кадр (Keyframe) деп аталады. Шешуші кадрдың өзі объект түрінде қарастырылады, оның қасиеттерін қолданушы өзгерте алады. Шешуші кадрлар үшін арнайы функциялар мен командалар қарастырылған.

Фильмдегі кадрлардың ауысу қозғалысы уақыт диаграммасының (Timeline) көмегімен суреттеледі. Уақыт диаграммасының параметрлері ретінде кадрлардың ауысу жиілігін, объект қозғалысының басы мен соңындағы моменттерді, т.б. көрсетуге болады.

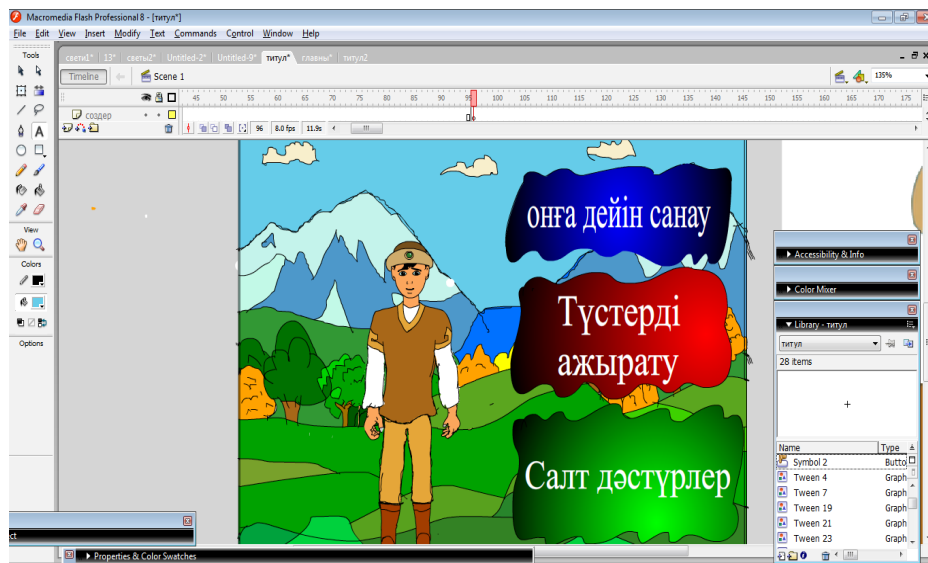
Фильмде бірнеше әр түрлі объектілер қолданылуы мүмкін. Олардың әрқайсысының күйі өздігінен өзгеруі немесе мүлдем өзгермеуі мүмкін (мәселен, кейбір объект фон ретінде пайдаланылатын болса). Фильмдегі әр түрлі элементтердің қозғалысы оңай суреттелу үшін олардың әрқайсысы жеке қабатқа (Layer) орналастырылады. Flash дайындаушылары фильмдегі қабаттардың рөлін түсіндіру үшін оларды мөлдір кальканың қағаздарымен салыстырады. Осындай қағаздардың «бумасын» жинақтап, Сіз әр түрлі «кейіпкерлер» қатысатын көріністі (сценаны) жасай аласыз. Осы орайда көріністер туралы айта кетейік. Көрініс (Scene) – Flash бағдарламасымен жұмыс істегенде қолданылатын тағы бір ұғым. Әр бір көрініс бірнеше қабаттың жиынтығын көрсетеді. Жай фильмдер үшін бір қабаттан тұратын бір ғана көріністі құрып, суреттеу жеткілікті болады. Ал, күрделі фильмдер үшін бірнеше әр түрлі көріністер қажет болуы мүмкін. Бір көріністен екінші көрініске өту уақыт диаграммасымен емес, басқа

механизмнің көмегімен анықталады. Жай фильмдегі көріністер орналасу реті бойынша бірізділікпен орындалады. Ал, күрделі фильмдерді құру үшін **ActionScript** тіліндегі құралдар пайдаланылады.

Бұл жұмыста басты кейіпкер, яғни Али сызылды және оған қимыл берілді. Бұл кейіпкерді сызу және қимылға келтіру жалпы 3 жол 20 кадрдан тұрды.

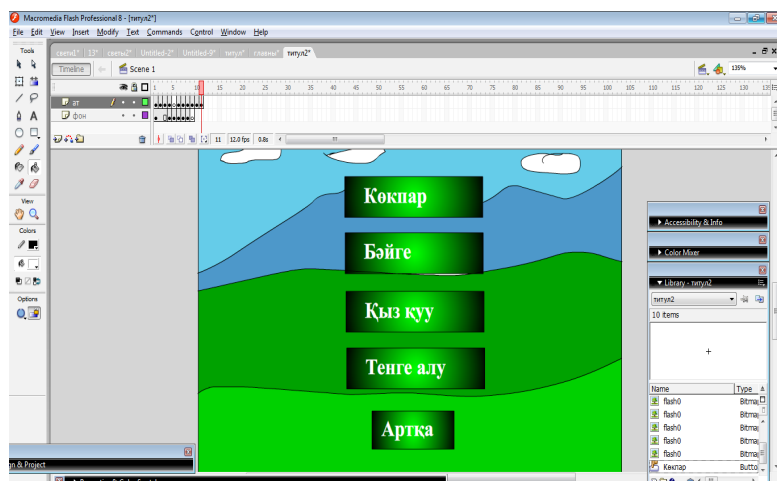
Сурет 1 – Кейіпкер көрінісі

Сурет 2 – Бағдарламаның басты беті

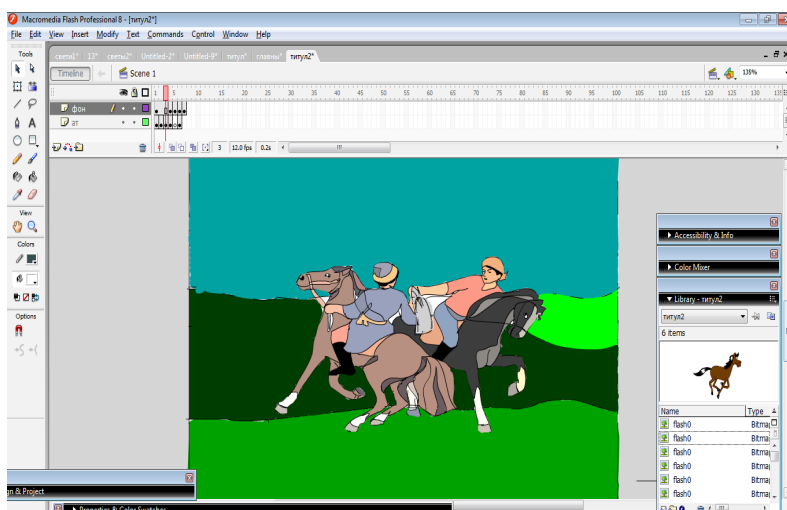
Бұл кадр 5 жолдан тұрды олар: Али артқы фон, 3 түйменің 3 жолынан тұрады. Түймелерді Ctrl және F8, батырмаларын басу арқылы шақырамыз және түйме 3 күйде болады олар: 1-бастапқы күй 2-курсор барған кездегі күй 3-түймені басқан кездегі күй. Бұл бетке түймелерді 3 түйме қойылды.

Басты беттегі “Салт дәстүрлер” батырмасын басқан кезде екі бөлімнен тұратын терезе ашылады. Бұл терезе бес жолдан бес кадрды құрайды.

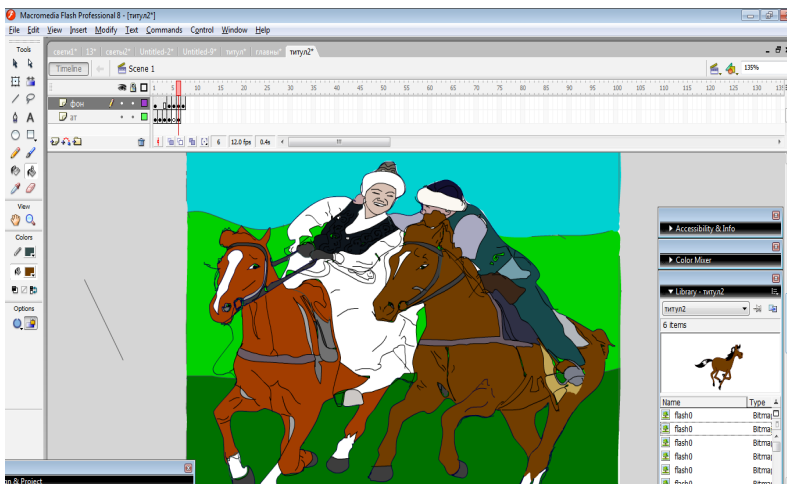

Сурет 3 – Ұлттық ойындар терезесі

Салт дәстүрлер терезесінде орналасқан “Ұлттық ойындар” түймесін басқан кездегі көрініс. Бұл терезе алты жолдан алты кадрды құрайды.

Сурет 4 – Көкпар түймесін басқан кездегі көрініс

Сурет 5 – “Қыз қуу” түймесін басқан кездегі көрініс

Компьютерлік технологиялар мен үш өлшемді анимацияның дамуы, танымдық фильмдерді құру және пайдалану тұлға алдына жаңа даму жолдарын, ой-өрісі кеңеюіне, бірнеше өзгерістер алып келеді. Сондықтан, танымдық фильмдерді қолдану танымдық процесті дамытудың тиімді құралы болып табылады. Алайда, танымдық фильмдерді жас ерекшеліктеріне қарай тапсырманы деңгейлі түрде жасауды таңдау қажет деп ойлаймыз.

Осындай жұмыстарды үнемі қолдану оларды шығармашылыққа баулуға, оның бойындағы қабілет көзін ашып, тілін байытуға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Фильмді немесе бейнені көрсеткеннен кейін оны әртүрлі ғылыми көзқарастардан талдау қажет. Сондықтан қосымша көрнекілік ретінде деректі және танымдық роликтер, фильмдер көру олардың мотивациясын жоғарылату және көптеген міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жакыпов С. Жалпы психология негіздері. Оқулық – Алматы: Алла прима, 2012. – 207 б.
2. Новые информационные технологии в учебном процессе. Мультимедийные обучающие программы: Дидактические материалы к практическим занятиям и творческой работе студентов. Составитель Кручинина Г. А. - Нижний Новгород: Изд-во НГУ, 2000. – 48 с.

Нусупова Айзада Сайфуллаевна,
к. иск., доцент, декан факультета Вокала, дирижирования и музыкального образования
РГУ «Казахской национальной консерватории имени Курмангазы»,
Алматы, Казахстан, nusaiz@mail.ru

ФОРТЕПИАННЫЙ КОНЦЕРТ Г. УЗЕНБАЕВОЙ: ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Резюме. Статья посвящена жанру фортепианного концерта в творчестве композиторов Казахстана. Фортепианный концерт Г. Узенбаевой, ведущего композитора Казахстана, показан как результат творческого освоения норм классической музыки, а также проявления разносторонних связей с богатыми традициями народного музыкального искусства.

Фортепианный концерт Г. Узенбаевой предоставляет возможность установить на примере жанра некоторые закономерности развития казахстанской композиторской школы, проследить пути и методы преломления национальных истоков в музыкальной семантике сочинения, выявить своеобразие интеграции национальных и инонациональных традиций.

Ключевые слова: композитор, Гульжан Узенбаева, творчество, фортепианный концерт, жанрово-стилевые особенности.

Г. УЗЕНБАЕВАНЫҢ ФОРТЕПИАНАЛЫҚ КОНЦЕРТІ: ЖАНР-СТИЛЬ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін: Мақала Қазақстан композиторлары шығармашылығындағы фортепианалық концерт жанрына арналған. Г. Узенбаеваның фортепианалық концерті классикалық музыка нормаларын шығармашылық тұрғыдан игеру нәтижесі, сондай-ақ халықтық музыка өнерінің бай дәстүрімен жан-жақты байланыстың байқалуы ретінде көрсетілген.

Г. Узенбаеваның фортепианалық концерті қазақстандық композиторлық мектептің дамуының бірқатар заңдылықтарын анықтауға, шығарманың музыкалық семантикасындағы ұлттық бастауды түсінудің жолдары мен тәсілдерін бақылауға, ұлттық және өзге ұлттық дәстүрлердің бірігуінің өзгешелігін айқындауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: композитор, Гүлжан Узенбаева, шығармашылық, фортепианалық концерт, жанр-стиль ерекшеліктері.

G. UZENBAYEVA'S PIANO CONCERTO: GENRE AND STYLISTIC PECULIARITIES

Summary: The article is devoted to the piano concerto genre in the work of composers of Kazakhstan. Piano concerto of well-known composer of Kazakhstan G. Uzenbayeva's are shown as a result of the creative mastering norms of classical music as well as the development of the variety connections with the rich traditions of the folk musical art.

G. Uzenbayeva's piano concerto gives the possibility to establish some regularities, taking the example of the genre, of the development of the Kazakh school of composers, to trace the ways and methods of the aspect of the national cradles and the musical semantics of composition, to reveal the peculiarity of the integration of national and foreign traditions.

The keywords: a composer, Guzhan Uzenbayeva, a creation, a piano concert, genre and stylistic peculiarities.

Интересным в плане претворения национально-традиционного в крупной инструментальной форме является Концерт для фортепиано с симфоническим оркестром Г. Узенбаевой. Это произведение современное, в нем народно-национальные традиции обогащены приемами композиторской техники XX века. Фортепианный концерт (a-moll) был создан в 1987 году. Для него характерны возвышенные художественные образы, органически сочетающиеся с лирическими. В центре внимания – мир души, поэтому определяющая черта концерта – психологизм. Другая сторона сочинения заключается в красочной виртуозности оркестровой палитры.

Очевидна романтическая культура выражения, для которой важнейшей типологической чертой становится внутренняя сторона изображаемого. Спецификой жанра объясняется отказ от массовых звучаний оркестра, то есть *tutti*.

Концерт написан в традиционной трехчастной форме, где крайние части создают симметричную жанровую и темповую арку – *Allegro con fuoco*, *Andante*, *Allegro*. Особенность композиционной структуры определяется сочетанием в концерте нескольких разновидностей формы: сонатной и трехчастного цикла.

Первая часть имеет классическую сонатную форму. Открывается концерт фортепианным вступлением, содержащим своеобразный вопрос. Необычность вступительного раздела заключается в том, что тема, на которой основаны все остальные, излагается непосредственно в начале произведения. Мелодия звучит в сольном исполнении у духового инструмента, в отличие от других известных концертов, в которых экспонирование тем поручалось сольной партии. Это дает возможность вслушаться в мотив, проникнуться его красотой. Мелодическая фраза обладает удивительной ясностью музыкальной мысли. Эффект этого сольного проведения усиливается благодаря особому звучанию инструмента – гобоя. Во вступлении, по традиции, как и в других концертах, сосредоточено тематическое зерно, которое прорастает в звуковую ткань основных тем концерта. Мотив вступления сохраняет везде интонационную целостность, появляясь на гранях разделов Первой части, но меняет свое смысловое содержание.

2 Oboi

Piano

Ob.

V-ni I

V-ni II

Grave $\text{♩} = 50$

Piu mosso $\text{♩} = 60$

p tranquillo

ff

pizz.

p

p

1. $\text{♩} = \text{♩}$

(Г. Узенбаева, Концерт для фортепиано с оркестром, I ч., вступление)

2 Oboi

Piano

Ob.

V-ni I

V-ni II

Grave $\text{♩} = 50$

Piu mosso $\text{♩} = 60$

p tranquillo

ff

pizz.

p

p

1. $\text{♩} = \text{♩}$

(Г. Узенбаева, Концерт для фортепиано с оркестром, I ч., вступление)

Так, в главной партии тема вступления идет в полном объеме без изменений, но в ней существенно преобразуется характер музыки. Из неторопливого, спокойного, повествующего он превращается в стремительный, волнующий. Это достигается отчетливой сменой темпа (от *Grave* к *Allegro con fuoco*). Экспозиция темы поручается солирующему инструменту, оркестровая партия базируется на триольном оstinato выдержанном ритме. Таким образом достигается четкое разграничение рельефа и фона,

преобладание тематизма над фактурой. Далее проведение главной партии у фортепиано дублирует флейта, затем ее подхватывает тромбон. Стоит отметить подчеркнутый характер каденционного замыкания, типичный для концертных главных тем.

Появление побочной партии не вносит резкого контраста, если не считать смену темпа. Хотя тема звучит в мажорной тональности (F-dur), по сути она является продолжением эмоционально-образного пласта, представленного в главной партии.

(Г. Узенбаева, Концерт для фортепиано с оркестром, I ч., поб. п.)

В ней также много общего с темой вступления, это и лирическая природа мелодии, и унисонное проведение у кларнета, и проявление специфических черт национального образно-поэтического видения мира. Акцент дан на лирическом начале. Отсутствие контраста между главной и побочной партиями еще раз свидетельствует о романтической направленности произведения. Обе темы объединены в единый образ и взаимодополняют друг друга. В рамках одного эмоционального состояния они являются признаком диалогичности. Драматургическая цельность замысла обусловлена самим выбором тем песенного склада.

В разработке существенно трансформируется характер мелодии, в ней появляются черты завуалированной танцевальности, активизируется гротесковое начало. Этому во многом способствует преобладающий штрих staccato у всех инструментов и одновременное звучание фортепиано и флейты piccolo. Музыкальное развитие строится на чередовании сольных и оркестровых высказываний. Партитура не перегружена, отличается экономией оркестровых средств выразительности. Фактура второй волны развития значительно уплотняется за счет привлечения к общему потоку движения всего оркестра. Постепенно нагнетается экстатическое состояние, приводящее к точке наивысшего напряжения.

Кульминация разработки плавно переходит в развернутую фортепианную каденцию, отличающуюся характерной для данного раздела темповой и метрической свободой. В ней преобладают кварто-квинтовые, а также секундовые созвучия, придающие диссонирующий характер. Наличие такого состава интервалов свидетельствует об обращении композитора к специфической интонационной природе фольклора. В многоголосной гармонической основе особенно ярко проявляются свойства домбровой фактуры. В каденции господствует главная партия, тема словно растет вширь. Она является воплощением борьбы и жизнеутверждающего начала.

Автор задействует весь диапазон инструмента, использует одновременное звучание крайних регистров фортепиано с частичным заполнением середины. Это создает эффект объемности и позволяет сохранить прозрачность фактуры. Каденция пронесена в потоке триольного и синкопированного движения. Появление вступления свидетельствует о приближении завершающего раздела, репризы. На этот раз тема поручена фаготу.

Реприза интересна прежде всего тем, что в ней происходит наложение двух тем – главной и побочной, т.е. звучит тематически рельефный материал. Они даны в одновременном звучании: побочная – у струнной группы с corni, а главная – у фортепиано с campanelli. Партии фортепиано и оркестра сливаются в стихии всеобщего концертирования, представляя собой диалог, как совместное

высказывание партнеров («дуэт»). Это свидетельствует о принадлежности Концерта Г.Узенбаевой к бицентрическому типу (термин И.Кузнецова). Необходимо отметить, что все основные темы экспонируются оркестровой партией, а не фортепианной. Вместе с тем, обеим партиям поручено высказывание особо значимых мыслей. Обе они меняют свой первоначальный образ (характер), заявленный в экспозиции. Теперь темы звучат торжественно, величественно, апофеозно словно гимн. совместное проведение партий способствует значительной динамизации данного раздела.

Обобщая вышеизложенное, отметим, что черты сонатности органично сочетаются с особенностями народного музицирования. Ведущее лирическое начало в I части определяет характер соотношения тем главной и побочной партий. Они даются в сопоставлении и взаимодействии. В процессе композиционного развития точка наивысшего напряжения, кульминация переносится в разработочные разделы.

Анализ музыкального текста с позиций интонационных связей и структурных особенностей открывает возможность сформулировать вывод: музыкальная драматургия Второй части концерта пронизана единым образом и может быть отнесена к трехчастной форме с усеченной репризой. Данная форма позволяет организовать и объединить все частное в целое. Все темы данной части становятся носителями возвышенных смыслов, создавая единый образ. Круг тональностей во Второй части классический. Композитором используются параллельные и одноименные мажоро-минорные системы. Тональный план основан на сопоставлении тональностей d-moll, F-dur, As-dur, d-moll, B-dur, d-moll. Весьма знаменательно, что вся часть обрамлена тональностью d-moll, что подтверждает наличие черт репризности. В оркестровом многоголосии, гармонии ярко проявляются свойства народного склада. Для фортепианной и оркестровой фактур медленной части характерны особая прозрачность звучания, освобождение верхних и средних звуковых пластов от лишних «утяжеляющих» звуков и басов, придающих объемность звучания.

Трактовка формы III части свидетельствует о специфике жанра. Финал значительно развернут по сравнению с первыми двумя частями и предрасположен к разрастанию, что связано, на наш взгляд, со всякого рода структурными усложнениями. В финале, являющемся кульминацией цикла, основной контраст предельно обнажен. В данной части сонатная форма индивидуализирована, вместо разработки помещена небольшая фортепианная каденция. Содержание заключительной части связано с романтикой борьбы. В качестве тематического зерна выступает мотив воли – главная партия. Игровое начало выражено в приеме staccato, широких скачках, повторении мотивов в разных регистрах. Основу музыкального развития раздела Moderato составляют два тематических элемента, представляющие условно побочную партию. Первый – спокойный, дополненный фактурным покачиванием в духе колыбельной и второй – экспрессивный. Однако контраст двух тем не включает в себе конфликтного начала, что позволяет говорить о внутренней диалогичности.

Обратим внимание на то, как происходит переход в финале ля-минорного концерта на одноименный мажор. Смена тональностей наступает в самом начале заключительной части. Отметим, что подобное переключение более характерно для симфонии, но не типично для концертного жанра, в котором «по неписанному регламенту ... данное переключение в финале минорных концертов оттягивается вплоть до коды, как это происходит в Двадцатом концерте Моцарта, Втором концерте Шопена, Концерте Грига, Первом, Третьем и Четвертом концертах Рахманинова» [1, с. 188].

Одним из значительных факторов формообразования концерта является ритм, порой выступающий ведущим в динамике развития. Эффектная токатная ритмика органично сочетается с напевной мелодичностью.

Анализируемое сочинение пронизано глубоким интонационно-ритмическим и ладогармоническим единством. Прежде всего, оно определяется воздействием казахской музыки. Это квартовость, которая на уровне тематизма проявляет себя как одна из характерных интонаций. Кварто-квинтовые созвучия способствуют созданию эффекта, иллюзии тембра домбры. Композитором избрана колористическая трактовка гармонии. Особое место занимает принцип бестерцовости, истоки которого находятся в народном инструментализме, в широко трактованной плагальности как отражения тетрахордовой структуры казахской ладовой системы. «Как излюбленный художественно-стилистический прием, он проявляется и в современной музыке композиторов республики», – пишет С.А.Кузембаева. Далее автор отмечает, что «бестерцовость выражается в применении аккордов тонической и доминантовой группы без их терцового звука. Бифункциональные аккордовые комплексы, часто встречающиеся

в гармонической палитре композиторов Казахстана, являются проявлением внутренней сущности песенно-инструментального народного творчества» [2, с. 128].

Концерт для фортепиано с оркестром Г.Узенбаевой – яркий образец концертов второго типа. В нем структура и организация материала содержат многие черты классической системы, но интонационный строй обновлен.

В партии фортепиано значительна роль интонаций, присущих для исполнительской манеры народных музыкантов. Ярко выраженная песенность ощущается во всех темах концерта как специфический образный пласт, проявляясь в особой певучести. Композитор стремится придать ровную плавную текучесть мелодической фразе (гл. и поб. партии из I части, вторая тема из II части).

Фортепианный стиль основан на комбинациях различных видов техники – аккордов и октав, гаммообразных и арпеджированных пассажей, чередования рук. Разнообразное использование технических приемов весьма зрелищно, по-концертному эффектно, что вносит яркие штрихи в эмоциональную сферу произведения. В концерте часто встречается перемена фактуры, определяемая сменой образов. Так в мышлении композитора-пианиста соединяется композиционная и пианистическая игровая логика.

В характере соотношения солирующей партии и оркестра воспроизводится сама манера соревнования музыкантов-виртуозов, проявляющаяся в насыщении их партий специфическими чертами виртуозности, близкими к традициям народного музицирования. Партитура концерта Г.Узенбаевой богата тембро-инструментальными эффектами. Это проявляется в регистровых сопоставлениях однородных мотивов и фраз, в тембровых контрастах внутри вопросно-ответных структур (кода I части, III часть).

Итак, анализ Концерта для фортепиано с оркестром Г.Узенбаевой свидетельствует о наличии в нем двух жанровых начал. Одно из них связано с вокальной природой, другое – с инструментальной. Поляризация этих образно-жанровых контрастов является основой целостного восприятия композиции – ее трехчастности, предопределенной ярким сопоставлением динамизма крайних частей с утонченной лирикой средней. Музыка Концерта, зародившаяся в недрах народно-национального искусства, свидетельствует о плодотворном стремлении молодых композиторов Казахстана, в частности, Г.Узенбаевой к освоению жанра фортепианного концерта, а также к углублению его содержательной и стилистической сфер.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гнилов Б. Два великих до-минорных концерта: Бетховен и Рахманинов // Музыкальная академия. – М., 2005. №4. – С. 182-188.
2. Кузембаева С.А. Формирование гармонии в казахской музыке. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 168 с.

Нусупова Айзада Сайфуллаевна,
к. иск., доцент, декан факультета Вокала, дирижирования
и музыкального образования РГУ «Казахская национальная
консерватория имени Курмангазы»,
Алматы, Казахстан, nusaiz@mail.ru;

Мусапирова Жанар Толкымбековна,
магистр искусствоведческих наук, докторант КНК им. Курмангазы;

Алпыспаева Лаура Жанельқызы,
магистр искусствоведческих наук

ОСОБЕННОСТИ ФОРТЕПИАННОЙ ПАРТИИ В РОМАНСЕ С. МУХАМЕДЖАНОВА «ӨЗГЕГЕ КӨҢІЛІМ ТОЯРСЫҢ»

Резюме. Сфера вокальной музыки всегда находилась в центре творческих исканий композиторов, одним из главных объектов которой является камерно-вокальный жанр. Фортепианная партия в романсах композиторов Казахстана имеет важное значение, т.к. она сложна, развита и в некоторых случаях даже обладает самостоятельностью.

Ввиду огромной роли фортепиано в создании целостного художественного образа музыкального произведения, изучение последних с особым акцентом на фортепианной партии представляется вполне закономерным. Это позволяет не только значительно глубже познать мир вокальной лирики, но и расширить представление о фортепианном стиле.

Ключевые слова: композитор, Сыдык Мухамеджанов, творчество композиторов Казахстана, камерно-вокальный жанр, романс.

С. МҰХАМЕДЖАНОВТЫҢ «ӨЗГЕГЕ КӨҢІЛІМ ТОЯРСЫҢ» РОМАНСЫНДАҒЫ ФОРТЕПИАНО ПАРТИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Вокалдық музыка саласы әрдайым композиторлардың шығармашылық іздестіру орталығында болды, оның негізгі объектілерінің бірі камералық-вокалдық жанр болып табылады. Қазақстан композиторларының романстарында фортепиано бөлігі өте маңызды рөлде, себебі ол күрделі, дамыған, ал кейбір жағдайларда тіпті тәуелсіз.

Фортепианоның музыкалық шығармаларды тұтас бейнелеу бейнесін қалыптастыруындағы зор рөлін ескере отырып, фортепиано бөлігіне ерекше назар аударып, оны зерттеу өте маңызды. Бұл вокалдық әндер әлемін терең түсінуге ғана емес, фортепиано стилінің идеясын кеңейтуге де мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: композитор, Сыдык Мұхамеджанов, Қазақстан композиторларының шығармашылығы, камералық-вокалдық жанр, романс.

PERFORMANCES OF PIANO PARTS IN ROMANCE «ӨЗГЕГЕ КӨҢІЛІМ ТОЯРСЫҢ» BY S. MUKHAMEDZHANOV

Summary. The sphere of vocal music has always been in the center of creative search of composers; one of the main objects of which is chamber vocal genre. Piano parts in romances of composers of Kazakhstan has a tremendous significance since it is complicated, well developed and in some cases has its independence.

Taking into account the great role of piano in the creation of artistic image of music work, study of latter with a special emphasis on piano parts is quite expected. It allows to find out about the world of vocal lyrics not only deeper but widen the understanding of piano style. The problem of interaction of vocal and piano parts was not specifically considered in Kazakhstan music and theoretical literature.

The keywords: a composer, Sydyk Mukhamedzhanov, the Kazakhstan composers' creativity, chamber vocal genre, romance.

Одной из важнейших областей современного композиторского творчества является сфера камерной музыки. А по частоте обращений романс занимает ведущее место. Вполне закономерно, что данный жанр называют творческой «лабораторией» композиторов. Именно здесь происходит поиск новых средств выразительности в области гармонии, мелодики, ритма, через которые раскрываются художественные образы. Как правило, в малых формах апробируются новые виды композиторских техник, формируются музыкальный язык, манера изложения, художественные образы композитора, которые позднее определяют специфику его творчества и черты стиля.

Еще на заре зарождения жанра романса камерная музыка была ориентирована на область домашнего музицирования, исполнения в узком кругу знатоков и любителей. Только в XIX веке романс вышел на концертную эстраду, стал неотъемлемой частью музыкальной жизни. Произведения этого направления начинают активно включаться в концертный репертуар исполнителей. Крупнейшие вокалисты мира, такие как Д. Фишер-Дискау, Э. Шварцкопф, Л. Маршалл, Н. Дорлиак, З. Долуханова и другие активно сотрудничали с композиторами, делясь советами и своим видением по поводу тех или иных вопросов, касающихся музыкального языка, возможных путей наиболее тонкой передачи глубоких лирических переживаний.

В настоящее время область камерной музыки особенно востребована у композиторов Казахстана и вызывает живой интерес. Она активно развивается. Известно, что процесс обучения композитора обычно начинается с освоения жанров малой формы. Кроме того, жанр малой формы, подобно жанрам традиционной музыки – песне, кюям, близок менталитету национального художника. Среди сочинений камерно-вокальной музыки жанр песни значительно доминирует в сравнении с романсовой музыкой. Однако, такие черты, как акцент на большую психологичность, раскрытие нюансов литературного текста, стали все более привлекать отечественных композиторов к романсу и уже, начиная со второй половины XX века, жанр получил устойчивое развитие в творчестве второго и третьего поколений – К. Мусина, Г. Жубановой, Е. Рахмадиева, М. Сагатова и других.

Казахстанские композиторы, активно работая в жанре романса, внесли определенный вклад в его развитие. Многие из них отдали «дань» этой области музыкального искусства, и в их творчестве камерная музыка занимает ведущее место. Лучшие произведения современных авторов – это мелодически яркие, интересные в плане мелодики, ритма, гармонии, фактуры, фортепианного аккомпанемента сочинения. Они определяют основу развития жанра. Естественно, что отечественные композиторы не могли не опираться на достижения мировой музыки в данной области. Так, у многих авторов приобретенные знания получают воплощение сквозь собственную призму восприятия. В своих сочинениях они сумели ярко обозначить национальную специфику, выветив мелодические, ритмические, ладо-функциональные, формообразующие особенности, свойственные казахской музыке. Лучшие романсы композиторов республики представляют собой вершинные образцы жанра в отечественной музыке.

Отметим, что эта важная область композиторского творчества в истории казахской музыки до настоящего времени остается малоизученной. Хотя к ее исследованию обращались такие музыковеды, как Б. Ерзакович, М. Ахметова, Н. Кетегенова, К. Кирина, Г. Котлова и другие. Данная сфера композиторского творчества привлекала исследователей, в основном, в плане изучения творчества отдельного композитора или в аспекте конкретно избранной проблематики. Так, к примеру, музыковед, доктор искусствоведения Г. Котлова в своих работах акцентировала внимание на рассмотрении особенностей камерного жанра в русле проявления кюевых традиций.

В истории казахской музыки развитие жанра романса связано, прежде всего, с именами казахских композиторов послевоенного периода. Появление первых образцов жанра как более сложной области вокальной музыки было закономерным. В них значительно усложнялись образно-художественная сфера, формообразование, интонационность. В отличие от жанра песни зарождение романса приходится на второй и третий периоды развития казахской музыки и связано с именем основоположника жанра М. Тулебаева. Его «Тос, мені, тос» (Жди меня, жди) на стихи Н. Баймухамбетова, «Кестелі орамал» (Вышитый платок) на стихи А. Лекерова были одновременно песнями-романсами и они открыли путь развития этого жанрового направления в казахской музыке [1, с. 59].

Уже в первых казахских романсах проявились типические черты жанра. Как известно, романс обладает большими возможностями для передачи различных и особенно лирических эмоций, самых тончайших нюансов душевных состояний человека. Первые сочинения казахстанских композиторов характеризовались использованием таких приемов музыкального изложения, как стремление к

равноправию вокальной партии и фортепианного аккомпанемента, экономичному использованию средств музыкальной выразительности, детализации мелодических, интонационных, ритмических и динамических приемов развития. Здесь казахские композиторы опирались на особенности жанра камерной музыки.

Среди композиторов, активно работавших в жанре романса следуют назвать Народного артиста РК Сыдыха Мухамеджанова. Его романсовое творчество, особенно на стихи выдающегося поэта-просветителя, основоположника письменной литературы Абая Кунанбаева, считается одним из ярких в музыкально-эстетическом отношении. Впервые отдельные романсы композитора были рассмотрены музыковедом Т. Егинбаевой. Наиболее подробно в ее работах были изучены романсы: «Жарқ етпес кара көңлім» (1945), «Құлақтан кіріп бойды алар» (1949), «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы», (1949), «Өлсе өлер табиғат» (1953), «Ғашықтың тілі тілсіз тіл» (1957), «Адамның кейбір кездері» (1969) и другие. Однако в орбиту исследования вышеназванного автора и других музыковедов республики не вошли романсы «Шолпаным», «Менің сырым жігіттер емес оңай», «Махаббат, қасірет толқыны», которые тем не менее ярко характеризуют особенности стилистики С. Мухамеджанова.

Произведения Сыдыка Мухамеджанова масштабны по замыслу, привлекают конкретностью высказывания и особой мелодической красотой. Композитор тяготеет к жанрам, соединяющим слово с музыкой. Эта привлекательность исходит из его склонности к лирике, глубокого понимания поэзии. Постепенно, от сочинения к сочинению, С. Мухамеджанов вырабатывает свой композиторский почерк, в основе которого лежит окрашенный эмоциональностью и внутренней активностью лиризм в сочетании с широкой напевностью народного склада. Наиболее ярко отмеченные стилевые черты проявились в крупных вокально-инструментальных, вокальных и оперных произведениях. В творческом наследии композитора одно из ведущих мест занимает жанр песни и романса. Причем, ряд из них создан на собственные тексты автора.

В настоящей статье подробно анализируется романс «Өзгеге көңлім тоярсың» (1949) на стихи Абая Кунанбаева. Особое внимание уделено особенностям трактовки фортепианного аккомпанемента.

Романс «Өзгеге көңлім тоярсың» написан на две строфы поэтического текста, которые музыкально образуют двухчастную форму. Здесь композитор отходит от куплетно-строфической формы, хотя структура поэтического материала остается традиционной. Учитывая структурную незамкнутость первой части произведения, ее можно назвать строфической, масштабно-расширенной за счет сдвоенных стихов текста в каждом строении.

Поэтический текст романса передает настроение спокойного раздумья, которое далее сменяется патетикой декламационности в начале второй части. Сюда приходится регистровое напряжение, зона мелодической кульминации, что подчеркнуто педальными звуками. Успокоение наступает в момент постепенного мелодического спада, на речитации второй и третьей фраз и умиротворении концовки романса. Для романса характерен синтез мелодически напевной кантиленности и декламационности. Особенностью мелодики являются активные ходы на большие интервалы, скачки, сложная ритмика. Характер мелодии изменяется соразмерно содержанию поэтического текста. Очевидно, что С. Мухамеджанов остается верен абаевскому тексту.

Открывает романс небольшое вступление в партии фортепианного сопровождения. Оно основано на материале кульминации романса, которая приходится на начало второго куплета поэтического текста с последующим его развитием. Мелодия первой части романса характеризуется стремительным взлетом как бы накапливающейся энергии пружины. Движение идет от четырехкратного в триольном ритме повтора тонической примы к скачку к VI ступени. Звуки стремительно закрепляются на звуках субдоминанты, а далее постепенно ниспадают в опевающем движении, застывая в кадансе на II ступени на звуках эолийской доминанты. Мелодия начала романса характерно для песенной культуры казахов развивается в верхнем регистре. Акценты поэтической строфы, традиционно приходящиеся на последние слоги в мелодии, изменены. Здесь, наряду с акцентом последнего слога, выделяется ритмически первый слог последнего трехсложного слова. Такое музыкальное решение характерно для первых двух строк, где в основе лежит поэтический размер с группировкой на бунаки 3+2+3.

Вторая половина первой части контрастна. Диапазон мелодии заметно расширяется. Он уже не октавный, а в объеме малой терцдецимы (м.13). Характерны восходящие дважды квартовые скачки от V ступени лада с закреплением завоеванного скачка повторением или опеванием, в связи с чем, ритмически акцентируются половинными длительностями звуки I и IV ступеней. Далее мелодия на

текст четвертой строки опять возвращается к начальному устою – I ступени, а затем стремительным поступенным движением «взлетает» к V ступени лада, застывая в кадансе на звуках минорной доминанты.

Второй поэтический куплет песни – это зона кульминации. Скачком от V ступени к верхней тонике (VIII ступени) достигается первый звук кульминации и далее в этой зоне заметно поступенное движение по звукам I-II-III ступеней во второй октаве с типичным выделением половинными длительностями данных звуков. Затем квартовым скачком и триольным поступенным движением с повторением звуков дано гаммообразное ниспадание: вначале к квинтовому звуку, V ступени лада, а затем ко II ступени, подчеркнутых ритмически половинными длительностями-педалями. Замыкает последнюю строку поэтического текста движение по звукам тонического квартсекстаккорда, с ниспаданием от III-II-I, тонике лада. Фортепианное сопровождение романса характеризуется движением в октаву в правой руке. Здесь дублируется мелодия вокальной партии. Для басового голоса характерно арпеджированное движение по звукам аккордов: t-t6-s-sII6/5-d-d7.

Господствующая в романсе композитора мелодическая линия изложения сближает его с романсами М. Глинки, в которых также преобладает мелодичность, простота и ясность. Одной из особенностей творческого метода С. Мухамеджанова является его детализированная работа по отношению к поэтическому тексту. Показательны в этом отношении переакцентировки в тексте стихотворения Абая. Сопоставляя композицию стихов Абая и романса С. Мухамеджанова можно констатировать, что они продиктованы четко продуманными драматургическими целями, которые и определяют общую структуру и мелодическое содержание романса. В нем отражены поиски композитора, с одной стороны, сближающие его творческий метод с абаевским музыкальным стилем, с другой – новаторский подход автора к лирике Абая. Ритм аккомпанемента романса подчеркивает деление на бунаки, а гармония, ясно высвечивает содержание поэтического текста, лада и тональности.

Таким образом, на примере романса С. Мухамеджанова «Өзгеге көңілім тоярысың» видно, что романсовое творчество современных композиторов Казахстана развивается в русле национальных традиций, восходящих к казахской лирической народной песне, речитативным формам терме, желдирме, толгау. В романсах, подобно народной музыке, зачастую создается пространственная картина, рисуются образы бескрайних степных просторов, сложившиеся в народе в определенный тип устройства мира. Наиболее ярко они воплощаются через звукоизобразительные моменты. Это нашло отражение в средствах музыкальной выразительности, утвердившихся в искусстве казахских акынов. Например, для многих романсов композиторов Казахстана характерно акцентирование октавного равенства двух тоник, где вначале утверждается верхняя тоника, а к заключению, как правило, мелодия ниспадает к нижней тонике. Об этом в свое время писал доктор искусствоведения Б. Ерзакович в монографии «Песенная культура казахского народа» [2, с. 202], а позднее С. Елеманова в статье «Проблемы исполнительства в традиционной культуре. Система обучения и современная практика» [3, с. 74-77]. Также как в народной песне сохранен принцип вертикальной организации – мелодия, инструментальное сопровождение, композиционные закономерности. Инструментальное сопровождение произведения часто подчинено мелодической линии, дублирует вокальную линию или дает ей гармоническую» поддержку: квинтовое созвучие с основным тоном внизу, квартовое с тоникой сверху и т.д. В плане наиболее употребляемой композиционной формы следует назвать трехчастную форму, как в виде сложной, так и простой. Это традиции восходят к аркинской вокально-композиторской профессиональной школе.

Основными музыкальными приемами С. Мухамеджанова в жанре романса являются те, которые воссоздают во всей полноте поэтический образ. Большое значение в его романсах на стихи Абая имеет выбор голоса для определения тембра и регистра. Большинство романсов написано для баритона. Не случайно внимание композитора к интонационному строю мелодики, ритмики, которые стилистически напоминают песни самого Абая. Связь с абаевской поэтикой обнаруживается в композиции романсов: характерны вопросно-ответная структура, повторность второй половины, сходство решений кульминаций.

В мелодике романсов С. Мухамеджанова задействована широкая кантилена. Композитор обращается к мелодике напевно-декламационного характера, рождающуюся из содержания поэтического текста оригинала. У автора средства вокальной выразительности превалируют над собственно инструментальными. Фортепианная партия обычно служит аккомпанементом, лишь

поддерживающим и оттеняющим вокальную мелодию. «Формулы» аккомпанемента при этом несложны, в основном, они построены на гармонических фигурациях, дублировании. Однако октавная дублировка вокала в аккомпанементе способствует созданию эффекта динамического и фактурного нарастания, волнообразного развития, бесконечности движения. Она подчеркивает целеустремленность развития мелодического материала, его масштабность и красочность. Фактура фортепианного сопровождения, опирающаяся на крупный тип фортепианной техники, четко выделяет то два, то три пласта. С одной стороны, это изложение мелодического материала в октавном удвоении и разложенные, арпеджированные аккорды в басовом голосе. При трехпластовом изложении материала басовая партия дифференцируется на октавный бас, придающий музыкальному звучанию основательность, глубину звучания и внушительную масштабность. Средний голос традиционно представляет собой триольную пульсацию аккордовых звуков. Весь этот фортепианный басовый пласт усиливает красочность звучания октавно изложенной мелодии.

С самого начала тема романа привлекает простотой и незатейливостью изложения. Вокальная партия, основанная на простой восходящей подпевке, отличается ровностью мелодической линии, небольшим диапазоном и достаточно одноплановой динамикой. Аккомпанемент, основанный на однообразно звучащих разложенных аккордах и ассоциирующийся с тихим и печальным перебором гитарных струн, создает здесь лишь фон.

Таким образом, несмотря на то, что фортепианное изложение у С. Мухамеджанова не столь фактурно разнообразно, оно, тем не менее, масштабно и развернуто, хорошо согласуется с эмоциональной сосредоточенностью музыки и акцентирует мелодическое богатство основной музыкальной мысли. Все фактурные образования фортепианного сопровождения направлены на подчеркивание фортепианной специфики, исполнительской природы инструмента при создании национального художественного образа.

Произведенный анализ позволил прийти к выводу, что роль аккомпанемента в романсе «Өзгеге көңілім тоярысың» не выходит за пределы создания гармонического фона для партии солиста. Подобный подход к значению аккомпанемента у С. Мухамеджанова правомерен, т.к. время создания романа относится к первому этапу зарождения данного жанра в республике, когда сопровождение, в основном, играло роль гармонической и ритмической поддержки пения. При этом нарочитая простота или прозрачность фактуры исследуемого романа тщательно продуманы и обусловлены содержанием поэтического текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахметбекова Д.А. Жанр казахского романа в творчестве К. Байсеитовой // Материалы международной научно-практической конференции «Куляш Байсеитова: личность художника и пути развития современной национальной культуры». – Алматы, 16.04.2012. – 198 с.
2. Ерзакович Б.Г. Песенная культура казахского народа. – Алма-Ата, 1966. – 304 с.
3. Елеманова С.А. Проблемы исполнительства в традиционной культуре. Система обучения и современная практика // Материалы международной научно-практической конференции «Исполнительское творчество: история и проблемы развития на современном этапе». – Алматы, 20-22.05.2002. – 300 с.

Рамаданова Ж.Д.
магистрант 2-года обучения,
специальность 6М041600 – Искусствоведение, КазНПУ им. Абая
Научный консультант: Султанова М. Э.,
кандидат искусствоведения, ассоц. профессор КазНПУ им. Абая

КАЗАХСКИЙ НАРОДНЫЙ ТАНЕЦ В ОТРАЖЕНИИ ЭПОХ: ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ И ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

***Абстракт.** Настоящая статья обобщает разрозненные данные о специфике бытования и развития народного танца у казахов-кочевников в досоветский период, собранные несколькими поколениями исследователей - представителей различных гуманитарных наук. Статью сопровождают некоторые историко-этнографические иллюстративные материалы.*

Автор надеется, что такая позиция поможет развеять определенное мнение о слаборазвитости казахского народного танца в традиционный период истории, существующее до сих пор в отечественной науке.

***Ключевые слова:** казахи-кочевники, народный танец, традиционная культура, этнографические материалы*

***Аңдатпа.** ТБұл мақалада түрлі гуманитарлық ғылым өкілдері - зерттеушілердің бірнеше ұрпақтары жинаған көшпенді қазақтардың халық би өнерінің болмысы мен даму ерекшеліктері туралы шашыраңқы деректер жинақталған. Мақала жекеленген тарихи-этнографиялық иллюстративті материалдармен толықтырылған.*

Автор мұндай ұстаным отандық ғылымда әлі күнге дейін орын алып келе жатқан дәстүрлі тарих кезеңінде қазақ халық биінің әлсіз дамығандығы туралы пікірді тарқатар деп үміттенеді.

***Кілт сөздер:** көшпенді қазақтар, халық биі, дәстүрлі мәдениет, этнографиялық материалдар.*

***Abstract.** This article summarizes the scattered datas on the specifics of the existence and development of folk dance of the Kazakh nomads in the pre-Soviet period, collected by several generations of researchers from various humanities. The article is accompanied by some historical and ethnographic illustrative materials.*

The author hopes that this position will help dispel a determined opinion about the underdevelopment of Kazakh folk dance in the traditional period of history, which still exists in native science.

***Key words:** Kazakh nomads, folk dance, traditional culture, ethnographic materials*

В век политической, культурной и религиозной интеграции и унификации, которую несет с собой глобализация, активный рост интереса человека к своим корням, национальному коду, к поискам путей сохранения своей национальной идентичности, объективен и своевременен. Без знания своей истории, языка и культурных истоков своей нации, которые являются фундаментом любого государства, любой народ также как и растение, не получающее питания от своих корней, обречен на постепенную деградацию и потерю своей идентичности.

В «Конвенции об охране нематериального культурного наследия ЮНЕСКО, принятой 17 октября 2003 года Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры, ратифицированной Казахстаном в 2012 г., мы читаем: «...процессы глобализации и социальных преобразований, создавая условия для возобновления диалога между сообществами, вместе с тем являются ... источниками серьезной угрозы деградации, исчезновения и разрушения, которая нависла над нематериальным культурным наследием...» [1].

Предки казахов, героически защищавшие свою родную землю, кроме широт Великой степи Казахстана, оставили своему народу еще и богатое культурное наследие, вошедшее в сокровищницу мировой цивилизации, не уступающее по количеству и разнообразию таким странам как Индия, Китай, государства Средиземноморья и Ближнего Востока. В Государственный список памятников истории и культуры Казахстана входят двести восемнадцать культурных объектов, многие из которых признаны ЮНЕСКО памятниками всемирного значения. Наряду с культурными памятниками огромное значение имеет нематериальное культурное наследие, такие как устный народный эпос, традиции и обычаи, обряды, национальные игры, а также исполнительские искусства как импровизационное поэтико-песенное состязание акынов - айтыс, пение, танцы и др.

Преимственность традиций и культуры обеспечивается только обращением подрастающего поколения к художественным ценностям, веками накопленным народом. Поэтому для будущего любого государства жизненно важно изучение поколением Next истории искусства своего народа, знакомство с его лучшими образцами.

Считается, что в традиционной художественной культуре казахов ввиду особенностей образа жизни, частых войн и религиозных предрассудков отсутствовали многие виды пространственных искусств. Существование самостоятельно развивающихся пластических видов - живописи, графики, и даже конструктивных – архитектура, элементы дизайна и др. подвергалось сомнению. Сейчас это утверждение более чем спорно, так как на основе археологических изысканий доказано, что вдоль Шелкового пути на территории Казахстана до завоевания казахских степей Чингисханом в XIII веке уже существовало много городов с развитой инфраструктурой.

2017 год имеет особую значимость для казахстанцев, так как в этом году была презентована миру Государственная программа «Рухани жанғыру» и страна приняла ЭКСПО-2017. Это стало чрезвычайно важными шагами в процесс сближения культур и вкладом в укрепление идентичности. Так, в контексте международного симпозиума «Великий Шелковый путь: диалог и сближение культур Средневековья» на площадке ЭКСПО-2017 была презентована уникальная монография академика Национальной академии наук РК Карла Молдахметовича Байпакова (1940 - 23 ноября 2018 г.) в трех томах «Древняя и средневековая урбанизация Казахстана» [2]. К. Байпаков в своем трехтомнике, делая выводы на результатах раскопок останков городских сооружений, утверждает, что в стране кочевников города появились в конце первого тысячелетия до нашей эры.

Археологам известно на территории Казахстана более двухсот древних городов с дворцовыми комплексами и городскими постройками как караван-сарай, мечети, медресе, библиотеки и бани с керамической канализацией. Автор монографии обосновывает эти сведения не только по найденным при раскопках уникальным артефактам, но находит подтверждение в древних письменных источниках - арабских, персидских, китайских и других.

По мнению археолога, тюрколога, доктора исторических наук, академика К. Байпакова, «изучение памятников средневековой археологии и архитектуры дает повод смело утверждать, что Казахстан – это страна своеобразной городской цивилизации, которая предусматривала симбиоз скотоводческой и земледельческой форм хозяйствования» (Рис. 1).

Обнаруженные артефакты (например, резные доски парадного зала дворцов в цитаделях Куйрыктобе, Луговое и Костобе, построение мавзолеев Борижарского могильника) свидетельствуют о высоком уровне городской культуры, архитектуры и искусства VI – первой половины VIII веков. Безусловно, это был расцвет урбанизации и взаимодействия культур стран и народов на Великом Шелковом пути.

Рис. 1. Фрагмент иллюстрации монографии К. Байпакова

«Древняя и средневековая урбанизация Казахстана».

Одной из главных причин упадка высокоразвитой городской цивилизации в XVII-XVIII вв. на казахской земле К. Байпаков считал войны между казахами и узбеками за обладание сырдарьинскими городами и нашествие ойрат-калмыков. Последние во время похода, возглавляемого Галдан-Цэрэном в 1681 или 1683 году, захватили и разрушили такие города, как Сайрам, Отрар, Манкент, Карасаман,

Шымкент и Карамурт [3]. Еще одной причиной упадка городской культуры предков казахов является, по мнению казахстанского историка, сотрудника Института истории и этнологии им. Ч. Валиханова МОН РК Каната Ускенбай, тот факт, что с изобретением пороха и открытием морских торговых путей и разрушением налаженных контактов на Шелковом пути, номады остались на периферии цивилизации [4].

Так как на территории Великой степи издревле существовала серьезная городская культура, в том числе дворцы, караван-сарай и дома знати, логично предположить, что это было достаточно аргументированной основой для наличия там развитой танцевально-исполнительской культуры. Отсюда очевидно, что непосредственно казахское традиционное танцевальное искусство стало преемником древних и средневековых региональных танцевальных традиций.

Танец развивался и видоизменялся вместе с социокультурными переменами общества. Но четко проследить основные этапы исторического развития танцевального искусства сложно, так как танец не имеет материальной природы и реально существует только в момент его исполнения. Видеозапись танца стала возможна только в XX в., что смогло чрезвычайно расширить представления о танце как таковом, тогда как просто его иллюстративное изображение, описание и/или музыкальное сопровождение отражают только отдельные грани этого искусства. Поэтому весь исторический материал о древнем танцевальном творчестве основан на фактах многих смежных наук и всегда имеет предположительный характер.

Танец – это не только экспрессия в движениях эмоционального состояния танцора через определенный образ, танец еще в купе с костюмом и характером движений является синкретическим выражением образа мышления, поведения и восприятия мира человека как представителя определенной национальности, уходящей корнями вглубь веков, впитавшего культурный код нации. Эта коммуникативная черта хореографического искусства, может быть, быстрее, ярче и доступней передает зрителю внутренний мир человека, как представителя определенной культуры по сравнению с другими видами искусств. Поэтому народный танец отражает философское мировосприятие, духовный мир и ментальность народа.

В советский период устойчиво бытовало мнение, что казахский народ развитым танцевальным искусством не отличался, так как не было обнаружено материальных памятников, доказывающих его существование. Некоторые исследователи категорично заявляли об отсутствии каких-либо упоминаний танцев у казахов в письменных источниках. Сегодня труды многих исследователей, таких как А. Исмаилов, А. Маргулан, У. Джанибеков, Д. Абиров, К. Байпаков, К. Ускенбай, Н. Нуртазина, Б. Оспан и др. доказали, что танцевальное искусство у казахов-кочевников существовало. В этом спорном вопросе многое удалось выяснить благодаря обращению к этнографическим источникам.

В 1731 году Казахстан вошел в состав Российской Империи. Представители Русского географического общества, писатели, журналисты, путешественники активно изучают историю, географию, богатства недр, культуру и быт народов, населяющих территорию Российской Империи, в том числе и казахов (киргизов, киргиз-кайсаков). В этнографических материалах приводятся не только упоминания о казахских народных танцах, но и описание их характера и специфики, а также имеются зарисовки танцующих фигур представителей местных жителей. Весьма ценным источником в изучении танцев является иллюстрированный материал, которым снабжены некоторые работы.

Восприятие хореографического искусства зрительное, поэтому запечатленные движения танцующего человека дают очень важные сведения о характере и пластическом языке танца, позволяющем частично воссоздать представление о танце через приемы семиотического анализа движений, а также о национальных костюмах исполнителей и образе жизни людей того времени.

Известный этнограф-путешественник, академик Российской Императорской Академии наук и художеств Иоганн Готлиб Георги в своей работе, опубликованной в Санкт-Петербурге в 1776-1780 гг. под названием «Описание всех в Российском государстве обитающих народов, также их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей» при описании быта казахов 18-в. на первое место в обычаях праздничных дней ставит в числе прочих и народный танец: «Будя же все благополучно, то веселятся несколько дней пированием, пляскою, песнями, рассказами, ездой взапуски, стрелянием в цель и прочее» [5].

Можно предположить, что он описывает состязания в песенно-поэтическом искусстве – айтысы, обрядово-массовые песни «жар-жар», различные национальные конно-спортивные игры как «садак

ату» (стрельба из лука), «кокпар» (козлодрание), «аркан тарту» (перетягивание аркана), «тартыс» (перетягивание с коня), «байга» (соревнование наездников), «балуандар күресі» (борьба) и многие другие. Казахский народный танец «Утыс би» (танец-состязание) был основан на имитации этих народных игр-состязаний.

Неоспоримым доказательством существования танцев у казахов является рисунок известного путешественника и востоковеда, сотрудника «Азиатского журнала», академика Петербургской АН (1804–1817) Клапрота Генриха Юлия, который издал 20 работ о географии и языках азиатских народов [6]. На рисунке путешественника Ю.Г. Клапрота, посетившего степные регионы Казахстана в нач. 19 в., изображена любопытная сцена танца-хоровода казахов, похожего на движения турецкого танца «Халай». Интересным является тот факт, что на рисунке 1816 г. танцующие мужчины имеют ремни с саблями, т.е. вооружены. Этот рисунок был опубликован в книге академика Академии наук Казахской ССР Алькея Хакановича Маргулана (1904-1985) «Казахское народное прикладное искусство» (Рис. 2) [7].

Рис. 2. Рисунок путешественника Ю.Г.Клапрота, 1816 г.

Согласно выводам профессора КазНУ им. Аль-Фараби, доктора исторических наук Назиры Датулбековны Нуртазиной данный массовый казахский танец генетически восходит к суфийским ритуальным танцам («алка зікір»), к исламизированным воинским пляскам кочевников степи. У многих народов Востока, Кавказа сохранились подобные восходящие к ритуалам зикра - исламской духовной практики, заключающейся в многократном произнесении молитвенной формулы, содержащей прославление Бога, во время произнесения которого исполнитель может совершать особые ритмизированные движения, впоследствии ставшие светскими народными танцами, в том числе женскими. «В мужских танцах казахам ближе по духу танцы кочевников-туркмен, а также танцы с кинжалами у кавказцев и пр.», – считает Н. Нуртазина [8].

Выдающийся казахский этнограф Узбекали Джанибеков в своих исследованиях представил реконструкцию многих сторон традиционной культуры казахов, доказав, что танцевальной культуре казахов были отнюдь не чужды групповые мужские пляски, близкие турецкому стилю хоровода («Халай»). Ученый еще в 80-е гг. возродил массовый хороводный танец казахов «Алка» (букв. - «круг», «хоровод») в репертуаре народного ансамбля «Алтынай» по информации старейших танцовщиков и знатоков традиции.

Еще одно наглядное общеизвестное доказательство существования танцев у казахского народа в традиционный период является рисунок из работы «Этнографическое описание народов России» Густава-Теодора Паули, изданного в 1862 г. в Петербурге [9]. На рисунке под названием «Внутренность кибитки султана Внутренней киргизской орды Девлет-Гирея» (султан Бокеевской Орды Даулеткерей,

композитор), посреди юрты изображен танцующий предположительно в быстром темпе мужчина под аккомпанемент домбры и сыбызгы. Танец напоминает движения, присущие танцам западно-кипчакских народов. Примечателен тот факт, что казахи («киргиз-кайсаки») – единственный народ, изображенный танцующим в данном труде Г. Паули.

Музыковед, композитор Ахмет Куанович Жубанов (1906-1968), увидев эту картину в «Этнографических описаниях народов России» Г.Паули, исследовал и установил автора картины. Им оказался рисовальщик и топограф Р. Чередеев, подготовивший альбом «Внутренний и внешний быт калмыков и киргизов» по результатам экспедиции Императорского Русского географического общества, организованного в 1854 г. По записи автора на обороте картины, это – «Плясун простой киргиз Янзак Яппасова рода» (Жанузак из рода Жаппас) (Рис. 3).

Это произведение также было опубликовано в книге А.Жұбанова «Ғасырлар пернесі» (Струны столетий) [10]. Широко известный рисунок (литография) Г.Паули в книге «Этнографическое описание народов России» является лишь вольной перерисовкой художника Ш. Хюнна с рисунка Р.Чередеева (Рис. 4). В новый рисунок Ш. Хюнн добавил персонаж, нарисованный у Р.Чередеева самостоятельно». Этот артефакт является наглядным подтверждением существования еще одного вида народного танца у западных казахов [11].

Чередеев Р. Внутренность кибитки султана
Внутренней Киргизской Орды Девлет Гирея

Рис. 3. Рисунок Р. Чередеева, «Внутренность кибитки султана
Внутренней киргизской орды Девлет-Гирея» 1854 г.

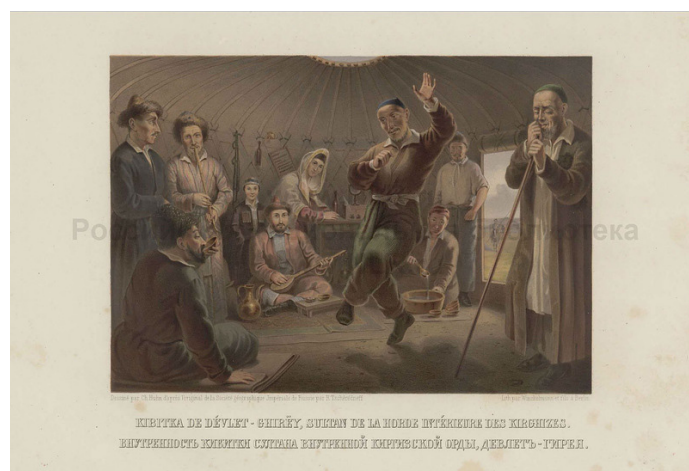

Рис.4. Рисунок (литография) Ш.Хюнна из книги
Г.Т. Паули «Этнографическое описание народов России», 1862 г.

Книгой, которая также проливает свет на историю кочевников, в том числе танцевальное искусство казахов, является издание, подготовленное известными этнографами Казахстана «Казахи. История и культура» (2014 г.) [12]. В книге впервые опубликованы четырнадцать акварельных рисунков французского рисовальщика А. де Барбиша. В 1793 г., будучи в Восточном Казахстане, он делал зарисовки местных жителей. «Этот альбом сохранился и был найден нами в Санкт-Петербурге, на рисунках изображены казахи в разных житейских ситуациях: перекочевки, свадьбы, праздники», - говорит в своем интервью интернет-изданию «Central Asia Monitor» известный казахстанский историк, заведующий отделом Института истории и этнологии им. Ч. Валиханова МОН РК Канат Ускенбай. Среди прочих в книге опубликован рисунок А. де Барбиша «Танец киргизов» (Рис. 5). Авторам удалось установить, что в 1793 г. в Усть-Каменогорске был расквартирован Иркутский драгунский полк. Судя по документам, в его составе был драгун Барбиш, француз, приведенный к присяге согласно указу Российской императрицы Екатерины II после казни французского императора Людовика XVI в 1793 г.

Рис.5. «Танец киргизов (казахов)», 18-в. Художник А.де Барбиш.
Альбом рисунков «Киргизия. Обычаи», Государственный Эрмитаж Санкт-Петербург

Эта полевая зарисовка является еще одним важным доказательством существования народного танца у казахского народа. Танец, изображенный на рисунке, напоминает привнесенный в последние годы казахскими репатриантами из Монголии и Китая танец «Қара жорға», который некоторыми авторами воспринимался скептически. «Рисунок Барбиша является прямым документальным подтверждением оригинальности данного танца и принадлежности его именно казахской танцевальной культуре», - считает К. Ускенбай.

«Барбишом более чем наглядно изображен замечательный по своей документальности момент казахского танца. У юрты на открытой поляне немногочисленные зрители (мужчина, курящий трубку, юноша, женщина с ребенком) наблюдают за четырьмя парами, танцующими под аккомпанемент трех музыкантов (двое с сыбызгы, один с кобызом). При этом танцующие мужчины и женщина делают движения локтевыми суставами, характерные для известного сегодня танца «Қара жорға», - утверждает К.Ускенбай [13].

Хотя однозначно утверждать, что этот танец является танцем «Қара жорға» сложно. Но общие черты с танцем «Қара жорға» имеются: 1) парный танец мужчины и женщины; 2) заметно, что пары танцуют, поднимая плечи и сгибая их в локтях; 3) движения пары на заднем плане похожи на движения танца «Қара жорға», привнесенного на территорию нынешнего Казахстана оралманами из Китая. Движение рук, поднятых в локтях, соответствует движению казахского танца «Шаршы» (квадрат).

Более всего на танец «Қара жорға» репатриантов среди известных казахских народных танцев похож танец «Буын би», восстановленный на основе записей у пожилых мастеров народного танца известным балетмейстером, исследователем казахского танца О. Всеволодской-Голушкевич в 80-х годах

прошлого столетия. Будучи художественным руководителем ансамбля «Алтынай», Ольга Всеволодовна перед постановкой танцев изучала историю, традиции казахского народа, стремилась вникнуть в суть казахского народного танцевального творчества, знакомясь с пожилыми женщинами-мастерицами народного казахского танца, которые знали и помнили известных танцовщиков прошлого.

Напомним, что на рисунке А. де Барбиша «Танец киргизов» изображены казахи из Восточного Казахстана, танцующие танец, похожий на популярный ныне танец «Қара жорға» в конце второй пол. 18-века. Этот факт свидетельствует также о том, что родиной танца «Қара жорға», привнесенного репатриантами, является Казахстан.

Первые известные нам записи танца «Қара жорға» были осуществлены Аубакиром Исмаиловым в 1928 году на основании пояснений Ақтая Маманова - руководителя художественной самодеятельности интерната Казкоммуны в Петропавловске. Отдельные элементы танца А. Исмаилов внес в свои записи, наблюдая за исполнением народного исполнителя Дюсенбека, нареченного в народе «Аркасы бар Дүйсенбек» (означает «имеющий поддержку духа или ангела за спиной»), проживавшего в ауле № 6 Тельмановского района Карагандинской области, на родине А.Исмаилова. Этот танец исполняли также Бижыбай Исхак, Доскей Алимбай [13].

Изучение историками материалов 19-в. дало также письменные подтверждения существования танцев у казахов в досоветский период развития. В 1830 г. генерал-майор российской армии Семен Богданович Броневский писал о казахском танце следующее: «Пляска киргизская состоит из отвратительного кривления лица и тела, не оказывающая ни проворства, ни гибкости, но отличающаяся иногда неблагопристойностью; женщины пляшут несколько приятно и всегда с робкими взорами, придающими цену их прелестям. Публичные представления некоторых удалцов непристойны и иногда всякую границу стыда переходят» [14].

Это подтверждает утверждения У. Джанибекова о том, что в период феодализма плясать на потеху народа у многих казахов считалось «презренным занятием», уделом неимущих бедняков. Их в народе называли «сайқы-мазақ» (пародист), «қу» (хитрец). Постепенно у казахов происходило изживание старинных обычаев и традиций под влиянием имперской колониальной политики и религиозных предрассудков. «Древние формы народных плясок деградировали и к концу XIX века почти полностью исчезли из народного быта», - пишет У. Джанибеков [15].

Еще одним письменным подтверждением существования в досоветский период танцев у казахского народа являются записи в «Русском дневнике» (1859 г.) Л. Исаева, который описывая свадебные обряды казахского народа, писал: «Пока приготавливались к свадьбе, подружки и приятельницы невесты собирались к ней по вечерам, работали, пели и частенько оканчивали вечер плясками под заунывные звуки домбры или кобзы» [16].

Вышеуказанные, хоть и не самые лестные, высказывания российского военного С.Б. Броневского, академика И. Г. Георги и Л. Исаева, дают нам дополнительные письменные подтверждения к рисункам Ю. Клапрота, Р. Чередеева и А. де Барбиша.

Не бывает народа без танцев как и не бывает жизни без движения. Если верить некоторым преданиям, танец и пантомима появились даже раньше главного средства коммуникации людей – языка. Экспрессия эмоций через движения естественно присуще человеческому существу и эволюционно развивалось на протяжении веков.

Таким образом, казахский народный танец, будучи неотъемлемым элементом тюркского танцевального искусства, во-первых, имеет глубокие корни, уходящие вглубь древней степной культуры; во-вторых, в дальнейшем развивался в лоне тюркского историко-культурного ландшафта, обогащаясь и эволюционируя на стыке разных культур; в-третьих, находясь сейчас на волне выраженного ренессанса, требует серьезного, вдумчивого и деликатного отношения и изучения. А обращение к истокам, к своим историческим корням, всегда питает душу человека, позволяя ему осознавать как уникальность своей культуры, так и ее взаимосвязь с общечеловеческой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml/(Дата обращения: 17.02.2019).
2. URL:<https://24.kz/ru/news/culture/item/189647-monografiyu-ob-urbanizatsii-drevnego-kazakhstana-prezentovali-v-almaty>/(Дата обращения: 17.02.2019).

3. URL: <https://otyrar.kz/2018/07/pochemu-v-epochu-srednekovyya-goroda-kazaxstana-prishli-v-upadok/> (Дата обращения: 17.02.2019).
4. URL: <https://camonitor.kz/13392-kanat-uskenbay-est-realnaya-nauka-o-kochevnikah-i-ih-rol-i-v-mirovoy-istorii-i-est-diletantizm.html/> (Дата обращения: 17.02.2019).
5. Георги И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов. Ч. 5. Пер. с немец. Антоновского. СПб., Изд.-во Миллера К. В., 1776-1777.
6. Иодко О.В. Генрих Юлий Клапрот. От Китая до Кавказа через Санкт-Петербург/ URL: http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-176-3/978-5-88431-176-3_03.pdf (Дата обращения: 17.02.2019).
7. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство.- Алма-Ата: Өнер. – Т. I. 1986, – 9 с. URL: <http://library.psu.kz/fulltext/buuk/a66.pdf> (Дата обращения: 17.02.2019).
8. URL: <https://www.altyn-orda.kz/o-vozrozhdenii-podlinnogo-natsionalnogo-kostyuma-i-tantsev-kazahov-v-svete-predstoyashhego-prazdnovaniya-25-letiya-nezavisimosti-kazahstana/> (Дата обращения: 17.02.2019).
9. Паули Г.Т., Бер К.Э., Р. фон-Эркерт. Этнографическое описание народов России / Description ethnographique des peuples de la Russie. СПб.: Тип. Ф. Беллизард, 1862. – с. 46-47 URL: <https://runivers.ru/bookreader/book16792/#page/340/mode/1up/> (Дата обращения: 17.02.2019).
10. Жубанов А. Струны столетий: очерки о жизни и творческой деятельности казахских народных композиторов – Алма-Ата: Каз. Гос. изд-во худож. лит., 1958.
11. Экспедиция 1854 г. Императорского Русского географического общества URL: http://astrakhan-musei.ru/t_menu/t_menu/category/466
12. Книгу «Казахи. История и культура» представили научной общественности URL: <http://wap.meloman.kz/news/44/112819/>, URL: <https://www.meloman.kz/gift-edition/kazahi-istoriya-i-kultura-3.html> (Дата обращения: 17.02.2019).
13. URL: <https://camonitor.kz/13643-v-poiskah-uteryannogo-naslediya.html>
14. Жумасейтова Г.Т., Айткалиева К.Д. К истории танцевального искусства казахов: танец «Кара жорга» // Вестник ЗКГУ. – (Уральск) 2016 № 3(63) – С. 296-303
15. Броневский С. Записки о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. 1830. Ч. XLIII. Кн. CXXIV. – с. 226-227.
16. Джанибеков У. Эхо... По следам золотой домбры. – Алма-Ата: Өнер, 1991 – 304 с.
17. Русский дневник, 1859, № 59, – С.111.
18. URL: <https://yvision.kz/post/114953>, Казахские народные танцы и культура, Семен Евгеньевич, 01.02.2011; <http://www.diapazon.kz/kazakhstan/kaz-othernews/37514-skandal-tanec-karazhorga-okazalsja-poddelkojj.html>, http://forum-eurasica.ru/index.php?/gallery/image/2640-genghis-khan-statue_1.jpg // (Дата обращения: 17.02.2019).

Таткенова Ш.А.,

старший преподаватель, докторант кафедры музыковедения и композиции
Факультета музыкознания, арт-менеджмента и социально-гуманитарных
дисциплин Казахской национальной консерватории им. Курмангазы

МУЗЫКАЛЬНЫЙ ФОЛЬКЛОР КОСТАНАЙСКОГО РЕГИОНА В ЗАПИСЯХ А.В. ЗАТАЕВИЧА

Түйін. Қазақ музыкалық фольклор көркем, бейнелі және өте бай. Арада бүтіндікте біртұтас музыкалық мәдениетті тәрбиелей, ол өзінің жергілікті өзгешеліктерімен ерекшеленеді. Бүгін қазақ дәстүрлі ән өнерінде Батыс әндері, Сарыарқа әндері, Қызыл-Орда әндері, Жетісу әндері қалыптасқан мектептер бар. Олар музыкатанушылармен зерттелген. Алайда, соңғы уақытта осы қалыптасқан мектептердің ішінде өзіндік өзгешеліктерді байқауға болады. Мысалы, Қостанай өлкесінің ән дәстүрінде бірнеше ерекше айырмашылықтарды байқауға болады.

Summary. Kazakh musical folklore is extraordinarily beautiful, vivid and very rich. Forming a single musical culture on the whole, it differs in its local features. Today in Kazakh traditional song art – West songs, Saryarka songs, Kyzyl-orда songs, Zhetysu songs established schools exist. They were studied by musicians. However, lately, it can be noted that in these established schools there are some own features. For example, it can be noted that in Qostanay region's song tradition there are some specific differences.

Резюме. Казахский музыкальный фольклор необычайно красивый, яркий и очень богатый. Формируя единую музыкальную культуру в целом, он отличается локальными особенностями. Сегодня в казахском традиционном песенном искусстве существуют западные песни, песни Сары-арки, песни Кызыл-орды, песни Жетысу, которые образовали школы. Они были изучены музыкантами. Однако, в последнее время можно отметить, что в этих образованных школах существуют собственные различия. Например, можно отметить, что в песенной традиции в регионе Костанай есть особые различия.

Казахский музыкальный фольклор чрезвычайно богат своими художественными достоинствами. Образуя в целом единую музыкальную культуру, он отличается своими локальными особенностями. Общеизвестны в этом аспекте традиции песенного искусства западно-казахстанских, сары-аркинских, кызыл-ординских, жетысуских школ. Однако в последнее время появился интерес и к локальным исполнительским особенностям внутри этих песенных традиций. С целью изучения Костанайского региона Сары-Арки мы обратимся к нотным записям А.В. Затаевича, которые и поныне представляют исключительный интерес.

Затаевич Александр Викторович (8(20).3.1869, Волхов, ныне Орловской области, — 6.12.1936, Москва), – выдающийся фольклорист-исследователь, музыкант-этнограф и композитор, народный артист Казахской ССР, совершивший колоссальный труд по сбору и записи казахской народной музыки. На сегодняшний день среди народных артистов Казахстана насчитывается не один десяток известных людей, однако мало кто знает, что первому это высокое почетное звание в Казахстане было присвоено Александру Викторовичу Затаевичу в 1923 г.

Примечательно, что первоначально жизненный и творческий путь А.В. Затаевича не был связан с этнографической деятельностью. Он окончил военную гимназию в г. Орле. Затем, с 1904 по 1915 годы служил в г. Варшаве, «...был чиновником особых поручений при варшавском генерал-губернаторе в чине статского советника» (1, с.542). Позже работал музыкальным критиком при газете «Варшавский дневник». В 1915 г. Александр Викторович эвакуировался в общем потоке беженцев в Россию. Весной 1920 г. переехал в г. Оренбург. Первое время «занимал должность финансово-счетного работника в одном из комиссариатов. Одновременно, для получения дополнительного заработка, поступил в оренбургский Губернский отдел народного образования аккомпаниатором концертной группы» (1, с.543).

Осенью 1920 года в оренбургском клубе им. Я.М. Свердлова состоялся концерт казахской музыки, где Затаевич впервые услышал ее и заинтересовался... По свидетельству самого исследователя, «он начал собирание казахских песен, с записи песни «Харидаю», особенно понравившейся ему» (1, с.544.) на том концерте. С этого времени Александр Викторович свою судьбу свяжет с казахской традиционной музыкой. Так, в результате длительной напряженной работы, которая длилась более 16 лет, фольклористом было собрано и записано около 2300 народных песен и инструментальных компо-

зий – кюев. В итоге, на основе собранного материала было издано два фундаментальных сборника: в 1925 г. – «1000 песен казахского народа» и в 1931 г. – «500 казахских песен и кюев». Эти книги и сегодня по праву являются бесценным достоянием казахского музыкального искусства, «раритетом» в высшем смысле.

Сборники Александра Викторовича включают в себя богатый источник северного региона Казахстана и являются особым объектом изучения. Они содержат не только музыкальный материал, но и ценные заметки об исполнителях, их творческие характеристики, что так необходимо для воссоздания исторической обстановки прошлого периода (начало XX века) и данного региона. Именно в первой половине XX века исследователь приступил к сбору фольклора.

Александр Викторович был человеком всесторонне образованным и обладал незаурядным талантом. В нем сочетались несколько дарований: дар ученого и музыковеда, композитора и литературоведа. Почти в каждом его примечании он излагает свои мысли и впечатления настолько грамотно и профессионально, «поэтично, с душой, с любовью». К примеру, о песнях Костанайского и Торгайского уездов им были даны следующие характеристики: «... выдающаяся красота и богатство у песен Кустанайской группы...», «мягкость и душевная теплота» (2, с.19), у торгайских песен, «... они то, записанные мною на первых же порах моей собирательской деятельности (зимой 1920-21 года), и явились собственно первою по значительности золотиносною жилою, побудившею меня с особенной энергией углубиться в недра предпринятых разработок в надежде открытия все новых и новых самородков!» (2, с. 393).

Одним из первых корреспондентов Затаевича является костанайский певец Ергали Алдонгаров – журналист и переводчик. Он сообщил несколько песен, позже некоторые из них были обработаны исследователем для фортепиано. Александр Викторович считал Алдонгарова «лучшим костанайским певцом», а его сообщения – «великолепными». «Это относилось не к вокальным данным Алдонгарова, а к манере пения и к самим песням, необыкновенно типичным для Центрального Казахстана и представляющим собою образцовое выражение стиля песенного творчества северной части казахской степи – Сары-Арка» (1, с.549).

Александр Викторович был человеком коммуникабельным и открытым, он имел такие необыкновенные качества, которые помогали ему за короткий срок выйти на связь с огромным количеством корреспондентов. Как отмечает профессор В.П. Дернова, «его приветливость, общительность, неизменная доброжелательность и громадный интерес к живой народной песне и к народным певцам создали вокруг работы Затаевича особую атмосферу общего дела» (1, с.553). Исследователь встречался с людьми разных социальных слоев и профессий, он неустанно искал все новых и уникальных в своем роде исполнителей. Так, в 1921г. Затаевич записал песни от Алиби Жангельдина – (1884-1953) – известного казахстанского государственного деятеля. Одну из них – «Тоскей» (№818, 2, с.307) Александр Викторович обработал для фортепиано и посвятил своему информатору.

В рамках поставленной задачи, мы рассматриваем только песни Торгайского уезда и приводим пример небольших аналитических заметок двух песен этого региона. В сборнике «1000 песен казахского народа» опубликованы всего 62 торгайские песни:

Торгайский уезд – 62 песни. (с №788 по №850), (2, с.293-319).

Исходя из имеющихся нотных записей, систематизируем по нижеследующим жанровым признакам:

1. Семейно-обрядовые песни:

- а) свадебно-обрядовые песни: №794 *Жар-жар* (III), (2, с.298), №833 *Аужар* (IV), (2, с.312).
- б) похоронно-обрядовые песни: №792 *Дауыс* (2, с.297).

2. Семейно-бытовые песни:

- а) поучительные песни; б) семейные песни; в) колыбельные песни; г) празднование рождения ребенка

3. Эпические песни: №790 *Есейжол жырышының әні* (2, с.297), №796 *Көрүзглы* (II), (2, с.298), №800 *Жырышының әні* (II) (2, с.300).

4. Исторические песни:

5. Революционные песни: №815 *Ұмтыл алға кіші інім!* (2, с.306).

6. Лирические песни: №791 *Шырқау* (2, с.297), №793 *Ай-хай, Ғазиза!* (2, с.298), №795 *Кел, кел, екеуіміз-ай!* (2, с.298), №797 *Қаләйлім* (2, с.299), №802 *Шалқыма* (III) (2, с.301), №803 *Шалқыма* (IV) (2,

с.302), №808 Қоңыржай (VI) (2, с.303), №809 Кінә өзінен (2, с.304), №810 Қызыл тілім (2, с.304), №811 Ахау, шайтан! (2, с.304), №817 Жайма шуақ (2, с.307), №819 Ақ тас (2, с.308), №820 Тоғыз тарау (2, с.308), №822 Қыз келіншек (III) (2, с.309), №823 Секіртпелі сең (2, с.309), №829 Зұлқия (IV) (2, с.311), №832 Күләйжан (2, с.312), №834 Пау, шіркін! (2, с.313), №835 Балауыз (2, с.313), №836 Гәгигәк (2, с.313), №839 Ақжайдақ (2, с.314)

а) любовные песни: №804 Халәлім (2, с.302), №837 Сендір қалқам! (2, с.313)

б) песни о природе (названия местностей, рек, озер; названия птиц: №805 Еділ бойы (III) (2, с.302), №812 Көк кептер (2, с.305), №816 Қаракөл (II) (2, с.306), №818 Төскей (2, с.307), №827 Көкек (I) (2, с.310), №828 Қараторғай (VIII) (2, с.311), №838 Телқоңыр (2, с.314)

7. Авторские песни (т.е. сохраняющие имена авторов): №798 Мұқаның әні (II) (2, с.299), №799 Биганың әні (2, с.299), №824 Ұрзия (I) (2, с.309), №825 Ұрзия (II) (2, с.309), №826 Сәлімгерейдің әні (2, с.310), №831 Әмірхан (III) (2, с.312), №840 Иманжүсіптің әні (VI) (2, с.314)

8. Песни «о переменчивости судьбы», «бренности жизни»: №821 Ой, дүние! (VI) (2, с.308), №830 Ах, дүние! (VII) (2, с.311)

Как видно, среди песен Торгайского уезда, большинство составляют песни лирического содержания и представляют с точки зрения их художественной ценности исключительный интерес. Каждая из них индивидуальна. Рассмотрим следующие: №804 Халәлім (2, с.302), №810 Қызыл тілім (2, с.304). Их выбор мотивируется, прежде всего, тем, что они по содержанию, по структуре, по форме и по ладоинтонационному строению принадлежат к категории народно-профессиональных. Кроме того, в приводимых образцах ярко выражены «стереотипы авторских напевов» (3, с.22), присущих рассматриваемому региону. В них содержатся «прообраз и жанровые обозначения казахской лирической песни» (3, с.29).

№804 Халәлім (2, с.302), была сообщена Бүркітовым Кенжеғұлом Караторгайской волости, аул №6. Данный образец относится по стилю к аркинской народно-профессиональной песенной школе. Об этом свидетельствует наличие в ней характерных признаков для аркинских песен:

Это - форма напева: запев + припев; широкий диапазон - песня написана в объеме ноны; опорные тона: I-V-IV-V-I ; акцентировка на верхней тонике: а) ее длительная речитация; б) ее опевание; в) поступенный ход к верхней тонике - «АМФ» (4, с.76); далее, скачки на кварту, квинту; переменность метра; встречаются синкопы; ноты с точкой; смена темпа.

Поскольку слова данного напева в сборнике А.В. Затаевича не имеются, из вышеизложенного перечня выпадает еще один важный признак – это асинхронность стиха и напева.

Запев (C-dur), судя по всему, состоит из двух поэтических строк и тем самым образует одну строфу (1-11 такты). Так как в этом промежутке мелодии содержится одна музыкальная мысль, причем она ясно проявляется. Основной интонацией здесь является репетиция верхней первой ступени и ее секундовое опевание I-VII-I-II-I. Длительный повтор верхнего устоя придает напеву призывный и торжественный оттенок. Как довершение и очередное усиление опорного верхнего тона звучит утвердительное дополнение к законченной строфе (12-13-начало 14 такта). Запев и напев соединяются между собою путем широкого скачка от верхней первой ступени («до» второй октавы) ко второй ступени («ре» первой октавы). После чего, как лирическое отступление, контрастом вступает припев, который представляет собою опевание нижнего регистра напева. В целом, песня отличается мелодико-интонационной развитостью и широким диапазоном.

№810 Қызыл тілім (2, с.304), А.В. Затаевичу сообщил Әлібі Жангелдин (Куртургайская волость). В своем сборнике «1000 песен казахского народа» А.В. Затаевич называет А. Жангелдина «знаком торгайских песен» и дает песне следующую характеристику: «В буквальном переводе название этой прекрасной, нежной и задумчивой песни «Қызыл тілім» значит – красный язык, в смысле умения красно говорить», (примечание 484, 2, с.409). К сожалению, текста данного напева нет. Но мелодия содержит в себе достаточно художественных средств выразительности, по которым можно определить, что она была сочинена народно-профессиональным исполнителем, тому свидетельство:

Форма напева: запев + припев; широкий диапазон, песня написана в объеме октавы; опорные тона: устойчивые ступени лада, II ступень. Более выделяются I и V ступени; акцентировка на верхней тонике: а) длительная продолжительность звука; б) его опевание; в) скачок к первой ступени; далее, скачки на кварту, сексту; переменность метра; смена темпа.

Следует отметить, что в мелодии проявляется переменность квинтового соотношения: сопоставляются друг другу два устоя I и V ступени лада (A-dur), что характерно для казахской песни. Основным

устоем является «ля», в то же время V ступень, будет с ним взаимодействовать. Характер песни лиричный, умиротворенный, нежный.

Запев мелодии представляет собой повторенную полустрофу. Об этом свидетельствует содержание запева: он повторяется дважды. 1-ая музыкальная строка берет начало с призывного квартового скачка от V ступени к верхней I ступени. Затем звучит длительный выдержанный тон устоя. Эта начальная интонация, как известно, характерна для аркиных народно-профессиональных песен. Дальнейшее движение мелодии основано на поступенном подходе к верхней V ступени и завершается скачком от III к V ступени. 2-ая музыкальная строка по сравнению с 1-ой, менее динамична. Ее развитие построено на движении мелодии вниз, к V ступени.

Припев песни – резюмирование всего напева. Если запеву предшествовал квартовый скачок, то в припеве он заполняется, т.е. звучат по нарастающей: V – VI – VII – I. Далее опеваются III ступень. И в ракоходном движении вниз, от I ступени к V ступени: I – VII – VI – V завершается весь напев.

Из краткого анализа рассмотренных песен следует отметить, что для них характерно следующее: форма напева: запев + припев; опорными тонами являются I-V и II; скачки на кварту и квинту; широкий диапазон; наблюдается переменность метров. В своем предисловии к сборнику А.Затаевич отмечает трудности записей таких песен: «путем повторных прослушиваний песни я проверял...» (2, с.15). Благодаря трудам А.В.Затаевича, мы ознакомились с песнями Костанайского региона и имеем представление о них. Кроме того, они были зафиксированы исследователем в начале XX века – период, в котором жили и творили представители народно-профессионального искусства переходной эпохи...

Любовь к фольклору, трепетное отношение к каждому образцу народного творчества и безудержный энтузиазм в поисках новых открытий стали ярким примером для многих последователей творчества А.В.Затаевича. На протяжении двух столетий казахстанские музыковеды продолжают изучать традиционную музыку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дернова В.П. К истории создания сборника «1000 песен казахского народа» А.В.Затаевича // в кн. Затаевич А.В. 1000 песен казахского народа. - Москва: Музгиз, 1963г., - с. 605
2. Затаевич А. В. 1000 песен казахского народа. 3 издание. - Алматы: Дайк-Пресс, 2004. - С.496.
3. Кузембаева С.А. Национальные художественные традиции и их конвергентность в жанре казахской оперы. - Алматы, Институт литературы и искусства им. М.Ауэзова, 2006. – 379 с.
4. Елеманова С.А. Казахское традиционное песенное искусство. - Алматы, Дайк-пресс-2000. - 185 с.

ПІКІР
РЕЦЕНЗИЯ
REVIEW

Мауленов Г.С.

доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором
юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве

«Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахстанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общеправовой проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического

в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступления; роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам – доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и приносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.
доктор юридических наук,
профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда являлись объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологии, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ – СВЕДЕНИЯ
ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS**

- Абдикенов Д.Б.** – полиция аға лейтенанты, ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, Алматы қаласы;
- Абдраманова Н.Қ.** – Қ. А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, «Құқықтану» кафедрасының докторанты, Түркістан қаласы;
- Альчинбаева О.З.** – техника ғылымдарының кандидаты, «Электр инженериясы» кафедрасының доценті, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.;
- Алымов Н.** – С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің доценті, Астана қ.;
- Ахмедова Д.А** – магистрант 2 курса КазНУ им. Аль-Фараби, факультет филологии и мировых языков, г. Алматы;
- Әмірбекова А.Б** – филология ғылымдарының кандидаты, лексикология бөлімінің меңгерушісі, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы қаласы;
- Байтерекова Н.И.** – аға оқытушы, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.;
- Бекболғанова А.К** – к.п.н, и.о. ассоц.профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, г.Алматы;
- Бекмаханова Ш.К.** – «6М020700»- Аударма ісі мамандығының магистранты, Абылай хан атындағы ҚХК және ӨТУ;
- Бектемирова С.Б.** – ф.ғ.к., доцент, жалпы тіл білімі және еуропа тілдері кафедрасы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қаласы;
- Бурибаева М.А.** – кандидат филологических наук, доцент Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана;
- Бутабаева Л.А.** – Phd, аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы;
- Джунисова А.А.** – кандидат филологических наук, доцент, ЮКГУ имени М. Ауезова, город Шымкент, Республика Казахстан;
- Жумалы А.** – магистрант, Казахский национальный женский педагогический университет, г.Алматы;
- Bimoldanov Y.M.** – candidate of legal Sciences, associate Professor, police Colonel, the Deputy chief of the Almaty Academy of the Ministry of interior of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova, Almaty;
- Жусупов А.А.** – к.ю.н., ассоциированный профессор Евразийского Технологического Университета;
- Ибраева Ж.К** – доктор филологических наук, и.о. профессора Факультет филологии и мировых языков КазНУ имени аль-Фараби, г.Алматы;
- Есеналиева Ж.Ж.** – филология ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы КазХКжӨТУ доценті, Алматы қаласы;
- Камалов Ю.Н.** – М. Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент қ.
- Килыбаев Н.А.** – ҚР ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры, Алматы қаласы;
- Кожаканов Н.Т.** – магистрант 1-го курса, Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева;
- Қошанова Г.Д.** – п.ғ.к., аға оқытушы, Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ;
- Казыбек Г.К** – ассоциированный профессор КазНУ им.Аль-Фараби, факультет филологии и мировых языков;
- Какимова М.Е.** – к.ф.н., доцент, зав.кафедрой «Германо-романская филология», Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева, Казахстан, г. Петропавловск;
- Наубай Б.Н.** – PhD докторант, Казахского национального университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан;
- Несипбай Г.Б.** – преподаватель, факультет филологии и мировых языков КазНУ имени аль-Фараби;
- Нусупова А.С.** – к. иск., доцент, декан факультета Вокала, дирижирования и музыкального образования РГУ «Казахской национальной консерватории имени Курмангазы», Алматы, Казахстан;
- Олькова И.А.** – доцент, зав.кафедрой «Иностранные языки», к.ф.н., Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева, Казахстан, г. Петропавловск;
- Рамаданова Ж.Д.** – магистрант 2-года обучения, специальность 6М041600 Искусствоведение, КазНПУ им. Абая, Алматы;
- Рамазанова Ш.Ә** – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті;
- Базарлинова А.У.** – докторант 1 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан, магистр юридических наук, капитан полиции;
- Салханова Ж.Х.** – д.п.н., профессор КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан;
- Семкин А.В.** – канд. педагог. наук, старший преподаватель кафедры социально-педагогических дисциплин Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова;
- Смаилова Ф.И.** – кандидат педагогических наук, доцент, Казахской академии транспорта и коммуникации имени М.Тынышпаева;

Сүйерқұл Б.М. – ф.ғ.д., А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы;

Тажмағамбет А.С. - магистр юридических наук, доцент кафедры Юридических дисциплин Академия Кайнар, г. Алматы;

Тасқын Е.Т. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры, Алматы қаласы;

Таткенова Ш.А. – старший преподаватель, докторант кафедры музыковедения и композиции Факультета музыкознания, арт-менеджмента и социально-гуманитарных дисциплин Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, Алматы;

Тобагабылова А.Ж. – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры Исполнительское искусство Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави;

Tusupova A. Zh. – Ph.D., Associate Professor of the Department of International Law, Faculty of International Relations, al-Farabi KazNU, Kazakhstan, Almaty;

Шаймерденова Н.Ж. – доктор филологических наук, профессор Казахстанского филиала МГУ имени М.В. Ломоносова, Казахстан, г. Астана;

Шакиров К.Н. – доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби;

Шеримова Н. Ш. – к.ю.н., кафедра социальных и юридических дисциплин, Международный университет SILKWAY, г.Шымкент;

Шырынбекова Б.Ж. – старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета имени Х.А. Ясави, г.Туркестан;

Янг Юань – магистрант II курса, КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, Алматы;

Чжанга – магистрант факультета филологии и мировых языков, КазНУ им Аль-Фараби, Алматы.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№4 2019 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

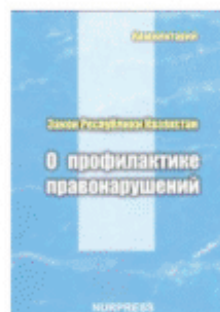
Басуға 16.04.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 32,5 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №1895.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала "Наука и жизнь Казахстана". Профессор О.Старков отметил, что новый учебник "Криминология" отличается оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге "Криминология", подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы - "Бытовая преступность", "Медицинская преступность" и "Криминотеология", чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

